

2012
57, 3

EUSKERA

2012
57, 3

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque
Work and Proceedings of the Royal Academy of the Basque Language

EUSKERA

ISSN 0210156-4
9 770210 156002 57
18 €

Euskera 2012, 57, 3, 457 - 900, Bilbo. ISSN 0210-1564

Euskera 2012, 57, 3

IKERKETA ZENBAKIA

EUSKERA

2012
57, 3
BILBO
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Telefona: 94 415 81 55 • Faxe: 94 415 81 44

e.posta: info@euskaltzaindia.net • web gunea: www.euskaltzaindia.net

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da
Esta revista admite el intercambio con otras publicaciones
Cette revue s'échange avec d'autres publications
This journal can be exchanged for others by agreement

Testuen hizkuntza-orraketa: Hizkuntza Kalitatearen Behatokia zerbitzua (HIZBEA)

© EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V. / A.L.B.

Eskubide guztiak jabeak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiatzea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektronikoa edo mekanikoa, fotokimikoa, elektrooptikoa, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenerako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen alde aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

ISSN 0210-1564

Lege Gordailua: BI-1244-58

Diseinua: www.ikeder.es

Preimpresioa: Composiciones Rali, S.A.
Particular de Costa, 8-10. 48010 Bilbo

Inprimategia: Gráficas Lizarra, S.L.

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da, 1920. urtetik argitaratzen dena. Urtean hiru zenbaki argitaratzen ditu, lehena eta hirugarrena, Euskaltzaindiaren lana eta bizitza akademikoa biltzen dituztenak (sarrera-hitzaldiak, hizkuntza-arauak, jardunaldiak...), eta bigarrena, Akademiaren lan esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak jasotzen dituena.

Euskerako artikuluak banan-banan katalogatzen eta indexatzen dira *Azkue Bibliotekaren* katalogoan (<http://www.euskaltzaindia.net/azkue>) eta erakundearen web guneko bilatzaile berezi batean (<http://www.euskaltzaindia.net/euskera>), aldi berean formatu digitalean eskainiz. Orobat, *Inguma* (<http://www.inguma.org>), *Dialnet* (<http://dialnet.unirioja.es/>), ISOC (<http://bddoc.csic:8080/isoc.html>) datu-baseetan eta *Latindex* katalogoan (<http://www.latindex.unam.mx/>) jasotzen dira.

La revista *Euskera* es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y se publica desde 1920. Publica tres números al año, de los cuales el primero y el tercero recogen los trabajos y actos académicos de Euskaltzaindia (discursos de ingreso, normas lingüísticas, coloquios...), mientras que el segundo se dedica a publicar artículos de investigación originales en los varios ámbitos de trabajo de la Academia, reseñas de libros y similares.

Los artículos de *Euskera* son catalogados e indexados en el catálogo de *Azkue Biblioteka*, la biblioteca de la Real Academia de la Lengua Vasca (<http://www.euskaltzaindia.net/azkue>) así como en un buscador específico disponible en su página web: (<http://www.euskaltzaindia.net/euskera>) donde además se ofrecen en formato digital. Asimismo se recogen en las bases de datos *Inguma* (<http://www.inguma.org>), *Dialnet* (<http://dialnet.unirioja.es/>), ISOC (<http://bddoc.csic:8080/isoc.html>) y en el catálogo *Latindex* (<http://www.latindex.unam.mx/>).

La revue *Euskera* est la publication officielle de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia, elle paraît depuis 1920. Trois numéros sont publiés par an, dont le premier et le troisième rassemblent les travaux et activités académiques d'Euskaltzaindia (discours d'intronisation, normes linguistiques, colloques, etc.), tandis que dans le deuxième sont publiés des articles originaux de recherche portant sur l'un des différents domaines de travail de l'Académie, comptes rendus de livres et autres publications.

Chaque article d'*Euskera* est répertorié et indexé dans le catalogue de la *Bibliothèque Azkue*, la bibliothèque de l'Académie de la langue basque (<http://www.euskaltzaindia.net/azkue>) ainsi que dans un moteur de recherche spécifique disponible sur son site Web: (<http://www.euskaltzaindia.net/euskera>), où ils sont également proposés au format numérique. Par ailleurs, ils sont enregistrés dans les bases de données *Inguma* (<http://www.inguma.org>), *Dialnet* (<http://dialnet.unirioja.es/>), ISOC (<http://bddoc.csic:8080/isoc.html>) et dans le catalogue *Latindex* (<http://www.latindex.unam.mx/>).

Euskera is the official journal of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia and has been published since 1920. Issues are published three times a year: the first and third contain the work and academic activity of Euskaltzaindia (induction speeches, language rules, symposia...), while the second is dedicated to publishing original research articles in the various areas of the Academy's work, book reviews and the like.

Euskera articles are catalogued and indexed in the Royal Academy of the Basque Language's *Azkue Library*, (<http://www.euskaltzaindia.net/azkue>) as well as on a specific search engine available on its website (<http://www.euskaltzaindia.net/euskera>), where they are also provided in digital format. They are also held on the *Inguma* (<http://www.inguma.org>), *Dialnet* (<http://dialnet.unirioja.es/>), ISOC (<http://bddoc.csic:8080/isoc.html>) data-bases and on the catalogue *Latindex* (<http://www.latindex.unam.mx/>).

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

IDAZKETA KONTSEILUA

Zuzendaria: ANDRES URRUTIA BADIOLA. Euskaltzaindia. Bilbo

Idazkari akademikoa: ANA TOLEDO. Euskaltzaindia. Donostia

Idazkari teknikoa: RICARDO BADIOLA. Euskaltzaindia. Bilbo

ADOLFO AREJITA.
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JEAN-BAPTISTE COYOS.
Iker (C.N.R.S., Bordele 3, UPPA). Baiona

JOSEBA ANDONI LAKARRA.
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANDONI SAGARNA.
Euskaltzaindia. Donostia

PATXI SALABERRI.
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

MIKEL ZALBIDE.
Eusko Jaurlaritzza, Hezkuntza Saila. Gasteiz

AHOLKU BATZORDEA

MIREN AZKARATE
Euskaltzaindia. Donostia

JOXE AZURMENDI
Euskal Herriko Unibertsitatea. Donostia

XARLES BIDEGAIN
Paueko eta Aturi herrialdeetako Unibertsitatea. Baiona

JOSU K. BIJUESCA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

GIDOR BILBAO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

IÑAKI CAMINO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANA ETXAIDE
Nafarroako Unibertsitatea. Iruñea

JOSE RAMON ETXEBARRIA
Euskal Herriko Unibertsitatea. Bilbo

MAITE ETXENIKE
Universitat de València. Valentzia

PATXI GOENAGA
Euskaltzaindia. Gasteiz

RICARDO GOMEZ
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

MANUEL GONZALEZ
Real Academia Galega. Coruña

JEAN HARITXELHAR
Bordeleko Michel de Montaigne Unibertsitatea. Baiona

ITZIAR IDIAZABAL
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

JOSEBA INTXAUSTI
Euskaltzaindia. Donostia

IÑAKI IRAZABALBEITIA
Elhuyar Fundazioa. Usurbil

JAZINTO ITURBE
Euskal Herriko Unibertsitatea. Leioa

JABIER KALTZAKORTA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ALBERTO LOIZATE
Basurtuko Ospitalea. Bilbo

JUAN MADARIAGA
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

JOAN MARTÍ
Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica. Bartzelona

ENEKO OREGI
Eusko Jaurlaritzza. IZOko burua. Gasteiz

JON ORTIZ DE URBINA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ROSA MIREN PAGOLA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JOSE ANTONIO PASCUAL
Real Academia Española. Madril

TXOMIN PEILLEN
Euskaltzaindia. Baiona

IBON SARASOLA
Euskaltzaindia. Donostia

JOAN MARI TORREALDAI
Euskaltzaindia. Donostia

MIRIAM URKIA
UZEI. Donostia

JUAN JOSE ZUBIRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

Batzorde teknikoa: JON ARTZA eta PRUDEN GARTZIA (*Euskaltzaindia. Bilbo*).

Aholkulariak: JOSEBA ZABALETA eta ERRAMUN OSA (*Euskaltzaindia. Bilbo*).

E U S K E R A

AURKIBIDEA

HITZ-ORDENA. ERABILERA ESTRATEGIKOA JARDUNALDIA:

- [467-469] *Sarrera*
IÑIGO, Andres
- [471-494] *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa*
ESNAL, Pello
- [495-503] *Mende erdi batez euskalgintzan irakasle, idazle eta itzultzaile gisa*
MENDIGUREN BEREZIARTU, Xabier
- [505-522] *Zenbait ohar euskarazko hitz-ordenari buruz*
ARISTEGIETA OKIÑENA, Xabier
- [523-537] *Berbak Antolatzen*
DEL OLMO, Karlos

EUSEBIO ERKIAGAREN MENDEURREN-JARDUNALDIA:

- [541-542] *Sarrera*
URRUTIA, Andres
- [543-570] *Araibar zalduna tradizioan sustraiturik*
TOLEDO LEZETA, Ana M.

Euskera. 2012, 57, 3. 461-463. Bilbo
ISSN 0210-1564

- [571-583] *Eusebio Erkiaga Olerkari*
ETXEBARRIA, Igone
- [585-602] *Kresalaren goramina*
MEABE, Miren Agur
- [603-604] *Eusebio Erkiagaren omenaldia: hondar hitz*
HARITSCHELHAR, Jean

BESTE IKERKETAK:

- [607-657] *Birformulazioa eta birformulatzailerik esplikatiboak hizkera juridikoan*
ALBERDI LARIZGOITIA, Xabier; EZEIZA RAMOS, Joseba
- [659-680] *Dena dela, dena den, edonola ere, balio askotariko diskurtso-
markatzaileak*
GARCIA-AZKOAGA, Ines M.
- [681-703] *(Changing) polarity in additive connectors*
ODRIOZOLA PEREIRA, Juan Carlos; ONDARRA ARTIEDA, Ainara
- [705-733] *Koaderno gorria, aitortza baten bidaia*
RETOLAZA, Iratxe; SERRANO, Amaia
- [735-759] *Arantxa Urretabizkaiaren narrazio lanetako amatasunak: genero
arteko harreman berrien paradigma*
LASARTE, Gema
- [761-799] *Yuri Sam: Otoitza. Sorginaren berpiztea*
VALVERDE, Jaime
- [801-821] *Aberastarzun guzien giltz bakotxa (Zuberoa XVIII. mendean)*
PEILLEN, Txomin
- [823-838] *Antonio Arrue: Euskaltzaindiaren eta Francoren erregimenaren
laguntzaile*
SUDUPE, Pako

LIBURU AIPAMENAK:

- [841-850] *Joana Albreten biografia bat*
GARTZIA, Pruden
- [851-864] *Jesü Kristen Imitazionea*
REBUSCHI, Georges
- [865-866] *Rebuschi jaunaren ekarpenaz ene oharra*
DAVANT, Jean-Louis

IKERKETA ARTIKULUEN EGILEAK

* * *

- [875-878] Aurkibidea / Índice / Index, 2012

* * *

- [881-884] *Euskera* agerkariaren idazketa arauak
- [885-888] Normas de redacción de la revista *Euskera*
- [889-892] Normes de rédaction de la revue *Euskera*
- [893-896] Writing guidelines for the journal *Euskera*

Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa Jardunaldia

Donostia, 2013-II-24

Euskera. 2012, 57, 3. Bilbo
ISSN 0210-1564

Sarrera

INIGO, Andres
Jagon Sailburua

Euskera. 2012, 57, 3. 467-469. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskaltzaindiak sorreratik du Jagon Saila, eta bere helburuetan euskara sustatzea, hizkuntzaren kalitatea bermatzea eta hiztunen eskubideak zaintzea daude.

Helburutzat hizkuntzaren kalitatea harturik, euskararen corpusa jagoteko eginkizuna eman zitzaion Jagon saileko Corpus batzordeari, 1999an sortu zenean.

Erran daiteke batzorde honen lan nagusia dela administraziotik, hedabideetatik eta bertze hainbat arlotatik heltzen zaizkion galderei, zalantzei eta irizpen eskaerei erantzutea. Lan horri erantzun egokia emateko sortu ziren 2001ean komunikabideen eta euskalkien lantaldeak. Euskalkien lantaldeak bide propioa egin du geroztik, eta komunikabideen lantaldeak urte gutxi batzuk iraun zuen, baina alor hori lantzen segitzen du Corpus batzordeak berak. Batzorde honen barnean dago Jagonet zerbitzua, herritarrek Euskaltzaindiari egiten dizkioten galderen eta erantzunen datu-basea.

2006tik «estrategia komunikatiboak» egitasmoa lantzen ari da batzordea, hizkuntzaren ikuspegi komunikatiboaren barnean kokatzen diren estrategia eta gaitasunak aztertzen, alegia.

Eta horren guztiaren emaitza argia izan zen orain dela hiru urte pasatxo Euskaltzaindiaren *Jagon bilduman* aurkeztu zen *Testu antolatzaileak: erabilera estrategikoa* liburua, Pello Esnal batzordekidearen gidaritzapean egin eta batzordean mamitu eta ondutako lana. Aurkezpenarekin batera, jardunaldi bat antolatu zen Iruñean.

Lehengo gidari eta batzorde beretik datorkigu oraingo *Hitz-ordena: erabilera estrategikoa* izeneko ere. Lan hura bezala, oraingo hau ere ekarpen praktikoa da, euskalgintzan ari garenoi eguneroko erabileran sortzen zaizkigun kezka eta zalantzen inguruan argia emateko pentsatua. Tradizioak markatzen dituen estrategia praktikoak kontuan hartuta, ikuspegi komunikatibotik aplikatu beharreko estrategiaiei begira egina.

Horregatik, Corpus batzordeak egoki ikusi zuen liburuaren edukiaren inguruan gaurko jardunaldi hau antolatzea. Izena eman eta hona hurbildu zaretenen kopurua ikusita, bistakoa da gaiak interesa sortu duela.

Ongi etorri, bada, Euskaltzaindiaren *Luis Villasante* ikergune berri honetara zareten guztiei esku artean dugun gai honen inguruan hausnarketak, iradokizunak eta ekarpenak egitera. Esker mila ere, gaur hizlari eta iradokiztaile gisa aritzeko ardura hartu zenutenei, egin duzuen lanagatik; halaber, jardunaldi honen antolaketan aritu zareten batzordeko idazkariari, kideei eta etxeke langileei.

Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa

ESNAL, Pello
Euskaltzaindiko Corpus batzordekidea

1. Atarikoak

Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa [HOEE] egoki ulertzearren¹, komeni da, hasteko, 1968ra itzuli eta Euskaltzaindiak Arantzazun egindako biltzar hartan kokatzea, Koldo Mitxelenak harako prestatutako txostena eskuetan. Eta komeni da, horrekin batera, kontuan hartzea beste zenbait gai eta puntu. Horretara goaz atariko honetan. Ondoren, errazago azalduko dugu HOEE.

1.1. Mitxelenak Arantzazuko biltzarrerako eginiko txostena

Honela zioen Koldo Mitxelenak 1968an, Arantzazuko biltzarrerako idatzi zuen txostenaren sarreran (Mitxelena, 1968: 204):

¹ Corpus batzordeak Donostian aurkeztu zuen *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa* liburua, Euskaltzaindiaren egoitzan, Luis Villasante Euskararen Ikergunean, 2012ko otsailaren 24an. Bi zati izan zituen aurkezpenak. Lehenean, liburua bera aurkeztu nuen, aurkibidearen harian, atalez atal, bakoitzaren muina azalduz. Bigarren zatiak izenburu propioa izan zuen: «Euskara idatziaren auzia, sei puntu eta eranskin batean»; eta horixe izan nahi zuen: euskara idatziaren gaurko egoera labur azaldua, ondorengo elkarriketaren akuilu. Lehena, *power point* baliatuz egin nuen, 30 diapositiba erabiliz; bigarrena, hitzez soilik. Aurkezpen bikoitz hartarako zirriboratu nuen gidoi hau; eranskin gisa darama aurkezpenaren bigarren zatia, errepikapenak errepikapen. Esan gabe doa: erakusleiho moduan ulertu behar da (liburura jotzeko amu) eta ez laburpen moduan.

«Euskaltzaindiari hemen aurkezten zaizkion eskabideak honela mugatuko ditugu, errazenetik zailenera:

- a) Idazkera edo ortografia.
- b) Antzinako euskal hitzen formak.
- c) Hitz berrien eraketa eta bestetandik hartuen forma.
- d) Morfologia: izena (izenordea) eta aditza.
- e) Joskera.

Zenbaitetan, ez dugu oraingoz deus egiterik, horretarako behar genituzkeen estudioak ez baititu inork egin. Beste zenbaitetan, berriz...»

Batik bat, joskeraren atalari zegozkion, noski, euskara batua ontzeko «behar genituzkeen estudio» horiek. Nonbait bazegoen, alor horretan zegoen euskara beharrean.

1.2. Arantzazuko txostena: VI atala

Eta, hala ere, mugak muga, txostenaren VI. atala eskaini zion Mitxelena joskerari (Mitzelena, 1968: 218-219): gaurkotasun betea duen atala, trinkoa bezain aberatsa.

1.3. Arantzazuko biltzarraz geroztik egindako bidea

Geroztik, berrogeita lau urte hauetan, egin eta plazaratu da euskal joskerari buruzko gramatika-lanik.

Esaterako, HOEEn, honako hauek erabili ditugu. Hasteko, Euskaltzaindiaren baitan ondu eta EGLU liburukietan jasoak (Gramatika batzordea 1987, 1990, 1991, 1993, 1994, 1999, 2005); eta, horiez gain: Villasante (1976), Goenaga (1978), Osa (1990), Agirre (1991), Hidalgo (1994, 2002a, 2002b, 2003, 2004, 2005a, 2005b), Zubiri, Zubiri (1995), Kaltzakorta (1997) eta Arejita (2001, 2005). Asko luza daiteke zerrenda, jakina.

1.4. Gaurko egoera

Baina, hala ere, estudioak estudio eta azterketak azterketa, problemak ditugu euskal joskerarekin. Hona hemen, bi testigantza:

Luis Villasanterena da lehenengoa, Arantzazuko biltzar hartatik hogeit urtera argitara emana (Villasante, 1988: 142):

«Euskarak behar du prosa egiteko moldea ongi finkatua eta trenpatua izan. Hau da, segur aski, euskarak duen premia gogorrenetako bat. Hori duen egunean, euskara bere bizkar-hezurraz horniturik izanen da. Eta hori ez duen bitartean, tresna alferra izango da, gai ez dena, zeregin askotarako balio ez duena.

Euskara hizkuntza bizia izan dadila: horra gure mintzairaren premietan lehenbizikoa; baina horren hurrengo, prosa egiteko tresna moldaturik edukitzea da, ene ustez, bigarrena.»

Eta, beste hogeit urte geroago, honela idatzi berri du Anjel Lertxundi idazleak, eskarmentuaren eskarmentuz (Lertxundi, 2009: 24):

«Indarrik banu, pozik aldatuko nuke euskal perpausa. Arindu esan nahi dut. Agian, irauli ere esan beharko nuke. Esaldiak eraman behar ninduke ni, eta ez nik bera. Nire zerbitzuan behar luke egon, ez nuke denbora guztian zalantzaz ibili behar hizkuntza hegemonikoetako idazleak lasai peto dabiltzan bideetan. Esaldiak bizkortu, lexikoa garbitu, arin-arin ibili perpausetik perpausera, esaldien arteko loturak freskatu...

Behin eta berriro asmatzen ibili beharrak baditu abantailak. Era gozpenak ere bai: ikaragarri nekatzen du. Idazten duzun esaldi bakoitzatza beste gailur konkistatu bat balitz bezala ospatzeko, mendizale handia izan beharra dago».

1.5. Gramatika nahikoa ez denean

Nahitaezkoa da gramatika, baina ez da nahikoa. Hizkuntza, zuzen ez ezik, egoki ere erabili behar da.

Koldo Mitxelenak honela zioen, 1968ko txostenaren VI. atalean (Mitxelena 1968: 219):

«...euskal prosa arruntaren izatea, egoera eta huts-beteak aztertu nahi genituzke, «gramatikatasunean» landaturik baina «gramatikatasun» soilean oinak itsasten ez zaizkigularik».

Idazle onek bazekiten horren berri. Pixkana-pixkana eguneratu eta zabaldu da gure artean. Horretan saiatu dira, besteak beste, Eusebio Osa (1990) eta Zubimendi & Esnal (1993).

1.6. Estrategiak

Gehiago ere idatzi zuen Mitxelenak 1968ko txostenean (Mitxelena 1968: 219):

«Hitz-ordenaz eta aurkitu diren legeak ez dira idazlea estekatzeko kateak, honen kemenak gehi ditzaketen lanabesak baizik, hitzen indar ezkutua nabarmenduz. Idazlearen eginkizuna erraz da adierazten, gaitz betetzen: hizkuntzari bere burua menderatuz, hizkuntza menderatu, hizkuntza-legeen lokarriak eta trabak, airea hegaziarentzat bezala, sostengu eta laguntza bihur daitezzen».

Estrategia kontzeptua hor zegoen zirriborratua. Gehiago zehaztea falta zen, eta terminoa bera gureganatzea. Hizkuntzen irakaskuntzan erabili zuten Canalek eta Swainek (Canale & Swain, 1980), eta bide bertsutik iritsi da gugana (Esnal, 2002, 2009).

1.7. TAEE

Ildo horretan, Euskaltzaindiak 2008an plazaratu zuen *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa* [TAEE], Corpus batzordean ondutako lana (Corpus batzordea, 2008).

Lan horretan, erabilera estrategikoa zen funtsezkoa; eta testu-antolatzaileak baliatu genituen estrategien berri eman eta gaitasun estrategikoa lantzeko.

Hizkuntzaren erabileran, dena ez da arau. Behin arauak betez gero, eremu handia gelditzen zaio hizkuntza-erabiltzaileari, honek askatasunez (eta erantzukizunez) jokatu eta erabakiak har ditzan; edo, bestela esanda, zer estrategia erabili erabaki dezan.

Erabaki egokiak hartzeko gaitasuna da gaitasun estrategikoa. Eta bizitzaren arlo guzietan erabili ohi dira. Pilota-jokoan, esaterako, pilotari estrategikoak, behin arau gutxi batzuk bete ondoren, askatasun osoz erabaki dezake nola jokatu, nora bota pilota. Beste horrenbeste gertatzen da hizkuntza baten erabilera idatzian nahiz ahozkoan.

1.8. TAEEn ondoren

Azken hiru urteetan, estrategien arloan egin da lan bikainik. Bereziki, hiru aipa ditzakegu: «Euskarazko testuen komunikagarritasun-problema larriak» (Aristegieta, 2009), *Itzulpen Estrategiak* (Agirre, 2009) eta *Euskara batuaren bigarren jaiotza* (Amuriza, 2010).

2. HOEE

Eta duela hiru urteko TAEEn haren harian dator HOEE hau ere, lau ataletan eta bederatzi kapitulutan banatua, aurretik eta atzetik dituela sarrerak eta bibliografia.

2.1. Eskema

Aurkezpena

Sarrera

EGITASMOA

1. Arantzazuko txostena oinarri
2. Tradizio bikoitzaren harian

BIDEAK URRATZEN

3. Testu-antolatzaileak
4. Mintzagaia eta galdegaia
5. Erlatibozko esaldiak

BI AUKERA

6. SOA
7. SAO

LABURBILDUZ

8. Osotasunean
9. Hitz-ordena

Bibliografia

2.2. Egitasmoa

Arestian atarikoan esanak biltzen ditu HOEEk sarreran eta lehen atalean.

Oinarri-oinarrizkoa da estrategiak zer diren ohartzea. Eta, horrekin batera, ohartzea zein den gramatikaren egitekoa eta zer muga dituen.

Hasteko (16. or.):

«Lan honetan [HOEEen], gramatikaz ari garenean, gramatika arauemaileaz ari gara beti. Funtsezkoa da ondo bereiztea gramatika arauemailea eta deskribatzailea. Bestela, dena bihurtzen zaigu arau, kate eta lotura».

Horren harian, kontuan izan behar da TAEEn esana eta HOEE honetan berritua (16. or.):

«Euskal gramatikari buruz, bi uste oker bezain gaizto daude euskaldunon artean zabaldua: batetik, arautzen duena baino gehiago arautzen duela eta, bestetik, zenbait hizkuntz baliabideren erabileran (esaterako, testu-antolatzaileen eta hitz-ordenaren erabileran) nahikoa dela arau gramatikalak betetzea».

2.3. Testu-antolatzaileak

Testu-antolatzaileek (juntagailu, menderagailu, lokailu eta gainerako elementuek) testu-zatiak lotzen dituzte, eta ondoren datorrena iragartzen dute eta pausa prosodikoak ere marka ditzakete.

Horren arabera, nahiz eta gramatikalki zuzena izan, garrantzikoa da testu-antolatzaileak ondo aukeratzea eta egoki kokatzea.

Esaterako, honela zioen Xabier Letek, 1974an (Lete, 1974: 42; nireak dira letra lodiak):

«Lizardik, gerla baino hiru urte lehenago hil baitzen, ez zuen hondamendi ikaragarri hura ezagutu. Eta, egia esan, bihotzez pozten naiz. Lizardi bezalako poeta bikain bat hain gazterik hiltzea alde batetik penagarri **bada ere**, harentzat, hain gizon zuzen eta fina zen harentzat, handik urte gutitara gertatu behar zuen desegite ikaragarria are penagarriago eta minberagarriago izan **baitzitekeen**».

Honela ere idatz zezakeen, testu-antolatzaileak aurreratuz:

«Lizardik, gerla baino hiru urte lehenago hil baitzen, ez zuen hondamendi ikaragarri hura ezagutu. Eta, egia esan, bihotzez pozten naiz. **Izan ere, nahiz eta** Lizardi bezalako poeta bikain bat hain gazterik hiltzea alde batetik penagarri **den**, harentzat, hain gizon zuzen eta fina zen harentzat, are penagarriago eta minberagarriago **izan zitekeen** handik urte gutitara gertatu behar zuen desegite ikaragarria».

Testu-antolatzaileek aukera polita eskaintzen dute estrategiez jabetzeko. Horregatik plazaratu genuen lehenik TAEE, eta horregatik gogoratzen ditugu HOEE honetan.

2.4. Mintzagaia eta galdegaia

Mintzagaiaren egitekoaz jabetzeko, ondo datorkigu euskal gotzainek 1998an plazaratutako idatzia baliatzea. Honela dio euskaraz, erdaratik itzulita (Euskal gotzainak, 1998: 14-15):

«Behin betiko eta egiazko izango dela espero dugun bizi betera begira jartzen gara, bihotza zabal-zabalik, piztuerako Pazkoa ospatzean. Jainkoaren neurrigabeko maitasuna aitortzen dugu, Berekin bat egin nahi baikaitu bere bizitza espiritualmentean eta betiereko ospetan. Mundu honetako gauza guztiak baino gorago eta garrantzitsuago sentitzen gara. Munduko gauzak zuhurtasunez erabiltzeko askatasuna berreskuratzen dugu, ezere eta inoren esklabo izan gabe. Lagun hurkoari bizitzen laguntzeko dohaina hartzen dugu, denen elkartasuna aurrez gozatuz».

Jatorrizko testuan, hasiera-hasieran zegoen mintzagaia; gero, esaldi baikoitza aditzarekin hasten da, mintzagai hura gogoratuz. Horrek egiten du zati osoa irakurterraz. Hori kontuan ez hartzeak zailtzen du euskal itzulpena lehen irakurraldian ulertzea.

«**Celebrar la Pascua de la resurrección** es mirar con el corazón abierto de par en par a la vida eterna esperada como la vida definitiva y verdadera. **Es** reconocer el amor inmenso de Dios que nos asocia a su vida espiritual y a su gloria eterna. **Es** sentirse mayor y más importante que todas las cosas de este mundo. **Es** recuperar la libertad para usar de todo lo que hay en el mundo con sabiduría, sin ser esclavo de nada ni de nadie. **Es** recibir el don de ayudar a vivir a los demás en el gozo anticipado de la comunión universal».

Horiek kontuan izanik, erraz egoki daiteke euskal testua:

«**Piztuerako Pazkoa ospatzean**, behin betiko eta egiazko izango dela espero dugun bizi betera begira jartzen gara, bihotza zabal-zabalik. **Eta** Jainkoaren neurrigabeko maitasuna aitortzen dugu, Berekin bat egin nahi baikaitu bere bizitza espiritualmentean eta betiereko ospetan. **Eta** mundu honetako gauza guztiak baino gorago eta garrantzitsuago sentitzen gara. **Eta** munduko gauzak zuhurtasunez erabiltzeko askatasuna berreskuratzen dugu, ezere eta inoren esklabo izan gabe. **Eta** lagun hurkoari bizitzen laguntzeko dohaina hartzen dugu, denen elkartasuna aurrez gozatuz».

Izan ere, testua ez da esaldi-pilaketa: esaldi zuzenen pilaketak ez du testu egokia bermatzen.

Antzeko ondorioak ditu –orain esaldi barruan– galdegaiarena gaizki ulertu izanak eta gaizki ulertzen jarraitzeak. Izan ere, galdegaiak, berez, intonazioarekin du zerikusia eta ez hitz-ordenarekin.

Esaterako, honela ere eman daiteke aurreko testua:

«Piztuerako Pazkoa ospatzea **da** begira jartzea, bihotza zabal-zabalik, behin betiko eta egiazko izango dela espero dugun bizi betera. **Da** aitortzea Jainkoaren neurrigabeko maitasuna; Berekin bat egin nahi baikaitu bere bizitza espiritualetan eta betiereko ospean. **Da** sentitzea mundu honetako gauza guztiak baino gorago eta garrantzitsuago. **Da** berreskuratzea munduko gauzak zuhurtasunez erabiltzeko askatasuna, ezeren eta inoren esklabo izan gabe. **Da** hartzea lagun hurkoari bizitzen laguntzeko dohaina, denen elkartasuna aurrez gozatuz».

Bestalde, honen eskutik aurki diezaiokegu irtenbidea hitz-ordenaren beste arazo bati. Berehala landuko ditugu SOA (subjektua, osagarriak, aditza) eta SAO (subjektua, aditza, osagarriak) ordenak.

2.5. Erlatibozko esaldiak

Oinarritzat hartuta euskal gramatikek erlatibozko esaldiez diotena, mezezi du bereiztea erlatibo murrizgarriak eta ez-murrizgarriak.

Esaterako, honela hasten da Euskararen Aholku batzordearen adierazpen bat (Euskararen Aholku batzordea, 2001):

«Euskararen lur-eremu guztietako eta pentsaera eta lanbide askotako ordezkariak osaturiko Euskararen Aholku Batzorde honek, bere aurreko guztiek bezala, ahalegin handia egin du euskara guztion ondasuntzat hartua, zaindua, lagundua eta biziberritua izan dadin».

Itzulpenak ez zuen kontuan hartu zer-nolako tartekia (erlatibo ez-murrizgarria) zegoen jatorrizko testuan:

«Este Consejo Asesor del Euskera, *formado por personas de diversas ideologías y profesiones que representan a todos los ámbitos territoriales de dicha lengua*, ha realizado un gran esfuerzo, al igual que los consejos

que le antecederon, para que el euskera se considere un bien común y como tal sea conservado, apoyado y fortalecido».

Frantses testuan ere argi dago tartekia (ingelesezkoan ere bai):

«Ce Conseil Consultatif de l'Euskara, composé par de personnes aux idéologies et professions diverses qui représentent tous les territoires de cette langue, a réalisé un grand effort, à l'instar de tous ses prédécesseurs, pour que l'euskara soit considéré comme un bien commun, et en tant que tel soit conservé, appuyé et renforcé».

Euskarara egoki itzultzeko, besteak beste, estrategia zahar bat erabil zitekeen:

«Euskararen Aholku Batzorde honek, zeina osatua baita euskararen lur-eremu guztietako eta pentsaera eta lanbide askotako ordezkari, ahalgin handia egin du, aurreko guztiak bezala, euskara guztion ondantsuz hartua, zaindua, lagundua eta biziberritua izan dadin».

Dena den, badaude beste irtenbide batzuk. Esaterako, hona hemen beste adibide bat:

Grand Palmier plazaren erdian bere jira guztian Pariseko parke batean gaizki emango ez zuten banku zuri batzuk zeuzkan palmondo lerden bat zegoen.

Zuzena da esaldia, baina ez egokia. Baina ez da benetakoa ere. Honela idatzi baitzuen Bernardo Atxagak, problemaz ohartuta (Atxaga, 2009: 20):

«Grand Palmier plazaren erdian palmondo lerden bat zegoen, Pariseko parke batean gaizki emango ez zuten banku zuri batzuk zeuzkana bere jira guztian».

Azken batean, kontua da problemaz jabetu eta estrategia egokia erabiliz aurkitzea irtenbidea.

2.6. Bi aukera: SOA eta SAO

Batzuetan, galdetu ohi da: zer hitz-ordena da zuzena (eta egokia), SOA (subjektua, osagarriak, aditza) ala SAO (subjektua, aditza, osagarriak).

Biak dira zuzenak eta biak izan daitezke egokiak.

Kontua ez da bietako bat onetsi eta bestea gaitzestea (SOA ala SAO), baizik biak erabilgarriztat hartzea (SOA eta SAO).

Dena den, beti komeni da bereiztea testu bakoitzaren izaera. Kontakete-tan, esaterako, natural-natural erabili ohi da aditza aurretik. Adibidez (Atxaga, 2009: 17):

«Chrysostomek erriflearen morroiloari **tira zion**, eta kargadorea **atera. Kokatu zuen** hamabigarren kartutxoa, **sartu zuen** berriro kargadorea, **eraman zuen** arma sorbaldara, **apuntatu zion** berrehun bat metrora zegoen tximu bati, **jaitsi zuen** arma, eta **galdetu zuen**:

– Zenbateko bidea egin dezake balak?»

Baina hitz-ordenak, berez, ez du egokitasuna bermatzen. Esaterako, honako azalpen honetan:

«Prozedura summarisimoa auzi-gaiaren urgentzia edo presagatik eta beronen munta txikiagatik, edota ekintza kriminalaren astuntasunagatik edo *in fraganti* harrapatua izateagatik legeak izapidegintza txit laburra seinalatzen dion judizioa da».

Honela egokitu zuten IVAPekoek, SOA ordenaren baitan (IVAP, 2005: 14):

«Prozedura summarisimoa judizio bat da, tramite laburrekoa. Honako kasuetan ezartzen da: auzia presaz erabaki behar denean eta txikia denean, edota ekintza kriminala astuna izan eta auziperatua *in fraganti* harrapatu dutenean».

SAO ordena ere tarteka zezaketen:

«Prozedura summarisimoa da judizio bat, tramite laburrekoa, eta ezartzen da auzia presaz erabaki behar denean eta txikia denean, edota ekintza kriminala astuna izan eta auziperatua *in fraganti* harrapatu dutenean».

Horiek horrela, orain esanahi bete hartzen du Mitxelenak Arantzazuko txostenean idatziak (Mitxelena, 1968: 219):

«Sartaldeko hizkuntzarekiko prosa zenbait bidetan barrena ibiltzen ikasia eta trebatua da, latinaren ondotik, jakina, goragokorik aipatu gabe. Era berean, hainbeste ez bada ere, geure hizkuntza.

Ibilaldi horiek hizkuntza, edozein hizkuntza, arinago, zaluago, malguago bihurtu dute. [...] Latinaren, eta erabat sortaldeko hizkuntzen, kutsua geure bekokian daramagu. Aitor dezagun, onar dezagun, eta goazen aurrera bide horretarik».

Edo (Mitxelena, 1968: 218):

«Lege zaharrei eginahalean eustea da, noski, Euskaltzaindiaren eginbidea eta ez du amorerik emango ezinbestean baizik. Euskal autore gailenak ditu eredu eta, haiei buruzko iritziak denborak gutxi edo gehiago aldatzen baditu ere, badu hor oinarri sendoa».

Esaterako, SAO ordena tartekatu zuten Jean Haritschelharrek eta Pello Salaburuk, elkarrekin hitzaurre bat idatzi zutenean, euskaltzainburu eta EHUko erretore zirela (Haritschelhar & Salaburu, 1999):

«XX. mendeak euskararen alorrean ezagutu ditu bi hizkuntzalari haundi, biak euskaltzainak eta biak unibertsitateko katedradunak. Bietarik gazteena, euskalduna, Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea, Koldo Mitxelena izan da, tesia irakurri zuenetik, zinezko maisua bai euskal ikerketetan eta bai Euskaltzaindian. Haren obra publikatua izana da, idatzi dituen liburuak eta artikulak baliatuak dira edozein tesitan mundu zabalean.

Zaharrena, René Lafon, sortu zen Merignac hirian 1899-an. Frantziako eskola nagusietan estudioak eginik [...] filosofia irakasle izana da Alençoneko, Pauko eta Bordeleko bigarren mailako ikastetxeetan. Pauen bizi zelarik, Vendryes hizkuntzalariaren aholkuari jarraikiz, oporrak pasatzen zituen Larreñe Zuberoko herri ttipian euskara ikasi nahiz».

Ordena bera erabil daiteke (erabili ohi da):

- Testu klasikoaren itzulpenetan,
- ahozko testuetan,
- esateko sortutako testuetan,
- herri-literaturan,

- definizioetan-eta,
- literaturan,
- aditz deklaratiboekin.

Eta betiere funtsezkoa da gauzak ez nahastea. Esaterako, *Marijane kontaxan* liburuan dugu adibide esanguratsua (Minaberry, 1998). Bertan, bi bertsiotan datoz Marijane Minaberryk idatzitako herri-ipuinak: eskuineko orrialdeetan, egileak idatzi bezala; eta ezkerrekoetan, Juan Kruz Igerabidek egokituta. Aurkezpenean esaten zaigunez, «Ipuina eskuin aldeko orrian doa idazlearen euskalkian. Eta ezkerrekoan, aldiz, euskara batuan, Juan Kruz Igerabidek egokiturik» (9. or.).

Halaxe da: egokipen-lana egina du Igerabide idazle finak. Baina, egilearen euskalkitik batura aldatu ez ezik, doinua ere aldatu die hainbat esaldiri, jatorrizko SAO ordena SOA bihurtuz. Hala, lehen ipuinaren hasieran, dio Minaberryk (11. or.): «Izar Xuri emana zioten izena, kopetan bazuelakotz ile xuri puxtuka bat». Eta Igerabidek (10. or.): «Izar Xuri emana zioten izena, kopetan ile xerlo zuri bat zuelako».

Baina, kontuz: ordena-aldaketak ez du zerikusirik euskara batuarekin. Ez dezagun orain euskara batuaren izenean egin, jakinaren gainean ala ez, lehen garbizaletasunaren izenean egina.

2.7. Laburbilduz

Baina beti osotasun bat da testua, esaldi solteen pilaketa baino gehiago, hainbat zatiren batuketa baino haratago; eta elkarrekiko lotura estuan daude haren elementu guztiak, nahiz eta HOEE liburuan banan-banan landu diren.

2.8. Bibliografia

HOEE n, bi atal ditu bibliografiak: lehenengoan, liburuan zehar aipatutako lanak biltzen dira; bigarrenean, adibideen iturriak (guztira, 59 iturri eta 101 adibide).

Eranskina

Euskara idatziaren auzia, sei puntu eta eranskin batean

Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa lanaren oinarrian dago, funtsean, Koldo Mitxelena eta Luis Villasanteren zenbait lan; esaterako, *Euskararen auziaz* (Villasante, 1988). Era berean, izenburu horren harira laburbil ditzakegu bai zer den gure lana, bai zer bide egin duen euskarak XX. mendearen hasieratik gaurdaino, sei puntu eta gehigarri batean.

Hona hemen, labur-labur.

1. Euskara batua egin gabe dago. Eta egin gabe egongo da, arau guztiak eman ondoren ere

Andres Urrutiak idatzia da, hain zuzen, HOEEren aurkezpenean (Urrutia, 2011: 9-10):

«Behinola ondutako euskararen batasuna, askoren ustez, zerbait egina da eta, nonbait, betiko finkatua, hizkuntzak aldaezinak balira bezalaxe. Euskaltzaindiaren Corpus batzordeak, aitzitik, euskararen batasuna bestela ikusten du. Hain zuzen ere, etengabeko ibilian dabilen hizkuntzaren barnean. Oinarriak jarri baziren ere, oraintxe ari da mamitzen eta gauzatzen oinarrioren garatzea eta egiaztatzea, oinarri haiek uneoro ezartzen baitira, gizarte garaikide batek dituen hizkuntza-eskakizunak aintzat hartu eta horiexei erantzun aproposak eman behar zaizkienean».

2. Hitz-ordena: euskararen arazo nagusia

Luis Villasantek idatzi zuen 1988an (Villasante, 1988: 142), eta behin eta berriro gogoratu ohi dugu (Corpus batzordea, 2011: 15):

«Euskarak behar du prosa egiteko moldea ongi finkatua eta trenpatua izan. Hau da, segur aski, euskarak duen premia gogorrenetako bat. Hori duen egunean, euskara bere bizkar-hezurraz horniturik izanen da. Eta hori ez duen bitartean, tresna alferra izango da, gai ez dena, zeregin askotarako balio ez duena.

Euskara hizkuntza bizia izan dadila: horra gure mintzairaren premietan lehenbizikoa; baina horren hurrengo, prosa egiteko tresna moldaturik edukitzea da, ene ustez, bigarrena».

3. Arazoaren ondorioak

Bi kaltetu nagusi ditu euskararen arazo nagusiak: irakurlea eta idazlea.

Irakurlea (Zubimendi & Esnal, 1993: 220):

«Galdera batzuk, bidenabar:

- Noiz arte segi behar du nolabaiteko euskal idazleak gogaikarriro idazten?
- Noiz arte segi behar du euskal irakurleari eta bere buruari kalte egiten?
- Noiz arte jasan behar ditugu argitalpen amorragarriak?
- Noiz arte segi behar dugu asmo onez eta jakite gaiztoz idatzitako zaborra irensten?

Denok ere badakigu zer den «norberak izan ez eta besteei ematen diena»: lotsa».

Irakurlea ikasle denean (Esnal, 1997: 260):

«Zilegi izango ahal zait zarauztar guraso biren hitzak aipatzea!

D eredueta eskolatzen ari dituk gure seme-alaba biak: bata BBB-ko 3.ean eta bestea 1.ean. Eta sinestu nahi al didak, aizak, biek, OHO osoa erabat euskaraz egin eta gero, eta etxean, kalean eta eskolan euskaraz bizi izanda, errazago irakurtzen dutela erdaraz euskaraz baino, nahiz eta erdaraz hala moduz mintzo, tamalez?

Andu Lertxundirena da bigarrena. Alaba etorri zaio unibertsitatetik, Platonen testu baten iruzkina egiten lagunduko al dion esanez. Platonen testua euskaraz. Alabak ulertzen ez. Aitak ere ez. Anduk bere liburutegira jo behar, erdal testuaren bila. Platonen testua aurkitu, irakurri eta orduan ulertu. Eta alabari aditzera eman. Eta alabak orduan: «Aita, zertan ari gara?»».

Idazlea (Lertxundi, 2009: 24; Corpus batzordea, 2011: 102):

«Indarrik banu, pozik aldatuko nuke euskal perpausa. Arindu esan nahi dut. Agian, irauli ere esan beharko nuke. Esaldiak eraman behar ninduke ni, eta ez nik bera. Nire zerbitzuan behar luke egon, ez nuke denbora guztian zalantzaz ibili behar hizkuntza hegemonikoetako idazleak lasai peto dabiltzan bideetan. Esaldiak bizkortu, lexikoa garbitu, arin-arin ibili perpausetik perpausera, esaldien arteko loturak freskatu...

Behin eta berriro asmatzen ibili beharrak baditu abantailak. Era-gozpenak ere bai: ikaragarri nekatzen du. Idazten duzun esaldi bakoi-tza beste gailur konkistatu bat balitz bezala ospatzeko, mendizale handia izan beharra dago».

4. Arazoaren arrazoiak

Bi motatako erroak ditu arazoak: historikoak eta gaur zabalduak dauden usteak.

Arrazoi historikoez, argi mintzatu zen Luis Villasante, euskaltzainburu zela, besteak beste Altuberen *Erderismos* liburuaren atarikoan (Villasante, 1975: X):

«Euskara idatziaren tradizioa ez da, behar den neurrian, aztertua eta kontuan hartua izan. Gure idazle zaharrek, euskaraz idazteko behar den tresna, egokitua eta paratua eman ziguten. Baina ondoren etorri ziren gramatikalariek haien lana onartu, findu eta osatu behar-rean, madarikatu egin zuten, gaitzetsi. Orduan haustura bat gertatu da, eta hori hizkuntzaren kaltetan izan da».

Haustura horrek jota utzi zuen euskara: «inorarik gabe, besoz eta zangoz katigatuta» (Villasante, 1976: XV); edo, bestela esanda, idatzirako bi traba larri areagotuta: atzerakarga eta pausaldiak markatzeko baliabide gutxirena (Zubimendi & Esnal, 1993: 171-176). Izan ere, eta hain zuzen, traba horiez ohartu ziren idazle klasikoak eta horiek arinduz moldatu zuten euskal prosa.

Horrekin batera, beharrezkoa da salatzea gaur indarrean dauden bi uste oker (Corpus batzordea, 2011: 16):

«Euskal gramatikari buruz, bi uste oker bezain gaizto daude euskaldunon artean zabaldua: batetik, arautzen duena baino gehiago arautzen duela eta, bestetik, zenbait hizkuntz baliabideren erabilera [...] nahikoa dela arau gramatikalak betetzea».

Dena den, kontuan izan behar da zer esan nahi duen *gramatika* hitzak testuinguru horretan: gramatika arauemailea; ez, beraz, deskribatzailea (Corpus batzordea, 2011: 16).

Bi uste gaizto horiek nabarmenak dira, esaterako, galdegaiari buruz eta SAO (subjektua, aditza, osagarriak) eta SOA hitz-ordenak direla-eta.

Galdegaiari buruz (Corpus batzordea, 2011: 76):

«Argigarria da Euskaltzaindiaren batzorde batean gertatua. Bilera batean, sutsu hitz egin zuen euskaltzain urgazle batek galdegaiaren legearen alde. Barre ere egin zuen Iparraldeko euskaldunen kontura. «Hauek –esan zuen, Iparraldeko batzordekide eta euskaltzain oso seinalatuz–, hauek ez dute galdegaia bereizten». Handik aurrera, bi urte osoan zehar, SAO ordenan idatzi zituen idazkariak akta guztiak. Eta, ohi bezala, ozen irakurtzen zuen, bilera bakoitzaren hasieran, aurreko bileraren akta. Apenas ohartu zen inor SAO ordenaz. Ez, behintzat, galdegaiarena hain bereganatua izan eta horren legearen alde sutsuegi mintzatu zen euskaltzain urgazlea».

SAO eta SOA hitz-ordenak direla-eta (Corpus batzordea, 2011: 97):

«Funtsezkoa da gauzak ez nahastea. Esaterako, *Marijane konta zan* liburuan dugu nahasmenduaren adibiderik nabarmenena (Minaberry, 1998). Izan ere, bi bertsiotan datoz liburuan Marijane Mina-

berryk idatzitako herri-ipuinak: eskuineko orrialdeetan, egileak idatzi bezala; eta ezkerrekoetan, Juan Kruz Igerabidek egokitu bezala.

Aurkezpenean esaten zaigunez, «Ipuina eskuin aldeko orrian doa idazlearen euskalkian. Eta ezkerrekoan, aldiz, euskara batuan, Juan Kruz Igerabidek egokiturik» (9. or.).

Halaxe da: egokipen-lana egina du Igerabide idazle finak. Baina, egilearen euskalkitik batura aldatu ez ezik, doinua ere aldatu die hainbat esaldiri, jatorrizko SAO ordena SOA bihurtuz, hain zuzen. Hala, lehen ipuinaren lehen esaldian, dio Minaberryk (11. or.): «Izar Xuri emana zioten izena, kopetan bazuelakotz ile xuri puxtuka bat». Eta Igerabidek (10. or.): «Izar Xuri emana zioten izena, kopetan ile xerlo zuri bat zuelako».

Gure aldetik, argi esan nahi genuke: ordena-aldaketak ez du zerikusirik euskara batuarekin. Are gehiago: ez dezagun orain euskara batuaren izenean egin, jakinaren gainean ala ez, lehen garbizaletasunaren izenean egindakoa».

Dena den, usteak uste, baliagarriak dira gaurko testu asko, zuzenak eta egokiak diren neurrian.

5. Irtenbideak, epe laburrera: estrategiak

Euskaltzaindia, 1968an, euskararen arazo larri horren jakitun zen. Eta aurre egin zion. Horren erakusle da, esaterako, Koldo Mitxelenak Arantzazuko biltzarrerako prestatutako txostena; hain zuzen, joskerari eskaini baitzion azken atala.

Eta, arazoaren jakitun izanik, irtenbidea ere aurreikusi zuen Mitxelenak. Txostenak ez du aipatzen *estrategia* hitza; baina bi pasartetan bada kontzeptuaren itzalik.

Mitxelena 1968: 219 (Corpus batzordea, 2011: 18):

«...euskal prosa arruntaren izatea, egoera eta huts-beteak aztertu nahi genituzke, «gramatikatasunean» landaturik baina «gramatikatasun» soilean oinak itsasten ez zaizkigularik».

Horixe da estrategien eremua: gramatika-arauek libre uzten dutena. Ere-mu zabal eta handi horretan mugitzen da idazlea. Hor hartzen ditu erabakiak, testu egokiak sortzea helburu.

Mitxelena 1968: 219 (Corpus batzordea, 2011:20):

«Hitz-ordenaz eta aurkitu diren legeak ez dira idazlea estekatzeko kateak, honen kemenak gehi ditzaketen lanabesak baizik, hitzen indar ezkutua nabarmenduz. Idazlearen eginkizuna erraz da adierazten, gaitz betetzen: hizkuntzari bere burua menderatuz, hizkuntza menderatu, hizkuntza-legeen lokarriak eta trabak, airea hegaziarentzat bezala, sostengu eta laguntza bihur daitezten».

Hain zuzen, kontzeptu horiek esplizitu egin, landu eta benetako testuei aplikatuz plazaratu ditu Euskaltzaindiaren Corpus batzordeak bi azken emaitzak: *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa*, 2008an; eta *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa*, 2011n. Lehenengoan, testu-antolatzaileak baliatu zituen, estrategiez hitz egiteko; bigarreanean, estrategiak erabiliz lantzen du euskal hitz-ordena, batik bat hiru elementu landuz (testu-antolatzaileak, mintzagaia / galdegaia eta erlatiboeko esaldiak), betiere testuaren osotasuna gogoan duela.

Orain, idazleak du azken hitza, «gramatikasunean landaturik baina gramatikasun soilean oinak» itsatsi gabe; eta, jakina (ezinbestekoa baita hau), testu egokiaren kontzientziaren jabe ernea izanik.

6. Irtenbideak, epe luzera: tradizioa

Planteamendu horren harian, idazle bakoitzak bere estrategiak landuko ditu, eta estrategiak estilo bihurtuko dira, eta estiloek eskola egingo dute, eta eskolek tradizioa onduko dute.

Azken baten, ibilbide hori egiten ari zen euskara, euskalki banatan eta euskalkien artean, harik eta XX. mendearen hasieran etena gertatu zen arte.

Orain, eten hori gainditzea da guztion egitekoa, bata eta bestearen ekarriaz, lehengo eta azken urteotako lorpenen ildoan.

Gehigarria: Altube eta altubetarren egitasmoa

Orain arte, garbizalekerian ikusi izan da, gehienbat, Altubek eta altubetarren mugimenduaren arima. Hori ukatu gabe, bestela ere azal daiteke: hain zuzen, euskararen arazoa bideratzeko egitasmo estrategiko gisa. Eta horrelaxe azaltzen du HOEE liburuak, zazpi pasarte baliatuz. Villasanterenak dira hiru, eta gainerako laurak Txomin Agirre, Orixe, Mitxelena eta Patxi Altunarenak (Corpus batzordea, 2011: 22-25).

Orain, merezi du hori zertxobait osatzea, hiru puntu txiki erantsiz.

Lehenengoa. Funtsean, antz handia dute Altube eta altubetarren egitasmoak eta gaurko euskal gizartearenak, Euskaltzaindiarena bera barne, euskararen hizkuntza-normalizazioaz. Azken batean, abiaburu bera dute: euskararen hizkuntza-arazoak.

Esan gabe doa: elkarrekin estu lotuta eta etengabeko elkarreraginean ulertu behar dira euskararen hizkuntza-normalizazioa eta gizarte-normalizazioa.

Bigarrena. Horrelako egitasmo handi bat dela-eta, kontuan izan behar da hiru aldi izan ohi dituztela: 1) maisu eta aitzindarien aldia, 2) jarraitzaileen aldia eta 3) gizarteak egitasmoa hezurmamitu eta bereganatzen duen aldia.

Gurera etorri, lehen aldia, Altubek eta ingurukoek gauzatu zuten. Bigarrena, haien jarraitzaile sutsuen aldia da (sarritan, maisuak baino sutsuagoak izan ohi dira jarraitzaileak). Hauek zioten, besteak beste, aditzak beti esaldiaren atzean joan behar duela; eta azken muturrean bada, hobe. Oraindik ere oso zabaldua dago ustea eta, okerragoa dena, praktika. Azkenik, hirugarren aldian kokatu beharko lirateke Mitxelena, Villasante eta inguruko lan eta ahalegin handia. Azken batean, egitasmo hura bideratzera zegoen zuzendua: gehiegikeriak salatzea eta ekarpenak onartu eta baliatzera.

Hirugarren puntua. Gure bi liburuak, funtsean, horixe besterik ez dira: Mitxelena, Villasante eta inguruko lanen garapena; edo, bestela esanda, euskararen hizkuntza-normalizazioak azken ehun urteotan eginiko ibilbidetaren jarraipena.

Villasante Euskararen Ikergunean gaudenez, merezi du haren pasarte batez amaitzea. Honela amaitzen du gernikarrak, hain zuzen, Altuberren *Erderimos* liburuari eginiko hitzaurrea (1975: XII):

«Esanik dago honekin euskal sintaxiaren eremu hau berrikusi eta berrestudiatu beharrean dela.

Bitartean, Altube jaunaren liburua berrargitaratzen dugu probetxugarri izan daitekeelakoan. Muga edo itzal batzuk izan arren (eta uste dut leialtasun osoz azaldu ditudala), baditu liburu honek alderdi on asko eta ohar zehatz eta jakingarriak euskal joskerari buruz».

Euskaltzaleok dugu azken hitza.

Bibliografia

1. Aipatutako lanak

AGIRRE, J.M. (1991): *Euskal gramatika deskriptiboa*. Bilbo: Labayru Ikastegia [bi liburuki].

———, (2009): *Itzulpen Estrategiak*. Oñati: Herri-Ardularitzaren Euskal Erakundea.

AMURIZA, X. (2010): *Euskara batuaren bigarren jaiotza*. Oiartzun: Lanku.

AREJITA, A. (zuz.) (2001): *Bizkai euskeraren jarraibide liburua. Lehenengo pausuak*. Bilbo: Labayru Ikastegia, Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.

———, (2005): *Bizkai euskeraren jarraibide liburua. Bigarren pausuak*. Bilbo: Labayru Ikastegia, Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.

ARISTEGIETA, X. (2009): «Euskarazko testuen komunikagarritasun-problema larriak». *Senez* 37: 103-141.

CANALE, M. & SWAIN, M. (1980): «Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing». *Applied Linguistics* 1: 1-47 [Gaztelaniaz: «Fundamentos teóricos de los enfoques comunicativos. La enseñanza y la evaluación de una segunda lengua». *Signos* 17: 54-62; 18: 78-89, 1996].

CORPUS BATZORDEA. EUSKALTZAINDIA (2008): *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, (2011): *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia.

ESNAL, P. (1997): «Helduen alfabetatzea eta euskalduntzea». In ASKOREN ARTEAN: *Unesco. Linguaŕax. Hizkuntza politikei buruzko nazioarteko mintegia*. Bilbao: Unesco Etxea: 257-261.

———, (2002): «Testu-antolatzaileen erabilera estrategikoa». *Hizpide* 51: 19-33.

———, (2009): *Testu-arkitektura eta Gramatika, ekintza komunikatiboaren baitan*. Donostia: HABE [Hizpide 71].

GOENAGA, P. (1978): *Gramatika bideetan*. Donostia: Erein.

GRAMATIKA BATZORDEA. EUSKALTZAINDIA (1987): *Euskal Gramatika. Lehen urratsak-I (Eranskina)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, (1990): *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-III (Lokailuak)*, Bilbo, Euskaltzaindia.

———, (1991): *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, (1993): *Euskal Gramatika Laburra: Perŕaus Bakuna*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, (1994): *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-IV (Juntagailuak)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, (1999): *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-V (Mendeko perŕausak-1)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, (2005): *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-VI (Mendeko perŕausak-2)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

HIDALGO, V. (1994): *Hitzen ordena euskaraz*. Doktore-tesia [<http://www.inguma.org>].

———, (2002a): «Erlatibo hautsiak. Izen ardatzaren eskuin hedatzen diren erlatiboak euskaraz (I)». *Fontes Linguae Vasconum* 89: 27-80.

———, (2002b): «-en... erlatibo aposatuak. Izen ardatzaren eskuin hedatzen diren erlatiboak euskaraz (II)». *Uztaro* 42: 17-83.

———, (2003): «Zein (eta Bait-) erlatiboak. Izen ardatzaren eskuin hedatzen diren erlatiboak euskaraz (III)». *Fontes Linguae Vasconum* 92: 19-56.

———, (2004): «Izen ardatz determinatugabeen ondoko erlatiboak euskaraz. Izen ardatzaren eskuin hedatzen diren erlatiboak euskaraz (IV)». *Gogoia* IV 1: 121-174.

———, (2005a): «Eskuinetiko erlatiboak euskaraz, izen ardatzaren ondoren (ere) hedatzen direnak (eta V). Ikuspegi orokorra». *Fontes Linguae Vasconum* 98: 79-105.

HIDALGO, B. (2005b): «Erlatibo aukerak euskaraz. Ikasi eta irakatsi». *Hizpide* 59: 3-60.

KALTZAKORTA, M. (1997): «Erdarazko relatibo esplikatibo mota bat euskaratzen». *Uztaro* 22: 59-67.

LERTXUNDI, A. (2009): *Eskarmentuaren paperak*. Irun: Alberdania.

MITXELENA, L. (1968): Txostena. *Euskera* 13: 203-219. [Era berean: MITXELENA, Koldo (1988): «Euskararen batasun bideak». In *Euskal idazlan guztiak* VII. Euskal Editoreen Elkartea: 135-153.]

OSA, E. (1990): *Euskararen hitzordena komunikazio zereginaren arauera*. Leioa: Euskal Herriko Unibertsitateko Argitarapen Zerbitzua.

URRUTIA, A. (2011): «Estrategiaz bigarrenez». In CORPUS BATZORDEA. EUSKALTZAINDIA: *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia: 9-10.

VILLASANTE, L. (1975): «Hitzaurre gisa». In ALTUBE, Sebero: *Erderismos*. Bilbo: Indauchu: V-XII.

———, (1976): *Sintaxis de la oración compuesta*. Oñate: Editorial Franciscana

———, (1988): *Euskararen auziaz*. S.l.: s.n.

ZUBIMENDI, J. R. & ESNAL, Pello (1993): *Idazkera-liburua*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

ZUBIRI, I. & ZUBIRI, E. (1995): *Euskal Gramatika osoa*. Bilbo: Didaktiker.

2. Adibideen iturriak

ATXAGA, B. (2009): *Zazpi etxe Frantzia*. Iruñea: Pamiela.

EUSKAL GOTZAINAK (1998): *Exhortación pastoral de los obispos de Pamplona-Tudela, Bilbao, San Sebastián y Vitoria. Cuaresma - Pascua de resurrección / Iruñe eta*

Tutera, Bilbo, Donostia eta Gasteizko gotzainen artzain aholkua. Garizuma - Piztuerako Pazkoa. Donostia: Idatz.

EUSKARAREN AHOLKU BATZORDEA (2001): «Guztion Euskarak guztion beharra du». [Adierazpena: 2001eko martxoaren 27koa.]

HARITSCHELHAR, J. & SALABURU, P. (1999): «Aintzin solas». In LAFON, René: *Vasconiana*. Bilbo: Euskaltzaindia: XV-XVI. [Iker 11]

IVAP (2005): *IVAPeko estilo-liburua*. Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea.

LETE, X. (1974): «Xabier Lizardi edo poesia gailen». In ZENBAITEN ARTEAN: *Xabier Lizardi, olerkari eta prosista*. Oñati: Jakin: 11-43.

MINABERRY, M. (1998): *Marijane konta zan*. Donostia: Elkarlanean.

Mende erdi batez euskalgintzan irakasle, idazle eta itzultzaile gisa

MENDIGUREN BEREZIARTU, Xabier
Euskaltzaindiko Corpus batzordekidea

Gaur, Pello Esnalek bere *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa* ekarpen bikainaz hitz egin digularik, eta abagune honetan hitz batzuk esatea proposatu zaidalarik, sakonera akademikoak alde batera utzi eta mende erdi batez neure idazle- eta itzultzaile-ibilbideari gaingiroki bada ere begiratu bat eman eta horretaz zuei hitz egitea erabaki dut.

Gauza berri gutxi entzungo duzue seguru asko baina, agian, nire azterketatxo honek gaurko euskararen ikuspegi ez berria baina zerbait desberdina izan dezazuen lagunduko dizue.

2011ko abenduaren 22ko zutabeari, Andu Lertxundik «Harriduraz» izenburua ezarri zion eta bertan, besteak beste, Elixabete Perezen hitzak aipatzen zituen, esanez, Koldo Mitxelena gaur zer tresna ditugun ikusiko balu, harritura geldituko litzatekeela. Eta gero oriotar zarauztartuak honela zioen:

«Datorren urtean hogeita bost urte beteko dira Errenteriako hizkuntzalaria hil zela. Orduetik, zenbat aldatu da nire lan egiteko era? Iraultza sekulakoa bizitzen –eta gozatzen– ari naiz orduetik ordura, eta iraultza teknologikoa guztiz mesedegarria gertatzen ari zaio euskarari. Mitxelena harrituko litzateke. Geuri ere pozñoa eragingo liguke –eta adore eman– aldian behin harritzeak».

Nik neuk mende erdi batez bizi izan dudan harridura eta pozño horretaz hitz egin nahi dizuet.

Euskera. 2012, 57, 3. 495-503. Bilbo
ISSN 0210-1564

50. hamarkadan nire ingurunean zeuden euskarazko irakurgaiak zenbartzeko eskuetako hatzak aski ziren: Lardizabalen *Testamentu zahar eta berriko kondaira*¹, *Maiatzeko lorak*, Irigoien Zumarragako parrokoak itzulitzako *Bizi*², Arantzazuko *Aste Santua* eta *Zeruko Argiaren* lehen aleak, eta herriko apaiak alde egitean oparitu zidan *Xabiartxo*³.

Jakina, Gabiria eta Eubako pasiotarregana ikasketak egitera joateak nabarmen aldatu zuen nire basamortu hura, baina aukera aberatsago hura ere aski mugatua zen.

1955-1970

Euskararen eta hizkuntzen munduarekin topo egiteko abagunea izan zen niretzat epe hura. Umandiren *Gramatica Vascarekin*⁴ astean hiru ordu euskara ikastea, aditza eta atzizkien ikaskuntza sistematikoa Larrarte eta Sarasola irakasleei esker, euskarazko idazkuntza eta haren zuzenketa, *Euzko Gogoa*⁵ eta 'Kuliska Sorta', *Gero*⁶ eta *Unamuno eta Abendats*⁷, bai frantsesa, latina, grekoa, ingelesa eta alemana ikastearen urteak ere. Geroago etorriko ziren esperantoa eta errusiera.

*Euskaldunak*⁸, *Barne-muinetan*⁹, *Urte Guziko Meza-Bezperak*¹⁰ obretako Orixe handiarekin ere topo egin nuen, miresmena eta kritika nahastuz (J.

¹ Lardizabal, F. J.:1908, *Testamentu zahar eta berriko kondaira*, Tolosa,

² Arami, M. M.,1951, *Bizi!* (itzul. D. Irigoien).

³ López-Mendizabal, I.,1925, *Xabiartxo*, Tolosa.

⁴ Urrestarazu Landazabal, A.»UMANDI», 1955, *Gramática Vasca*, Itxaropena.

⁵ EUZKO-GOGOIA, Guatemala, 1950. <https://eu.wikipedia.org/wiki/Euzko-gogoa>

⁶ Aguerre y Azpilicueta, P., 1643, *Gero, bi partetan partitua eta berezia*. www.axularnet.com/web/gero.html

⁷ Mitxelena, S., 1958, *Unamuno eta Abendats*, Durango.

⁸ Ormaetxea, N., «ORIXE»; 1950, *Euskaldunak*, Itxaropena.

⁹ Ormaetxea, N., «ORIXE»; 1934, *Barne-muinetan*, Itxaropena.

¹⁰ Ormaetxea, N., «ORIXE»; 1950, *Urte guziko meza-bezperak*, Ascain.

Azurmendi), Ch. Dickens-en *A Christmas Carolen* itzulpena *Gabon-kanta bat* (Erein, 1990) bezala gerora Ereinek argitaratuko zuena, *Laiaketan* aldizkariko artikuluak eta Euskal Akademia.

Euskara baturik ez izateak nabarmen zailtzen zuen euskaraz idaztea. Azkuren *Promptuarium de la Lengua Vasca* erreferente garrantzitsua gertatu zitzaidan, bai eta Itun Berriko testuak ere, Kuliska Sortako irakurgetan batera (*Hamasei seme Euskalerriko, Gorrotoa Lege, Itxasoa laño dago...*).

Urte haietan topo egin nuen Txillardegi, Aresti, Mirande eta Xabier Kintana adiskidearekin eta abarrekin; orduan egin nuen Ermuko Zina eta *Batasunaren Kutxa*¹¹ liburuko proposamenei atxiki nintzaien, 1968an Euskaltzaindiak batasunerako lehen urratsak emango zituen etengabe bide hartatik ibiliz, etorkizuneko euskara lantzeko *Jakin, Anaitasuna, Zeruko Argia* eta abarretako artikuluetan. Ordura arteko idazkuntzaren bidea aski zalantzakorra zen, zeren eta idazle sonatuena lanetan aldaerak ugari samarrrak baitziren eta kosta egiten zen orrialde bat hasi eta bukatu era koherentean egitea. Hiztegi-tako proposamenak, gaur ere erabat bateratuak ez diren arren, ordukoak askoz ugariagoak eta zalantzakorrak ziren (Azkue, Bera-Mendizabal, P. Mujika, Lhande...). Batzuetan eskaintza ugariak eta beste batzuetan gabezia nabariak, garbizalekeria. Berriki hor eman digu Xabier Amurizak¹² bere lana gaiak bizirik eta erantzun beharrean jarraitzen duela gogora ekarriz. Egia da, beharra detektatzea errazagoa gertatzen dela kasu bakoitzean erantzun egokia ematea baino, baina lehen urrats hori gabe nekez egingo da bigarrena.

Azkenik, Madril eta Zaragozan unibertsitate-ikasketak egiten ari ziren ikasle talde batentzat Gabiriako pasiotarren ikastetxe ohian antolatutako lehen euskal barnetegia ere aipatu beharra dut Juan San Martin eta biok orduan Gipuzkoan gobernadore zibila zen Oltra Moltó jaunari bisita egin eta baimena eskatuta. Manzanas polizia-burua erailtzeak salbuespen egoera ekarri zuen eta horrek eten zuen gure lehen ahalegin hura.

¹¹ Aresti, G; Kintana, X.; 1970, *Batasunaren Kutxa*, LUR.

¹² Amuriza, X.; 2010, *Euskara Batuaren bigarren jaiotza. Osoa, lehiakorra, nazionala*, Lanku.

1970-1980 hamarkada

Bilbon eta Algortan eman nituen urte haietan euskara irakasten taldeetan eta ikastoletan, *Anaitasunan* idazten eta *Iker* taldearen egitasmoa lantzen ari izan nintzen, *Saioka* ikasliburuak sortu zituen taldean euskararen arduradun gisa eta zenbait irakurgai itzultzen Iñaki Beobideren argialetxerako, jarduera hark isunen bat edo beste ordaindu behar izatea ekarri ziolarik. Garai hartakoak dira *Euskal historian zehar* eta *Euskera* 3, 4 eta 5 ikastoletan euskara ikasteko testuak, zentsuraren artazikadak jasandakoak. A. Berriatua eta *Anaitasuna* aldizkaria erreferente garrantzitsuak gertatu ziren niretzat testugintza hartan, hizkuntza nazionalaren kontzientzia hartzeko. Gainera, Bizkaiko ikastoletan euskararen irakaskuntza mailakatzeko lanean aritu nintzen eta sortu berria zen Eusko Kontseilu Nagusiko langile bezala ere bai A, B eta D eredu sonatuak Arantzazun diseinatzen parte hartu nuelarik beste lankide batzuekin batera, Xahoren *Voyage en Navarre pendant l'insurrection des basques*¹³ obraren modukoren batzuk gaztelaniara ere itzuliz.

Hain zuzen, Arrasaten antolatu nuen lehen itzulpen-mintegia J.R. Etxebarria eta X. Kintanaren laguntzarekin. Ez zen garai erraza izan 'erri-euskeraren' ta 'euskara batuaren' aldekoen artean sortzen ziren eztabaida eta gorabeherengatik ikastolen barrutian. Hamarkada horretan egin ninduten euskaltzain urgazle eta D eta B irakasle-titulurako azterketak kudeatzen aritu nintzen beste zenbaitekin. UEUn ere parte hartu nuen itzulpen-mintegiarekin eta bertan Telesforo Monzon izan nuen partaide suhar ekarpen interesgarriak eginez.

1977an argitaratu zen Joan Mari Torrealdaiaren *Euskal Idazleak Gaur*¹⁴ (Oñati), erakusleho bikaina gerra osteko urteetan euskarak emandakoaz jabetzeko. Urtemuga horretatik 1995 arteko ekoizpenaren berri, aldiz, *Euskal Kultura Gaur*¹⁵ izeneko bigarren liburu batean eman zuen Torrealdai berak ia hogeitau urte geroago, zer esanik ez, oraindik uzta joriagoa ageri dela orrialde haietan.

¹³ Xaho, A.; 1976, *Viaje a Navarra durante la insurrección de los vascos*, (itzul. X. Mendiguren B.) Txertoa.

¹⁴ Torrealdai, J.M.; 1977, *Euskal idazleak gaur*, Oñati.

¹⁵ Torrealdai, J.M.; 1995, *Euskal Kultura Gaur*, Oñati.

1980-1990 hamarkada

Juan San Martinek, Euskaltzaindiaren izenean, itzultzaile eskola bat Donostian sortzeko proposamena egin zidan eta horrek Algortatik Donostiara familiarekin hiriz aldatu eta bertan lan egitera behartu ninduen. Txillardegiren, Villasanteren eta abarren lanei esker, eta Euskaltzaindiak 1968an Arantzazun abiatutako prozesuaren ildotik euskara gero eta batuago zegoen eta hori ezinbesteko baldintza zen itzulpengintzaren irakaskuntza modu eraginkorrean bideratzeko. Beraz, 1980ko udazkenean ireki zituen ateak Donostiako Arbideko Dorreak izeneko gunean itzultzaile-eskolak, gerora Martuteneko Eskola bezala ezagunago izango bazen ere izen hori zuen auzunean kokatu zelako. Goizero eskolak emanez eta asteburuetan ikastaroak eskainiz ia hamar bat urteko ibilbidea egin zuen eskola hark EIZIE (Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretan Elkarte) eta SENEZ aldizkaria jaiarazi zituen, gaurdaino jardun betean ari direnak. Zehar-bidez IVAP-HAEEko eskolaren sorrera ere eragin zuen eta pixkanaka 'Literatura Unibertsala' eta 'Pentsamenduaren Klasikoak' itzulpen-bilduma garrantzitsuen eragile ere izan zen, Deustuko eta Gasteizko campusean itzulpen-masterrak zenbait urtez emanez.

Parez pare, eta garai bertsuan, EITB eskola sortu zen Iñaki Beobideren gidaritzapean eta bertan euskarazko itzulpenaren eta esatari eta aktoreen euskarazko prestakuntzaren ardura ere izan nuen; horrek aukera aparta eman zidan batzen ari zen euskararen eta ahozkotatasunaren arteko loturez ohartzeko, eta eremu horretan zeuden egitekoez jabetzeko. Halaber, Hezkuntzako EIMAn lankide izateak ere modu berezian ireki zizkidan begiak euskararen kalitateari zegokionez eta ildo hartan eman beharreko urratsen kontzientzia hartzeko ere.

EITBren Eskolan, testu idatziak ez ezik ahoskatuak lantzea ezinbestekoa zenez, ahoskera, azentua, intonazioa eta abarren aurrean erabakiak hartzea beharturik aurkitu ginen eta hasieran idazteko nagusiki aldarrikatzen zen euskara batua besterik gabe hartzerik ez zegoela ikusi genuen eta laster ekin genion esatarien eta film-bikoizketarien eguneroko lana bideratzeko arauak bilatu eta ezartzeari Txillardegi eta beste zenbaiten ekarpenak eta, askotan, geure sena beste gidaririk gabe. Gerora Eimako IABen *Ahoskera* testua lantzean ikusi dudanez eta, berriki Mintzolan Julia Marinek emandako hitzal-

dian entzun dudanez, gaia zabalik dago eta oraindik beharko lukeen arreta eta lantzea ez dituela jaso aitor nezake.

1993an sortutako Ahoskera Batzordeaz ari dela, 1998an kaleratutako 87. araua: *Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua (EBAZ)* izeneko txostena aipatzen du. Eta urte berean desagertu zela dio. Urte batzuk geroago, 2009an, 158. gomendioa kaleratu zuela dio: *Kanpoko leku-izenak euskaraz ahoskatzeko irizpideak*.

Euskaltzaindiaren webgunean eta, Iker egitasmoaren barruan, Fonetika eta Fonologia esparruan hau dio: «Arian-arian Akademiari aurkezten zaizkion premiei erantzutea da lantalde suntsikor honen zeregina». Julia Mariñen iritziz, arian-arian aurkezten zaizkion premiei erantzutearen zeregina duen talde suntsikor bat baino zerbait gehiagoren beharra sumatzen da sail honetan. Mintzola Fundazioan ikusten du aurrerabiderako itxaropen-brintza. Gainera erakunde horren eta Euskaltzaindiaren artean hitzarmena sinatu izanak itxaropen soila baino zerbait gehiagoren ekarpena egin dezakeela pentsarazten digu. Horrela EIMAKo IABekoen nahiak ere epe laburrean portu onera iritsi ahal izango dira, bai eta egunero lan-tresna horretaz baliatu behar duten milaka irakaslerenak ere.

Hamarkada honen erdi aldera ordenagailua gure artean agertzeak, eta haren garapenak, ekarpen kalkulazina egin zion euskararen munduari, lana errazteko ez ezik testuaren kalitatea hobetzeko ere bai, zuzentzaile ortografikoari esker. Hori guztia laster etorriko zen, ordenagailuz lagunduriko itzulpengintzaren hasiera baizik izan ez zena.

Villasanteren lehen ekarpen garrantzitsu batzuk, Euskaltzaindiaren lehen *Euskal Gramatika*, *Lehen Urratsak* liburukiak UZEIren hiztegiak eta Orotariko Euskal Hiztegiaren lehen liburukiak eman zizkigun garai horrek, eta euskal argitaletxe ugari nabarmen aberastu zuten euskarazko liburuen eskaintza.

1990-2000 hamarkada

Hamarkada hartan Interneten, posta elektronikoaren eta mugikorraren erabilera nabarmen hedatu zen eta hark eragin erabakigarri eta neurtzen zaila dena izan du modu askotara euskararen ezagutzen eta erabiltzen.

Bestalde, euskararen kalitateari dagokionez Euskaltzaindiaren atergabe-ko lana daukagu Interneten eskuragai: Hizkuntza baliabideak: *Hiztegiak eta Corpusak*, Gramatika, Dialektologia, Onomastika, Literatura, Arauak, Euskararen sustapena, argitalpenen bertsio elektronikoak, eta, azkenik, Jagonet galde-erantzunak zalantzak argitzeko Euskaltzaindiaren zerbitzua. Ondo gogoan dut Miren Azkaratek eta biok zenbat aldiz errepikatu behar izan genuen Jagon Saisetik Euskaltzaindiak Interneterako jauzia eman behar zuela, bai eta beste hizkuntza batzuetan garai bertsuan sortzen ari ziren testuen corpusak gurean ere egitea ezinbestekoa zela, nahiz eta ekimen hori nik nahi baino gehiago berandutu zen.

Hezkuntza Sailean diharduen EIMAKo Ikasmaterialen Aholku Batzordea aipatu nahi dut, EIMA berorrek aurretik abiatutako lana sakontzen lagundu duena zenbait lan-tresna argitaratuz eta euskal irakaskuntzako testuen zuzentasun eta egokitasuna zainduz. Aipaturiko Ikasmaterialen Aholku Batzordearen lanari esker, orain arte honako liburu hauek argitaratu dira: *Ortotipografia*, *Kalko okerrak*, *Letra larriak erabiltzeko irizpideak*, *Onomastika*, *Izen-zerrendak*, *Morfosintaxiaren inguruko zalantzak eta argibideak*, *Estandarizatu gabeko solasak...*, eta laster agertzeakoak dira *Ahoskera* eta *Puntuazioa* lanak ere, besteak beste.

Halaber, eta EIZIEren lanari esker itzulpen-memoriak eta ordenagailuz lagunduriko itzulpena burutzeko tresnak (ikus EIZIEren webgunean Itzulpen-memoriak eta Tresnak) nabarmen garatu dira hamarkada honetan eta horiek itzulpena egitea erraztu ez ezik hizkuntza kalitatea ere ageriki hobetu dute: *Xuxen* ortografia-zuzentzaileak, *Euskalbar* eta zenbait Corpusen ekarpenez ari naiz, nabarmen haziz doan euskarazko *Wikipedia* ez aipatzearren. Gure hizkuntza baino hiztun gehiago dituztenen aurretik goaz zerrendan, oraindik nabarmen hobetu eta aberastu beharrean bagaude ere.

Bestalde, *Gifami*, Gipuzkoako Foru Aldundiko itzulpengintza mintegia, EHU-UPVko *Ehulku*, *Ehutsi*, *Zio...* ekimenak eta antzeko beste askok nabarmen laguntzen dute hizkuntzaren kalitatea jasotzen eta hobetzen.

Azkenik, hiztegitza *UZEI-Euskalterm*, *OEH* eta *EGLU*ren¹⁶ ildotik urrats sendoak eman dira hamarkada honetan eta hurrengoan burutzeko.

Bestalde, *Euskararen Gizarte Erakundearen Kontseilua* (1998) sortzeak euskararen erabilera sustatzeko bi tresna garrantzitsu jendarteratzea ekarriko du hurrengo hamarkadan: *Bai Euskarari Ziurtagiria* eta *Euskararen Behatokia*, eta hurrengo urteetan euskararen baitan kontzientzia berpiztuz eta nabarmen eraginez. Hizkuntzaren oinarriko eraikuntza landu ahala, gero eta garbiago ikusi da testu egokiak prestatzeko eman beharreko pausoak zein diren, batez ere inguruko erdaren eraginpean ari den gure idazkuntzan, eta ildo horretatik etorri dira P. Esnalena bezalako ekarpenak. *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa* (2008) *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa* (2011), gramatikaren eremuak utzi eta estilistikaren zelaiak hasten direnetan behar-beharrezkoak direnak teknologia berriek zalapartaka idaztera bultzatzen gaituzten aroan. Horrelako gomendioak eta ezagutzak idazle on askok garai guztietan erakutsi badituzte ere, milaka pertsona bere buruan estandarizatzen eta normalizatzen

¹⁶ Euskaltzaindia; *Euskal gramatika lehen urratsak* (EGLU) Euskararen gramatika deskriptiboa da, hizkuntzaren datuak bildu nahi dituena. Tarteka Euskaltzaindiak eman dituen arauen berri ere ematen da, zeharka, baina, berez, ez da gramatika arauemailea, baizik deskriptiboa: hizkuntzaren datuak erakutsian uzten ditu, tradizioan oinarritutako lekukoetan, eta egungo euskalkien ezagutzan oinarriturik.

- *Euskal gramatika lehen urratsak. I* (PDF, 6,23 MB)
- *Euskal gramatika lehen urratsak. I, (Eraskina)* (PDF, 1,61 MB)
- *Euskal gramatika lehen urratsak. II* (PDF, 4,49 MB)
- *Euskal gramatika lehen urratsak. [I-II], (Gai aurkibidea)* (PDF, 634,81 kB)
- *Euskal gramatika lehen urratsak. III, (Lokailuak)* (PDF, 2,90 MB)
- *Euskal gramatika lehen urratsak. IV, (Juntagailuak)* (PDF, 2,97 MB)
- *Euskal gramatika lehen urratsak. V, (Mendeko perpausak-1, osagarriak, erlatiboak, konparaziozkoak, ondoriozkoak)* (PDF, 5,61 MB)
- *Euskal gramatika lehen urratsak. VI, (Mendeko perpausak-2, baldintzazkoak, denborazkoak, helburuzkoak, kausazkoak, kontseziozkoak eta moduzkoak)* (PDF, 5,61 MB)

Dokumentuak

- *Euskal gramatika laburra: perpaus bakuna* (PDF, 5,02 MB)
- *Morfología vasca* (PDF, 15,3 MB)
- *Euskal aditz batua* (PDF, 1,48 MB)

ari den hizkuntza batean eskolatzeak, eta gaurko bizimoduak testuak idaztea eta jendaurrean eraginkortasunez hitz egitea askori eskatzen dion garaiotan, inoiz baino hobeki txertatzen dira gure aurrerabide neketsuan. Beraz, gramatikaren mugetatik harago, estilistikaren alorrean ekarpenak egiteak ibilbide oso bat biribiltzea esan nahi du, herri-literaturaren azterlanarekin eta Esnalen erabilera estrategikoko bi ekarpenekin, azkenik, B. Atxagak maisuki gidatzen duen *Erlea* aldizkariarekin galdorra ezarriz.

Berriki galdu dugun eta seguru asko euskara batuaren alde beste inork baino ekarpen handiagoa egin duen Txillardegiri omenaldi xume gisa, *Huntax eta Hartax* (1976) saiakeran zioen harako hura gogorarazi nahiko nuke: «euskara gaitu, osatu, batu, gaurkotu, zorroztu eta aberastu» eman ditudala neure urte gehientsuenak aldian aldiko beharrek eskatu didaten eta neure indar eta gaitasunak ahalbidetu nauten neurrian, eta orain neure 66 urteren gaindegitik atzera begiratzean harridura sentitzen dut euskararekin batera egin dudan ibilbidea begiestean, adiskide sentitzen ditut egiteko bikain horretan bidaide izan ditudan guztiak eta azken aldi honetan, Huhezi-Garabideren eskutik¹⁷ Abia Yala edo Hego Amerikako, hizkuntza gutxituen ordezkariet euskara batu eta gaurkotzearen gure esperientzia nolakoa izan den azaltzeko aukera izan dut, eta horretan jarraituko dut ahal dudan bitartean gure harridura eta poza beste batzuegan ere loratu dadin. Nire belaunaldiko askok, gutxi gorabehera antzera ikusten dugu euskararen ibilbide hau, baina badira gerora etorri diren beste belaunaldi batzuk, euskara batuaren baitan jaio direnak, eta batez ere horietan begira idatzi ditut lerro hauek nondik gatozen jakin dezaten eta guztion ahaleginarekin geroan noraino irits gintezkeen suma dezaten.

¹⁷ <http://www.garabide.org/euskara/huhezi-garabide-aditu-titulua/albisteak/hasi-da-garabidek-eta-huhezik-antolaturiko-hizkuntzen-berreskurapenerako-aditu-tituludun-maisutza>

Zenbait ohar euskarazko hitz-ordenari buruz¹

Algunas observaciones sobre el orden de las palabras en euskera

Quelques observations sur l'ordre des mots en langue basque

Some remarks on Basque-language word order

ARISTEGIETA OKIÑENA, Xabier

Nafarroako Parlamentuko euskarazko itzultzailea eta interpretea

Noiz jaso: 2013-04-30

Noiz onartua: 2013-07-09

¹ Honako artikulu honen parte handiena osatzen du, forman eta funtsean, orain dela urte eta erdi inguru prestatu nuen testu batek, Pello Esnalen «Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa» liburuaren argitalpena zela-eta Euskaltzaindiak 2012ko otsailaren 24an Donostian antolatutako izen bereko jardunaldi-rakoak. Ohartarazi nahi dut, nolana ere, hasierako testu hartan berridazketa ugari txertatu ditudala, batez ere hirugarren atalean, bai eta ideia berriren bat edo beste, eta interesgarriak iruditu zaizkidan adibide berriak ere. Hori guztia, abiaburuko testu hartako ideia nagusia gehiago indartzeko asmoz.

Artikulu honetan Pello Esnalen «Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa» liburuaren aztergaiaren inguruko ikuspegi pertsonal bat jasotzen da.

Euskarazko testuek euskaldunoi ulergarritasun-problema ematea alienatzailetzat jotzen du egileak, eta testuen komunikagarritasunaren ideia oinarri-oinarrizkoa azpimarratzen.

Gogoetagai hartzen da ea testuaren komunikagarritasuna testugilearen estrategien baitan bete-betean utzi beharreko kontua den ala gramatikak ere horretan zeresanik ba ote duen. Ildo horretatik, esaldien hitz-ordena ezartzeko irizpide gisa perpaus txertatu baten agerpena proposatzen du autoreak.

Halaber, atzerakargaren fenomeno laburki aztertu eta horren kasu batzuk zuzentzeko zenbait bide baliagarri proposatzen ditu.

Hitz-gakoak: alienazioa, komunikagarritasuna, hitz-ordena, gramatika, estrategiak, atzerakarga.

En este artículo se recoge una visión personal del libro de Pello Esnal «Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa». El autor percibe como alienante que textos escritos en euskera sean difíciles de comprender para los euskaldunes. Cree que debe primar la función comunicativa. Plantea si la comunicabilidad de un texto ha de basarse en su totalidad en las estrategias comunicativas del autor, o si la gramática también tiene algo que decir al respecto. De ese modo, propone la aparición de una oración subordinada como criterio para la fijación del orden de las palabras. Analiza a su vez la excesiva posposición semántica de las frases en euskera, las cuales se hacen entendibles sólo al llegar al final de la frase. Propone unas medidas para corregir dicho fenómeno.

Palabras clave: alienación, comunicabilidad, orden de las palabras, gramática, estrategias, postposición semántica.

Cet article montre une vision personnelle du livre de Pello Esnal "Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa". L'auteur considère aliénant le fait que des textes écrits en basque soient difficiles à comprendre pour les Basques. Il considère que la fonction communicative doit primer. Il se demande si la transmission d'un texte doit être basée entièrement sur la stratégie communicative de l'auteur, ou si la grammaire a aussi son mot à dire. Ainsi, il suggère la proposition subordonnée comme critère de fixation de l'ordre des mots.

Il analyse la posposition sémantique des phrases en basque, qui ne peuvent être comprises que lorsque l'on arrive à la fin de la phrase. Il propose certaines mesures pour corriger ce phénomène.

Mots-clés: aliénation, communicabilité, ordre des mots, grammaire, stratégies, postposition sémantique.

A personal vision of the topic of Pello Esnal's book «Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa» is recorded in this article.

The author considers the fact that Basque texts cause comprehension problems for Basque speakers to be a form of alienation and emphasizes the importance of the very basic notion of the comprehensibility of texts.

Whether a text's comprehensibility is a matter to be left wholly in the hands of its creator's strategies or whether grammar also has something to say on the topic is discussed. Following on from that the author proposes taking the presence of a subordinate clause as a criterion for establishing sentence word order.

In addition, the phenomenon of semantic postponement is briefly examined and a number of valid ways to correct such cases proposed.

Keywords: alienation, comprehensibility, word order, grammar, strategies, semantic postponement.

1. Sarrera. Alienazioa

Oso gustura irakurri dut Pello Esnalen «Hitz-ordena: erabilera estrategi-koa» liburua. Hitz-ordena euskarazko gaur egungo testuetan ebatzi gabeko komunikazio-problema izaki, pozgarria da ikustea gero eta ahots gehiagok egiten dituztela ekarpenak arazoari arrazionaltasunaren eta pragmatismoaren ildoetara jarraituz aurre egiteko, eta gero eta suspertuagoa dagoela halako kontzientzia bat, euskarazko testugintzak hitz-ordenarekin oraindik ere gaur den egunean askatu gabeko korapilo bat izateari buruzkoa. Korapilo bat, bai, zeinaren kalte-hartzaile bakarra gu geu baikara: irakurle eta/edo entzule euskaldunon komunitatea.

Euskaraz, izan ere, komunikagarritasunaren ikuspegitik hitz-ordena desegokiz eraturiko perpausak barra-barra aurkitzen dira, hala testu idatzietan nola emanaldi eta mintzaldi ezberdinetako esatariek irakurriak direnetan, eta hitz-ordena desegoki horren ondoriozko ulergaitzasunak zinezko koagulu suertatzen zaizkio komunikazio-zeregin eraginkor eta atsegin batek behar duen jario oztopogabeari.

Euskarazko testuak euskaldunontzat ulergaitzak eta are ulertezinak izatea alienatzailea iruditzen zait.

«Alienazio» hitza inorentzat ezezaguna ez den arren, agian komeni litza-teke zenbait hiztegiaren laguntzaz haren esanahia (edo, hobe, esanahietako bat) zehatz-mehaztea:

- *Lur Hiztegi Entziklopedikoaren* arabera, «alienazioa» honako hau da: «persona edo talde baten kontzientzia aldatzea, bere izatea kontuan hartuta espero zenaren kontrako erantzuna eta jokaerak azaltzera iritsiz».
- Espainiako Hizkuntza Akademiaren Hiztegiak honako adiera hau, besteak beste, ematen dio «alienación» hitzari: «proceso mediante el cual el individuo o una colectividad transforman su conciencia hasta hacerla contradictoria con lo que debía esperarse de su condición».
- Baina, agian, *Diccionario Esencial Santillana de la lengua española* da egoera hobekien islatzen duen irudia ematen duena: «estado por el que un individuo o colectividad, por diferentes presiones, experimenta un

cambio que le lleva a pensar y actuar de forma contradictoria con la imagen que poseía de sí y con los valores que sostenía».

Eta nire iritzia da euskarazko testuak erabiltzeko borondatea daukaten euskaldun askok erdararen batekoak erabiltzen dituztela eta, horrenbestez, beren sinesmenekiko kontraesanean jarduten dutela, hain zuzen ere, euskaldun alfabetatuak izan arren euskarazko testu horiek ezin ulertu hutsaren presiopean etsita. Eta hori, euskarazko testu horien egileek usu komunikagarritasunaren irizpidea zeharo atzendu dutelako eta ustezko jatortasunaren, ustezko gramatikaltasunaren eta bi horien konbinazio zehatza den gramatikaltasun jatorraren morroi ipini dutelako, ohartuki nahiz oharkabe-akritikoki.

Horregatik, nire ustez hizkuntzaren normalizazio soziala ezin da hartu hizkera komunikatiboki txukuna erdiestetik bereizitako langintza gisa. Aitzitik, bi helburu horiek estu elkarlotuta daude.

2. Gramatika eta estrategiak

«Gramatika» erreferente gisa hartu eta bertatik abiatuz «estrategia» ideia iraganarazten gaituen ikuspegi-aldaketa dago liburuaren muinean. Pello Esnalek liburu osoan interes bereziz azpimarraturiko kontzeptua da «estrategia», izenburutik bertatik hasita. Ideia nagusia da testugilearen erabakimenaren baitan geratzen dela, gramatikak baimentzen duen esparruaren estu-zabalaren mugapean betiere, eraginkortasun komunikatibo handiagoko edo txikiagoko adierazpideak hautatzea (hitz-ordenarekin zerikusia dutenak, liburuaren aztergaiari dagokionez), eta hautaketa horretan gauzatu litzatekeela testugilearen kasuan kasuko estrategia.

Alde batetik, gramatika. Bestetik, estrategia(k). Bereizketa zolia da, inondik ere. Horren arabera, guztiz gramatikala izan daiteke esaldi zehatz batean batere komunikatiboa ez den hitz-ordena bat: gramatikalki zuzena, estrategikoki okerra.

Alabaina, zilegi izan liteke galdetzea zer zentzu eta zer emankortasun izan dezakeen hitz-ordena antikomunikatibo bati oniritzia ematen dion grama-

tika batek; alegia, komunikagarritasuna arrotz zaion gramatikaltasun batek. Izan ere, hizkuntza bateko hiztunek elkarrekin egiazki komunikatzeko ez dutenez egitura antikomunikatiborik erabiltzen, egitura antikomunikatiboen berri ematen duen gramatika horrek, aldi berean, bizkarra ematen die, edo eman liezaieke, egiazki erabiltzen diren egitura komunikatiboetara eta horien irakaskuntzari.

Komunikagarritasunarekiko soraio den gramatika baten argitan behatuta, «estrategia» hitzaren anbiguitasunaren zantzuak ikusten hasten gara: alde batetik, eta autoreak berak esplizitatzen duenez, «estrategia» nozioak testugilearen burujabetasun halako baten ideia eskuratzen digu (zeinak, askatasun orok bezala, uztarturik erantzukizuna ekartzen duela orotarazi behar baita); baina, bestetik, eta gramatikak jokamolde-ildo batzuk gehiago zehaztu ezean, estrategiak erabiltzera behartuta suertatzen den testugilearen babesgabetasunaren berri ere ematen digula ezin uka. Afrikako oihan batean zehar maparik gabe dabilen bidaiari baten kasuan bezala, orientazio-estrategiak praktikan jartzera behartuta egotea zirrargarria izan daiteke, propio bilaturiko esperientzia bat bada, edo, aitzitik, etsigarria eta atsekabezkoa, askatasun hori beharturikoa denean. Alegia, askatasuna izan ordez babesgabetasuna denean.

Nire ustez, gramatikari ahalegin bat eskatu behar zaio, komunikagarritasuna errazten duten aukerak gutxienez ere nabarmentzeko eta hura oztopenen dutenak, debekatu gabe, halako itzalpe edo bigarren maila batean uzteko. Alegia, gramatikaren esparrutik atera gabe, komenigarria litzateke zehaztapen-ahalegin bat egitea, hizkuntzaren erabileran jokamolde-ildo batzuk markatzeko eta, horrela, testuaren kalitatea (irakur bedi «komunikagarritasuna», oinarri-oinarrizko kontzeptua) ez dadin hain neurri handian izan testugilearen sorbaldaren gaineko zama bat, berak erabakitako unean uneko estrategien hain menpekoea (hain «artisansaiozko», euskarazko testuetan gaur egun horrenbeste aldiz gertatzen den bezala), baizik eta, ahal den heinean betiere, gramatika-arauen aplikazio automatikoago baten ondoriozkoa.

Alde horretatik, gramatika arauemaileak agian jaramon handiagoa egin beharko lioke gramatika deskribatzaileari.

Ondoko lerroetan, menturatuko naiz gorago aipatu dudan zehaztapen-ahalegin horri ekin eta zertzelada batzuk ematera, hori egin ahal izateko eskueran daukadan oinarri bakarretik: itzulpengintzan aritzeak ematen duen ikuspegi praktikotik. Eta jakinda ez dela falta izango adierazitakoaren salbuespenik.

3. Hitz-ordenaren bi ereduak: bi aukera beregain eta paralelotzat jotzetik, bakoitzari bere erabileremua esleitzen dion ikuspegi integratzaile baterantz

Liburuan Subjektu-Aditz-Objektu (SAO)/Subjektu-Objektu-Aditz (SOA) hitz-ordenek euskaraz izandako txandakatze historikoaren berri ematen zaigu, eta, zuhurtasun handiz, autoreak ohartarazten du bi eredu horiek baliagarriak direla, eta bakoitzak ez duela, bere horretan, testuaren txukuntasuna bermatzen.

Ados nago horrekin, baina, nire ustez, hori baino gehiago zehaztu beharra dago, eredu horien erabilerari buruzko teoria bat izan daitekeena eraiki arte.

Izan ere, eta jakina denez, euskaraz perpausak konplexutzen joan ahala, esanahiz aberasten joan ahala, SOA ereduak dugu problemak ematen dituen, informazio-kantitate oso mugatua da-eta aditzaren aurretik halako moduan pilatu daitekeena non esaldiaren osotasuna deskodetzeko problemarik ez den sortuko. Eta horren agergerri dira egileak liburuan jorratzen dituen adibideak.

Bestetik, oinarritzkoenak diren perpausetan, hau da, informazio laburra ematen duten perpaus bakunetan (*Ni Xabier naiz, Zuk goizean sagar bat jan duzu*, eta abar), badirudi zentzuzkoa dela SOA ordena jotzea euskararen berezkozat. Eta, hain zuzen ere, hurrenkera honetan du jokalekurik nabariena galdegaia aditzaren aurreko posizioak markatzearen legeak.

Horrenbestez, hizkuntzen bilakabidean perpaus konposatuaren agerpena perpaus bakunena baino geroagokoa bada, nire ustez eragozpenik gabe onar daiteke SOA litzatekeela, euskaraz, jatorrizko hitz-ordena. Baina «jatorriz-

koa», «hasierako» zentzuarekin; hots, perpaus bakunak perpaus elkartuen aldean jatorrizkoak liratekeen modu berean. Eta SAO litzateke perpaus konposatuak, zeinak «ez-jatorrizkoak» bailirateke, modu ulergarrian adierazi ahal izate aldera mintzamenak berak garaturiko eredia. Alegia, bereizketa kronologiko eta funtzional huts bat, eta ez ontasuneko edo txartasuneko parametroei jarraitzen zaien bat.

Azter dezagun orain xehekiago komunikazioaren bideragarritasuna ahalbidetze aldera SOA eredutik SAO eredurako iragate horretara behartzen duen esanahi-komplexutzea. Horretarako, har dezagun adibide bezala honako perpaus bakun hau:

– Nik ogia erosi dut.

Esaldi horretatik abiatuta, bi konplexutze-mota nagusi bereiziko nituzke, aditza aurreratzea zilegitzen eta are horretara behartzen dutenak:

a) **Elementu-pilaketa hutsaren ondoriozkoa.** Esate baterako, eta aurreko adibidetik abiatuta:

– Nik ogia, ura, tomatea, piperrak, komuneko papera, hortzetako pasta, Modenako ozipina eta perretxikoak erosi ditut.

Kontua ez da, soilik, aditza aurreratuz esaldia ulergarriago bihurtzen dela entzule edo irakurlearentzat, baizik eta esaldi-egilearentzat ere askoz erosoagoa dela, hitz-etorria arindu egiten duelako. Eta horren erakusgarri da ahozko mintzaldian aditza espontaneoki aurreratzen dela, kasurik gehiengotan. Nire ustez, aditz-aurreratze horiek guztiz logikoak dira euskaraz ere, eta horiek esplikatzeke ez dago jo beharrik aurreratze horiek erdaren eragin huts gisa ikustera.

Beste adibide bat jarriko dut. Hona zer mezu eman zidan behin nire ordenagailuko programa informatikoak:

– Ezin «F:\Comun\Informes\02febrero(informes)\Bbetiko Esteribar 08.doc» gorde. Karpetak «Irakurtzeko soilik» marka du.

Adibide horretan, ulergaitzasuna ez du ezein perpaus txertatuk sortzen, baizik eta, besterik gabe, izen luzeegi batek, zeinak «gorde» aditza urrunegi bidaltzen baitu. *Ezin fitxategia gorde* esaldiak ez du inolako problemarik sor-

tzen; baina «fitxategi» ordez inolako katramilatze sintaktikorik gabeko izen luzeago bat ipintzeak, bai.

b) Konplexutze sintaktikoaren ondoriozkoa. Hots, perpaus txertatuek eragiten dutena. Atal hau bereziki joria da, eta honelako lan batean ezin da bere luze-zabal-sakonetan jorratu. Nolanahi ere, horri buruzko ikuspegi orokor samar bat ematen saiatuko naiz.

Aurretik, alabaina, ezin adierazi gabe utzi Pello Esnalekiko nire adostasuna XX. mendeko euskal testuetan SOA egitura neurritz kanpo erabiltzeari buruz hark egiten duen kritikan. Eta gehiago esango nuke: kazetaritza sensazionalistaren antzera, zeinak goiburu baitu, jakina denez, «errealitateak ez diezazula titular on bat honda», euskal testugile eta itzultzaile askok, ustezko euskara «jatorrari» buruzko ikusmolde jakin baten eraginpean, gidalero izan dute, antza, «jatorrizko testuarekiko leialtasunak ez diezazula SOA eredia honda». Alegia, badirudi erabateko lehentasun gisa hartu dutela euskaraz SOA ordenari eustea, beste edozein irizpideren gainetik; eta, hori helburu, prest egon direla are jatorrizko testua aldatu emateko. Esnalen liburuan ez da horren adibiderik falta.

Nire iritziz, perpaus txertatu bat, den bezain laburra ere, egote hutsak, ordura arte sinplea zen perpausa konplexutzen du, halako moldez non edozein perpausetan aplikatzeko moduko irizpide objektibo bat eskaintzen baitigu; hots, hitz-ordenaren eredia aldatu beharra dagoela jakinarazten digun seinale bat. Adibidez:

- Mikelek egia esan du.
- Mikelek biharko bazkarira bere semearen futbol-partidaren ondoren etorriko dela esan du → Mikelek esan du biharko bazkarira bere semearen futbol-partidaren ondoren etorriko dela.

Jakina, ondoko adibidean, oso soila denez, ulergarritasuna ez da kalte-tzen:

- Mikelek egia dela esan du.

Baina hau ere posible da:

- Mikelek esan du egia dela.

Aditza aurreratzeke dagoen irizpiderik ziurrena, argiena eta, batez ere, objektiboena, perpau txertatuaren presentzia hutsarena iruditzen zait, perpau txertatuaren agerpenak haren eskuinean dagoen elementuaren atzerakarga sortzen duelako ia beti.

Perpau txertatuaren irizpide hori ez da berariaz euskararentzat eginiko inolako proposamen originala, baizik eta gure inguruko hizkuntza indartsu batzuetan guztiz aintzat hartzen dena, aditzaren atzerakarga saihesteko. Hona hemen adibide pare bat:

– Ingelesez, konpara ditzagun bi esaldi hauek:

The exam was difficult

It was difficult to find a doctor in that city

Bien arteko alde bakarra esaldiaren subjektua da: lehen adibidean, subjektua sintagma bat da (*the exam*), eta bigarrenean, perpau txertatu bat (*to find a doctor in that city*). Baina bigarren esaldian, subjektuaren luzeak aditza urrunegi ez dezan bultza, «it» hori erabiltzen da (*it as a preparatory subject* bezala ezagutua), egiazko subjektuaren ordezkari-edo gisa, horren eskuinean berehala aditza jarri ahal izateko. Hori egin ondoren, esaldiaren egiazko subjektua (*to find a doctor in that city*) nahi bezain luzea izan daiteke, eta horrek ez du ulermen-problemarik sortuko, aditza jadanik aurreratuta dagoelako.

– Alemanezko ondoko bi esaldi hauek osagarri zuzenari dagokionez konparatuko ditugu orain:

Ich habe die Wahrheit gesagt (=Egia esan dut)

Ich habe gesagt, dass du sehr klug bist. (=Esan dut oso azkarra zarela)

Lehenbiziko esaldian, osagarri zuzena sintagma bat da (*die Wahrheit*), eta aditzaren partizipioa horren ondoren doa, esaldiaren amaieran. Baina osagarri zuzena sintagma baten ordezkari perpau txertatu bat denean (*dass du sehr klug bist*), partizipioa osagarri zuzenaren aurretik jartzen da, atzerakarga saihesteko.

Era berean, euskaraz ere beharrezkoa gertatu ohi da aditza aurreratzea. Eta, nire iritziz, posizio-aldaketa horrek ez du nahitaez galdegai bihurtzen aditza aurreratuz gero haren ezker aldean suertatzen den elementua. Adibidez:

- Parlamentuak ezintasunen bat duten pertsonak eta euren senitartekoak ordezkatzan dituzten erakundeek ezintasunarekin lotutako politika publikoak osatu, segitu eta ebaluatzen parte har dezaten bultzatzea erabaki du.

Argi dago esaldi hori ulergarri egin behar dela. Horretarako, eta lehen urrats bezala, «erabaki du» aditz nagusia aurreratu behar da. Perpausa horrela geldituko da:

- Parlamentuak erabaki du ezintasunen bat duten pertsonak eta euren senitartekoak ordezkatzan dituzten erakundeek ezintasunarekin lotutako politika publikoak osatu, segitu eta ebaluatzen parte har dezaten bultzatzea.

Ez zait iruditzen euskaldun gehienek ulertuko dutenik esaldi horren helburua denik ohartaraztea erabaki-hartzailea Parlamentua dela (eta ez, adibidez, beste erakunde bat).

Horrela, ba, galdegaiaren legea indargabetu edo, gutxienez ere, asko ahulzen da, ulergarritasuna bermatzearen aditza aurreratu beharra dagoenean.

Garrantzitsua iruditzen zait azpimarratzea aipaturiko ulergarritasun-problema euskarazko hizkera arruntean bertan gertatzen direla; ez bakarrik hizkera espezializatueta. Horregatik, zeharo ados banago ere, adibidez, Jesus Maria Agirrek estilo jarraituaren eta esamolde prepositiboen alde adierazitakoekin², okerreko ideia iruditzen zait estilo eta esamolde horiek hizkera espezializatueta-rako soilik lantzea, edo gehienbat hizkera horiekin lotuta irudikatzea. Hizkera arruntean ere erruz agertzen zaizkigu, eta halakoen behar gorrian gaude.

Horren erakusgarri, ingelesezko bi adibide jarri nahi nituzke. Funtsean, biek egitura bera darabilte, eta aitortzen dut nahigabea sentitzen dudala euskaraz ezin aurkitzeaz ingelesak adibideetako ideia konplexu samarra adierazteko daukan aisetasun bera:

- *Life does not cease to be funny when people die any more than it ceases to be serious when people laugh* (George Bernard Shaw, *The Doctor's Dilemma*)

² Jesus Maria Agirre Berezibar, *Hizkera juridiko-administratiboan esamolde prepositibo berriak hedatu beharra*, 31 eskutik bloga, 2012-10-26, eta *Estilo jarraituaren alde*, 31 eskutik bloga, 2013-05-20

– *To be a king and wear a crown is a thing more glorious to them that see it than it is pleasant to them that bear it* (Elisabet I.a Ingalaterrakoa, *The Golden Speech*, 1601eko azaroaren 30ekoa)

4. Atzerakargak, mota ezberdinetakoak

Normalean, aditzaren atzerakargaz hitz egin ohi da, baina ez da aditza bakarrik *atzerakargatuta* agertzen dena.

Atzerakarga-kasu ezberdinen sailkapen edo deskribapen bat egiten saiatu naiz. Ez dut izan modu agortzailean jarduteko asmorik, ezta ahalik ere; horregatik, guztiz litekeena da sailkapen osatugabea izatea, edo beste modu batean egin beharrekoa izatea (ongi etorriak dira, beraz, ekarpen guztiak). Izenburu bakoitzaren azpian adibide bat edo gehiago jaso ditut. Hona hemen:

1. Aditzaren atzerakarga

– *Lege proiektuaren helburua* «gizarteratze-errenta orain prestazio bidezkoa- goa izatea, behar eta eskari sozial berriei egokitua egotea eta, horretaz gainera, prestaziora heltzeko, prestazioa izapidetzeko eta zehapen-araubidea aplikatzeko garaian segurtasun handiagoa barneratzea» **da**.

2. Aditz-izenaren atzerakarga

– *Mahaiak erabaki hau hartu zuen, besteak beste: Nafarroako Foru Eraentza Berrezarri eta Hobetzeari buruzko testua onetsi zeneko hogeita hamargarren urteurrena ospatzeko Osoko Bilkura egiteko arauak onestea*.

3. Aditzaren eta subjektuaren atzerakarga

Hitz-ordena hau barra-barra erabiltzen da euskarazko hedabide batzuetan, eta asko harritu izan nau betidanik. Nire inpresioa da aditza ez aurre-

ratzeko seta baten ondorioa dela. Aditza aurreratu gabe esaldia nabarmen ulergaitza dela ikusirik, aditza eta subjektua bata bestetik hurbil egoteko aditza aurreratu beharrean, subjektua hurbiltzen diote aditzari, subjektua ere atzeratuz. Hitz-ordena zeharo antiinformatiboa iruditzen zait, eta, hain zuzen ere horrexegatik, horren aldeko aukera egin dutenak zer eta hedabide izatea, guztiz paradoxikoa. Adibideak:

- *Curriculumaren aurka egin zutenek atzera egin beharko luketela **esan du Camposek**.*
- *Jaurlaritza ez dela neurriak hartzeko gai **diote ekologistek**.*

4. Izenaren atzerakarga

- *Nafarroako administrazio publikoen montepioetako funtzionarioen eskubide pasiboen araubide iragankorrari buruzko martxoaren 5eko 10/2003 Foru Legearen aurreko sisteman jarraitzen duten funtzionarioen eskubide pasiboen araubiderako **arauak**.*
- *«Mintzamina eta entzumena oinarritzko hizkuntz trebetasunak direla, hizkuntza bakoitzak bere egitura eta erregela-sistema propioak dituela eta hizkuntza azturak sortuz ikasten dela funtsezko ustetzat dituen hizkuntz irakas-kuntzari buruzko **planteamendua**» (Euskalterm-ek «planteamendu audiolingual»i buruz ematen duen definizioa).*
- *Erlatibozko perpaus baten ondoriozko izen-atzerakarga: **Gobernuaren urte askotako kudeaketa txarrak eragin duen defizit publikoa bat-batean eta neurritz kanpoko mozketekin gainditu behar dela dioen **politika** oso kaltegarria da.***

5. Izenaren, aditzaren eta subjektuaren atzerakarga

- *AEBen eta Europaren ahulaldietan Txinak, Indiak edo Brasilek ekonomia-ren lekukoa hartuko zutela zioen **teoria lurperatu dute NDFko txostenaren egileek**.*

6. Aditz nagusiaren atzerakarga, ezezkoetan

- Auzitegiaren arabera, irakasgaiaren edukiak **ez du** gurasoek beren seme-alaben heziketa moral eta erlijiosa aukeratzeko duten eskubidea **urratzen**.
- Zergatik **ez da** 49/2008 Foru Aginduak ezartzen duen diru-kopuru osoa **erabili**?

7. Egitura postpositiboan berezko atzerakarga

Adibide batzuk:

- Konparazioak:
*Zergadunaren urteko diru-sarrerak handiagoak baldin badira 25. artikuluko 1. idatz-zatiko kontzeptuei 37. artikuluko deskontuak aplikatuz lortzen den emaitza **baino...***
- Hitzaren tamaina zehazkia duten albisten kopuruaren **baitan** dago.
- Nekazaritza eta abeltzaintza industrial eta intentsiboa elikadura burujabetzan oinarritutako ereduaren ahalbidetzeari **begira** jartzea (adibide honetan, hala ere, besteren batean bezala, bi atzerakarga daude metatuta: *-i begirarena eta jartzea aditz-izenarena*).

8. Aditza+»-ELAKO» tankerako atzerakarga

- Ezezko botoa emango dugu, horrelako erabaki batek aurretiazko azteraldi luzea eta azterketaren emaitzari buruzko gogoeta sakona eskatzen dituela **pentsatzen dugulako**

9. Izen deklinatuaren eta aditz-izen deklinatuaren atzerakarga

- Aurrekontu-igoerak gertatu dira Hemoterapia Sarearen eta zelulen eta ehunen zentro eta zerbitzu guztien kudeaketaren eta funtzionamenduaren gaineko kontrolak eta auditoriak egiteko eskualde-**planarengatik**.

- Ez du balio orain arteko guztia gaizki eginda dagoela, zuek ez duzuela errurik izan eta etorkizunean dena aldatuko dela **esateak**.
- Premiazko neurriak hartu behar izan genituen, norainoko kalteak egin diren eta horiek konpontzeko (edo, gutxienez ere, samurtzeko, kalte batzuk konponezinak baitira) kalte-ordainak noren erantzukizuna diren **aztertzearekin** zerikusia dutenak, gehienbat.

5. Proposamenak

Jarraian proposatuko ditut atzerakargak sortzen dituen esaldi antikomunikatiboak zuzentzeko egokiak iruditzen zaizkidan irtenbideak.

5.1. Subjektua eta aditza esaldiaren hasieran jartzea

Horrela, 1. motako atzerakargan, esango genuke: «*Lege proiektuaren helburua da...*»

3. motakoan, honako hau esango genuke: «*Camposek esan du...*» Edo «*ekologistek diote...*»

Eta berdin, 8. motako atzerakargan: «*Ezezko botoa emango dugu, pentsatzen dugulako...*»

5.2. Izena esaldiaren hasieran jartzea

Izena aurreratzean, komenigarria edo beharrezkoa izan daiteke doikuntza txikiren bat egitea (azpimarraturik):

4. motako atzerakargan, honela gelditi liteke: «**Araua**k, (...) funtzionarioen eskubide pasiboen araubiderakoak».

«*Hizkuntza irakaskuntzari buruzko planteamendu bat, (...) funtsezko ustetzat dituena*».

5.3. Ezezko aditzen atzerakargari dagokionez, aditz laguntzailea eta nagusia elkarrengandik ez bereiztea:

«Auzitegiaren arabera, irakasgaiaren edukiak ez du urratzen...»

«Zergatik ez da erabili...?»

5.4. Erlatibo konplexuetarako «halako(a)... non» egiturak zenbait kasutan duen baliagarritasuna aintzat hartzea

Jo dezagun honako erlatibo hau daukagula:

«Azken finean, hori guztia suspergarri bat izan da, **mankomunitateak toki entitate den aldetik bete behar dituen administrazio-prozedura arautuetatik kanpo zeuden egoerak eta egintza ekonomiko eta finantzarioak ager zitezten**»

Erlatibo hori ulergarriago egiteko modu bat honakoa izan liteke:

«Azken finean, hori guztia suspergarri bat izan da, **halako egoerak eta egintza ekonomiko eta finantzarioak ager zitezten, non** mankomunitateak toki entitate den aldetik bete behar dituen administrazio-prozedura arautuetatik kanpo baitzeuden».

5.5. «Zera» erabiltzea iragarle gisa: SOAO eredua

Euskaldun peto-petoek maiz esaten dituzte horrelakoak:

«Zerarako erabiltzen du, etxe guztiko leihoetako kristalak garbitzeko, komunak eta zorua desinfektatzeko, eta abar».

«Zerarekin jo zion, hor sarrerako atearen aldamenean gordeta daukagun makilarekin».

Horrelakoetan, «zera»k iragarle-funtzioa betetzen du, ondoren datorren zerbaiten lekua hartuz. Nolabait, errepikatu egiten du kasuko esaldiko objektu edo osagarria, eta argi dirudi horren arrazoa dela SOA egiturari nolabait eustea, baina aditza objektu eta osagarri guztien amaieraraino eraman

gabe. Iruditzen zait horrelako egiturek euskarazko testuetarako duten emankortasun guztia ez dela aprobetxatu. «Zera» horren erabilerari lagunarteko irizten omen zaio, baina pena da hori, oso baliagarria iruditzen baitzait euskarazko testuetarako.

5. motako atzerakarga honela arindu daiteke: «*NDFko txostenaren egileek zera lurperatu dute, AEBen eta Europaren ahulaldietan Txinak, Indiak edo Brasilek ekonomiaren lekukoa hartuko zutela zioen teoria*». Edo hobeto honela, izenaren atzerakarga ere konpontzeko: «*NDFko txostenaren egileek zera dioen teoria lurperatu dute, AEBen eta Europaren ahulaldietan Txinak, Indiak edo Brasilek ekonomiaren lekukoa hartuko zutela*».

Konparazioetako atzerakarga (7. motakoa) zuzentzeko ere, oso lagungarria da «zera»: «*Zergadunaren urteko diru-sarrerak handiagoak baldin badira zera baino, 25. artikuluko 1. idatz-zatiko kontzeptuei 37. artikuluko deskontuak aplikatuz lortzen den emaitza...*».

«Zera» bereziki erabilgarria iruditzen zait izen eta aditz-izen deklinatua-
ren atzerakarga gertatzen denerako (9. zenbakiko atzerakarga):

- «*Aurrekontu-igoerak zeratigatik gertatu dira, Hemoterapia Sarearen eta zehulen eta ehunen zentro eta zerbitzu guztien kudeaketaren eta funtzionamenduaren gaineko kontrolak eta auditoriak egiteko eskualde-planarengatik.*»
- «*Ez du balio zera esateak, orain arteko guztia gairi eginda dagoela, zuek ez duzuela errurik izan eta etorkizunean dena aldatuko dela.*»
- «*Premiazko neurriak hartu behar izan genituen, gehienbat zerearekin zerikusia dutenak, norainoko kalteak egin diren eta horiek konpontzeko (edo, gutxienez ere, samurtzeko, kalte batzuk konponezinak baitira) kalte-ordainak noren erantzukizuna diren aztertzearekin.*»

Azpitarratu nahi nuke ez naizela planteatzen ari «zera»ren ondotik bi puntu jartzea, baizik eta «zera» hori perpaus barreneko elementu sintaktiko gisa erabiltzea. Alegia, kontua ez dela bi puntuko zeinuak etendako perpaus baten jarraian azalpen gisako bat ematea. Horrenbestez, «zera» hitza izango litzateke ondoren datorren objektu edo osagarriaren iragarle eta, aldi berean, errepikapen bat. Hain zuzen ere, lehen aipatu dugun ingelesezko *it as*

a preparatory subject horren antzera. Edo frantsesezko honako galdera-egituren ildokoa:

- *Le président a-t-il le droit de se représenter en 2012?*
- *La vérité est-elle relative?*

Badakit adibide horiek ez dituztela erakusten euskarazko «zera»ren erabilerrako proposatzen ditudan kasu zehatzak, baina hizpidera ekarri ditut ohargarria eta inspiratzailea iruditzen zaidalako guztietan agertzen den iragarle- edo ordezkari-funtzioa.

Honainokoak proposamenak. Gaia aski axaletik jorratu badut ere, itxaropena dut adierazitakoak gogoetarako –eta kritikagai gisa ere, noski– balio izango zuela.

Bibliografia

Lur Hiztegi Entziklopedikoa, Lur Argitaletxea, 1991

Diccionario Esencial Santillana de la Lengua Española, Santillana, S.A., (lehen argitalpena: 1991ko iraila; hamaikagarren berrinprimaldia, 1997ko iraila)

Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa, Euskaltzaindia, 2011

Berbak Antolatzen

Organizando las palabras

Organiser les mots

Organising words

DEL OLMO, Karlos
Itzultzailea eta idazlea

Noiz jaso: 2013-04-30

Noiz onartua: 2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 523-537. Bilbo
ISSN 0210-1564

Hona hemen *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa* liburua aurkezteko antolatu ekitaldiko mahai-ingururako prestatutako gogoeten funtsa. Berbak antolatze modua aztertzean kontuan izan beharreko kontzeptu bikote batzuk aurkezten ditu: aukera eta beharkizuna, sintaxiaren malgutasuna eta eduki semantikoaren zurruntasuna, konbentzioa eta komunikagarritasuna, estilistikaren dinamikotasuna eta eboluziozko izatea. Itzulpen teoria gaia aztertzeko ontsu gertatzen dela adierazi gura du egileak.

Hitz-gakoak: sintaxia, estilistika, itzulpengintza, komunikazioa, Aitagurea.

Presenta unos conceptos duales que han de ser muy tenidos en cuenta a la hora de organizar las palabras: oportunidad y obligación, flexibilidad de la sintaxis y rigidez del contenido semántico, convención y comunicabilidad, dinamismo estilístico y evolución. El autor considera que los estudios de traducción pueden ser útiles a la hora de analizar el uso estratégico del orden de las palabras.

Palabras clave: sintaxis, estilística, traducción, comunicación, Padre Nuestro.

Il présente des concepts duels dont il faut surtout tenir compte dans l'organisation des mots : opportunité et obligation, flexibilité de la syntaxe et rigidité du contenu sémantique, convention et communicabilité, dynamisme stylistique et évolution. L'auteur considère que les études de traduction peuvent être utiles à l'heure d'analyser l'emploi stratégique de l'ordre des mots.

Mots-clés : syntaxe, stylistique, traduction, communication, Notre Père.

Some paired concepts which must be borne in mind when analysing word organisation are presented: option and obligation, syntactical flexibility and semantic content rigidity, convention and comprehensibility, stylistic dynamics and being evolutionary. The author considers that translation theory is helpful in studying this topic.

Keywords: syntax, stylistics, translation, communication, Lord's Prayer.

«Esaldi guztiak esanguratsuak dira, baina ez izatez, baizik eta, esan dugun legez, konbentzio hutsez»: horrela zioen Aristotelesek *De interpretatione* lan ospetsuan, eta XXI. mendean ia hogeita lau gizaldi atzera egitea ez da apeta hutsa, beharra baizik; azken buruan, filosofoak garai hartan jada jarrita utzi zuelako gaur egun kezka sorburu darabilgun auzia argitzeko harroina. Eta zein da zimendu hori? Konbentzioarena, hain zuzen ere, alegia, solaskideen artean edo idazlearen eta irakurlearen artean eratzen den ulermen sistema dinamikoa. Dinamikoa, hain suertez, etengabe aldatzen delako, bizirik egotean, bizidunenaren antzeko jokamoldea duelako. Hitzunon tresnak direnez gero, konbentzioak ere, zertan esanik ez, aldakor eta dinamiko dira, eta aldakortasun hori garrantzizkoa da hitzak esaldietan antolatzeko manera langaitzat erabiltzean, urtea joan urtea etorri, hitzunak, kulturak eta gizarteak aldatzen direlako eta, haiekin batera –eta ezinbestean–, hizkuntzako konbentzioak. Beraz, hizkuntza baten barruko hitzen ordena aldatuz doala onartu beharra izan beharko dugu, bai hizkuntza une jakin batean aztertze-ko orduan, bai, mintzagai dugun liburuak legez, estrategiak proposatzean; arrakasta izango badugu, aldi baterako baino ez direla onartu besterik ez dugu izango eta.

Hitzun edo idazle batek zer edo zer aditzera eman gura duenean, honela formula genezake egoera: «Urlia ahalegindu da *zer* jakin bat Berendiaren-gana igorrita, eraginen bat lortzen, hartzailleak, Berendiak, ahalegin hori errekonozitzearen bidez». Ekintza horretan, semantikaren eremura hurbilduko gara gura eta gura ez: hitzen hurrenkera, enfasia, intonazioa (ahozkoan, jakina), etenak (ahozkoan) edo puntuazioa, aditzaren modua, hiztegi aukerak... Intentzioaren (asmoaren) eta konbentzioaren arteko harreman dinamikoaz dihardugu, ostera ere.

Eta konbentzioarena hobeto azalduko badugu, bi giltzarri kontzeptu izan beharko ditugu kontuan gaiari oratzeko orduan: beharkizuna eta aukerakizuna. Zer dugu beharkizuna? Unean uneko hizkuntz sistemak (ezaugarri multzo bizi eta aldakorra den aldetik) premiatzen duena; alegia, sistematik at dagoen guztia debeku duena, berbeta sistema konbentziosko horri ez dago kiolako, ezinbestean modu jakin batean –eta horretan soilik– adierazi beharrekoa, hiztuna edo idazlearen guraria gorabehera, komunikazio eraginkorra gertatuko bada (jakina, arau horiek ez betetzeak ez du zertan ko-

munikazioa galarazi, komunikazioaren bi alderdiek araua hausten duten elementuak ulertzen badituzte, baina osagai horiek hizkuntza horretakoak ez direlako kontzientzia izango dute). Gainerako guztia «aukera» edo aukerakizun genuke, hiztun edo idazle bakoitzak unean-unean hauta dezakeena egoera pragmatikoaren arabera, komunikazio eraginkorra (asmo poetikoa edo sortzailea goiti-beheiti) eratzea helburu duela.

Arestiko horretan genuke, hain suertez, beste gogoetagai garrantzitsu bat: komunikazio eraginkorra edo arrakastatsua. Hiztunen artean komunikagarritasun eta arrakasta maila ezberdinak gertatzen dira, ezinbestean (irudika dezakegu 0tik 10era bitarteko lerro baten antzera, non bi muturren artean arrakasta maila ia infinituak gerta daitezkeen. 10ekoa erabateko ulermena litzateke, eta komunikazio egoera oso estandarizatu eta konkretuei lotuta egon ohi da. 0 gradua ulertu ezinari dagokio, eta mota askotako eragileen mendean dago. Bi egoeretan, eragile batzuk igorleari dagozkio, eta beste batzuk hartzaileari, nor bere adierazpen eta ulermen estrategia eta gaitasunen jabe denez gero). Psikolinguistikaz gaur egun dakigunaren arabera, komunikatzaileak –ahoz zein idatziz– ez du modurik segurantziaz jakiteko hartzaileak benetan zer ulertu duen. Beraz, gehienik ere, komunikazio arrakastatsuaren mailez hitz egin beharrean geundeki: igorle batek «urdin» dioenean ezin jakin dezake hartzaileak irudikatuko ote duen berak buruan darabilen kolore hura. Beste honenbeste esan dezakegu esaldi kate batean «nahiz eta» adieraztean gertatzen denaren inguruan: indar maila berekoa da «nahiz eta» hartzailearentzat eta igorlearentzat, ala semaforo moduko bat dugu, hartzaileari interpretatu beharreko seinale halako bat igortzen diona? Beraz, komunikazio arrakastatsuaren mailez hitz egin behar genuke estrategiei heltzeko orduan.

Horrekin zerikusia duen beste kontzeptu bikote bat ere aipatu beharrekoak dira: elementu markatua vs. elementu neutroa. Aztergai darabilgun auziari, eleak kateetan eratzeari, dagokionez, noraezekoa da gogoan izatea une eta leku jakin bakoitzean igorlearen eta hartzailearen artean antolatzen den komunikazio egoeran, hitzak josteko modu batzuk neutroak izango direla, markarik gabeak; beste batzuk, ordea, markatuak izango dira, koloredunak. Elementu mota biak sistemakoak dira bete-betean eta ez dute ezelako araurik hausten, baina elementu markatuek dituzten tasun berezien ondorioz adie-

razpen indar ohiz kanpokoak sortzen dute. Deklinabideari dagokionez, esaterako, «etxearen paperak» eta «etxeko paperak» bikotea aztergai hartuz gero, bizidunei dagokien tasuna duen bikotea markatua genuke komunikazio sistema arruntean (jabetasuna bizidunei dagokielako). Beste hainbeste gertatzen da SOA antolamenduarekin ohituta dagoen hartzaileak SAO hurrenkeran datorren esaldi bat entzun edo irakurtzean (baita alderantziz ere): seinale berezi bat jasoko du, eta sistema arruntzat duenaren arabera interpretatu edo horretara «itzuli» beharrean izango da. Adibide bikote batek balio dezake hori argiago ikusteko: solaskideak edo idazleak esaldia «ordea» hasieran erabilia eratzten badu, «ordea» aurkaritzako lokailua esaldian bigarren kokalekuan topatzen ohituta dagoen hiztunak markatutzat joko du. Edo elementu errazago batekin gertatzen dena: «bi» zenbatzailea izenaren ostean ez darabilenarentzat, ordena markatua litzateke «esaldi bi» aditza edo irakurtza. Zertan esanik ez, sisteman «ari izan» ez duen euskalki bateko solasturiak, gura eta gura ez, markatutzat joko du parafrasi horren bitartez eraturako ele katea. Hortaz, dena delako estrategia erabiltzeaz jardutean, soziolinguistikan bezala, idiolektoak izan behar ditugu kontuan, hau da, dena delako berbaldia jaso behar duenaren sistema. Bestela esanda, Hizkuntza Atlasak mintzamoldeen gainean emandako informazioa abiaburu hartuta, estilistika ere ikertzen hasi beharko dugu maiztasunen arabera, Euskal Herri osoan zein hurrenkera diren arruntak eta zein berezi oinarri zientifikoz argituko badugu, bestela bakoitzak bere iritziaren arabera «txokokeriatzat» joko duelako hiztun askorentzat eta askorentzat guztiz egunerokoa eta ez-markatua dena (arrotza beti inorena, bestearena).

Jakina, estilistika berbabidera ekarrita, ez dugu ahaztu behar gaur egun euskal corpusetan eta eredugarri kalifikatutako bildumaren batean jasotako adibide asko eta asko, azken buruan, argialetxeetako eta hedabideetako zuzentzaileen aukerak edota eredugarri zer den erabakitzeko ahalmena dutenen apetak direla. Bestela esanda, lagin horiek ez dute jasotzen XXI. mendeko une jakin honetan euskara osoa zer eta zertan den. Hortaz, oso kontuz erabili beharreko materialak dira, errealitatearen zati baten berri baizik ematen ez dutenez gero.

Honaino helduta, itzulpen ikerketan ezagun-ezagunak diren zenbait kontzeptu ekarri behar ditugu lerrootara, horrek *Hitz-ordena. Erabilera estrate-*

gikoa lanak jorratzen duen gaia beste argi batez ikusten lagunduko digulako. Lehena ondoko hau da: hiztegia zurruna da, berba baten esangura ezin delako behartu hiztunaren edo idazlearen nahierara. Sintaxia, ordea, malgua dugu, mezu bat emateko hainbat era eskaintzen dizkigulako, ugari eskaini ere. Beste moduz: igorleak, hiztegiaren aukera zurrunagoak gaudituta, oso tresna ahaltsua du komunikatu nahi duena antolatzeko, berbak hurrenez hurren josteko aukera ia mugagabeak direnez gero (markatuak zein ga-beak). Bestalde, ez dugu ahaztu behar berbaldirik edo testurik teknikoenean ere, terminoak (erabilera arruntetik bereizten den erabileradun berbak) osotasunaren %5 eta %10 bitartean besterik ez direla, gainerakoa fraseologia hutsa da, hau da, estiloa. Eta estilo aukerak mugagabeak izan daitezke. Ez da kasualitatea hemen «itzulpena» aipatzea, estrategiez dihardugula, «arazoak» pentsamendua idatziz jartzerakoan sortu ohi direla argi samar ikusi eta halaxe onartzen dugulako denok, hau da, ahozkoa edo pentsamendua «paperera» itzultzen dugunean. Premisa moduan onartzen badugu idatzia ahozkoaren edo pentsamenduaren «itzulpena» dela, igarri-igarria da itzulpengintzan ezagun diren teknikak eta estrategiak oso lagungarri gertatuko direla azterlanak sakondu eta strategi proposamenak egiteko sasoian.

Beste kontzeptu garrantziko bat dugu giza komunikazioaren unibertsale-na. Hipotesi moduan pentsa dezakegu laguntza (SOS) eskatzen duten pertsona guztiek antzeko mekanismo psikolinguistikoek bultzatuta antolatuko dituztela berbak munduan barrena, komunikazio eraginkorra lortu ezean, porrot eginez gero, heriotza letorkiekeelako laguntza deia modu ez-komunikatiboan igorritz gero. Beraz, komunikaziorako eragile edo eragingarri ez diren hurrenkerak hizkuntzetatik berez desagertuz joango dira (batez ere ahozkotik, idatzizkoan komunikazioa lortzea beti ez delako lege nagusia, bestelako helburu batzuk ere izaten direlako, esate baterako, estetikoak). Aipatu unibertsal horiek euskarari ere ez zaizkio arrotz, eta linguistikak onartzen duenaren arabera, hiru motatakoak izan daitezke: substantiboak (kategoria mailakoak), formalak (hizkuntz arauekin erlazionatuak, aldez edo moldez, gure alorrekoak) eta inplikaziozkoak (hizkuntzaren ezaugarrien artean gertatzen direnak).

Guztiarekin ere, solasturien arteko harremana (edo idazlearen eta hartzaileen artekoa) dialektikoa da, negoziazioan oinarritua eta beharkizuna-

ren eta aukeraren arteko orekan fundatua, besteak beste. Ondorioz, arauen (beharkizunen) inguruko debatea desdramatizatu eta beste alor batera eramane beharrean gaude; auzia, azken buruan, unean uneko komunikazio helbururako egokien gertatzen den berba antolaera aukeratzean datzalako. Eta horretan lagungarri gerta daitezke oso *Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa* liburuan ebakitzen hasitako bideak, baita literatura egiteko orduan ere.

Bestalde, Peter Newmark traduktologoak egiten duen testu sailkapena akordura ekarteak on egin lezake, neurri handi batean, testu sail nagusi horietako bakoitzaren helburuek antolamendu aukerak baldintzatzen dituztelako. Bateko, testu «autoritatiboak» (agintedunak) dira, testuaren beraren nahiz egilearen estatusagatik zama handi halako bat edo balio berezi bat dutenak. Alegia, egilearen garrantzia gorago jartzen duen idatzia dugu, eta hartan idazlearen aukerak eta apetak (estiloa) dira nagusi, hitz ordena horren zerbitzuan dago-eta. Beste testuetan, komunikatiboe-tan, egilea baino garrantzitsuagoa da hartzailea, eta helburu lehena modurik eraginkorrenean komunikatzea; beraz, berba eraketa horren mendean izango da, eta idazle «itzultzaileak» askeago joka dezake, bera ez delako gunea, hartzailea, bestea baizik.

Pentsamendua ahozkotik idatzira «itzultzeko» lanabes baliotsuak eta tresna horien bilakaera aztertzeo oinarri sendoak eskaini dituzte zenbait lanek, besteak beste, kontsideratu beharrekoak ditugu Alzoren *Estudio sobre el euskera hablado* (1961), Euskaltzaindiaren *Ohiko euskal mintzamoldeen antologia* (1999), Gotzon Garateren *Erdarakadak* (1988), Justo M. Mokoroaren *Ortik eta emendik* (1990) eta *Websteren Ipuinak* (1993), Koldo Mitxele-naren zuzendaritzapean abiatutako *Orotariko Euskal Hiztegi* gogoangarria ahaztu gabe.

Argiroago azaltzeko, har dezagun adibidetzat Justo Mokoroaren lanetik eskuratutako lagin bat, kontzeptu beraren inguruko esaldiek osatua (eguraldiak euri itxura izatea). Esamoldeak dira, jakina, eta esateko moldeagatik beragatik antolamenduagatik bezain interesgarri gertatzen dira. Zertan esanik ez, esamolde horiek ez dira trukagarriak eta baliokideak, bestelakorik gabe, baina bidaide egokiak izan ditzakegu komunikazioaren eta ordenaren arteko harremana sakontzeko orduan:

- (Euri-tantoak asten ditu...) «-Bai: ez dakar malezi aundirik, baña obeko degu barrena sartu».
- «Ebia egiteko antzik eztu».
- «Ebi-itxura artzen du».
- «Egualdi onek' orain-ere eresan bear du»
- «Eraso nai balio bezela dago» (Eguraldia).
- «Euria bai asi edo ez asi zegoan».
- «Euri-kara dago».
- «Ez dakit ba... euria larri-larri ez ote dagon».
- «Gaur eztago euririk egingo daben antzik».
- «Itxurak artzen dítu baiña eziñ egin du».
- «Kalea bustita dago' ta ondiño euritara, antza».
- «Negarrari eman nahi zion denborak».
- «Odeiak, legortean' keiñuka buru-gaiñean...: gaur erasoko... biar lertuko».

Beste lagin batek ere argi egingo digu, *Erdarakadak* lanetik erauzita da-goela (1988: 190), errepikatuak kenduta. Sail honetakoak, aurrekoak beza-la, ez dira elkarren sinonimo semantiko garbiak, zatizkoak baino (gehienetan, bestalde, halakoxeak izaten dira benetako erabilera bizian sinonimoak):

- «an ibili gara kallerik kalle»,
- «an zebillen kuartoan jo alde bat ta jo bestea»,
- «arat ta unat»,
- «batik bertzera»,
- «harat hunat dabila sukaldean».
- «herrian an zebillen goitti ta beitti»,
- «kale asko pasau zitun»,
- «kale guztiak pasatu ditugu»,
- «kale luzeetan goiti ta beiti ibilli giñen»,
- «kale osoa goitik be(he)ra pasatu zuen»,
- «kale osoa pasatu zuten»,
- «kalean ibili zen batera bestera»,
- «kalean jo goia ta jo behea»,
- «kallean gora ta bera ibili gara»,
- «karrika lüze zonbaitetan ebili gira»,
- «karrika lüzeetan ebili gira»,

- «karrikan alde batetik bertzera ibili gara»,
- «karrikan goiti ta beiti ibili gara»,
- «karrikaz karrika aski itzuli egin zuten»,
- «karriketari gainti dabilta»,
- «karrikez karrike»,
- «koartean batetik bertzera daile»,
- «plazan an ibilli ziran goiti ta betti!,
- «Somera kallean ibili naz batera ta bestera».

Beste adibide argigarri bat dugu, estilistikaren eta antolamenduaren aldetik, *Bibliaren* edo *Itun Berriaren* euskarazko itzulpengintza: aski dugu garai berean euskalkiz euskalki hainbat itzultzailearen bertsioei erreparatu eta horiek alderatzea bertatik ondorioztatzeko ordenamenduan handia izan dela. Edo, bestelakorik barik, asko da *Aitagurea* otoitza harroin hartzea – hastapeneko berbak eurak nahikoa argiak dira–. Esate baterako, Leizarragak berak bi bertsio eman zituen (Bata, Biblian eta bestea, *Katexismean*). Arana Martijak (2006: 169-191) bizkaierazko bertsioekin eraturako sortari begiratzea baino ez dago arin-arinka konturatzeko itzultzaileek erabilitako aukeraren oparoz, abiaburua oso testu finkatu eta sakratua (alegia, ukigaitz samarra) izan arren, eta hori aldaera guztiak euskalki berekoak izan arren.

Hala, euskalki beraren barruan hainbat bertsio elkarren ezberdin agertu badira, zer ez dugu esango hainbat euskalki eta garaitako bertsioak elkarren parean jarriz gero? Zenbat buru (mihi) hainbat aburu (esamolde, itzulpen, hurrenkera) esaera egia dela ezin hobeto erakusten dute:

Leizarraga (*Testamentu Berria*, 1571)

Gure Aita ceruëtan aicena,
 Sanctifica bedi hire Icana.
 Ethor bedi hire Resumá.
 Eguin bedi hire vorondatea,
 ceruän beçala lurrean-ere.
 Gure eguneco oguia
 iguc egun.
 Eta barka ietzaguc gure bekatuac,
 nola guc-ere offensatu gaituztenér

barkatzen baitrauëgu.
 Eta ezgaitzala sar eraci tentationetan,
 baina deliura gaitzac gaitzetic.
 Amen.

Leizarraga (*KatexisMEA*, 1571)

Gure Aita ceruëtan aicena
 Santifica bedi hire Icena
 EThor bedi hire Resumá.
 Eguin bedi hire vorondatea
 Ceruän beçala lurrean-ere.
 Gure eguneco oguia iguc egun.
 Eta barka ietzaguc gure bekatuac,
 nola guc-ere offensatu gaituztenér
 Barkatzen baitrauëgu
 Eta ezgaitzala sar eraci tentationetan
 baina deliura gaitzac gaitzetic.
 Ecen hirea duc resumá, puissançá eta
 Gloria secula seculacotz. Amén.

Hurrengo bertsioak, Bonaparte printzearen lanetatik jasoak dira:¹

Aezkera

Aita gurea zeruetan zaudena,
 santifika bedi zure izena.
 Etorri bedi zure erreinua.
 Ein bedi zure borondatea
 zeruan bezala lurrean ere.
 Eman dezaguzu egu gauren egunerosko ogia.
 Barka dauzkiguzu gauren zorrak,
 gala nola guk barkatzen baiteztegu gu zor gituztenei.
 Eta ezkitzazula utzi tentazioan erortzera,
 baia libra gitzazu gaitzetic.

¹ Bertsio hauek Aitor Aranak *Aitagurea* (2006) liburuan jasotako moduan doaz.

Behe-nafarrera

Gure aita zerietan zaudena,
etor bedi seinduki zure izena.
Yin bedi zure erresuma.
Egin begi zure boondatia
zerian bezala lurrian ere.
Eman ezazu egun gure eguneko ogia.
Barkha zkiautzu gure zorrak,
Guk zor gituztener barkhatzen tuun bezala.
Eta ez gitzazula utz tentamendian erortzera,
bana beira gitzazu gaitzetik.

Erronkaria

Aita gorria zeurietan zaudena,
santifikatruk izan deila zore izena.
Xin bekigu zore reinua gore gana.
Egin deila zore borontatia
kala zeurian nola lurrian.
Emon dazkiguzu egun gore eguneko ogia.
Parka dazkiguzu gore zorrak,
guk guri zor daikuguner parkatan digun bikala.
Eta ez gitzazu eitz tentazionian erortza,
baizik libra gitzazu gatxetik.

Gipuzkera

Aita guria zerubetan zaudena,
santifika dedilla zure izena.
Datorrela gugana zure erreinuba.
Egiñ dedilla zure borondatia
zeruban bezala lurrian ere.
Gaur iguzu gure eguneroko ogiya.
Barka zaizkigutzu gure zorrak
guk geren zordunai barkatzen dizkigun bezela.
Eta ez dizaguzula utzi tentaziyan erortzen,
baizik libra gitzazu gaitzetik.

Hegoaldeko goi-nafarrera

Aita gurea zeruetan zaudena,
 santifika bedi zure izena.
 Etorri bedi zure erreinua.
 Kunpli bedi zure borondatea
 zeruan bekala lurrean ere.
 Eman dezaguzu gure eguneroko ogia egun eta beti.
 Barka dazkiguzu guri geuren zorrak,
 ala nola guk barkatzen baitiogute gu zor gaituzteneri.
 Eta ez gaitzazula utzi tentazioan erortzera,
 baizik libra gaitzazu gaitzetik.

Iruñekoa (1621eko Juan Beriainen liburukoa)

Aita gurea zeruetan [zaudena],
 santifika bedi zure izen ori.
 Etorri bedi zure erreinua.
 Egin bedi zure borondatea
 zeruan bezala lurrean ere.
 Geure eguneroko ogia eman drazaguzu egun.
 Barka drazkiguzu gure zorrak,
 guk barkatzen dizkiotegun bezala gure zordunei.
 Ezkaitzazula utzi tentazioan erortera,
 [baia] libra gaitzazu gaitzetik.

Iparraldeko goi-nafarrera

Atte guria zeruetan zaudena,
 santifike bedi zure izena.
 Betor zure erreñue.
 In bedi zure borondatia
 zeruen bezala lurrian ere.
 Man zaguzu egun gure eguneroko ogie.
 Barka txaguzu geren zorrak,
 guk zor gattuztenei barkatzen ttogun bezala.
 Ta ez gatzazule utzi tentaziuen erortzera,
 bezik libre gatzazu gaitzetik.

Lapurtera

Gure Aita zeruetan zaudena,
 erabil bedi zure izena.
 Ethor bedi sainduki zure erresuma.
 Egin bedi zure borondatea
 zeruan bezala lurrian ere.
 Iguzu egun gure egunekko ogia.
 Barkha zagutzu gure zorrak,
 guk gure ganat zordun direnei barkhatzen diotzegun bezala.
 Eta ezkaitzazula utz tentamendutan erortzera,
 bainan begira gitzazu gaitzetik.

Zaraitzuera

Gure aita zeruetan zaudena,
 santifikatrik izan dadiela zure nonbrea.
 Xin dadiela gure gana zure reinoa.
 Egin dadiela zure borondatea,
 nola zeruan kala lurrian.
 Eman dazaikuzu egun gure egunorozko ogia.
 Parka dazaikuzu gure zorrak,
 kala nola guk parkatzen baitauztegu guri zor daukuiener.
 Eta ez gaitzazula utz tentazioan erotzera,
 baia libra gitzazu gaitzetik.

Zuberera (Bonaparte)

Gure Aita zeliatan zirena,
 erabil bedi saintüki zure izena.
 Jin bekigü zure erresuma.
 Egin bedi zure boronthatia
 zelian bezala lürrian ere.
 Igüzu egün gure egüneko ogia.
 Pharka itzagurtzu gure zorrak,
 guk guri zor düner pharkatzen deitzegun bezala.
 Eta ezkitzazula ütztentazionetan erortzera,
 bena begira gitzazu gaitzetik.

Ez da burua lar nekatu behar ondorioztatzeko aukera estilistikoek (hiztegiak eta antolamenduak) ia infiniturantz jo dezaketela, nahiz eta jatorrizko testua oso finkatua eta sakratua izan, alegia idazleek eta esatariek kontu handiz erabili beharrekoa.

Hortaz, hizkuntza bizirik dagoen zerbait dela onartuz gero, etengabe «osagaiak» galtzen eta irabazten dituela ere onetsi beharrean egongo gara. Berbalduna (eta eleketarien erkidegoa) ere bizirik dago, eta etengabe galtzen ditu eta sortzen hizkuntz osagaiak. Beraz, zilegi bekigu korolario moduan aldarrikatzea hizkuntza aldakorra bada, berbak antolatzeko moduak ere aldatuz joango direla sasoia joan sasoia etorri, eta une jakin batean arau edo beharkizun dena aukera bihur daitekeela eta, alderantziz, aukera dena arau edo beharkizun.

Beraz, euskararen sistemak berbak antolatzean ematen digun askatasun zabala ez baliatzea euskararen estandarizazioaren une honetan, ezin barkatuzko hutsa litzateke, batez ere datozen belaunaldiei begira, tresna kamuts samarra izango dutelako lanabes, altxor estilistikoa handia ere handia den arren. Azken buruan, oinarri-oinarrizko arau hautsezinak oso gutxi dira, gainera, gauza igarria da arau gutxi horiek apurtuz gero euskara ez den beste berbeta batean jardungo dugula. Bi mugakizun nagusi besterik ez dugu aurrendari: komunikagarritasuna eta sormena. Eta horien arteko orekan dautza estrategiak. Azken buruan, hiztunek garbizaleen arauak gorabehera berba egiten dute; idazleek ere arautze garbizaleak gorabehera izkiriatu egin behar lukete, hizkuntz sistemaren debeku argietatik harantzago sormena eta ulergarritasuna beste legerik ez balego bezala.

Bibliografia

ALZO, Diego J. de ., 1961, *Estudio sobre el euskera hablado*. Donostia : Argitaletxe ezezaguna.

ARANA, A., 2006, *Aitagurea*. Donostia : Hiria.

ARANA MARTIJA, J.A., 2006, «Sobre el Aita Gurea de Jerusalén», *Sancho el Sabio*, 24 (2006) 169-191.

- ETXEZARRETA, E., 2002, «Eliz testuak», *Itzulpen Antologia III*. Donostia : EIZIE.
- EUSKALTZAINDIA, 1999, *Ohiko euskal mintzamoldeen antologia*. Bilbao : Euskaltzaindia.
- GARATE, G., 1988, *Erdarakadak*. Bilbao : Gero argitaletxea.
- MOKOROA, J.M., 1990, *Ortik eta emendik*. Donostia : Etor & Labayru Ikastegia.
- NEWMARK, P., 1992, *Manual de traducción*. Madril : Cátedra.
- WEBSTER, W., 1993, *Ipuinak*. Donostia : Kriselu argitaletxea.

Eusebio Erkiagaren mendeurren-jardunaldia

Bilbo, 2012-XI-30

Euskera. 2012, 57, 3. Bilbo
ISSN 0210-1564

Sarrera

URRUTIA, Andres
Euskaltzainburua

Gutziz atsegingarria da niretzat egun zuen aurrean hitz egitea, Euskaltzaindiak ohoratzen baitu bere kide gogoangarria, Eusebio Erkiaga idazle lekeitiarra. Hartara, nik hemen ikusten ditut bildurik, bateko, bere familia eta ondorengoak; besteko, Euskaltzaindiaren kideak eta nola ez, Deustuko Unibertsitatearen irakasle eta ikasleak. Horretara ere, elkarrekin loturik agertzen dira Eusebio Erkiagaren lana eta etorkizuna, egungo ikasle gazteek lekukotza ezin hobea izan dezaten, jardunaldi honen bitartez, haren figurari buruz. Eskerrak, beraz, hona hurreratu zareten guztioi eta bereziki, Euskaltzaindiaren Literatura Batzordeari, ekitaldi hau antolatzearen. Ezin baztertu, bestalde, hauxe dela lehen emaitza, Deustuko Unibertsitateak eta Euskaltzaindiak berrikitan itxuraldatu duten lankidetzat hitzarmenaren aldetik. Eskerrak, beraz, Deustuko Unibertsitateari, areto eder hau gure esku jartzearen.

Zaila da laburbiltzea Eusebio Erkiagaren esan-eginak lerro soil batzuetan. Zailago, nonbait, haren lorratza jardunaldi batean laburtzea, Erkiagaren lanak gai eta arlo asko ukitu zituelako bere bizitzan zehar.

Eusebio Erkiaga lekeitiarra ezagutu genuenentzat eta haren esku-erakutsiak jorratu ditugunentzat, poza areagotu egiten da, egun gure artean da goen Labayru Ikastegiaren eskutik baitugu, modu erraz batean, haren tesguintzan, olerkiz zein hitz lauz, murgiltzea.

Literaturaz eta euskalgintzaz aparte, Eusebio Erkiagak berebiziko zina egin zuen euskararen Akademiarekin eta urte luzetan zuzendaritza kide izan

zen, diruzaintza lanetan. Horra, bada, beste arrazoi bat, gogoratzeko eta omentzeko.

Urteak joan dira Begoñako Elizan azken agurra eman genionetik. Haren gomuta, alabaina, bizi-bizirik dago gure artean, jardunaldi hauek egoki frogatuko dutenez.

Mila esker, eta has gaitezen lanean!

Araibar zalduna tradizioan sustraiturik

Araibar zalduna enraizado en la tradición

Araibar zalduna enraciné dans la tradition

Araibar zalduna rooted in tradition

TOLEDO LEZETA, Ana M.

Euskaltzain osoa. Deustuko Unibertsitatea

Noiz jaso:2013-01-30

Noiz onartua:2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 543-570. Bilbo
ISSN 0210-1564

Eusebio Erkiagaren *Araibar zalduna* (1962) eleberririk tradizioan ditu sustraiak. Mende erdi luzean euskal eleberrigintzak erabilitako konta-teknikez baliatuz, ezaguna zen mundu-ikuskera adierazten du. Alabaina, bada osagai berririk: tradizio horrek ezkutuan gordea zuen gai bati heltzen dio, pertsonaia nagusia hirian kokatzen du, ereduzkoa ez denak kontakizuna harrapatzen du: hala gertatzen da pertsonaia nagusiaren izaerarekin eta istorioaren berri emateko erabilitako hizkerarekin. Osagaiok aski izan ziren garai hartako euskaltzaleren batzuk asaldatzeko: dirudienez, ordu arteko euskal eleberrigintzak erakutsitako decorum-etik urruntzen atzematen zuten.

Hitz-gakoak: bizimodu lizuna, giro hiritarra, pertsonaia-tipoa, landa-giroa, birjintasuna, izen ona, berrerosi.

La novela *Araibar zalduna* (1962) de Eusebio Erkiaga hunde sus raíces en la novelística tradicional vasca. Haciendo uso de las mismas técnicas narrativas que ha empleado dicha novela desde finales del siglo XIX, sigue manifestando la misma cosmovisión. Sin embargo, algunos elementos novedosos hacen su aparición: recurre a un tema que llevaba siglos postergado, sitúa al protagonista en un ambiente urbano, lo modélico deja de ser dominante en la narración: ni la naturaleza del personaje protagonista, ni el lenguaje utilizado en el relato discurren por ese cauce. Estos ingredientes fueron suficientes para generar cierto malestar entre algunos vascófilos de la época: al parecer la veían desviándose del decoro que hasta entonces había caracterizado a la novela vasca.

Palabras clave: vida lujuriosa, ambiente urbano, personaje-tipo, ambiente rural, virginidad, fama, redimir.

Le roman *Araibar zalduna* (1962) d'Eusebio Erkiaga plonge ses racines dans le roman traditionnel basque né à la fin du XIXe siècle. L'auteur en utilise les techniques narratives et montre la même vision du monde. Pourtant quelques éléments nouveaux font leur apparition : il recourt à un thème mis à l'écart pendant des siècles, il situe le personnage en milieu urbain, le modèle n'est plus dominant dans le récit : ni la nature du personnage ni le langage utilisé dans le récit. Ces ingrédients furent suffisants pour provoquer un malaise chez certains bascophiles de l'époque : il semble qu'ils voyaient là un changement de décor dans ce qui avait jusque là caractérisé le roman basque.

Mots-clés : vie luxueuse, milieu urbain, personnage-type, milieu rural, virginité, renommée, rachat.

Eusebio Erkiaga's novel *Araibar zalduna* (1962) has its roots in tradition. Using techniques honed by novelists over half a century, it presents us with what was a well-known

world-view. However, there is a new component: he tackles a topic the tradition had kept hidden away. He places the main character in a city. What is not exemplary dominates the story: this occurs with the main character's nature and the language used to tell the story. These components were enough to anger some Basque enthusiasts of the time: it seems they considered that the decorum shown by the Basque novel until then was being abandoned.

Keywords: ewd living, urban setting, stereotypical character, rural setting, virginity, good reputation, redemption.

Araibar zaldunak tradizioan ditu erroak. XIX. mendearen bukaeran jaiotako euskal eleberrigintzaren sustraietan elikatzen da. Kontaketa-prozedura berdinez baliatuz, mundu-ikuskerara bera adieraziko du. Hala ere, eleberrigintza honek erabili ez zituen osagai batzuk gehitzen ditu: dela ezkutuan gorde den gai bati heldu izana, dela pertsonaia nagusia bere bizitzaren aldi batean eredu-zko bizimodutik urrun ibili izana, dela hiztegi-mailan mailegu gordin-gordinei muzin ez egitea... Gehitutako osagai hauekin ere, tradizioan ditu erroak. Elikatu duten erro batzuk, XIX. mendea baino lehenagoko denboretan eratutakoak dira, nahiz eta XIX. mendean ez ezik, XX. mendearen bigarren erdian bertan ere oraindik ihartu gabe egon.

Eusebio Erkiagak mamitutako sorkaria, ahalik eta modurik osoenean aztertzea jomuga, bi ikuspegitatik atzemango da. Batak, eleberriak kontaturiko istorioan eta, bereziki, istorio hori eratzeko moduan erreparatuko du; besteak, ordu arte garatutako eleberrigintzaren barrutian kokatuko du.

Esan bezala, elikatu duten erro batzuen sakonerak XIX. mendearen mugak igarotzen ditu, antzinakoagoak ziren garaietan ere indarrean zeudela nabarmena delako. Erro hauetakoren batek euskal literaturan duen lekukotasunik zaharrenean ere joko da, agerian jartzeko *Araibar zaldunak* zenbateraino duen euskarri tradizioa. Gisa honetan jokatzuz, betiere, modu zehatzagoan neurtu ahal izango da zer zegoen jadanik esana euskaraz eta jasotako ondare horri zer erantsi zion Erkiagaren *Araibar zaldunak*.

1. *Araibar zalduna*: 6. eta 9. aginduek eragindako nahaspilak

1958ko Domingo Agirre nobela-saria irabazi eta, handik lau urtera argitaratutako Eusebio Erkiagaren *Araibar zalduna* (1962) eleberriak jorratzen duen gaia 6. eta 9. aginduek eragindako nahaspilak dira. Hona, eleberriak kontatzen duen istorioa ixteko erabiltzen diren azken hitzak:

Zenbat naaspil gutxiago ez litzaken mundu ontan izango seigarren eta bederatzigarren aginduak zintzoago beteko ba genitu!... Eta zen-

bat anima ez litzaken zuzenik zeruan sartuko, betiko su garretan ganoragabe ondatu bearrean!...¹

Bukaeran ez ezik, hasieran ere, eragiten dute jardunik agindu horiek. Eliztar gazteek «Seiko» ezizena jarria diote beren parrokiako apaizetako bati. Seigarren agindua sermoi guztietako gai izatetik datorkio goitizena. Apaiz jatorra da, kontalariaren aburuz:

Gazteen esanak gorabeera, ez ote zukean arrazoi mamirik, «Seiko» apaiz jator arek? Seigarren agindua eta bere aizpatxo bederatzigarrena, a zer nolako bikote urduria!... (8)

«Seiko» apaiza aurkeztu aurretik, lehen orrialdean bertan Andertxoren aitonaren heriotzaren berri ematen da. Heriotzaren berriarekin batera desagertu egiten da kontaktetik Andertxoren aitona, *Araibar zalduna* eleberririk kontaturiko istorioa amaierara heltzean, berriro agertzeko. Azken agerrera horretan argituko da Erkiagak harilkatzen duen matazak Andertxoren aitonari egotzitako egitekoa: 6. eta 9. aginduek eragindako nahaspilen gaia oraindik gehiago nabarmendu. Istorioa garatzen deneko orainaldian ez ezik, lehenaldian ere egon da seigarren agindua eta horren ahizpa bederatzigarrena urratu duenik: lehen orrialdean aipatutako Andertxoren aitonak, Martin Usategi ta Astepek, izan zituen hiru seme-alabak lekuko. Hiru anai-arrebek aita bera dute, ez horrela ama. Kontatutako istorioaren bukaera arte senide direla ez dakiten hiru anai-arreba horietako bat eraikitzen da *Araibar zalduna* eleberriko pertsonaia nagusi: Manu Araibar, Martin Usategik ez-kontzaz kanpo izandako ondorengoetako bat.

Notarioak Martin Usategiren azken borondateak azaltzeko antolatutako bileran jakingo dute ama desberdinengandik jaiotako aita beraren seme-alaba direla. Notariotzan berria jasotzen dutenean, «Seiko» apaiza ere han dago. «Seiko» apaizarentzat 6. eta 9. aginduen urraketaren lekukotasun bat gehiago.

Martin Usategi pertsonaiak eragindako berbaldiarekin hasi eta bukatzen den istorioaren erdigunean, honen seme dela ez dakien Manu Araibar zalduna dago. Beraz, 6. eta 9. aginduak bete ez zituen aitaren seme da Manu

¹ Erkiaga, E., 1962, *Araibar zalduna*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria, 171. Argitalpen horretatik jasoko dira aurrerantzean egingo diren aipamenak.

Araibar. Aitak hazitako eta hezitako semea ez izanagatik, joera berberaren jabe izana da, jatorria argitzen diotenerako gainditua badu ere.

«Ez duzu ekintza lizunik burutuko» dio Jainkoaren legearen Hamar Agindu-
duetako seigarrenak; «ez duzu pentsamendu edo ekintza lizunik onartuko»,
berriz, bederatzigarrenak. Dirudienez, Martin Usategik ez zituen agindu ho-
riek zuzen-zuzen bete. Honen seme Manu Araibarren kontzientzian ere ez
dute kezkarik sortzen eta agindu horiei jaramonik egin gabe biziko da, mai-
temintzen eta ezkontzen den arte: orduz gero, ez ditu tentazio-iturri.

Honela bada, seigarren eta bederatzigarren aginduek eragindako nahas-
pilak ditu gai Erkiagak *Araibar zalduna* eleberrian: gai horrekin irekitzen eta
ixten du eleberria, tartean agindu horiek betetzen ez dituen pertsonaia bati
emanaz nagusitasuna.

Jainkoaren aginduon urraketa gaia ez da izan emankorra euskal lite-
raturan, aitzitik, ezkutatzeko joera nabarmendu da. Koldo Mitxelenak Bi-
lintxen bertsoei buruz ziharduela, honela zioen:

Sus versos son excepcionales en una literatura recatada en que los
poetas huyen avergonzados de toda confesión demasiado íntima.²

Gauza jakina da euskal literatura oso begiratu, lotsa onekoa izan dela.
Lizunkeriak inoiz harrapatu bazuen euskal idazketa, Etxeparek moldatutako
bertsoetara jo behar. Geroztik, herri-literaturaren barrutiko adierazpenen
batzuetara mugatu zuen bizilekua, barruti landutik zeharo desagertuz. Hala
izan da XX. mendearen bigarren erdira arte. Zeresanik ez, kontakizun ida-
tziaren eremua behar bezalakotasunaren arauari eutsiz garatu da. Lizunkeria
edo sexuarekin zerikusia izan zezakeen oro ezkutuan gorde da.

Lizunkeriak, lehen-lehenik, Jon Etxaiderekin egingo du agerrera: aurre-
na, *Alos-torrea* elezaharrean (1950) eta *Joanak-joan* (1955) eleberrian, gero.
Nekez saihets zezakeen lizunkeria Etxaidek, Piarres Topet «Etxahun»en
bizitzan oinarritzen zen eleberri historikoa moldatzean.

Lizunkeriari beste hutsegite batzuk ere batzen dizkio Etxaidek aurkeztu-
tako Etxahunek: maltzurkeria, doilorkeria, bortizkeria... Horra, Etxaidek

² Michelena, L., 1960, *Historia de la literatura vasca*. Madrid : Minotauro, 132.

euskal kontagintzara ekarritako nobedadea XX. mendearen bigarren erdiari hasiera ematearekin batera. «-Keriek» menperatzen duten pertsonaia da *Joanak-joaneko* Piarres pertsonaia nagusia. Hori ez bezala, «-keria» bakarrak harrapatuta bizi da Eusebio Erkiagaren *Araibar zaldunako* Manu Araibar: lizunkeriak. Pentsamendu eta ekintza lizunek gobernatzan duten pertsonaia nagusia taxutzea hautatu du Erkiagak, ez beste araurik urratzen ez duelako Araibar zaldunak, baizik eta egileak beste arau-urraketak ez nabarmentzea erabaki duelako. Behin batean behintzat iruzurgile ere bihurtu zen Araibar. Haatik, Erkiagak lizunkeria baino ez du azpimarratu nahi izan.

Zalantzarik gabe, iruzurrean aurkezten du kontalariak Araibar zalduna, Atxaga herritxoko bi arrantzalaren laguntzarekin kontrabandoa egiten duenean. Iruzurrari, gainera, kontrabandoz eskuratutako gaiaren nolakotasuna gehitzen zaio. Gai horren eginkizuna gaixoen oinazea arintzea izanagatik, ez da hor agortzen bere erabilera-barrutia:

Toxikoak ziran. Opio ta aren alaba morfina ta abar. Gai auen za-leak ugari baitira, eri egon ezarren, aien bidez ametsezko zeruan sartu nai dutenak. (152)

Diru-estutasunik gabe bizi den pertsonaia da Araibar zalduna, diru-iturri dituen zenbait negoziari esker. Ez da, ordea, bizibidea kontalariaren arreta erakartzen duen alderdia. Aski du pertsonaiaren estatusa adieraztearekin: gizarte-maila, diru-egoera... Ohiko lan-jardueraz emandako argibide labur eta urriekin modu nabarmenean kontrastatzen du, kontrabandista bihurtu zeneko gauari eskainitako arretak: zehaztasun dezenterekin kontaktzen da. *Araibar zaldunan* xehetasunik handienarekin jasotzen den ekintza da. Alderdi horretatik begiratuta, kontrabandoaren pasadizoak betetako leku narratibo zabalak, ohiko lan-jarduerak betetakoarekin ez ezik, lizunkeriaren adierazle diren maite-jokoek beraiek betetakoarekin ere kontrastatzen du. Ez dira, inondik ere, horrenbeste xehetasunekin kontaktzen pertsonaia beraren maite-jokoak. Haatik, maiztasunak bereizten ditu kontrabandoaren pasadizoa eta maite-jokoak. Behingoa den arau-urraketa da bata; bestea, ordea, etengabea.

Droga kontrabandoz sartzearen negozioarena behin baino ez du kontaktzen kontalariak. Egin ere, behin baino ez zuten egin:

«Drogaz» beterik daude. Diru asko balio dute. Egin dezagun bada, lendabizikoa ta azkena, arrisku aundiko zera da-ta. (147)

Maiztasunaren ikuspuntutik, behin baino gertatu ez den eta behin baino kontaktzen ez den jazoera honekin kontrastatu egiten du Araibar «konkista-tzaile»aren jarduerak. Bata bestearen ondotik datoz «konkistak»: errepikatzen den jarduna da. Errepikatzen den jardun horren berri emateko, kontaketa errepikakorrrera jotzen da: «konkista» berri bakoitzaren inguruko zertzeladak pilatuz doa kontalaria. Xehetasun gehiago edo gutxiagorekin harreman berri bakoitza aipatzea hautatu duen kontalariak beste jokabide bat hartzen du Araibarren bizibideari dagokionez: ohiko lan-jarduera aurkeztu eta horri behin batean gehitu zitzaion kontrabandoarena erantsi.

Istoria testura eramateko egindako aukeren ondorioz, Erkiagak pertsonaia-tipo bat mamitzen du: pentsamendu eta ekintza lizunek harrapatuta bizi den pertsonaia irudikatzen eta ordezkutzen du Manu Araibarrek. *Araibar zalduna* kontakizunean zehar pertsonaia nagusia neskatan egiteko estrategiarik aiposenetan pentsatzen eta estrategiok gauzatzen azaltzen da une oro, maitemindu ostean ezkondu eta senar eredugarri bihurtzen den arte.

Jainkoaren aginduak ez ezik, gutxienez, ogasunaren aginduren bat ere urratzen du Araibarrek, baina Erkiagak, arau bat baino gehiago urratzen duen pertsonaia nagusiari bizitza eman arren, arau-urraketa bakarra nabarmentzea hautatu du: Jainkoaren 6. eta 9. aginduena.

1.1 Gertaera-lekua

Bilbon kokatzen dira pertsonaia nagusiaren ibilerak. Hiriko paisaiak bere dituen osagaiez inguraturik bizi da: galaiak, beribilak, «berebillen klaxon madarikatuak» (66), dantza-etxeak, arropa-dendak, polizia-etxea, arropazaindegiak, hotelak, parkeak, diru-etxeak, teatroa, zinema... Adierazle ugarriren bidez itxuratzen da giro hiritarra: film-ei aipu bat baino gehiago egiten zaie³, baita garai horretan ospetsua zen zine-izarren bati ere: «B.B» (112),

³ «Ain zuzen, ikusi al duzu oraintsu *Le défroqué* film izugarri hori», 125.

Brigitte Bardot, hain justu... Hiriak olgetarako egindako eskaintzaz gozatzen azaltzen dira *Araibar zalduna* eleberriko pertsonaiak.

Manu Araibarrek hiria bizileku izateak badakar nobedaderen bat euskal eleberrigintzara, nahiz eta euskal eleberrigintzako lehen pertsonaia hiritarra ez izan, horretan Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957) eleberriko Leturiak aurea hartu ziolako. Nolanahi ere, Manu Araibarrek zerikusi gutxi du Leturiarekin: biak pertsonaia hiritarrak eta nahiak dituztenak izateaz harantz, batere ez, erantsiko nuke. Txillardegik hautsi egin zuen aurreko eleberrigintzak adierazitako mundu-ikuskerarekin, Erkiagak, ostera, jarraipena eman. Jarraipena eman, ordea, aldaeraren bat gehituz: aurreko eleberrigintzaren tradizioan ez zegoen hiria bizilekutzat zuen pertsonaia nagusirik. Horrela, eleberritradizionalaren sustraietan elikatuz, nahasketa berezia egiten du erabilitako osagaietan.

XX. mendearen 50. urteetan Etxaideren eleberrigintza agertu arte, pertsonaia nagusi eredugarriak bakarrik aurkeztu ditu euskal eleberrigintzak. Baziren pertsonaia ez eredugarriak ere eleberritradiziotan, baina, halako izaez zutenak, salbuespenik gabe, bigarren mailan gelditzera derrigortuta zuden. Pertsonaia nagusi eredugarriak, beti, landa-giroa zuen bizileku.

Balore-sistema bat hobesteko leku da eleberria. Hainbat eleberrigile (Txomin Agirre, Toma Agirre, Jean Pierre Iratxet...) landa-giroa / giro hiritarra aurkakotasunaz baliatzen da irakatsi nahi duten ikasgaia argiago helarazteko. Hobesten duten balore-sistema landa-giroko Euskal Herrian gordetzen da modurik tinko eta bikainenean: hortik at galtzeko arrisku bizia dago. «Gaiptoak or bealdean bizi dira, diotenez; zenbat eta berago, gaiptoagoak; zenbat eta erri andiago, okerragoak eta ugariagoak»⁴ zioen Txomin Agirreraren *Garoako* (1912) Joanes artzainak, eredugarrietan eredugarriena den euskal eleberrigintzako pertsonaia nagusiak. Ondorengo eleberrigintzan bada pertsonaiarik Joanes zuzen zebilela erakutsiko duenik. Hala, Toma Agirreraren (Barrenso) *Uztaroko* (1937) Malentxoren kezka eta larritasunek hiria dute jatorri; izan ere, Donostian hasi zen egiten etxeok onartuko ez zituzketen gauzak: hiriak galbideratu zuen. Ira-

⁴ Agirre, D., 1981, *Garoa*, Oñati: Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, 25.

txeten *Anttoneko* (1946) Marixanek hiria behar zuen eta ezbeharra baino ez zion ekarri. Urte berean, 1946an, J. A. Irazustaren *Joañixion* ere bada «kalea» arbuiatzeko gonbitik. Panpara abiatu aurretik bere amaren aho-tsean Joañixiok entzuten duena lekuko: «Ola batean sartu ta osasuna galdu. Ori naiko ez dala kalean anima galdu. Kaletik datozen soñuk ez dira gure oituerantz atsegin».⁵ Eredugarria ez den pertsonaia landa-girotik kanpo kokatzean, Erkiagak bat egiten du tradizio honekin: XX. mendearen lehen erdiko euskal eleberrigintzak aldarrikatua du giro hiritarrak okerrerako bideak erakusten dituela. Alabaina, aldarrikapen horrekin bat egin izanagatik, alderdi horretatik aurreko eleberrigintzak adierazitako ikuskera bera azaldu izanagatik, osagai berri bat sartzen du: pertsonaia nagusia bera kokatzen du giro hiritarrean, ordu arte bigarren mailako pertsonaia izana zen giroan. Aurreko eleberrigintzan ezinbestez behar zuen izan landa-giroa bizileku pertsonaia nagusiak: pertsonaiak eredugarri izateko derrigorrezko zuen eskakizunetako bat zen.

Aintzat hartzeko modukoa da Erkiagak ekarritako osagai berria; izan ere, aurreko eleberrigintzak erakutsitako ikuskerari eusten dion arren, badu eraginik aldaketak. Adibidez, ordu arte eskuratu gabe zeukan estatusa lortuko du ereduzkoa ez den jokabidearen adierazpenak. Pertsonaia nagusiek betetzen dutenez kontakizunaren zati nagusia, ereduzkoa zenak bereganatzen zuen tarterik handiena iraganean; orain, ostera, ereduzkoa ez denak hartzean leku nagusia, luze eta zabalago agertuko da baztertu beharreko portaera. Azken batez, aurreko eleberrigintzan eredutik urrutiratzen ziren pertsonaiak aitzakia huts bihurtzen ziren eredia gehiago nabarmentzeko; orain, aitzakia izateari utzi, eta lehen mailaz jabetzen da joera makur baten erakusle den pertsonaia.

Eleberrigintza tradizionalak hobetsitako balore-sistemak, besteren artean, Jainkoaren Legearen Hamar Aginduak gordetzea eskatzen zuen, noski: landa-giroan bizi ziren pertsonaia-protagonistek zintzo asko gordetzen zituzten hamarrak. Hala izan da XX. mendean zehar, Etxaidek landa-giroan bertan aurkitu arte, ustez euskaldunaren balore-sistema izan

⁵ Irazusta, J. A., 1946, *Joañixio*, Buenos Aires: Editorial vasca Ekin, 34.

beharko zukeena urratzen zuen pertsonaia nagusia. Erkiagak, ostera, Etxaide baino lehenagoko eleberrigintzarekin bat eginaz, landa-giroa babesten jarraitzen du: hiria du bizileku Araibar zalduna bekatariak. Bilbon, behin edo behin Donostian... agertzen da Araibar konkistatzailea. Aldaketa, konkistaz konkista ibiltzea behin betiko alboratzea, udatiarrak erakartzen dituen leku batean gertatzen da: Atxagan, hain justu. Atxaga horrek zein erreferente geografiko duen asmatzea, ez da ariketa zaila, kontalariak utzitako arrastoei esker: buruen-buruenik, antzarren festaren ospakizunak salatzen du. Erreferentea agerian utzi izanagatik, badu zalantzarik herri ala hiri kategoriari atxikitzerakoan. Behin edo behin, «Atxaga erritxo» (100) dio, hurrena, «erri koxkor» (133); baina, baita «iritxo» (135) ere. Dena den, sailkatze mailako zalantzak zeharo gainditzen ditu bertako giroa itxuratzean: giro hiritarra duen Atxaga taxutzen du. Hortaz, Manu Araibarren bizitzako aldiak, nola bizimodu lizunarena, hala maitemintzearena eta aurreko bizimodua bertan behera lagatzearena, giro hiritarrean garatzen dira.

Ezagunak zituen lekuak aukeratzen ditu Manu Araibarren ibilera kokatzeko. Bi gertaera-lekuak Erkiagaren bizitzari lotuak daude. Bizileku izan zuen Bilbon bizi da Araibar; sorleku zuen Lekeition (Atxaga, kontaktan) igarotzen du uda zaldunak. Araibar lizunkeriara emana bizi den aldia Bilbon kokatzen duen bitartean, konbertsiorako, Atxaga hautatzen du. Hemen, Agurnez maitemindu eta, udaldi luzearen ostean, Bilbora itzuli eta gutxira, ezkondu eta senar leial bihurtuko da.

Gisa honetan, eredugarria ez zen pertsonaia nagusia landa-giroan aurkitu zuen Etxaideren aurrean, Erkiagak, Etxaide baino lehenagoko eleberrigintzarekin bat eginaz, landa-giroa garbi gordetzen jarraitzen du: pertsonaia nagusi andrezaileak hiria du bizileku. Landa-giroan Araibar zaldunaren biktima den Loli Mena bezalako pertsonaia inozoak egon daitezke, ez horrela, pertsonaia lizunak. Pertsonaia inozoa harrapakin erraza da hiriaren paisaiaren osagai diren lakioetan erortzeko. Landa-giroa jatorri izan eta hiriak barneratzen dituen lakioetan erortzen denak arau-urraketak eragindako zorra kitatu beharko du. Zorra ordaindu ondoren, ordena berrezarrita geratzen da. Hala erakutsiko dute Loli Menaren bizipenek eta amaierak.

Loli Menaren aurretik izan du «maiteñorik» Araibarrek:

Ez zan, noski lendabizikoa neskatxa ura. Izan zituan bai, izateko aintzindari ta aurretikoak. Nolatan bada alako Apolo bat, emakume batekin ase?...

Aren maiteñoa, orduan, aldi artan, Loli zan. Loli Mena. (12)

Istorioaren denboraren iraganaz egindako laburpen horren bidez, andre-zale ezaugarria egotzi eta Araibarren orainaldian kokatzen da kontalaria, beste sexukoekin dituen harremanez aurreneko xehetasunak emateko.

Loli Mena «erri koxkor batetik» (14) Bilbo hirira jostunaren ofizioa ikas-tera joana da: bere esanetan, «baserritar bat besterik ez» (24). Herri koxkor bateko baserritar hori limurtuko du Araibar zaldunak eta haurdun suertatuko da. Orduan, haurra sabelean daraman horrek irtenbide bat baino ez du ikusiko: Araibar zaldunarekin ezkondu. Irtenbideak huts egitean, azken irtenbidera joko du: bere buruaz beste egin.

Landa-giroan hazi den Loli Menak arau bat urratu du. Jakin ere badaki arau bat urratu duela eta egoerari aurre egin beharrean dela. Lehen-lehenik, ezkontzan dakusa arau-urraketak sorrarazitako arazoaren konponketa. Helburua erdiesterik izan ez duenean, heriotza-zigorra ezarri bere buruari, eta trenbidera bere burua botata gauzatuko du.

Loli Menak urratu duen araua ez da hirian bakarrik urratzen, jakina. Errealitatearen azterketa soziologikoak erakutsiko luke era horretako gertaerak landa-giroan ere oso ezagunak izan direla. Baina, euskal eleberrigintzan, gaitzen jatorria giro hiritarrean zegoen eta egoten jarraitzen du. Landa-giroan gordetzen den balore-sistema kolokan jar dezakeen leku arriskutsua da hiria. Hiriak balore-sistema horretako osagairen baten urraketa balekar, kontalariak ezarritako zigorra bete beharko du urratzaileak. T. Agirrerren *Uztaroko* Malentxo eredu-zko portaeratik urrutiratu zen hirian eta moja sartuaz ordainduko du arau-urraketa; Iratxeten Marixanek gosea pairatuz eta iraganean ezkontzeko hitza emana zion eta berak baztertu zuen gizonari jatekoa eskatuz, premia gorrian dagoelako; Loli Menak bere buruaz beste eginaz.

Sexu berekoak dira hiru eleberriotan hiriak galbidera daramatzan pertsonaiak: hirurak emakumeak dira. Malentxorentzat Donostia, Marixanentzat

Baiona eta Loli Menarentzat Bilbo bihurtzen dira zoritxar-eragile. Guztiek landa-giroa sorleku izanik, asmoren batek hirira eraman eta gero, zigorra jaso dute: inori ez zaio ondo atera hirian hasitako abentura.

Loli Menak «neskatasuna» galdu zuen Araibar zaldunarekin Bilbon:

Gazte, berme, garbi eldu izan zan iri nagusira, eta an galdu bide zituan lendabiziko neskatasun ta garbidoaiak. (81)

Dirudienez, «lendabiziko neskatasun ta garbidoaiak» baino gehiagorik galdu zuen, galbidea ere erakutsi baitzion hiriak. Manu Araibarrek haurra berea gabe, beste norbaitena zela gaineratu zionean, Lolik berak aitortzen du:

gordin eta billoiz esan zion egia zitekeena. Loli-k, beste gizonen batekin edo geiagorekin izan zuan soin-jokoa; egia zan. (83)

Erkiagak, kontaktaren une batean neskatzak sailkatzera jotzen du:

Neskatzax ugari zegoan inguruetako maitxoetan. Guztietarikoak ziran, zintzoak, ezbaiekoak, erabilliak... (82)

«Erabillien» kategorian kokatuko litzateke Loli Mena.

Gizonekin «soin-jokoa» ibili eta ezkondu gabe haurdun suertatu den Loli Mena zigortzen duen kontalariak, aldiz, ezkondu gabe, emakume desberdinekin «soin-jokoa» ibili den Manu Araibar bere ezkontza-bizitzan zorionsu uzten du. Arras amaiera desberdinak batarentzat eta bestearentzat.

Gauzak horrela, ondorioztatuz beharko litzateke gizonezkoek bakarrik dutela 6. eta 9. aginduak urratzeko eskubidea. Gizonezkoaren eta emakumezkoaren izaera desberdina ote ikuspuntu horretatik? Gizonezkoaren lizunke-riarako joera gizonaren izaerari itsatsia dago eta, horrenbestez, barkagarri da? Ohoreak eta famak ez dute ukiturik jasaten gizonezkoarengan eta bete-betean harrapatzen dute emakumea?

Itxura denez, gizakumeak ez dauka ohoreaz eta famaz arduratu beharrik. Ez da inondik inora ikuspegi berria, oso zaharra baino. Oso zaharra, XX. mendearen bigarren erdiari hasiera eman ostean ere, eleberrigintzan behintzat, oraindik indarrean dirauen arren. Hala da, baina, gaizki-ulerturik sor ez dezan, aurrera baino lehen, azalpen txiki bat: bazter bedi aspaldiko ikus-kerak bati eutsiz dagoen Erkiaga isolatu baten irudia, erantzukizuna indibi-

duala gabe, kolektiboa delako. Gizartean atzematen zuen ikuskera islatu baino ez zuen egin Erkiagak. Giza talde oso zabalaren -zabalenaren ere erantsi ahal izango litzateke-, ikuskera adieraztera, garaiarekin bat egitera, mugatu zen.

Esan bezala, bere garaiko talde soziologiko zabalenaren ikuspegia islatu zuen, nahiz eta mendetako antzinatasuna izan. Euskal literaturaren tradizioari begiratu bat ematea aski da ikusteko 6. eta 9. aginduen urraketaren gaiak izan duela tarterik. Tradizio horretan agerikoa da gizakumeek eta emakumeek jarrera desberdina erakutsi dutela aginduok urratzeko orduan. Probetxua ateratzea jomuga duen gizonezkoaren aurrean, ohoreaz eta famaz arduraturik azaltzen den emakumea aurkeztu du euskal literaturak.

Lau mende luze denboran atzera egin eta, Bernard Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiaen* (1545) maitasun mundutarrak diharduten koplatera jo baino ez dago. Etxeparek taxutzen duen emakumea ohoreak eta famak arduratzen duen bitartean, besterik du arreta-gune gizakumeak. Gizonezkoa den maitaleak eginiko eskariei (dela pota, dela berak nahi duena egitea...) emakumeak ezetza emateko dituen arrazoietan, bata erlijioso da -Jainkoaren gogoko ez izatea-; bestea, berriz, soziala: jakingo balitz, berak eta bere etxeokoe fama eta ohorea galduko lituzketela. Bestelakoa da haragizko maitasuna eskatzen jardun duen gizonezkoak, jokabide hori bertan behera uztea erabakitzen duenean azaldutako arrazoietakoa bat. Emakumeak bezala, bi motibo ematen ditu maitasun mundutarretik aldentzeko. Biak bat datoz batean, ez horregatik, bestean. Bat datoz arrazoi erlijiosoan -arima galtzeko arriskua dakusa gizonezkoak-; elkarrengandik urrutiratzen dira bestean: ohorea eta fama galtzeko arriskuak badarama emakumea gizonezkoak haragizko maitasunaz gozatzeko egindako gonbitak errefusatuz, saio horietan probetxurik atera ez izana -«heki ezin medra naite»⁶- argudiatzen du gonbitatzaileak. Azkenean, arrazoi zerutarrak -Jainkoaren legea gordetzeak- parekatzen dituen gizon-emakumeak, arrazoi lurtarrak desberdintzen ditu. Honenbestez, ezkontzaz kanpoko sexu-harremani uko egiteko zergatietako bat partekatzen duten gizon-emakumeak, bigarren arrazoi batek bereizten

⁶ Ik. «Amore gogorraren despita» koplako 55. bertso-lerroa. Etxepare, B., 1995, *Linguae Vasconum Primitiae*, 1545-1995. Bilbo : Euskaltzaindia, 112.

ditu: fama eta ohorea galtzeko beldurra duen emakumearen aurrean, probetxurik ez ateratzea du argudio gizakumeak.

Lau mende luze igaroak izanagatik, XX. mendearen 50. urteen amaieran oraindik bizirik dirauen ikuskera da ez duela eragin bera faman eta ohorean gizakumearen eta emakumearen bizimodu lizunak. 6. eta 9. aginduen urraketak ez dakar ondorio berdinek Manu Araibar eta Loli Menarentzat: Loli Menak bere izen ona galtuta ikusten du. Izen onak inoiz ez du kezkatuko Manu Araibar. Bizimodu lizuna eraman izanak ere ez dio ekarriko inolako galerarik. Maitemindu izana du bizimodu-aldaketaren eragile bakarra. Honen aurrean, haurdun dagoen Loli Menak ezkontzan dakusa galerei aurre egiteko modua. Ezezkoa jasotzean, bere buruaz beste egitea erabakitzen du arazoa konpontzeko.

Bidenabar esanda, ez da literaturan, 6. eta 9. aginduak urratu ostean bere buruaz beste egiten duen lehen emakumea. Horren erakuskaririk utzi du literaturak XIX. mendean bertan ere. Errealismoak emandako fruiturik bikainenetakoak -bikainenak ez badira- lekuko: Gustave Flaubert-en *Madame Bovary* (1857) eta Leon Tolstoiren *Ana Karenina* (1877). Emakumeak eraikitzen dituzte pertsonaia nagusi bi eleberrietan kontatutako istorioek. Beste ezaugarrikerik ere partekatzen dute: bi emakumeok ezin dute etsi emazte eredugarri izanaz. Zigorra jasango dute eragindako arau-urraketarengatik: bizi izaten jarraitzeko gogorik eta adorerik gabe, artsenikoa hartuko du Emma Bovaryk; trenbidera botako du bere burua Ana Kareninak.

XIX. mendean ez ezik, XX. mendearen lehen erdia igaro ondoren ere, gizarteak ezarritako portaeratik urruntzen diren emakumeek zigorrak jasotzen jarraitzen dute, portaera berbera erakusten duten gizonezkoek ez bezala: Araibar zalduna pertsonaia nagusia eta horrekin birjintasuna galdu zuen Loli Mena adibide.

Generotik eratorritako markak nabariak dira *Araibar zaldunan*. Ez da bakarrik ohoreak eta famak kezkatzen duen emakumea mamitzen duela, halako kezkarik ez duen gizakumea ez bezala: bada besterik ere. Loli Mena «ematea» bereizgarriaz ezaugarritzen den bitartean, «jaso» ezaugarria atxikitzen zaio Araibar zaldunari. Gisa horretako ezaugarri-banaketak ere sustrai sakonak ditu. Bere garaiko ikuskera islatzen jarraitzen

du Erkiagak, baina mende luzeetan indarrean egondakoa zen. Euskal tradizio idatzian bertan ere bazuen lekukotasunik. Euskaraz argitaratutako lehen liburuan bertan.

Beste behin Etxeparek moldatutako *Linguae Vasconum Primitia*eko kople-tara hurreratu eta, «Emazten fabore» izenburua daramana azertzen bada, erraz samar atzemango da gizonezkoaren zerbitzura aurkeztu zuela emakumea. Emakumeak gizakumeari emandako zerbitzu ugariak zerrendatzen zitu- en. Horregatik, hain zuzen ere, azaltzen da emakumearen alde Etxepare: abantailak baino ez ditu emakumeak gizakumearentzat. «Eman» isotopiaren gain eraikitzen du emakumea (mundura ekarri, bularra eman, hazi, egunero lagundu, plazera eman...). «Eman» semak gobernatzan du emakumearen jarduera, aitzitik, kontrako norabidekoa den «jaso» semak, gizonezkoarena.

Dirudienez, lau mende luze geroago, «ematea»k emakumearen ezauga- rri izaten jarraitzen du. Erkiagak irudikatutako Loli Menak Etxeparek bere zerrendara eraman ez zuen «opari» bat gehitzen du; izan ere, emai- leak berak aitortutakoaren arabera, Araibar zalduna berrerosteko eskaini zuen bere bizitza.

Loli Mena bekatuak aitortuta hil zen. Heriotzaren ostean, aitorle izan zuen apaiz gazteak Manu Araibarrengana jo zuen bakarka hitz egiteko as- moz. Hona apaizak Araibarri emandako berria:

Baiñan, gauza bat esan bear dizut azkentzat, eta Loli zanak esan zidan ederrena, agian: bere bizitza, gazterik alegia, 21 urte mami bai- zik ezpait zituan, zure bizitza obetutzearren eskeintzen zuala, zure ibillera makurrak zuzendu zitezen uzten ziola zeruko Aita errukiorra- ri. (92-93)

Gonbit batekin amaitzen du apaizak elkarrizketa:

Loli zanak eman dizu lezio odoltsua. Zuk duzu orain eretia joko garbiz jarduteko. (93)

Loli Menaren sakrifizioa ez zen alferrikakoa izan, Araibar zalduna 6. eta 9. aginduak urratuz ibiltzetik senar leial izatera helduko baita. Zaldunaren aldaketa horrekin, Loli Menak bere buruaz beste egitean zeukan berreros- pen-asmoa gauzaturik gelditzen da: berrerosi du.

Araibar konkistatzailearen konkisten zerrenda emakume multzo batek osatzen du. Multzo horretan badira izen propioaren jabe ere ez direnak izenen batekin izendatzen direnen artean. Guztiotan, kontalariak emakume bakarra hautatzen du Araibar zalduna berrerosteko: Loli Mena soil-soilik.

Kontalariak Loli Mena ez du ipintzen Manu Araibarren behar sexualak asetzen dituzten gainerako emakumeen parean. Loli Mena bereizi egiten du.

Bereizten hasten da izen-deituren jabe den bakarra izateagatik, besteak, izen propioaren jabe izatera iristen ez direnean edo, abizenik gabe, izen soillean gelditzen direnean. Izen soilaz izendatutakoentzat, izenik hedatuenak baztertu eta izen deigarriren bat erabiltzen du: Mimex, Ani, Nini. Azkenean, modu batean ala bestean, izen propioa ezkutatzuz ala izen propio deigarri batez hornituz eta abizena isilduz, emakumeon identitatea babesten du. Ez du berdin jokatzeko Loli Menarekin: ohikoa den izen batez izendatzeaz gain, abizena ematen dio.

Bereizi egiten du Araibarri andrezale ezaugarria atxiki ondoren, Loli Mena hautatzen duelako istorioaren orainaldian kokatzeko: aurreko ibilerengatik jada irabazia zeukan zaldunak ezaugarri hori. Nahiz eta lehenaldiko zeinahi konkistarekin hel ziezaiokeen kontalariak Araibar konkistatzailearen berri emateari, justu, landa-girotik hiriratu den batekin hastea erabakitzen du.

Bereizi egiten du zigorra jasotzen duen bakarra izateagatik. Ezarritako zigorra litekeen gogorrena da: heriotza. Heriotzarekin ordaintzen du hutsegitea eta, aldi berean, bere buruaren sakrifizioa Manu Araibar berrerosteko eskaintzen. Araibarrekin birjintasuna galdu zuenak, heriotzaren atarian aitortzen zenez, Araibarren ibilera makurrak zuzentzearen eskaini zuen bere bizia.

Loli Menak baditu bi ezaugarri Araibarrek «soin-joko»rako lagun dituen gainerako emakumeek ez dituztenak: jatorria landa giroan izatea eta birjintasuna Manu Araibarrekin galdu izana. Izen propio baten jabe izanaz kontaktara datozen gainerako emakumeek ez zuten birjintasuna galdu Araibarrekin: Mimex eta Ani emagalduek -«aragi-bizi saltzailleak» (39)- dira; Nini, bere aldetik, ezkondua. Hirurek hiria dute bizileku; emagalduek, Bilbo, ezkonduak, Donostia. Hiruren jatorria, Loli Menaren kasuan ez bezala, ezezaguna da, kontakizunak jasotzen ez duelako. Bistakoa denez, emakumeok ere urratu

dituzte 6. eta 9. aginduak, baina zigorra Loli Menarentzat bakarrik da. Beraz, 6. eta 9. aginduak urratzen dituzten guztiek ez dute ordaintzen hutsegitea *Araibar zalduna* eleberrian: ez gizakumea den pertsonaia nagusiak, ezta hiria bizileku duten emakume lizunek ere. Herri koxkor bateko baserritik hirira joan eta bertako arriskuak saihesteko behar besteko ahalmena erakutsi ez duena bihurtzen da biktima bakar. Hain zuzen ere, landa-girotik birjina atera zena hautatzen da sakrifizioarako, eskaintza horren bidez Manu Araibar hiritar lizuna salbatzeko: hiria bizileku duen bekataria onbideratu da, landa-girotik birjin hiriratu zen emakume batek eginiko berrerospenari esker.

Erkiagak, seguru asko, hiria behar zuen, kontatu nahi zuen istorioa kon-tatzeko. Hiriko geografia zen pertsonaia nagusiari ondoen egokitzen zitzai-ona. Pertsonaiaren estatusak, ogibide dituen negozioak (inmobiliaria,...), li-zunkeriarra emana izateak -konkistaz konkista ibiltzeaz gainera, emagaldu eta burdelei ere abegi ona egiten diena- hiriko paisaia eskatzen zuen. Paisaia ezezaguna landa-girotik bertaratzen den batentzat. Paisaia ezezagun horre-tan ez galtzeko ohar bat uzten du. Neska inozoari zuzendutako oharra da: mutil zaldunengandik gorde dadila aholkatzen dio.

2. Bide tradizionalak

Jadanik adierazi denez, Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957) eleberriko Leturia da euskal eleberrigintzako lehen pertsonaia hiritarra. Handik urtebetera jaiotako Manu Araibar ere hiritarra da. Pertsonaia na-gusi bila landa-girora jo duen euskal eleberrigintzan oraindik salbuespen izaten jarraitzen dute urtaldi horietan.

Besterik ere partekatzen dute bi pertsonaia nagusiok: giro hiritarrekoak izateaz gainera, nahiak dituzte. Nola bata, hala bestea, bere nahia asetzen ahalegintzen da. Alabaina, oinarritzkoa den ezaugarri batek bereizten ditu elkarrengandik. Manu Araibar ez bezala, heroi gatazkatsua da Leturia. Le-turiak nahi zehatza du, zoriona eskuratzea, eta nahi hori asetzea bilatzen du. Bila eta bila dabil, aurkitu uste bakoitzaren ondotik porrot eginez, azken ahalegina eta gero, hil dela dioen berria idatzi duen egunkariaren transkri-batzaileak jaso arte. Nahia asetzea ezinbesteko xede bihurtuta, oinazetan

egindako bilaketa da berea; porrot bakoitzak hondoa jota uzten du. Ez porrota, ez gatazka, ditu lagun Manu Araibarrek. Manu Araibarrek badu nahi bat: unean-unean erabakitako konkista lortzea. Inolako eragozpenik gabe eskuratzen du: neskatan erraz egiten duen zalduna da. Gatazkarik gabe asetzen du nahia, bilatzen jardun gabe. Neskak bereganatzeko dituen estrategiek ez diote behin ere huts egiten: porrot bakar bat ere ez; arrakasta baino ez du ezagutzen. Azken finean, arazo bat duen eta arazoa arazo bihurtzen duen Leturiaren aurrean, Manu Araibarrek ez du arazorik, «neskatan egiteko» estrategiek primeran funtzionatzen diotelako.

Euskal eleberrigintzako lehen pertsonaia nagusi hiritarra eta lehen pertsonaia nagusi gatazkatsua ez ezik, lehen pertsonaia bilakaeraduna ere bazen Leturia. Berebiziko aldaketa izatera helduko den arren, ez dago bilakaerarik Manu Araibarrengan. Izan ere, aldaketa ez da bilakaera baten fruitu, kontakizunean kontatutako prozesu baten emaitza: eskarmentu edo gogoe-taren ondorio legez bideratetik urrutiratuz, gertakari jakin baten eraginean mamitua bezala aurkezten da aldaketa.

Prozesu baten berri emateko keinua egitera baino ez da iristen. Egin, egiten du keinua, baina horretan gelditzen da. Daraman bizimoduak Araibarri sorrarazten dizkion sentipen berriei tartea irekitzen die kontalariak. Lehenik, bakardadeak harrapatu duela iragartzen du:

Ainbat ezagutu ostean, ugariegi izan ondorean, soil izatea, baka-
rrik bizitzea ez zitzaion, egunetik egunera, ordurarte bezin bizigarri.
Adiña, edota aragiaren nekea... Beste zerbaiten susmoa edo gurari-zi-
mikoa sortzen zitzaion biozpean. (99-100)

Hurrengo, «garagarrilleko egun» beroetan kokatuz, honakoa eransten du:

Araibar-ek, ezarian-ezarian aldakuntza gogo-izpia somatu arren, ez
zuan aski kemenik, egin gogo zuana, bertatik zirt-zart egiteko. (111)

Hitz batean, bizimodu lizuna auzitan jartzen ari ote den adierazten hasten da kontalaria. Aurrerago, ordea, bizimodu horrek buruhauste handirik ez diola eragiten ere gaineratzen du. Atxagan igarotzen duen uda-sasoian, Araibarrek Loli Menaren azken aitole izan zen apaizarekin topo egin ostean, elkarrizketa luze bati helduko diote. Araibarrek apaizari esandakoa

zuzentzera iritsiko da kontalaria asmo jakin batekin: argi eta garbi utzi zertan den une horretan bizimodu lizuna bertan behera lagatzearen gaia:

Bizitza aldatu ote zuan, galdetu zion apaizak berealakoan. Eta besteak, orrenbeste ez, baiñan aldatu gogo ba zuala erantzun zion. Ez zan egia osoa ori. Ez zuan aren barruan kezka zorrotzak egonezin aundirik sortu. (123)

Horra, Araibarren barne-egoeraz egindako azterketa guztia: prozesu baten berri emateko keinua baino ez. Hortik, aldaketa iragartzera igarotzen da kontalaria. Aldaketa uda-sasoiaaren amaiera aldera kokatu beharko litzateke, droga-kontrabandoan ari zela izandako istripuaren ondorioz klinikan delarik, bisitatzera doakion Agurneri egindako aitorpenetan:

Zureganako maite-lera xamurra sentitzen asi nintzala aitortu nizunean, ez nizun gezurrik esan. Ondorengo asteetan, lendabiziko nire aizekai edo begitandua noski zitekeana, mardultzen, gizentzen eta kozkontzen (sic) ikusi dut, nire erraietako poz aundiaz. (...). Bai, Agur; emakume asko ezagutu izan ditut, agian geiegi zorigaitzez. Zertarako oroitu!... Baiña, auxe bai aldakuntza: zuri, oraindaiño, musutxo bat ere ez dizut eskatu. Nai nuke nire bizitza arteztu, eta *osoro* beranduegi dani, ez dut uste. Nire okerrak, alegiñean, zuzendu nai nituke, guztiak egitea eziña izango dan arren... Orra ba, nire asmoak. (156-157)

Badirudi, azkenean, maitasuna dela Araibarren aldaketaren eragilea. Barne-prozesu baten emaitza gabe, maitemintzearen ekintzaren produktu dela. Bizi izandako esperientziaren fruitu baino gehiago, bizitzako une jakin batean gertatutakoaren ondorio litzateke: ez da pertsonaia bilakatuz joan dela, baizik eta sentimendu berri bat erne zaiola. Sentimendu berri horrek dakar bat-bateko aldaketa.

Itxura guztien arabera, Erkiagarentzat, maitasuna da pertsona berreros- teko ahalmena duen sentimendua. Loli Menak Araibarren bizitza hobetze- arren eskaintzen zuela bere bizitza adierazi zion aitorleari hil aurretxoan. Orain, Loli Menaren eskaintzak eman du fruitua: onbideratu da Manu Araibar. Aldaketaren jatorria maitasunean dago: Agurneri esker benetako maitasunera jaiotzean itxuraldatu da Araibar. Horren esanetatik ondorioz- tatu behar denez, sentimendu berriak ez du ukipen fisikoa euskarri. Hala-

tan, ukipen fisikoa bilatzen zuen harremanetik, beste euskarri bat duen harremanera igaro da. Jakina, ukipen fisikoaren gai horretan, uste izatekoa da badela mugarri erabakigarriaren ezarle den baldintza bat: ezkontzako sakramentuak bedeinkatutako harremana izan ala ezkontza aurrekoa.

Honela bada, aldaketak maitasuna du eragile: birjintasuna berarekin galdu zuen Loli Menak maitasunez egindako eskaintzak jadetsitakoa, Agurnek ernarazi dion maitasunaren forman hartzen du Araibarrek.

Araibar zalduna ez da ez pertsonaia gatazkatsua, ezta bilakaera duena ere. Euskal eleberrigintza ehotzen joan den tradizioan txertatuz, pertsonaiak bilakaerarik gabea izaten jarraitzen du. Araibar zalduna aldatuko da: lizunkeriara emana bizi izatetik, senar eredugarri izatera egingo du jauzi. Zinez, jauzi baten berri ematen du kontakizunak, eta ez eginaz joan den bide baten berri. Araibar ez da aurkezten «birjaioz» doan pertsonaia moduan: bat-batean «birjaiotzen» da Agurnez maitemintzean. Euskal eleberrigilearentzat, daukan nortasunari eusten dion izakia da gizakia, nahiz eta alda dezakeen. Aldatu, ordea, era bakar batean baino ez du aldatzen: bat-batean, gertaera zehatzaren kausaz. Ikuspegi hori adierazi zuen XIX. mendearen amaieran jaiotako euskal eleberrigintzak. Ikuskera bera dario Erkiagari: gizakia ez dakusa eginaz doan izaki legez.

Ordu arteko euskal eleberrigintzak erakutsitako ikuskerarekin hausten duena *Leturiaren egunkari ezkutua* da. *Araibar zaldunak*, ostera, jarraipena emango dio osagai berri batzuk gehituz.

Ez dago inolako berrikuntzarik baliatzen dituen prozedura narratiboetan. Kontalari orojakilearen bitartekotasunera jotzen du istorioa kontatzeko. Bitartekari honek behin eta berriz eteten du kontakizuna, gogoetak, ohituren deskripzioak eta abar txertatzeko; zehazten ez den denbora batean kokatzen ditu kontatutako gertaerak; pertsonaia lauak moldatzen ditu....

Txomin Agirreren eleberrietako kontalariak bezala, *Araibar zaldunakoak*, istorioa kontatzearekin batera komentatu egiten du. Komentatzea, gainera, ez da mugatzen kontatzen ari den gertaera zehatzera; izan ere, horrek iradokita edo, gogoeta orokorrak eransten ditu. Txomin Agirreren eleberrietan bezala, bada gorabeheraren bat modu orokorrean jorratzeko joera eta, jarraian, kontatzen ari den istorioko pertsonaiak testuinguru horretan kokatzekoa:

Inauteriak egundoko zalaparta ta iskanbilla ta batez ere eziñegona ekarri diete gazteai iri aundira. Ezin uka, ematen duan bizitasun eta kilikilia.

Neguaeren gorputz sendo, gordin eta trinkoari bere tristezia antza kenduaz, alako dardarakizuna ematen bait dio giza-soiñari, aragiari. Eta aragia ere, gizonarena baita (...). (33)

Inauteriek ez ezik, beste gai batzuk ere bultzatuko dute kontalariaren hitz-jarioa: andrezkoen soinekoek (59-60), euskaldunak (155), XX. mendak (158), haurrik ez duen emazte gazteak (162) eta abarrek. Maila filosofikoa uzten duenean, istoriora itzuliko da, gertaera-leku konkretura, pertsonaia jakinera.

Agirrek eta Erkiagak bestelako edukiz osatutako berbaldiz ere hornitzen dute kontatzen ari diren istorioa: ohituren deskripzioa, kasu. *Araibar zaldunak* Atxaga herrian ospatzen den antzarraren festaren deskripzioa, esate baterako.

Istorioaren kontakizunaren haria modu anitzetan hausten du: maila filosofikoko gogoetak eta ohituren deskripzioak barneratzeko ez ezik, gertaeraren batek iradokitako jazoeraren bat jasotzeko⁷, kantak eta errefracuak sartzeko⁸... Osagai guztiok leku narratiboa betetzen dute; hau da, berbaldi bihurtzen diren aldetik tokia hartzen dute, beste egiteko bat izan zezakeen berbaldiaren galeratan. Esaterako, kontalariak eman zezakeen pertsonaia nagusiaren ibileren berri zehaztasun gehiagorekin, lanak eragindako jardunari tarte handiagoa eskainiz edo bere maite-jokoen gorabeherak xehetasunez betez. Hitz batean, osagai filosofiko, ohiturazko eta abarrek eratzen dituzten digresioak alde batera utzi balitu, jazoerak astiroago, xeheago kontatzeko aukera zukeen.

Gertaerak oso modu zehaztugabeen kokatzen dira denboraren ardatzean. Zenbait ospakizunetara (Inauteriak, Gabonak), urte-sasoiatarara (uda) edo «goiz batean» (71) edo «beste goiz batean» bezalako marketara jotzen du kontalariak. Ez zehazteagatik, istorioaren iraupena bera ere ez du zehazten. Ez

⁷ Tomas eta Martin anaiak Ameriketatik Atxaga jaioterrira etortzeak Algortako indiano baten pasadizoa gogaratzen dio eta testura dakar, 129.

⁸ Kanten zatiak maiz jasotzen ditu. Ik. 58-59, 65, 73, 82, 90, 134, 152, 160 eta abar.

dago jakiterik zenbat denbora igarotzen den kontatutako lehen gertaeraren eta azkenaren artean, bi gertaerok elkarrekin harremanetan egon arren. Martin Usategiren heriotzarekin hasten da istorioa eta horren azken borondateen berri emateko asmoz notarioak antolatutako batzarrarekin amaitzen: biak ere datarik gabeak. Mugatzerik ez dagoen tarte horretan Manu Araibar konkistaz konkista ibiltzetik senar eredugarri izatera igaroko da, baita haurrik ezin eduki dezaketelako, haur bat jasotzera ere. Honek guztiak denbora luze samarra eskatzen du, baina, luze ala labur izan, ez dago neurtzerik: Araibarren bizitzako bi aldi aurkezten dira, aldi horien eta aldi horietako bakoitzean garatzen diren gertaeren iraupenaren gainean zehaztasunik eman gabe.

Pertsonaiak lauak dira. Gizabanako konplexurik eraiki gabe, pertsonaia sinplez hornitzen jarraitzen du euskal eleberrigintzak. Manu Araibar gizaki-tipo bat ordezkatzera dator: gizonezko andrezalea, gonazalea. Alderdi horretatik bakarrik ezaugarritzen da pertsonaia.

Horiek horrela, bistakoa da XIX-XX. mendeen arteko mugan abian jarritako eleberrigintzak erabilitako prozedurak bereganatzen dituela Erkiagak. Prozedura narratiboak hautatzea, egia esan, ez da ekintza inozoa. Mundu-ikuskerara bakar baten adierazle izan da hirurogei urtez landu den euskal eleberrigintza, *Leturiaren egunkari ezkutua* iritsi arte. Horren aurretiko eleberrigintzak adierazitako mundu-ikuskerari eusten dio Erkiagaren *Araibar zaldunak*.

Halere, hautsak harrotu zituen bere garaian. Honela zioen L. Mitxelena argitaratu zenean egindako aipamenean:

Esamesak ibilli dira (...) novela onen inguruan. Batzuek gordinkeriaren bat edo beste arkitzen omen zioten, eta eztaikit azkenik pixkaren bat orraztu ez dizkioten. Beste batzuek, berriz, (...) alako predikua-areia maizegi igertzen... Batzuen eta besteen artean aukeratu bear banu, ni aukeran, norbaitek sumatuko zuen bezala, azkenekoen alde agertuko nintzateke.⁹

Gordinkeriaren bat edo beste aurkitzen diotenak hirurogei urte horietan barrena garatutako eleberrigintzak erakutsitako mundu-ikuskerarekin bat

⁹ Mitxelena, L., 1962, «Eusebio Erkiaga. *Araibar zalduna*, Itxaropena Argitaldaria, Zarautz'en», *Egan* 1/3, 87.

egiten dutenak dira. Prediku-arean sumatzen diotenak, berriz, beste eleberrigintza-modu bat (edo batzuk) gogokoago luketenak.

Hirurogei urtez eraikitzen joan den tradizioan txertatzen da Erkiagaren eleberria, zalantzarik gabe. Eleberrigintza horrek erabilitako teknikak darabiltza, eleberrigintza horrek bezala giza jokabideak arautu nahi ditu, eleberrigintza horrek adierazitako mundu-ikuskerara adierazten du...

Hala eta guztiz, bada gordinkeriari sumatzen dioenik. Pertsonaia nagusiak 6. eta 9. aginduak urratuz gauzatutako ekintzak esplizituegiak-edo izango ziren eta talka egingo zuten ordu arte euskal literaturak erakutsitako lotsa onarekin, nahiz eta berez kontalariak xehetasun handiegiz ez jantzi Araibarren maite-jokoak. Xehetasun handiegitara jo ez arren, maite-joko horiek ñabardura askorekin azaldu ez arren, ez ditu zeharo ezkututzen. Herabetasunik handiena gorde izanagatik, maite-joko oro erabat isildu duen eleberrigintza batean, bera izan da esplizituena. Horrenbestez, ondorioztatu beharko da badela nobedaderen bat Erkiagaren eleberrian, aurreko eleberrigintzaren mundu-ikuskerara adierazteari atxiki izanagatik. Nobedade horren neurria areagotu egiten da garaiko giroaren argitan atzematen bada; izan ere, ezin izan zitekeen lantegi erraza berrikuntzarik apalenari atea irekitzea zentsuratzaille estuak gain-gainean edukita.

Jakina da XX. mendearen 50.eko hamarkadan haustura ideologiko batek zeharkatu zuela euskal gizartea. Hausturaren alde batera eta bestera kokatzen direnek ikuskera oso desberdinak dituzte: ukipen-punturen baldin bade, ez da oso agerikoa. Ondorioz, euskal idazlearen idazlanak ezinezko du batzuk eta besteak asetzea. Mitxelenarengandik jasotako aipua lekuko: batzuk Erkiagaren eleberriari gordinkeriaren bat aurkitzen dioten bitartean, beste batzuk «prediku airea» hartzen diote. Hautemate arras desberdinok eten ideologikoaren adierazle dira.

Gordinkeriaren bat atzematen diotenentzat, zalantzarik gabe, euskal literaturak lotsa onekoa, begiratu, izaten jarraitu behar du. Testuinguru horretan ezin izan zitekeen langintza erraza bizimodu lizuna zeraman pertsonaia bat moldatzea: xehetasunik txikienetik gordinkeriaren salaketa etor zitekeen. Dirudenez, etorri ere, etorri zen eta, agian, jatorrizko testuaren orrazketaren bat ere lortu zuten salatzaileek.

Bada zantzurik uste izateko *Araibar zalduna* eleberriak Domingo Agirre saria irabazi zuenean, 1958an, sexu eta, oro har, afektibitate-harremanen alorra ezkutuan gordetzea nahi zutenen eraginkortasun-maila ez zela badaezpadakoa. *Araibar zaldunak* pairatutako gorabeherak lekuko. Besterik ere, erantsi ahal izango litzateke: urtaldi horietan beste eleberriren batek argitaratzeko izandako eragozpenak, hain justu. Dirudienez, Jon Miranderen *Haur besoetakoaren* (1970) argitalpena hamarkada batez atzeratu zen.

Literaturan, erabilitako gaia baino gaia erabiltzeko modua erabakigarriago dela onartuz, gaiak berak ere izan dezake garrantzirik: pedofilia-harreman baten kasuan kolpe handiagoa jasango du decorum-ak andreza baten harremanen kasuan baino. Azken batez, gizakume andreza learen irudiak tradizio luzea du, baita nolabaiteko «onarpen» soziala ere.

Araibar zalduna eta *Haur besoetako* garai bertsean idatzitakoak dira Mirandek emandako berriei jaramon egiten bazaie behintzat: 1959ko otsaile-rako idatzita omen zeukan.¹⁰ Baina, 1970. urtera arte ez zen argitaratu. Horrenbeste denbora argitaragabe egotearen arrazoa ezin egotzi dakiok e egilearen borondateari, honek 1959ko otsailean bertan idatzita edukitzeaz gainera, argitaratzeko gestioak ere eginak zituela aitortzen baitu, nahiz eta helburua lortzeko itxaropen handiegirik ez izan.¹¹ Agerikoa denez, hamaika urte itxaron behar izan zuen. Gakoa, nola ez, testuan zegoen: gaian eta gaia erabiltzeko moduan.

Beraz, 50. urteen amaieran mamitutako bi eleberriek nolabaiteko gaitzespena jaso zuten. Miranderenak Erkiagarenak baino askoz nabarmenagoa, noski. Hasteko, oraindik ezkutuago gorde beharreko gaia zerabilelako. Lotsa onekoa zen literaturarako pedofilia-harremanez jarduteak, andreza

¹⁰ Hala dio 1959ko otsailaren Iean Txomin Peilleni bidalitako gutunean: «Aipatu nizun ipuina bukatuxerik dut -garbitan ipintzen ari naiz orain-, eta amar bat egunen bururako egiñik duket». Urkizu, P. (ed.), 1995, *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*. Zarautz : Susa, 152.

¹¹ Arestian aipatu gutunean, darabilen gaia zehaztu ondoren, «euskerazko *Lolita* bat» eranstu du: «Mitxelenari bi itz esan diot hortaz eta erantzun dit aldizkarian publikatzeko alegiñak egingo dituela. Bainan beldur naiz ezin ditekeala, zati zenbait aski erotiko baitira -naiz funtsez oso garbi eta sentimental den. Bearbada, liburu txiki antzean aterako dut, zentsurari iges egiten aal ba dio», 152.

baten ibilerez jarduteak baino arau-urraketa askoz sakonagoa zekarren. Are sakonagoa andrezaile horren ibilerok xehetasunetan sartu gabe kontatzen zirenean, pedofilia-harremanez ziharduenak «zati zenbait aski erotik»¹² barneratzen zituen bitartean. Dena den, aldeak alde, *Araibar zaldunak* eragindako esamesek, *Haur besoetakoak* urteak argitaragabe igarotzeak... garai-ko giroa islatzen dute. Bai behintzat, bazela gizatalde bat euskal literatura-aren ibilbidea decorum-aren lege estuenean barnean gorde nahi zuena.

Gauzak horrela, badirudi Erkiagak *Araibar zalduna* eleberrirako hautatutako gaia hautatzeko ausardia pittin bat behar zela: ez zela, ez errazena, ezta erosoena ere. Horregatik, hain justu, eleberriarren idazketaren garaiari so, pertsonaia lizunari bitzita emateak badu nobedade-puntu bat: testuingurutik ernetzen den nobedade-puntua da.

Erkiaga da, XIX. mendearen bukaeratik ehotzen joan den tradizioan sustraituz, pertsonaia nagusia hirian kokatzen duen lehen eleberrigilea. Tradizio horretan, Etxaide izan zen lehena eredugarria ez zen pertsonaia nagusiarri bitzita ematen; Erkiaga, berriz, eredugarria ez zen pertsonaia nagusia hirian kokatzen. Giro-aldaketa horren eskakizunengatik edo, pertsonaia nagusiaren ogibidea berria da. Ogibideak udatiar bihurtzeko aukera ere ematen dio. Uda igarotzeko lekura luzatzen da giro hiritarra, hizkuntza desberdinetako udatiarren elkargune izateak berak erakusten duenez.

Landa-girotik hiritarrerako jauzia baliatutako mintzairan ere islatzen da. Hizkuntzaren erabilerara bertara hedatzen da giro hiritarra: bada hizkuntza arrotzen arrastorik: «One, two, three, four, and five» (102) edo gaztelaniaz dagoen kantarik (134). Badira, halaber, euskal eleberrigintzan ordu arte erabili gabeko hitzak: *popo* (12), *igande baterako plana* (26), *tebeo* (33), *ponpis*, *bikini*, *slip*, *short* (102), *exotiko* (105), *exitu* (109), *vedette* (120), *kupo* (126), *tonua* (132), *atmosferarik* (135)...

Mailegu berri-berriekin batera, bada neologismorik ere: *beribilla*, *urrutizkiña*, *akeita*, *zapata-adarrak*, *orlegia*, *urrutizkin-belarria*... Dena den, erreferente bera izendatzeko nola mailegua hala neologismoa erabiltzen dira: adibi-

¹² Egileak berak aitortua. Ik. aipatutako gutuna, 1959ko otsailaren 1eko datarekin Txomin Peilenni igorritakoa.

dez, «bikini»rekin batera «biko» (106). Neologismoak ez bezala, mailegu berri-berri horiek zeinu grafikoren batekin markatzen dira, dela letra etzarenaren bidez, dela kakotxen bidez.

Euskara hizkuntza arautua eta normalizatua ez izateak eragin nabaria izan du euskal eleberrigintzan. Helburu didaktikodun eleberrri tradizionalari dagokionez, maiz, hizkuntza bera ere ikasgai bihurtu zuen: kontalariak eta pertsonaia nagusiak, salbuespenik gabe, hizkuntzaren erabilera eredugarria egiten zuten. Euskara garbiaz eta aldi berean ulergarriaz baliatzea, pertsonaia eredugarriaren portaera eta horren hizkera decorum-ak agindutako legeei lotzea eta abar, eleberrigintza tradizionalaren kezka izan dira. 1936ko gerraren ostean ere ez ziren desagertu idazketara eraman beharreko hizkuntzak sortutako buruhausteak. Esaterako, honela zioen Etxaidek *Alos-torrea* elezaharrari eginiko sarreran:

Irakaskintza irixten eztegun bitarteko nere irizpidea auxe da: Garbi idatzi, bai esakeraz, bai itzez, bai aditz-jokoz, bai joskerari dagokionez, geiegikeriraiño jo gabe ordea, ta euskalduna ulertzeko lain eztan esakera, itza, edo aditz-jokoa, (...) erderara ala euskera errezagora itzuli.¹³

Eleberria menpekotasun horietatik askatzera jotzen du Erkiagak. Horren lekuko lexiko mailan mailegu berri-berriak ez baztertzea edo behe-mailako adierazpenei ere leku egitea.

Laburbilduz, Erkiagaren *Araibar zalduna* eleberriak bere ekarria egiten du ordu arte landutako eleberrigintzak eratutako tradizioa. Tradizioan txertatuz, koordinatu narratiboen erabilera tipifikatuaren bidez giza portaerak arautzen jarraitzen duen arren, zurruntasun gutxiagorekin arautzen du. Jada ez du eraikitzen euskaldunak izan beharko lukeenaren eredu litzatekeen pertsonaia nagusia, horrek lizunkeria irudikatzen baitu. Hori gutxi ez dela, egiten dituen negozio guztiak ere ez dira garbiak... Eredugarri ez zena eredugarri zena nabarmentzeko bitarteko moduan bakarrik erabili duen eleberrigintzaren aurrean, autonomia ematen dio zuzena ez den jokabidea adierazteari: Araibar zaldunaren ondoan ez da taxutzen zaldun eredugarria

¹³ Etxaide'tar, Y., 1950, *Alos-torrea*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria, 9-10.

irudikatuko lukeen pertsonaia. Jada istorioa ere ez du kontatzen «erabili beharko litzatekeen» euskara darabilen kontalari batek: giro hiritarreko pertsonaia baten berri emateko motz gelditzen zen euskal hiztegiari aurre egiten dio neologismoaren ondoan mailegu gordinaz baliatuz... Azken batez, Erkiagak eleberrigintza tradizionalen sustraituz, jadanik esana zegoena berdin-berdin berresatea saihesten du, baliatutako osagaien batzuk leunduz edo berrituz.

Aipatutako bibliografia

AGIRRE, D., 1981, *Garoa*. Oñati : Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria.

AGIRRE'TAR, T., Barrenso, 1937, *Uztaro: eleberria*. Bilbao : Editorial Vasca.

ERKIAGA, E., 1962, *Araibar zalduna*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria.

ETXAIDE'TAR, Y., 1950, *Alos-Torrea*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria.

———, 1955, *Joanak-Joan*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria.

ETXEPARE, B., 1995, *Linguae Vasconum Primitiae, 1545-1995*. Bilbo: Euskaltzaindia.

IRATCHET, J. P., 1990, *Antton*. Donostia : Etor. Patri Urkizuk prestatutako edizioa.

IRAZUSTA, J. A., 1946, *Joñixio*. Buenos Aires : Editorial vasca Ekin.

MICHELENA, L., 1960, *Historia de la literatura vasca*. Madrid : Minotauro.

———, 1962, «Eusebio Erkiaga. Araibar zalduna, Itxaropena Argitaldaria, Zarautz'en», *Egan* 1/3, 87.

MIRANDE, J., 1970, *Haur besoetakoa*. Donostia : Lur.

TXILLARDEGI, 1957, *Leturia-ren egunkari ezkutua*. Bilbao : Euskal Idaz-lanak.

URKIZU, P. (ed.), 1995, *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*. Zarautz : Susa.

Eusebio Erkiaga Olerkari

Eusebio Erkiaga, poeta

Eusebio Erkiaga, poète

Eusebio Erkiaga, poet

ETXEBARRIA, Igone
Labayru Ikastegia. Euskaltzain urgazlea

Noiz jaso:2013-03-28

Noiz onartua: 2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 571-583. Bilbo
ISSN 0210-1564

Eusebio Erkiaga idazle ugaria izan da, XX. mende ia osoan genero guztiak landu zituen, baina olerkari sena izan da haren idatzietan gehien azpimarratu izan den ezaugarria. Hala ere, olerkiak soltean baino ez zituen argitaratu bere bizian, hil ostean agertu zen haren poesia-lanen bilduma, *Goizean eta arratsean. Eskubete neurtitz* izenburupean. Artikuluaren egi-leak atondu zuen edizioa eta artikulu honetara ekarri ditu lan horretako ezaugarriak, idazlearen olerkari-ibilbidea, olerkien gaiak eta gainerako zehaztasunak.

Hitz-gakoak: neurtitz, olerki, idazle, herri literatura, musika.

Siendo Eusebio Erkiaga un escritor prolífico, cultivó muchos géneros literarios durante todo el siglo XX, pero es especialmente el sentido poético lo más característico de toda su obra. Aún así solo publicó poesías sueltas en vida, y posterior a su fallecimiento se publicaron sus poemas en una sola obra bajo el título *Goizean eta arratsean. Eskubete neurtitz*. Es la autora de este artículo la que preparó la edición, y por consiguiente trae a este artículo las características de esa obra, la trayectoria poética de Erkiaga, los principales temas que abordó y otras consideraciones.

Palabras clave: verso, poesía, escritor, literatura popular, música.

Eusebio Erkiaga qui fut un écrivain prolifique cultiva de nombreux genres littéraires pendant tout le XXe siècle, mais c'est surtout le sens poétique qui caractérise l'ensemble de son œuvre. De son vivant il ne publia que des poésies isolées, ce n'est qu'après sa mort que furent publiés des recueils de ses poèmes sous le titre *Goizean eta arratsean. Eskubete neurtitz*. C'est l'auteur de cet article qui en a préparé l'édition, elle présente par conséquent dans cet article les caractéristiques de l'œuvre, la trajectoire poétique d'Erkiaga, les principaux thèmes qu'il aborda, ainsi que d'autres considérations.

Mots-clés : Vers, poésie, écrivain, littérature populaire, musique.

Eusebio Erkiaga was a prolific writer. He worked on all genres throughout almost the whole of the twentieth century, but the characteristic of his writing most emphasized is his sense of poetry. Even so, he published only occasional poems while alive; the collection of his poetic work under the title *Goizean eta arratsean. Eskubete neurtitz* did not appear until after his death. The author of the article, who prepared the edition, reviews the features of Erkiaga's work, his poetic development, the topics of the poems and a number of other details.

Keywords: verse, poem, writer, popular literature, music.

Eusebio Erkiaga Deustuko Unibertsitatean

Eusebio Erkiaga zena jaio zela ehun urte bete dira, eta honezkero hil zela ere hainbat urte joan dira, ezagutu genuenok ere zahartzen goazen seinale.

Ni gaztetxo nintzela, Deustuko Unibertsitateko ikasle hain zuzen, ezagutu nuen Eusebio. Labayru Ikastegian ibili nintzen eskolak ematen, eta gero Mikel Zarate Literatur Mintegian sartu nintzen, literaturarako zaletasuna neukala eta. Han enkargu bat eman zidaten, Eusebio Erkiagaren *Txurio txoria* izeneko nobelari sarrera idazteko. Nik ez idazlea ez nobela nor ez zer ziren ez nekien ezer. Uda amaitzeko zegoen eta Eusebio Lekeition zegoen oraindino; beraz, telefonoz izan genuen lehenengo harremana. Hortik aurrera, ostera, dena joan zen guztiz ondo, 'arima bikiak' ginela esaten zuen berak.

Niretzat ohore handia da jardunaldi hau Deustuko Unibertsitatean egitea, baina ez nigatik, Eusebiogatik beragatik baino. Esan dut ni hemengo ikaslea nintzela, Euskal Filologia eta euskaraz ikasten nuen. Gaurko begiekin ezin da imajinatu ere egin Eusebiorentzat hori zer zen, unibertsitatean euskaraz eta euskal gaiak ikastea. Gerra Zibila eta diktadura gogor-lehor-lakarra igaro eta gero, euskaltzalea izan eta euskaraz egiteko eta ikasteko hainbeste traba, ezintasun eta eragozpen igaro eta gero. Horregatik pozten naiz Eusebioren izena eta lana unibertsitatara ekarri izanagatik. Ez daukat dudarik merezi duena, baina pozgarri egiten zait berak hain gauza miresgarritzat zeukana bere izenean egitea.

Ehun urte zenbaki biribila da eta horrek eman digu Eusebio Erkiaga gogora ekartzeko aitzakia. Nik beste andre historiko bat ezagutu nuen, Some Unzueta *Utarsus*. Hark bizirik bete zituen ehun urteak eta, hori zela eta, hedabideei deitu eta itzelezko ospakizuna egin genuen, benetan merezi zuen eta. Zer da-ta baina! Hurrengoan 101 eta hurrengoan 102 bete zituen eta halako gorarik eman ez bere urtebetetzeari. Eta esaten zigun: «Hau da gero! 101 urte betetzea 100 baino gaitzago izan, eta meritu gutxiago dauka ostera!»

Guk ere datorren urtean ez dugu Erkiagaren oroimenez ezer egingo, baina aurten bai, eta hori aprobetxatu behar dugu, bai gogora ekartzeko, lehen esan dudan moduan, bai gizartera ekartzeko. Izan ere, nire ikasle garaian ez genuen halako idazleen lanik irakurri karreran zehar, ez dakit gaur egun

ikasgaietan aipatzen den, baina gaurko ekitaldia izango da horretarako akuilua. Hemen entzundakoekin jabetu ahal izango gara zer testuingurutan idatzi zuen, zer baliabiderekin landu zituen hizkuntza eta literatura, eta hori gogoan dugula irakurri behar dira haren idatziak.

Eusebio Erkiaga olerkari

Eusebio Erkiaga poesiaren bidez sartu zen literaturaren arloan, eta asko ere asko idatzi zuen genero horretan. Olerkigile moduan hasi zan Erkiaga, *Yakintza*, *Euzkerea*, *Euzkadi* eta *Eguna* aldizkarietan batez ere, gerra aurreko kultur giro bizi-bizi hartan, orain hain modan dagoen Euskal Pizkundearen garaian. Ordukoa zuen Lauaxetarekin harremana eta haren eragina eten-gabea izango da Erkiagaren ibilbide literario osoan.

Idazten hasteko arrazoietakoa bat euskara erabiltzea da, gure hizkuntza zabaldu eta landu behar da. Gogoan hartu *Eguna*, euskarazko lehenengo egunkarian ere ibili zela kazetari.

Olerki asko eta asko idatzi zituen, baina ez zuen olerki-libururik argitaratu bera bizi zela. Geroago heldu zen hemen eskuartean daukagun *Goizean eta arratsean*. *Eskubete neurtitz* izeneko liburu bikoitza.

Konturatuko zineten *neurtitz* berba dagoela izenburuan. Hori berak aukeratua da. Poesia, olerkia, neurtitza... gauza bera izendatzeko modu ezberdinak dira, baina izenbururako berak hori jarri nahi izan zuen, Orixek ere hori darabilela eta haren iritziari jarraituta.

Zer da literatura Erkiagarentzat?

Ez da erraza halako itaunari erantzutea. Berak erantzun dotore eta zehatz-tza emango zuen, baina ez da erraza orain hori asmatzen hastea. Gazte-gaztetan hasi idazten eta mendearen joanean aldiak, aroak, gustuak eta pertsonak aldatzen joan arren, berak ez zion idazteari utzi azkeneko eguneraino. Horrez gainera, burua beti argi eta zabalik eduki zuen, ikasteko prest. Ibilbide luzea egin eta gero ere, besteek dakitena entzun, ezagutu eta haiengan-

dik ikasteko borondatea eduki zuen beti. Idazle unibertsalen lanak irakurri eta mira eginda egoten zen.

Literatura-joera guztiak irakurri eta ezagutzeko zalea zen Erkiaga, gustuak gorabehera. Prestakuntza aldetik autodidaktatzat definituko nuke, irakurri eta irakurrita bere bidea egiten joan zen, aldian aldiko joeretara gutxi gorabehera egokituta, baina beti bere bidetik aldendu barik. Hizkuntzaren olgetaria da Erkiaga, gai sakonak nahiz eguneroko gauza txikiak olerkigai bihurtzen ditu, zentzu guztien bitartez jaso eta adierazita. Lekeitio, itsasoa, uria, Bilbo... horra hor bere paisaiak. Herria, hizkuntza, kristautasuna, familia... horiek bere olerkien mezuaren oinarriak.

Poesia Erkiagarentzat berba egiteko modua da, bere espresio bidea. Lekeitio jaiak direla, ba bertso batzuk egingo ditu; baten batek zoritxarren bat izan duela (gaixotasuna, istripua, heriotza...), ba poema bat dedikatu; baten batek zeozer ona daukala (ezkondu, umea eduki, sari bat hartu...), ba bertso bat agindu. Horrek beste barik ondorio bi dakartza argi eta garbi: alde batetik, olerkien gaitan eta lantzeko mailan gorabehera handiak egotea (batzuk landuagoak eta finagoak dira, beste batzuk, ostera, arinago egin-dakoak, traketsagoak). Eta beste aldetik, kopuru handia.

Agustin Zubikarai lagunak honetara azaltzen du Erkiagaren olerkigintza: «Erkiaga, bere bizitzan izan dana: olerkari gozo ta ezti, idazle txukun eta jator, euskal idazle etenbako eta bere sorterriaren maitale gartsu, baina herminak egiari kerizperik egin barik.» (Agustin Zubikarai: 1994)

Erkiagak berak liburu batean olerki guztiak batzeko asmoari heldu zionean, hau idatzi zuen edukiari buruz:

«Olerkari handien asmo eta burutapen zorrotzik ez dago hemen. Poesi goitarreko zelai-hurbilean ez naz ibili. Sentimentu agerpena, eguneko eta tokian tokiko persona, gauza eta jazoerak kantatu ditut. Umore tanta batzuetan, zirikadak hurrengoan. Beharbada, poema edo lan luzeagoetan kementa eta indarra areago azaltzen dau egileak arnasa luzeagoko lanak direanez, labea beroago jartzen dabelako edo».

Denboran, lehenengo testuak 1931koak dira, azkenekoak 1990ekoak. Ia-ia XX. mende osoa harrapatzen du, gorabeherekin baina etenik gabe.

Argitaratzeko lekuei erreparatuta, hogeita bost egunkari-aldizkaritan daude sakabanatuta, sasoi, aldi, joera askotakoetan. Datei begiratzuz gero bi parentesi edo hutsune daude bere produkzioan; hau da, aldi bitan olerki gutxiago idatzi zituen, gorabehera pertsonalei lotuta.

Berak esanda dakigu aldiok beharlekua aldatu zuenean eta seme-alabak txikiak ziren garaiarekin bat datozela. Horrek ez du esan gura orduan ez zuela idazten, baina poesian beheraldizat hartu daiteke.

Aldizkarietan, gehienetan ezizena darabil sinatzeko: *Endaitz* eta *Erkiagarrre* batez ere. Urteak joan ahala eta mendean aurrera egin ahala, bere izenez sinatzen ditu, prosazko lanetan moduan.

Erkiagaren poesia osoa liburuan batuta

Kritikak olerkari sena aitortu izan dio beti, baita prosazko lanetan ere, baina ez dugu eduki haren olerki-bildumarik zer, zelan eta zenbat idatzi zuen jakiteko bera hil ostera arte. 1992an Bizkaiko Foru Aldundiak omendu zuen bizi osoko ibilbidea saritzeko, eta jabetuta olerkiak sakabanatuta zituela han agindu zion bilduma egitea, gerora *Goizean eta arratsean*. *Eskubete neurtitz* izenarekin ale bitan argitaratu zena.

Liburuaren ekarpenik handienetakoa da Erkiaga poeta erreibindikatzea, poeta zela jakin arren haren produkzioa arlo horretan ezezaguna zelako. Bizkaiko literaturarako ekarpen handia da, Bizkaiko idazlea delako eta lanetako asko bizkaieraz daudelako. Eta euskal literaturaren historian ere bali handikoa da, XX. mende ia osoa harrapatzen du eta.

Aurretik ere bagenekien Erkiaga poeta genuela, baina emaitza oraindino ere ugariagoa izan zen behin dena batuta. Ale bitan 1034 orri osatzen du lanak, 410 poesia gehi 10 poema luze; hau da, bakarrean poesia-sorta autonomoa osatzen dutenak. Horietatik asko, erdia baino gehiago, lehenengoz liburu horretan argitaratuak. Olerki-sorta luzeak, lehendik argitaratuta egon direnean, ez ziren azkenean liburuan sartu, leku arazoengatik batez ere, eta beren bidea eginda daukatelako. Hauek dira: *Gizonaren aldia* (1990, Ikasbide-Grupo Cooperativo Mondragon, Donostia, 70 orri), Jose Maria

Arizmendiarrietaren omenez egindakoa, eta *Ez zaitetz Gernikara joan, Lauaxeta* (1989, *Idatz & Mintz-Literatur Atalen Sorta*, 18-19 zk., separata, 31 orri), Lauaxetari buruz.

Omenaldiaren ostean, urtebete inguru, hil arteko guztia eman zuen Erkiagak lana prestatzen buru-belarri. Berak zehatz gordeta zeuzkan testuak batu, atondu, berrikusi, ordenan jarri eta edizioaren nondik norakoak zehazten joan zitzaion denbora hori.

Erkiaga idazten hasi zenean, bat egin zuen euskal literaturaren historian poesiaren urrezko aroa osatu zuten idazleekin. Lauaxetaren garaikidea izan zen eta elkarrekin bat egin zuten *Euzkadi* egunkarian, esaterako. Erkiaga Lauaxetaren jarraitzaile agertu izan da beti, eta hala igartzen da bere idatzietan ere, bai idazteko eran bai hari egindako aipamen eta olerkietan.

Ez da erraza Erkiaga literatur mugimendu edo garai batean kokatzea, ibilbide luzea egin zuenez gero. Idazten hasi zenean, literaturaren gaineko eztabaida bizia egon zen, eta bide bat baino gehiago igartzen zen. Eztabaidaren muina poesia gaitzaren eta errazaren arteko hautua zen neurri handi batean; hau da, alde batetik, poesia tradizionala, ordura arte gehien ezagutzen zena, bertsolaritzan oinarritua, erromantizismoaren jarraipentzat hartzeko modukoa eta deskribatzailea. Eta beste aldetik, poesia berria, sinbolisten poesia lirikoa.

Aldi horretakoak dira Lauaxeta ez ezik Lizardi, Orixe, Loramendi eta orduko aldizkarietan idazten zuten beste hainbat bertsolari eta idazle, ez hain ezagun, baina bide erakusle izandakoak. Denekin dauka antzekotasunen bat Erkiagak. Gaietan abertzaletasuna, euskara, natura, maitasuna ageri dira batean eta bestean.

Poesia egiteko moduan herri literaturatik hasi eta molde berrietara egokitzeke ahaleginerainoko tartean daude, ur bietatik edaten dute eta. Hizkeran, irudi sinbolistak erabiltzeko saioaz gainera, euskaran bertan sartutako berrikuntzak ageri-agerian dauzkate batzuek eta besteek. Giro horretan kokatu behar dugu gure idazlea.

Erkiaga Lauaxetarekin lotuko dugu gehien: haren moduko gaiak darabil-tza, eta sinboloetara jotzen du bere olerkietan. Baina haren aldean, deskrip-

zioetarako joera handiagoa dauka eta herrikoiagoa da hainbat ezaugarritan: estrofa mota batzuk, herri kantuen erara atondutako estrofak, herri kantuen aipamenak, konparazioak, paralelismoak...

Pasarte edo olerki zehatzetan beste idazle batzuen traza hartzen zaio, esaterako Eusebio Mª Azkueren ziri-bertsoak gogoratzen dituzten umorezko testuak dauzka, eta haren moduan, antzinako idazle klasikoetara eta mitologia zaharrera jotzen du. Txomin Agirreren nobeletako giroa ageri-agerian dago Erkiagaren nobeletan ez ezik olerkietan ere. Hainbat deskribapenetan Bilintx eta Xenpelarren moduan dabilela esan daiteke. Aipatu ditugu Lizardi eta Loramendi ere, baina Arrese Beitiaren zantzia ere badago testu batzuetan.

Gaiak

Erkiagaren olerkietan era askotako gaiak aurkituko ditugu; berez, edozer da poesiagai. Olerki serio eta jostagarriak ditu, narratiboagoak eta lirikokoagoak. Eguneroko gauzetatik hasi, herriko gorabehera eta pertsonaiak, nahiz barrukoagoak, denetarik aurkituko dugu. Hari nagusi batzuk erakusten ahalginduko gara.

- Aberria behin eta berriro ageri da Eusebioren poesian. Norberaren herriak, harenganako zaletasun eta maitasuna zabaldu beharrak ez dauka neurririk. Eta aberriari lotuta dago gehien-gehienetan euskara, gure hizkuntza, berak hain maite eta hainbeste landu zuena. *Eusko, euskal, euskera* berbak sarri-sarri aurkituko ditu irakurleak testuotan.
- Kristautasuna. Sabino Aranarenetik datorren euskal abertzaletasunean ohikoa den moduan, euskaldun-fededun bikotea elkarri lotuta doaz. Jaungoikoa, fedea, sinesmena, aginduak, Aste Santua, Gabonak... Kristau elizaren jokabidea hur-hurretik segitzen du, baita haren irakasle agertu ere.
- Omenaldi modukoak ez dira gutxi, norbaiti eskainita egindakoak. Oso samurra da halakoetan idazlea.

- Nori idatzi dion, nori eskaintza egin dion, nor aipatzen duen erreparatuta, iturri ezin hobea izango dugu zer zaletasun, lagun eta harreman izan zituen jakiteko.

Idazleen artean sorta handitxoa daukagu, euskal idazleak eta kanpokoak, denak kontuan hartuta. Hemengoan artean Axular, Eusebio Mª Azkue, Resurrección Mª Azkue, Orixe, Lauaxeta, Agustin Zubikarai aurkituko ditugu besteak beste. Kanpokoan artean Juan Ramón Jiménez eta Rosalía de Castro. Idazle ez direnen artean, ostera, Jose Maria Makua, Jose Mari Arizmendiarrirta, Ama Teresa Kalkutakoa eta beste asko. Eta gainerakoan, etxeko, lagun, hurko eta senideak hainbat daude aipatuta olerkietan, izenez zein zeharka.

- Bizitzari eta egunerokoari adi begiratzea gai-iturri amaiezina da Erkiagarentzat. Gertaerak, epika kutsukoak, anekdotak olerkigai bihurtzen ditu, kontakizunak bertsoara ekarrita. Batzuetan doinu narratiboa emanda daude, beste batzuetan beste era bateko gogoeta egiteko aitzakia dira, eta beste batzuetan zirikatzaile bihurtzeko, anekdota edo pasadizoren bat tarteko dela.
- Maitasuna gairik emankorrenetakoa da Erkiagaren poesian. Maite bertsoak, maiteari egindakoak, andre-gizonen arteko maitasun harremanak gai ugaria da liburu honetako poemetan.
- Maitasunak, ostera, beste adar asko ditu. Lehenago aipatu dugu herriari eta euskarari dien maitasuna. Familia edo senideen artekoa ere sendoa da, amarena kasurako. Inguruko gauzen artean ere edozer da maitatzeko modukoa: lekuak, paisaiak, ohiturak...
- Amaren maitasuna: ama pertsonaia apartekoa da poetarentzat, haren maitasuna ez da inoiz agortzen, eta seme edo alabarentzat inoiz ez dago sobran. Amatasuna gizakiaren baloreen artean gorengo mailan jarrita ikusiko dugu. Emakumearen irudia sarritan horri lotuta ageri da. Neskalguna, emaztea, emakumea orokorrean, maite du, baina neurri handi batean andre hori ama bihurtuta ikusten du. Eta behin ama denean, orduan doinua sublimea egiten da, samurtasun eta go-raipamenez josita. Ama hitzaren parean ipintzeko den hitzik ez dugu gure lurraren gainean.

- Lekeitioren historia, ohiturak, lekurik ezkutuenak, herriko kontuak eta kantuak, pertsona ospetsuak, gertaera historiko zein barregarriak. Hori dena jasota dauka Eusebio Erkiagak, esan dugun moduan behatzaile on-ona zen eta. Hango berri zehatz ematen du, sarritan miniatura moduan, gauza txikiei aparteko xehetasunez erreparatuta.
- Kostaldeko herrikoa izan arren, Erkiaga baserri munduari lotuta dago, eta hori agerian dago poemotan. Nekazaria, baserria, eta horrekin lotuta natura, behin eta berriro aurkituko ditugu. Batzuetan ikuspegi idilikoarekin, beste batzuetan lanon nekearen erakusle, baita ere euskaltasunaren errotzat.
- Literatura eta poesia bera gaitzat darabiltza batzuetan, literatura egin ez ezik haren gainean zer iritzi daukan, berarentzat zer den azaltzen du behin baino gehiagotan.

Estilo ezaugarriak

- Erkiagaren olerkietan ez dago zeharkako esanahirik, irudiak erabiltzen ditu, baina ez da ezer ostentzen, anbiguetaterik edo ezkutuko esanahirik ez dago. Normalean, erraz ulertu eta interpretatzeko poesiak dira.

Irudiak apaingarriak dira, baina ez dute interpretaziorako aukerarik zabalik uzten. Joskera aldetik nahiko osoa da, nekez jaten du aditz edo lotura-ezaugarriak. Horregatik, adierazkorrena izanda ere, gozatsua egiten da, ez da trinko-ulertezina, nasai-arina baino, zirrikituetatik ibili barik.

- Herrikoitasuna denean igartzen da Erkiagaren testuetan, halako usaina darie testu guztiei. Hainbat bider aipatzen ditu kantu ezagunak, jendeak edozein aukera daukanean kantatzen dituenak; mitologiaren aipamenak dira halako beste ezaugarri bat; atsotitz zaharren kutsua darian hainbat aforismo sartzen ditu; kostako herrietako beste ohitura bat ere nahiko sarri igartzen zaio, gaitzizenak erabiltzearena. Behin baino gehiagotan azaleratzen ditu halakoak.
- Beste ezaugarri formal batzuetan ere ikusiko dugu herri literaturaren eragina, errepikapenetan, adibidez.

- Poesia askotan erritmoa eta musika ageri-agerian sentitzen dira. Ezaguna da idazlearen musikazaletasuna eta olerkietako batzuk kantatzekoak dira. Baina ez hori bakarrik, olerkien erritmoak, egiturak eta soinuak musika sortzen dute, eta kantuan moduan eroaten gaituzte testuetako asko eta askotan.
- Neurriei dagokienez, bertsolaritzako neurrietan egindako poema asko eta asko aurkituko ditugu: zortziko nagusi eta txikiak, laukoak...
- Liburuotako olerkietan indar eta garrantzi handia hartzen dute soinuek eta oro har zentzumenekin zerikusia daukaten irudiek. Hotsitzak esaterako, oso adierazgarriak dira, zerbaiten izena esan barik zer den erakusteko bidea dira sarritan.

Haizearen xilibitu
zakarra lazkiro da ari,
lauorri jartzeko gisan.
Maite maitena, 1964.

Soinuen bidez adierazi nahi ditu azaltzen dituen kontzeptuen irudiak: lehenengo lerroan s/x/i soinuen bitartez haizea adierazi; z/k/rr/k/i/r/i bigarren lerroan eta rr/r/k hirugarrenean, txistukari eta kontsonante gogorrak haize indartsua adierazteko.

- Itsasoa eta Lekeitio beti daude era batera edo bestera, agerian edo irudian, hizkuntzan edo erreferentzietan. Eusebio Erkiaga ezin da aditu Lekeitio kontuan hartu barik. Inguruko parajeak ere aipatzen ditu, eta edozein kasutan kresal usaina dario liburuari orokorrean, gainerako idazlanetan gertatzen den moduan.
- Olerkien neurriari erreparatuta, denetarik aurkitu dugu: bertso lotuak eta libreak, estrofatan zatituak eta errenkada luzeak, atalka banatuak ere bai batzuk. Beste horrenbeste esan daiteke errimaz ere, batzuetan errima osoa egiten du, baina beste askotan hoskidetasunean oinarritutako puntuak egiten ditu. Soinuen efektua garrantzi handikoa da gainera. Sarritan, bertsoaren barruan ere jokatzen du antzeko hotsekin.
- Neurri klasikoak ere baditu, sonetoren bat tartean dela. Baina egitura berriagoak egiteko ahalegina ere badago, bertso sortak libreago lotuta.

Asko jokutzen du lerroen koskarekin, hasierako ertzak barrurago edo kanporago jarrita, testuari itxura aldetik irudi ezberdina emanez. Bartzuetan olerkien forma aldetik jostalaria da, berbak dantzan baleude moduan eta irudiak eginez jartzen ditu eta. Irudiok, gainera, esanahiarekin lotuta doaz.

- Erritmoari eta musikaltasunari lotuta datoz bertso-neurri asko. Egitura lotuetan mamia horren martxan doa, baina gura badu beste efekturen bat adierazi, ez dauka eragozpenik neurri lotu hori hautsi eta indar berezia emateko, edo nahi den eran molde bat aldatzeko. Esaterako, estrofa bati lerro batean berez ez dagokion neurria ematea.
- Erkiagarentzat euskarak sekretu gutxi dauka, ondo ere ondo ezagutu eta erabiltzen du. Hango zein hemengo euskara izan, berak leku egokia egingo dio, berba bakoitzari dagokion esangura, xehetasun eta kontestualizazioa itu-itudan asmatuta. Erregistro aberastasun ikaragarria dauka eta konnotazio edo aparteko erabileraren bat bada ere, dena kontuan hartuta erabiltzen du. Ahaztu barik, gainera, bera autodidakta dela eta ez zeukala eskura gaur egun hiztegieta daukagun iturria. Erkiagaren kasuan hiztegiak beretzat iturri izan barik, bera da hiztegiileentzat iturri agorrezina. Ikusi baino ez dago Retanaren *Diccionario de Autoridades del Euskera* delakoan zenbat eta zenbat adibide diren Erkiagarenak. Ordura arte beste inon jasota ez zegoena hor aurkituko dugu, eta adibidea sarri-sarri Erkiagaren idatzietatik aterata. Bazekien Aita Lino Akesolok gure idazlearen zehaztasunaren berri, bere hiztegirako lanean ibili zenean. Euskal Herri osoko euskara-moduak, eredu zahar eta berrietako ezaugarriak, denetarik darabil Erkiagak. Bizkaieradun idazlerik eredu-garrienetakoa izanda, euskara-molde guztiak batzen ahaleginik handi-
netakoa egindakoa ere bada.
- Horrez gainera, hizkuntzarekin olgetaria da, berba-jokoak egin, soinuen antzekotasunaz zentzumenak gozatu, adierazkortasunari bidea eman, horrek guztiak bere lekua dauka gure idazlearen olerkietan. Lekeitioko berbeta ondo sendo errotuta dauka eta behin ere ez dio uko egiten. Baina beste joera eta euskalki guztiak ere ondo ere ondo ezagutzen ditu, eta ez ezagutu bakarrik, baita erabili ere.

Amaitzeko

Erkiaga idazle oparoa dugu, idazlan asko utzi dizkigu, era askotakoak, aldi edo garai oso ezberdinetan egindakoak. Horregatik, aldian aldiko giroarekin lotuta aztertu beharko lirатеke, osotasunean homogeneotasuna ematea gaitza da eta.

Zer edo zer azpimarratzekotan, hizkuntzaren erabilera zehatz-gozatsua gogoratuko nuke. Idazleak hitzekin jolastu egiten du, baina beti ematen die lotura egokia, berez-berez irakurtzen joan ahal izateko.

Gai narratiboak, lirikoak, umorezkoak, etnografikoak, era guztietakoak aurkituko ditugu. Bakoitzean deskribapen zehatz-ugariak, aipamen jakingarriak, lerrokada ondo josiak eta elkarrizketak nagusituko dira, edukiaren arabera.

Denetan dauka aparteko garrantzia erritmoak, musikaltasunak, soinuekin egindako jokoak, errimaren oihartzunak. Zentzumen guztiak bizi-bizi daude testuetan, sentsazioen poesia dela esan daiteke. Era berean, eguneroko bizitzako gaiak darabiltza, eta inguruari ematen dio lekurik handiena. Behatzaile handia da, sentsibiltate handikoa, hurrean daukanari zehatz erreparatzen diona.

Sarritan ondoan daukagunari, edo egunero ikusten dugunari ez diogu garrantzirik ematen, eta hori poesiagai bihurtzen jakin du Erkiagak. Hor dago bere ekarriak handienetakoa segurutik.

Bibliografia

ERKIAGA, E, 2006, *Goizean eta arratsean. Eskubete neurtitz 1 eta 2*. Bilbao : Labayru Ikastegia-BBK Fundazioa.

ZUBIKARAI, A, 1994, «Bizkaierazko literatura idatziko idazle bi», *II. Jardunaldiak, Bizkaiko euskera bizkaiera?*. Bilbao : Bilboko Udala, 123-136.

Kresalaren goramina

MEABE, Miren Agur
Idazlea

Hamazortzi bat urte izango nebazan Eusebio Erkiagaren barri izan neba-nean, Labayruko udako ikastaro baten.

«Nor da Eusebio Erkiaga? Ezagutzen dozue?» galdetu neutsen bueltarakoan etxekoei, eta hareek erantzun: «Ezagutuko ez dogu ba! Gizon altu argal bat, antiojoduna, atititaren laguna dana... Bilbon bizi da, baina udan etorten da, urtero, eta parkean egoten da leiduten, gerizpetan, Hondartxikiari begira. Zer ba?». Eta nik: «Idazlea dalako». Eta etxekoek, barriz: «Bai, abila... Lekitxori buruz idazten dau, baina guri gatx egiten jaku».

Jaioterria sarritan izan zan Eusebioren sormenaren ardatza. Kutun ebana ederretsi nahiak sakatuta, Lekeitiori kantaten eutsan ohitura-koadroen estiloko erretratuak eginez. Kresal-usaina, kaigaineko irudiak eta arrantzu onaren poza, antzinako sinesmenen hutsminagaz batera, gazte-gaztetako olerkietan be topaten doguz.

Lekeitio! (1934)

I

*Putz, putz, ipar-haize mehea,
hondarrez uraren behia;
baltz-moltsoka jolasketan
tutulutik goirantz keia.*

Euskera. 2012, 57, 3. 585-602. Bilbo
ISSN 0210-1564

*Kaia, apain, lehor-ertzean
itsasoaren aurrean;
ontzi askoren etxea
uretan, kai-barrenean.*

*Oihal, sare ta burdina,
nunahi oraldi mamina;
egurats garbiaz nahaste
kresal-usain atsegina.*

*Luzangak hiru-lau nasa
–nun dago gure lanbasa?–
nasa bakotxak ugari
harri-mailadi erreza.*

*Talatik begiratuta,
ura zeruaz mosuka;
erdialdean lerdenik
islea uragaz muturka.*

*Lehorreruntz urre-jantziz
hondartzak hare ta ur garbiz;
ausart eta nasai samar
gure barrakatzak, barriz.*

II

*Ai, gure herriko kaigana,
danetaz kutun dodana.
Nun ete da antzinako
lekittarren sinesmena?*

*Atzerri-usain zatarra
honaino be errez heldu da;
lehen euskaldun ginean,
gaur erdereza barrura.*

*«Lehor ta itsasoz ahaltsu»
asabek esaeratsu;*

*gerokoan be bide horreri
jarraitu behar deutzazu.*

III

*Arrantzuan ibilita
ontziak etxera jita;
kaian bizi direanak
betiro luzeretxita.*

*Lemazainaren semea
mutikotxu errimea
ontziei begira dago
ta dino: «Haxe, gurea».*

*Gerizpearen susmora
autuan hiru agura,
sarri itsasora begira,
itsasora ta zerura.*

*Nasan dagoz neskatilak,
bidean datoz mutilak;
berbaroak urratu dau
aurreko une ixila.*

*Beterik datoz ontziak,
karelak euren neurriak;
albista onak portuan
argitzen ditu begiak.*

Halako egun baten, gure amak Eskolapean eukan dendan agertu jakun Eusebio. Dendari-laguntzaile ibiltzen nintzan oporretan, ordu pare bat egu-nero, bainu-jantzien eta arropa meheen sasoiari. «Zeu zara Pedro Mariren lobeia? Entzun dot zeuri be gustaten jatzula lumeari eragitea...». Lumeari eragin... Bai, orduantxe hasita nengoen-eta nire lehen idazlanak taxutzen, ipuin-sariketetara aurkezten, *Sustrai*a herriko fotokopia-aldizkari xumean nahiz *Idatz & Mintz* dotorean testuak argitaratzen. Amak, mostradore atzetik, keinu bategaz adierazi eustan joateko Eusebiogaz buelta bat emoten.

Arranegi aldera egin genduan. Eguerdi haretan beste pauso bategaz zapaldu neban auzoa, aitaren familia Atxabal kalekoa zan arren, amaren partekoa gerra ostean Mendexatik kalera etorritakoa baitzan, eta Goikokalean bizi ginan, «txaputxeruen» giroan. Beste berba batzuekin esanda, lekeitiarra banintzan, baina ez arranegitarra.

Eusebioren ama be baserritarra zan, Natxituakoa. Akaso horrexegatik marraztuko eban hain zehatz eta idiliko *Aititaren basetxea*. Olerki horrek badauko Elizanbururen «Ikusten duzu goizean...» kantuaren oihartzunik, baina xehetasunez hornituagoa da. Irakurtean, *Mary Poppins* filmeko eszena bategaz gogoratzen naz, zeinegaz eta tximinia-garbitzaileak parkeko harlauzetan koloretako klarionekin paisaia bat marrazten dauanekoa. Maryri eskutik helduta, salto egiten dabe biek marrazkiaren barrura, udaberri beteko toki batean agertzeko. Ahal balitz, jauzi txiki bat egin, eta aititaren basetxera inguratu, egun bakar baterako sikiera, abendua izan arren...

Aititaren basetxea (1931)

*Bideak zehar basorantz doa kirrin-kirrinka burdia,
hegan ez dabil, kikilik dago udazkeneko eulia.*

*Gabonileko aldian gagoz: gabonileko eguna
argidiria izan daneko datorkigu gau iluna.*

*Aita-semeak basorantz doaz behi-buztarridun burdiaz
basetxe ondora ekarteko beterik azpigarriaz.*

*Seme-alaba txiki sendoak joan zirean eskolara,
aitita zaharra ohetik jagi ta berehala sutondora.*

*Ezkaratzean sehaskatxuan datza negarrez umea,
bere zaintzaile arduratsua amatxu bizkor ernea.*

*Basetxea sendo ta zaharra da, harrokeririk bakoa,
gure ibar eta mendietan direanen antzekoa.*

*Basetxe aurrez labagelea, urruntxuago osina,
atartean dau burdilekua, etxaburuan patina.*

*Basobidean dau iturria bere izenez Urgozua,
hango uragaz beterik beti gure edarra pila.*

*Etxe ondoan ibilten ziran oraintsurarte oiloak,
hara ta hona gelditu barik arakaturik soloak.*

*Etzetik dakust orain basoan eurena daben tokia,
zur ta zohiakaz eginak ormak, teilatutxua gorria.*

*Beheko erreka ondoan dago arditxabola lehen zana,
gaur ardīz barik orbel ta iraz beterik egoten dana.*

*Intxaurrondoak, mahasti txikerra, kerixa eta ikoak,
basalorak eta sagastiak, madariondo sendoak.*

*Landa ta mota, larra ta baso basetxearen bazterra,
bekazaleak arduraz zaintzen dakian bere altxorra.*

Kontu-kontari aritu ginan, ni belarriak belaki bihurtu nahi eta ezin, eta bera bere etorrialdia baretu barik. Kinada batek erabilen: bere oroimenaren maminean bizi ziran lagun berezi batzueganako txera kutsatzea gazte jakinguratsu ezjakin bati.

Orduak jo ebanean, etxera lagundu eustan. Gure atariak burdinazko hesi baltza eukan, ate-orri bi, maratilagaz ireki eta ixtekoak. Bera alde batean eta ni bestean egon ginen, antzinako korteju-kontuetan neska-mutilak egon ohi ziran lez.

Behatzaile trebea izanik, aspaldiko denboren eta ohituren azalpen gustagarriak emoteko gauza zan Eusebio, prosan nahiz poesian. Halandabe, nik neuk koplak zaharren moldera eginiko neurtitzak estimaten deusadaz gehien, izadiko irudiak eta maitasun-eskea lotzeko eukan fineziagaitik.

Neurri eta doinu (1934)

*Urdin, udalehenex goia;
musker pampina zelaiak;
ene oldeak tai bage dauka
norbaitenganako nahia.*

*Urak lastan hondarrari,
haize meheak hostoari;
kutuntxuaren irribarreak
atsegin, maitaleari.*

Lan eragile, akulu;
 ilun gauean ikuilu;
 neskatilatxu baten bihotza
 enetzat ezti-gordailu.

Hatzak soina dau sendoa:
 haretx mardulak erroa;
 gure nahitasun berri hau bedi
 enetxu, areagoa.

Muino gaztean gaztelu;
 ezkaratzean zizelu;
 lagunak zintzo maite bazaitu
 bedi dana abespelu.

Eguzkik argi-erreinu;
 adu on sorginak keinu;
 neska pinpirin ezpan gorriak
 ojaldu deust maite-doinu.

Sapailoŕean enarak;
 solo ondoan burdinarak;
 sutei gorian artez landuta
 bion irrirts eta lerak.

Baratzean lili guri;
 larran artaldea zuri;
 gure alkarmin on egartiak
 edur barria dirudi.

Horma zaharra laztan huntzak;
 olio gozoa hontzak;
 ezotu begi gure amesa
 eten barik maite-inontzak.

Bizkor, usoak hegala;
 eder, udaran itzala;
 neskatoaren begiradeak
 dirdizean dau zidarra.

Eder, hitza mingaŕnean;
 guraria barrenean;
 bihotzak tinki alkartu beitez

urrunean nahi hurrean.

*Eder, udaondoꝝ uzta;
bazkal ostean loxusta;
inork eskeini arte ezin daiket
maite-edontzia musta.*

*Eder, alasan mertxika;
neskatxak alai, maixika;
euren irribarre gozoagaz
zoratu dabe karrika.*

*Bihotzak alkarri tinka;
maho gorriak zotinka;
ihunbarreko orduetan
gazteñoak maiteminka.*

*Ipar-haize bigunak putz;
txibiek karpinei zaputz;
kezkaz itxaiten dagoanari
neska-lagunak ezin huts.*

Gure atarikoak ez ziran izan maitakeria-kontuak, ezta hurrik ere, Errepublikaren garaian euskal literaturak ezaguturiko pizkundeari buruzkoak baino: Orixe zala, Lauaxeta zala, Lizardi zala, Loramendi zala... Aldi bakan haretan entzungo ebazan, estrainekoz eta atzenekoz, gure etxeko behebarruak halako izenak, eta baita be 1936ko ekaineko Sanpedroetan Lekeition antolatu zala VII. Olerti Eguna, Azkue aita-semeak omentzeko.

«Estepan lagun handia neban, mutil behargina, zorte txarra izan eban gizajoak... Bizkaiko olerkarien goiko erpinean ipini eban Aitzolek, baina, nire ustez, haren gainetik egoan Orixe, sakonagotik joten eutsan poesiari eta...» aitortu eustan.

Egitasmo handi baten berotara batutako kideak be aitatu eustazan, Augustin Zubikarai eta Joxemari Arizmendiarrjeta, alkarlanean jardundakoak *Eguna* egunkariaren sorrera eta garapen laburrean: «Izan be, orduko aberzale askoren pentsamenean, herrigintza eta fedea alkarri atxikita egozan, eta dana multzoan hartuta egiten genduan beharra». Halan azaltzen dira

hiru lagunak mendira eginiko txango honetan, gogo lurreko arduren tenkadan, «negar-herritik» gora-nahian, zeruko ametsen premian.

Goraminez (1951)

Mendi garaian eder, lizar, hurritz, pago;
izadia eder da, Jauna ederrago.
Beti gora nahirik du gizonak gogo,
gorputzetik arima askatua bego.

Muinoz muino goraka zerurako mailak,
erpin garaienean arrano harkaitzak;
goian zerua zabal, hodeiezko larrak,
mugaz ahantzi dira haizeen hegalak.

Arruetako bake aspaldi gezurra,
bake ediren ezina, larre hutsa lurra;
aberekoa baitu gizonak makurra
ta areagotzen orain gure soin bihurra.

Utz, adiskide onok, ibar urduriak;
utz, ordu batzuetaz eta igan mendiak;
lainoen pare bitez arima intziriak,
arin, goiaren gale, lurrez biluziak.

Aloñaren maldako gandor medarrean
hirur adiskideok uda goiz batean
ikusia nagotzu zorion betean
mintzaldi gozoetan, asper ezinean.

Mendiaren ederra artalde txuriez,
txabola zahar batzuk zurezko hesiez;
ardiak nare han hor belar mizke galdez,
ikuskaria hiretzat, adiskide apez.

Behera xamarrago eleiz aipatua
Andre Mariren alki askok ikertua,
mila eratakoen joera lekua,
gizabihotzen berri, hik, filosofoa.

Eta hirugarrenak —beti ametsetan—
galdegin zerauen, zer ote zeruetan?

Hemengo berrietaz betiro eletan
 ari ordeztu, zergatik ez amets goietan?
 Ta solasok gozaro entzun bitartean
 Iguzkik irrialdi hodeien artean;
 hodei txuri apainak urdin nahastean,
 lerra ez dugu eder pagoa hainbestean.
 Oi, mendiaren deia, sorginkeriz bete.
 negu ordeztu nahiago dut udako epe;
 nigar herri hau dugu arru beltz, negute,
 non ote dauka hemen zorionak ate?
 Hiriko bizi behar latz humek hezita
 halaere ez utzi goibide bisita;
 gauetz ilargiari zakurrak ausika,
 hekien antzora gu maiz intzirika.
 Baina ez hasperena soil, iguzkiari,
 iguzkia ere ba, noizpait itzul ledi;
 iguzkiaren Jabe, zeruen Nagusi,
 Jainko Eder bekigu minon osagarri.
 Mendi garaian eder urritz, pago, lizar,
 zeru urdinean are, gau zardoiez izar;
 soin ustelkor hau dugu hemengo hirizar,
 Hiri Berrian ikus dezagula elkar!

Ezin ukatuzkoa da Lizardiren ikutua eguzkiaren pertsonifikazioan, hizte-
 gian eta izenondoen erabileran, edota inbokazioetan; ezta be Lauaxetak
 Artxanda gainetik barruntaturiko uriko bizimoduaren eta herriaren bizi-
 moldearen arteko kinkarena. Edukiaren aldetik, bere garaian kume danan-
 ren sinetsmena, piztuerarena –«soin ustelkor hau dugu hemengo hirizar»– is-
 latzen dau; eta formaren aldetik, molde klasikoetarako morrontza.

Hori gorabehera, Eusebiok izan eban ahapaldi klasikoetatik aldendu eta
 beste bide batzuetan esperimintatzeko borondatea. Gatx egiten jakon, bai-
 na, errebeldea izatea: bertso-lerro libreekin olgetan hasten zan, apur bat
 tentatu, baina benetakoagoak sentitzen ebazan tradiziozko neurtitzekin egi-
 niko jolasak. Testu honetan ederto esplikatzen dau barritzeko ahalegina, bai

lerroak antolatzeko eran, bai hitz-taldeak neurri jakinetatik apurtzeko jarre-
ran, bai bere ezintasunak aitatzeko zintzotasunean.

Olerki-matxinadea (1952)

I

Gorpu-lorra

Kristalezko kutxa baten
maitekiro gorde dot
gari-lastoz bildua
nire bertso zaharren liburua.

Luma igerra, ugartua,
lurpean dot sartua,
galtzairuzko tresna motz.

Urrezko ortz zorroztua
hartu nahi dot,
barriraztua barik
jaiobarria izan dadin
nire asmoa.
Halan be, lehengoak
esku ta burua.

Betor, ba, nigana,
suspertze berdinbagea,
edur-urtute osteko
iturri gizen betea,
ta irakinerazo odol barria,
mordo maminen ardau gorria.

II

Erbestetuak

Ondarزابالera dei egin deutset
banan banan, bertso lotuei;

Lea ibaiaren azkenertzera,
zortziko nagusi ta txiki
ta enparaukoei.
Uretara bota dot
neurri kordela.
Zergaitik gure hizkerea
Lot zanaren emaztea bezela
geldi, nagi, aldaezina,
neurri jauntxoaren joñu egina?

Bertso arinez
bete dagiguzan paperak,
hitzak banan zenbatzeke.
Hemen ditut erreskadan
deituriko eredu zaharrak:
hamar ta zortzi,
zazpi ta sei
eta abarreko hitz batzarrak.

–Erduze, maiteok,
orain arte jauntxu
zakiguzanok.
Eta horretara ezkerro
bego Berzeo
alde batera,
ta ez neurtu guk
hatsez hats lehengo antzera.
Sasoia zan, bai gero!

Ta orain goazan, eskutxutik,
izaroko horma-bidean zehar, kontuz,
txirrist egin barik.

Hor gertatu deuntsuet
atseginezko ugarte,
larran ibili zaitezen
aspertu arte.

Itxas urdina gerribiran,
urrezko hondartzak urabeheran.

Neguan, gordezuloa babes
ta udan, pinadian geriza ederrez.
Ez zan hain gozo, ai ene,
bere jaunarentzat Muñatones!

Hor edonoiz, kresal-usaindun orroa,
–mugabako zurrunbiloa–
udagoienez taldeetan
pasako usoa.

Munduko geznari
hango ta hemengo barri
itsastar ibiltaunak
santza, kaio ta kalatxori.

Antzinako komentu zaharraren
harri bananduetan
salmo samurberak
otoiez kantetan.

Ta ni, noiznahi
zeuen adi,
ta gero be,
zeuekin sarri,
auzokide kutun
berberton, edegiak leiho ta ate,
zuekandik ez urrun
harrikadea bitarte.

Lumentxaren oinean,
neure habia maitean,
eliza ondoan,
hilerriaren alboan.

Behin baino gehiagotan egon ginan handik aurrera.

Atari-ertzeko solasari Orixerenganako mirespena lotzen deutsodan moduan, herriko beste bazter batzuetan beste lotura batzuk jatortaz, eta nago, atzera begiratuta, esangura gehigarria hartu geinkiela toki horreei, ze, esate baterako, non eta Abadeen Moilan aitatu eustan zein zan bere prosazko eredu txalogarriena, Juan Bautista Eguzkitza, Lemoako abadea.

Eta beste behin, Talan, total gutxien eban poema baten fotokopia emon eustan, patrikaratik toles eginda atarata: Arestik Bartzelonako estudianteei eskainitako *Maldizio betikoa*. Betondo ilunez galdetu eustan: «Honeek dira erabili beharreko berbak? Hau poesia ete da ba...!». Eta nik: «Arestiri esker barritu da euskal poesia baina...». Eguraldi lanbrotsua egoan, behegaina bustita eta olatutzarrak braustadaka, oldarka, Bilboko poetaren izaerari egokion lez.

«Tirixilik...!» esan izango eutsan Eusebiok Gabrieli aurreneko kolpean, haserrebeidea emoten eutsolakoan, baina seguruenetik, segituan esan izango eutsan, apal, «Goizan ba!», aurrera egitekotan alkarzaletasun onbera beharrezkoa dala sinistuta.

Sakabanatzen (1989)

Oi, Aberri maitea,
aspaldiotan saminez betea.
Seme-alabok
—erbestekoen menpe egon arren—
ez gara alkarregaz ondo konpontzen.

Berba on eta bigunen bitartez,
barriketaldi baretsuz
ezin edo...
Indarrez,
iraultzez,
odolez beharko ete?

Taldeak eta lerak,

*bide ezbardinak
 aukeratzen ditugu,
 eta horra hor gure neke
 ta atsekabe,
 sumin eta saminak,
 arimako minak,
 pozik bako etxakide,
 noiz arte...?
 Noiz arte Tubalen lilurak?
 Aitorren laino-amesak?*

*Bihotzen gogorberotasuna,
 adimen muinen uxatu beharra,
 alkartzearen ezina,
 barriro ta barriro
 mendiko negarra.*

*Aberri buztarpetu honetan
 aspaldiko dazaugu
 gero ta zitalago da samina.*

Begi onetik hartu ninduan Eusebiok. Halantxe, iruzkin bat egin eban *Uneka... gaba* lehen ipuin-liburua kaleratu nebanean, 1986an. Modernoa irizten eustan nire estiloari, «nitasuna» agertzeko ausardiagaitik edo. Urte batzuk geroago, Mertxe emazteak Rodriguez Arias kaleko etxean prestatu-tako merienda gozatu bitartean egin eutsozan hainbat hizkuntzazko ohar nire lehen poema-liburua izango zan paper mordoari.

Ordurako irakurrita neukazan *Arranegi* eta beste lan batzuk. Ezin esan istorio hareek goitik behera harrapatzen ninduenik, azken eleberrigileen lilurapean nengoalako, baina Eusebioren idazkerari aparta neritzon: herri-herriko berben ondoan (matarlako, didar, auskaka...), berba exotikoak topaten nebazan (kera, egitada, zertzelada...), neure ariketetan uztartzeko apuntaten nebazan, idazle-kutsu jantziagoa emotearren.

Inoiz edo behin eskutitz labur edo oharren bat be bialdu eustan, laguntze aldera.

Bilbon, 1987-IX-11

Miren Agurtxu:

Hona heldu barri ni, eta «ZER» aldizkariak, urrillekoak, ipuin-sariketea berririo be eratu dauala dakust. Asti laburra, arean, hilla honen amairako bialdu behar eta. Dana dala, ipuintxu bat –hiru-lau orrialdekoa asmatuteko– «mutilla» zara zeu! Gertu, ba, eta ekin.

Jakina, «Euskerazaleak» ez dabe h-rik ikusi gura. Beraz, h-rik barik idatz beharko.

Gura dozun arte, goraintzi.

Erretilu zilarkara bat eta kristalezko edalontzi landuak hartu banebazan ezkon-oparitzat Eusebioren eta familiaren partez, zelan ez jatan egokituko, ba, Lekeitioko Udalak Eusebioren omenez antolaturiko jardunaldietan hizlari izatea? Adituarenak eginez, laburrean, hauxe esan neban haren nobelagintzaren gainean: uriko giroa ekarri ebal (bere garaikoen baserri girotik desbideratu) eta deskripziorako joera nabarmena eukala, dokumentaletako informazioa eskaintzerainokoa; kutsu didaktikoa edo ikasbide morala erielaren lanei; umorez, ironiaz eta zorroztasunez janzten ebazala alkarrizketak, lirikarako isuria inoiz bazterrean laga barik; ahozko hizkerarenganako atxikimendu indartsua eta herri-literaturaren eragin zuzena erakusten ebazala, testularitzaren teknika, esaera zaharrak, bertsoak eta kantak tartekatzeagaitik; literatura eta kultura garaikidearen eta unibertsalaren erreferentziak egiten ebazala...

Eta gaien aldetik, baliotsuak zirala harentzat amatasuna, emakume jatorraren eredia gizonarentzako aldakuntza-indar gisa, ohituren aldekotasuna, erlijioaren defentsa, izen onaren ardura, edota zorigaitzaren agerpen errealista.

Izan, zirikatzailea be bazan Eusebio. Urteen joanean, jarraitu eban antzinako irudiekin emoten sorlekuaren irudia, baina eztenkada malenkoniatsuz gatz-ozpinduta. Modernitateak ernegazio-puntua eragiten eutsan. Eta urteak joan ahala, idazkera ere soildu egin eban, hizkera errazteak herriko irakurleak erakarriko eutsozalakoan edo. Sanantolinetako programetan agertu zan, urtero, 1978tik 1989ra bitartean Eusebioren olerkiren bat, batean masta-puntakoari, bestean elizari, hurrengoan Antzoziz lurmurturrari edo Karraspio Txikiri abestuz.

Txalupetxeak (1989)

*Hainbeste txalupetxe
zirean antxina,
bakotxak berak eukan
baztertxu jakina,
etxean bazkari ta
afari arina,
lauretako gura
aparte egina.*

*Lauretan gura eban
umeak ogia;
gizonak, barriz, ogi
eta lazeria:
ogi barruan jaki
apurra iratzia,
eskua atzekaldean
eta han, amuzkia.*

*Txikito kosterarik
ez egoanean
egotaldi nasaia
taberna ilunean,
kuartilerdiko pitxar
zuria aurrean,
mahastiko ur baltza
pitxar barrenean.*

*Pitxarrekoa astiz
edan bitartean
batzuk kanta kantari
geratzen zirean:
«Markesaren alaba»
kantuen artean,
bihotzak samur-samur
ilunabarrean.*

«Amoriuu zeukan
barrena sartua»
holan amaituten
zan bigarren bertsua.
Markes baten alaba
txit maitemindua,
arrantzale bategaz
zorabiatua.

Arrantzaleen kanta
bigun gozatsuak
betiko galdu ditu
giro modernuak;
han amaitu zirean
hango berbaruak...
telebisteak gaukaz
gaur menperatuak.

Zer ikusiko gagoz
eta zer entzungo,
tresna zirina ez da
ixiltzen egundo,
tramankuluak hainbat
kanal eta zingo
estresak edo expresak
gaitu danok jango.

Gaztaroa eta helduaroa joandakoan, bizialdiaren zorabioan ezagututako guztia eskertu beharra igarrita, tristeziak irabazi eban tokia Eusebioren lerroetan. Baetorren agur baltza esateko ordua. Alabaina, gogoan daukat berak txantxetan esaten ebana: «Lekeitioko atso-agureek ez dabe sekula nire leihopetik pasatu nahi izaten». Zergaitik hori? Ez kalea aldapatsua eta iluna zalako –izan be bada–, kanpokatuko bidearen hasieratxoan egoalako baino.

Heriotzak Eusebio harrapatu ebanean, Bartzelonan nengoan lan-kontu batzuetan, eta etxekoek zuzenean deitzeko akordua izan eben. Orduetik atzera samar kaleratu zan nire lehen poema-liburuxka, idatzi baino urte pi-

lotxo geroago: *Oi, hondarrezko emakaitz!* Argitaratuta ikusi ezin arren, zu-zena iruditu jatan berari eskaintzea, estimazioaren erakusgarri. Geroago, pertsonaiatzat hartu neban *Urtebete itsasargia* gazte-nobelako kapitulu baten, gerra zibilaren giroko eztabaida politiko baten aitzakian. Pozarren egongo litzateke bera, nik uste, lagun, erkide eta lankide baten eskutik paperezko Eusebio bihurtuta.

Atzenerantz (1989)

Geldiezinak dira aldiaren
erlojuaren besoak;
besoek garoiez atzenerantz,
apurka-apurka beherantz.
Itxaropenaren izarrak
dirdisak makaltzen deuskuzanean,
zalantza bildurrantza
sortzen da bihozpean,
ez jaku argitasunik sartzen
leihorik zabalenenan.
 Iluntzea da, ta zulora deia,
 dei ixila, dei lupua, ankerra.
Zorabioa amaitu-hurren da.
Lagunei, gauzei, etxekoei, guztiei
agur egin beharra.
Agur betikorra.
Agur baltza.

* * *

Oharra: Eusebioren olerkiak *Goizean eta arratsean* liburutik hartutakoak dira, Igone Etxebarriaren edizioa. Sutondoan sorta, Labayru ikastegia, 2006

Eusebio Erkiagaren omenaldia: hondar hitz

HARITSCHELHAR, Jean

Euskaltzain emeritua. Literatura Ikerketako batzordeburua

Hemen mintzo naiz Literatura Ikerketako batzordeburu gisa. Alabaina, LIBek du antolatu goiz honetako ekintza Eusebio Erkiagaren omenaldia Deustuko Unibertsitateko Atrioan.

Lehenik nahi nuke eskertu Deustuko Unibertsitateko errektoreordea, Roberto San Salvador jauna, egin digun harreraren gatik, utzi duelakotz guretzat gela eder hau. Eskerrik beroenak doaz ere goiz honetako mintzalariei: EHUko Roberto Mielgo irakaslea, Ana Toledo euskaltzaina eta Deustuko Unibertsitateko irakaslea, Andres Urrutia euskaltzainburua eta Deustuko Unibertsitateko irakaslea, Igone Etxebarria euskaltzain urgazlea, Labayru ikastegikoa, bai eta ere Miren Agur Meabe idazlea hautatu dituelakotz Eusebio Erkiagaren idazkietan zenbait zati interesgarriak, erakutsiz zein zabala den haren literatura eremua.

Agurtu nahi dut ere lehenbiziko lerroan dagoen Eusebio Erkiagaren familia. Nihaurek ezagutu dut Eusebio, nahiz ez naizen maiz kurutzatu harekin. Egia erran, garai batean, hileroko biltzarrak egiten ziren Donostian, toki egoikia zelakotz denentzat, bainan, zuen lanaren gatik, ez zen usu agertzen.

Agurtzen ditut ere gela honetan bildu diren guziak Eusebio Erkiagaren oharatzeko, pozik ikusten dudalarik Deustuko Unibertsitateko ikasle andana bat haien artean.

Baliatzen naiz parada honetaz adierazteko zer den Literatura Ikerketako batzordearen lana. *Iker* Saileko bosgarren batzordea da eta kezkatzen da

bereziki irakaskuntzak, izan dadien bigarren mailakoa edo unibertsitatekoa, behar dituen tresnetaz. Duela lau urte, 2008an hain zuzen, kaleratu du *Literatura terminoen hiztegia* 800 orrialdeko liburu gotor bat bere 545 sarrerekin, bakoitzak daukalarik bere adiera eta euskal literaturan dituen adibide bat edo bertze. Hots, liburu edo hobeki erran hiztegi baliosa eta baliagarria, zerbitzari paregabekoa bai unibertsitateko irakasle eta ikasleentzat bereziki. Geroztik, bertze lan batetan sartua da LIB deritzan batzordea, euskal literaturaren antologia bat, lehen liburukiak biltzen dituela Erdi Aroko eta XVI. mendeko idazleak. Datorren urtean, 2013an beraz, argitaratuko da lehen liburuki hori.

Guk, euskaldunok, badakigu Euskal Herriak duen altxorrik nagusiena euskara dela, gure arbasoek sortua historiaurrean eta geroztik erabilia bere tokia zainduz, indoeuropar hizkuntzen kontra borrokatuz.

Bainan euskararen lorategia euskal literatura da, ahozkoa lehenik eta idatzia 1545ean hasiz, orduan Etxepare Eihalarreko eta Zaroko erretoreak aldarrikatzen zuela euskara jalgi zadien kanpora, plazara, mundura eta munduko hizkuntzen dantzara inprimatua zenez gero.

Hortakotz LIB batzordeak eginbidetzat dauka euskal literaturan agertu diren idazleen ohoratzea, kongresu batzuetan, hala nola Oihenart XVII. mendeko olerkari zuberotarra, Anton Abbadia Lore Jokoen sortzailea XIX. mendean, edo jardunaldietan; bizpahiru adibide ematekotan Elizanburu, Oxobi, Lafitte eta igaz Xaho Iparraldekoak eta berdin Hegoaldekoak Kardaberaz, Ubillos, Lizardi, Lauaxeta bai eta egungo Eusebio Erkiagaren ohoretan. Mintzaldi guziak agertu dira, kongresuenak *Iker* bilduman eta jardunaldienak *Euskera* Euskaltzaindiaren agerkarian.

Berriz ere eskerrak bihurtuz, bai mintzatu direnei eta bai ere entzule guziei, bukatutzat emaiten ditut Eusebio Erkiagari eskainitako jardunaldiak.

Beste ikerketak

Euskera. 2012, 57, 3. Bilbo
ISSN 0210-1564

Birformulazioa eta birformulatzaile esplikatiboak hizkera juridikoan¹

Reformulación y reformuladores explicativos en el
lenguaje jurídico

Reformulations, reformulateurs explicatifs dans la
langue juridique

Reformulation and explanatory reformulators in legal
language

ALBERDI LARIZGOITIA, Xabier
Euskal Herriko Unibertsitatea

EZEIZA RAMOS, Joseba
Euskal Herriko Unibertsitatea

Noiz jaso: 2013-02-21

Noiz onartua: 2013-07-09

¹ Artikulu hau Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitateak (UPV/EHU) –Unibertsitatea-Gizartea modalitatean– finantzatu duen US10/10 «Euskarazko diskurtso-markatzaileen hiztegia (I) / Diccionario de marcadores discursivos del euskera (I)» ikerketa-proiektuaren emaitzatariko bat da. Euskal Irrati Telebistarekin (EITB) eta Elhuyar Fundazioarekin sinatu ditugun lankidetzaz hitzarmenei esker garatzen ari gara proiektua. Artikulua, halaber, Xabier Alberdik parte hartzen duen «Gogo elebiduna / La mente bilingüe» (IT665-13) talde egonkortuaren ikerketaren emaitzen artean sartzen da.

Ikerlan honetan 'birformulazioa' eta 'diskurtso juridikoa' aztergaiak uztartu ditugu. Zehatzago esanda, euskarazko diskurtso juridikoan azalpenezko birformulazioak zer-nola-ko pisua duen eta birformulatuak esplikatiboak (*alegia, hau da, hots...*) nola erabiltzen diren ikertu dugu.

Artikuluaren lehen atalean ikerlanaren nondik norakoak aurkeztu ditugu. Bigarren atalean, birformulazioa zer den, nola gauzatzen den eta zer egitura duen azaldu dugu; orobat azaldu dugu zein diren birformulazio mota nagusiak eta zein diren euskarazko birformulatuak nagusiak. Hirugarren atalean, corpus zabal batean oinarriturik, estatistikoki eta kualitatiboki aztertu da nola erabiltzen diren hizkera juridikoan (lege-testuetan eta testu akademikoetan) eta hizkera orokorrean birformulatuak esplikatiboak. Laugarren atala, azkenik, ondorioei eskainita dago: azalpenezko diskurtso juridikoan (testu akademikoetan, bereziki) maiz jotzen da birformulaziora eta birformulatuak esplikatiboak erabiltzera; egiaztatu dugunez, birformulatuak jakin batzuk dira erabilienak eta haien agerpen-maiztasuna aldatu egiten da alorraren arabera eta generoaren arabera; bestalde, birformulatuak esplikatiboen agerpena eta eginkizun diskurtsiboak aldatu egiten dira testu motaren arabera (hots, lege-testuetatik testu akademikoetara).

Gako-hitzak: birformulazioa, birformulatuak esplikatiboak, diskurtso-markatuak, hizkera juridikoa, testu akademikoak, lege-testuak, *alegia, hau da, hots*.

En este artículo analizaremos conjuntamente la 'reformulación' y el discurso jurídico. Dicho con más detalle, estudiaremos el peso que tienen los reformuladores explicativos en el discurso jurídico en euskera e investigaremos como se utilizan los reformuladores explicativos (*alegia, hau da, hots...*)

En el primer apartado del artículo, presentamos las características de la investigación. En el segundo apartado, explicamos qué es la reformulación, cómo se realiza y qué estructura tiene; explicamos cuáles son principales tipos de reformulación y cuáles son los reformuladores principales en euskera. En el tercer apartado, basándonos en un amplio corpus, hemos analizado cómo se utilizan los reformuladores explicativos en el lenguaje jurídico (textos legales y textos académicos) y en la lengua general. El cuarto apartado está dedicado a las conclusiones: en el discurso jurídico explicativo se recurre mucho a la reformulación y al uso de reformuladores explicativos; hemos comprobado que algunos reformuladores son los más utilizados, y que su grado de utilización cambia en función de la disciplina y del género; por otro lado, la aparición de los reformuladores explicativos y sus funciones discursivas cambian dependiendo del tipo de texto (es decir, de los textos legales a los textos académicos).

Palabras clave: reformulación, reformuladores explicativos, marcadores del discurso, lenguaje jurídico, textos académicos, textos legales, *alegia, hau da, hots*.

Au premier point de l'article nous présentons les caractéristiques de la recherche. Au second point nous expliquons ce qu'est la reformulation, comment elle est faite et quelle est sa structure; nous expliquons quels sont les types principales de reformulation de base et quelles sont les principaux reformulateurs en langue basque. Au troisième point, nous basant sur un vaste corpus, nous avons analysé comment sont utilisés les reformulateurs explicatifs dans la langue juridique (textes légaux et textes académiques) et dans la langue générale. Le quatrième point est consacré aux conclusions: dans le discours juridique explicatif on recourt très souvent à la reformulation et à l'usage des reformulateurs explicatifs; nous avons constaté que certains reformulateurs sont plus utilisés que d'autres et que leur niveau d'usage change en fonction de la discipline et du genre; par ailleurs l'apparition des reformulateurs explicatifs et leurs fonctions discursives changent selon le type de texte (c'est-à-dire des textes légaux aux textes académiques).

Mots-clés : reformulation, reformulateurs explicatifs, marqueurs de discours, langue juridique, textes explicatifs, textes légaux, *alegia, hau da, hots*.

In this piece of research we have connected the topics of 'reformulation' and 'legal language'. To be more precise, we have examined the weight given to explanatory reformulators in legal discourse and how the reformulators (*alegia, hau da, hots...*) are used.

In the first section of the article we present the main features of the research. In the second section we explain what constitutes reformulation, how it is effected and how it is structured; we also present the major types of reformulation and the main reformulators used in Basque. In the third section, based on a broad corpus, a statistical and qualitative analysis of the way explanatory reformulators are used in ordinary and legal language (legal and academic texts) is carried out. Finally, part four is concerned with the results: in explanatory legal discourse (especially in academic texts) reformulation and explanatory reformulators are widely used; we have been able to show that certain reformulators are the most widely used and that their frequency of appearance changes according to subject matter and genre; in addition, the presence of explanatory reformulators and their discursive functions change according to text type (e.g. from legal to academic texts).

Keywords: reformulation, explanatory reformulators, discourse markers, legal language, academic texts, legal texts, *alegia, hau da, hots*.

1. Atarikoa

Azken urteotan berriz ere eztabaidagai bihurtu den eta pil-pilean dagoen ikerlerro batean kokatzen da gure lan hau. Diskurtso-markatzaileez dihardugu artikulu honetan. zehatzago esanda, diskurtso-markatzaile mota batez: birformulatzaileez. Eta, zehazkiago, birformulatzaileen sail paradigmatico bat dugu aztergai: birformulatzaile esplikatiboak (*alegia, hau da, hots...*). Bestalde, aztergai hori diskurtso juridikoaren azterketarekin uztartu dugu gure ikerlanean.

Bi helburu nagusi ditu gure ikerlanak: a) birformulatzaile esplikatiboak aldagai edo parametrotzat harturik eta jomugan diskurtso juridikoko bi testu mota (lege-testuak eta testu akademikoak) izanik, egiaztatzea ea ba ote dagoen nolabaiteko korrelaziorik testu motaren eta birformulatzaileen erabileren artean; b) deskribatzea eta azaltzea nola eta zer eginkizun diskurtsibotarako erabiltzen diren birformulatzaile esplikatiboak lege-testuetan eta zuzenbideko testu akademikoetan, eta erabilerok hizkera orokorrekoekin alderatzea, bai kuantitatiboki eta bai kualitatiboki. Azken batean, helburu orokorra da birformulatzaile esplikatiboen azterketaz baliatzea diskurtso juridikoa ezaugarritzeko.

Beraz, diskurtsoaren azterketari eta aldakortasunari lotuta dago gure lana. Izan ere, nahikoa arrazoizkoa dirudi pentsatzeak testu motak (gure kasuan, lege-testuak vs testu akademikoak) nolabait baldintzatu dezakeela diskurtso-markatzaileen erabilera, bai kantitateari, bai nolakotasunari dagokienez (Loureda eta Acín, 2010: 38²; Larringan, 2007: 123).

² «La variación se da en la medida en que parece una hipótesis razonable, ya demostrada en varios estudios, que en relación con los diferentes tipos de texto (o secuencias textuales) se da, desde un punto de vista cualitativo el predominio de una u otra función de los marcadores; por su parte, desde un punto de vista cuantitativo podría suponerse una variación en el índice de frecuencias del empleo de estas unidades supraoracionales.» (Loureda eta Acín, 2010: 38).

Metodologiari dagokionez, EUDIMA ikerketa-proiektuko corpus zabalaz baliatu gara testuak eta datuak aztertzeko. Egungo euskara zaindua islatu nahi du EUDIMA corpusak³ eta honela osatuta dago⁴:

1. taula. EUDIMA corpusaren osaera

A1.	ZIO corpusa ¹	1,0 milioi testu-hitz
A2.	EHUko eskuliburu itzuliak	5,5 milioi testu-hitz
A3a.	Zuzenbidea / lege-testuak	4,1 milioi testu-hitz
A3b.	Zuzenbidea / testu akademikoak	2,5 milioi testu-hitz
A4.	Pentsamenduaren Klasikoak ²	10,7 milioi testu-hitz
B1a.	EPD liburuak ³	10,2 milioi testu-hitz
B1b.	EPD prentsa ⁴	10,5 milioi testu-hitz
B2.	ZT Corpusa ⁵	6,6 milioi testu-hitz
C1.	ETBko dokumentalak	0,5 milioi testu-hitz
C2.	Goenkale corpusa ⁶	11,0 milioi testu-hitz
	GUZTIRA	62,6 milioi testu-hitz

Jatorrizkoak	35,7 milioi testu-hitz
Itzulpenak	26,9 milioi testu-hitz
GUZTIRA	62,6 milioi testu-hitz

¹ <http://www.ehu.es/ehg/zio/>

² <http://ehu.es/ehg/pkc/>

³ <http://ehu.es/ehg/epd/>

⁴ <http://ehu.es/ehg/epd/>

⁵ Zientzia eta Teknologiaren Corpusa: <http://www.ztcorpusa.net/cgi-bin/kontsulta.py>

⁶ <http://ehu.es/ehg/goenkale/>

³ Guztira 62,6 milioi testu-hitz ditu corpusak eta halako oreka bat lortu da testu itzulien eta jatorrizkoen artean. Testu mota batzuk biltzen ditu (akademikoak, lege-testuak, prentsa, saiakera) eta, bereziki, ahozko hizkuntzara hurbiltzen diren bi azpicorpus ditu: alde batetik, Goenkale, zeinak hein batean lagunarteko erregistroa imitatzen baitu; eta, bestetik, ETBko dokumentalen corpusa, zeinak, entzunak izateko testuen bidez, erregistro zaindua islatzen baitu.

⁴ Corpusari dagokionez, eskerrak eman behar dizkiogu lehenik Ametzagaña I+G+b taldeko Josu Landari, corpusa arakatzeko tresna ezin hobea –eta gure beharretara egokitua– sortu eta ikertal-

Euskarazko bibliografian biziki azpimarratu da aspaldi honetan (Esnal, 2002a, 2002b; Euskaltzaindia, 2008; Urrutia, 2008) nola erabil daitezkeen modu estrategikoan diskurtso-markatzaileak komunikazio eraginkorragoa lortzeko (atzera-kargaren arazoa konpontzeko, perpausen segmentazioa markatzeko...). Orobat azpimarratu da zer nolako garrantzia duten markatzaileek testuaren «arkitekturaren». Baina gure artean ez da behar beste azpimarratu, gure iritziz, diskurtso-markatzaileei buruzko ikerketa teorikoek aspalditik nabarmendu duten ideia bat (Blakemore, 2002; Martín Zorraquino eta Portolés, 1999: 4057; Martí Sánchez, 2011: 18-19; Aschenberg eta Loureda, 2011b: 13): alegia, diskurtso-markatzaileek berez dutela funtzio komunikatibo estrategikoa; izan ere, hartzaileari diskurtsotik inferentziak ateratzen laguntzeko gida edo jarraibide moduko batzuk eskaintzea da diskurtso-markatzaileek duten funtzio diskurtsibo berezkoa.

Artikulu honek ikerlerro interesgarri bat jorratzen du diskurtso espezializatuaren azterketan. Izan ere, orain ari dira sortzen eta finkatzen euskarazko hizkera juridikoan hizkuntza-usadio eta tradizio diskurtsiboak, eta alderdi horretatik ezin emankorragoa izan daiteke diskurtso-markatzaileen azterketa. Egia esan, Andres Urrutiaren lan bat (Urrutia, 2008) dago gure ikerlanaren abiaburuan, han esaten baitu Urrutiak (2008: 537) *–Kode Zibila* testura mugaturik bere azterketa– birformulatzailerik esplikatiboak «zioen azalpenetan» azaltzen direla batik bat. Ildo horri jarraiki, ikerlan honetan, birformulazioaren eta birformulatzailerik erabilera aztertu dugu, azken hamarkadan euskaraz eman diren lege-testu eta zuzenbideko testu akademiko esangarrienei erreparatuz, betiere, birformulatzailerik esplikatiboek diskurtso juridikoan duten erabilera inguramendu zabalagoan ezaugarritzeko.

dearen eskura jarri duelako; orobat eskertu behar diogu UPV/EHUko Euskara Institutuaren zuzendari Pello Salabururi (<http://www.ei.ehu.es>), Institutuaren corpusak gure zerbitzura jarri dituelako (ZIO, Pentsamenduaren Klasikoak, Ereduzko Prosa Dinamikoa eta Goenkale). UPV/EHUko Euskara Zerbitzuaren zuzendari Jesus Mari Makazagari eskertu behar diogu, halaber, EHUko ikasliburu itzuliak gure eskura jarri izana. EITBrekiko lankidetzari esker eta, zehazki, Asier Larrinagaren bitartekotzari esker eskuratu dugu ETBko dokumentalen corpora. Elhuyar Fundazioarekiko lankidetzaren baten bidez eskuratu ditugu Zientzia eta Teknologiaren corpuseko testuak (ZTC). Eta, azkenik –baina ez azken–, Joseba Ezeizaren Garalex corpusetik (<http://www.hizlan.org/db-zuzenbidea/>) eskuratu ditugu zuzenbideko testuak.

Artikulu honela egituratuta dago: lehen atalean ikerlanaren nondik norakoak aurkeztu ditugu; bigarren atalean, birformulazioari eta birformulatzaileriei buruzko sarrera orokor bat eskaintzen dugu; hirugarren atalean, estatistikoki eta kualitatiboki aztertu da nola erabiltzen diren hizkera juridikoan (lege-testuetan eta testu akademikoetan) eta hizkera orokorrean birformulatzailerien esplikatioak; laugarren atala, azkenik, ondorioei eskainita dago.

2. Birformulazioa

Atal honetan, labur bada ere, saiatuko gara azaltzen birformulazioan gauzatzen den eragiketa diskurtsiboa zertan den, zer egitura duen eta zehazki nola eta zer markatzailearen (birformulatzaileraren) bidez gauzatzen den.

2.1. Diskurtso-markatzaileak eta birformulatzailerak

Euskaraz eta euskarari buruzko bibliografian –inguruko hizkuntzetan bezalatsu⁵– termino bat baino gehiago erabili izan dira kategoria bera izendatzeko: *diskurtso-markatzaileak* (Euskaltzaindia, 2008), *testu-markatzaileak* (Euskaltzaindia, 2008), *testu-antolatzaileak* (Larringan, 1996; Larringan, 2007; Euskaltzaindia, 2008)... Baina okerrena izan ohi da termino-aniztasun horren atzean hurbilketa teoriko eta kontzeptualizazio desberdinak ezkatatu ohi direla (Martí Sánchez, 2011: 2).

Lan honetan geure egiten dugu Martín Zorraquino-k eta Portolés-ek (1999: 4057) eman zuten definizioa:

Los marcadores del discurso son unidades lingüísticas invariables, no ejercen una función lingüística en el marco de la predicación oracional –son, pues, elementos marginales– y poseen un contenido coincidente en el discurso: el de guiar, de acuerdo con sus distintas propiedades morfosintácticas, semánticas y pragmáticas, las inferencias que se realizan en la comunicación.

⁵ Ikus, besteak beste: Vázquez Veiga, 2011; Martín Zorraquino y Portolés, 1999: 4057; Garcés, 2008: 14-15; Loureda y Acín, 2010: 20.

Definizio horretan diskurtso-markatzaileen bi ezaugarri bereizgarriak⁶ geratzen dira azpimarratuta (Martí Sánchez 2011: 18-19): alde batetik, diskurtso-markatzaileek duten jarraibide-, prozedura- edo prozesatze-esanahia⁷ eta -balioa azpimarratzen da (hots, esatariaren eta hartzailearen arteko elkarlana eta enuntziatuen interpretazioa gidatu behar duen lankidetz); beste alde batetik, perpausaren esparruan inolako funtzio sintaktikorik ez betetzea da diskurtso-markatzaileen bigarren ezaugarri funtsezkoa. Ez da, beraz, gramatika-kategoria berri bat, ezpada kategoria funtzional, diskurtsibo edo pragmatiko «berri» bat (Loureda eta Acín, 2010: 32; Real Academia Española, Asociación de Academias de la Lengua Española, 2010: 2355; Martí Sánchez, 2011: 18-19). Aschenberg-ek eta Loureda-k argitzen dutenez:

Y comunicar es un baile en el que toman parte dos: según los argumentos de la Teoría de la relevancia (...), el hablante traslada al oyente la intención de comunicar algo y el oyente realiza razonamientos inferenciales. En efecto, cuando hablamos, el contenido expresado raramente se limita a lo dicho, de ahí que la captación del sentido necesite de un proceso interpretativo que se apoye en la información contextual actualizada. (Aschenberg eta Loureda, 2011: 12)

Lo importante, como se ha señalado en numerosas ocasiones, es que hay un conjunto de «pequeñas palabras», las partículas discursivas o marcadores del discurso, que tienen precisamente esta función. En efecto, en el ámbito de la comunicación ostensivo-inferencial no existe una heurística perfecta, una decodificación automática. De ahí que se necesiten guías: en una teoría que asume la construcción de enunciados que son sometidos a cómputos inferenciales es natural

⁶ Diskurtso-markatzaileen beste ezaugarri batzuk honako hauek dira (Martín Zorraquino, 2010: 104-113): a) unitate aldagaitzak eta ongi finkatuak izatea; b) tarteki gisa agertzea aparteko enuntziatuetan (modifikatzaile, azalpen eta elementu parentetikoak agertu ohi diren posizioan); c) izaera funtzional eta opakoa izatea (esapideen kasuan esanahi ez-konposizionala); d) aldaketa-prozesu baten emaitza izatea (gramatikalizazioa eta lexikalizazioa); e) diskurtso-markatzaileen azpimultzoetako batean modu koherentean sailkatu ahal izatea (birformulatzailak, egitura-tzaileak, emendiozkoak...).

⁷ «El significado procedimental, también llamado de procesamiento, es la información sobre cómo procesar el significado conceptual, el cual se define a su vez como la información léxica sobre el contenido proposicional de los enunciados» (Loureda y Acín, 2010: 35).

que haya expresiones que restrinjan esas operaciones: estas restricciones guiarán al oyente hacia los efectos esperados y le ahorrarían esfuerzo de procesamiento (Blakemore 1997: 95). Estas expresiones que restringen la interpretación de las unidades con significado representacional son los *marcadores del discurso*. (Aschenberg y Loureda, 2011: 13)

Hurrengo atalean azalduko denez, diskurtso-markatzailetzat jo behar ditugu birformulatzaileak (*alegia, hots, hau da, erran nahi baita, bestela esanda...*), kategoria funtzional horren bi ezaugarri bereizgarriak dituztelako: lehenengo eta behin, prozesatze-esanahia dutelako eta haien eginkizuna hartzaileari diskurtsoaren interpretazioan eta inferentzietan laguntzea delako; bigarrenik, agertzen diren perpausean funtzio sintaktikorik betetzen ez dutelako. Zehatzago esanda, diskurtso-markatzaileen artean bereizi ohi diren azpimultzoetako bat osatzen dute birformulatzaileek.

2.2. Birformulazioa eta birformulatzaileak

Behin puntu honetara iritsita, birformulazioa eta birformulatzaileak zer diren azaldu beharrean gaude. Hartzaileari edo solaskideari aurreko diskurtso-atala egokiro interpretatzen laguntzeko gauzatzen den diskurtso-eragiketara bat da birformulazioa eta honetan datza funtsean:

Desde nuestra perspectiva, el proceso de reformulación consiste en volver sobre el contenido de un miembro o de un enunciado anterior o sobre el acto de enunciación, para expresarlo de otra manera equivalente o distinta. Se trata de un procedimiento de reinterpretación discursiva que evidencia la intencionalidad del hablante de guiar al interlocutor para que interprete el mensaje de la manera adecuada. (Garcés, 2008: 75)

Diskurtsoa antolatzeko prozedura bat da birformulazioa: haren bidez esataria aurreko diskurtso-atalera edota aurreko enuntziatio-ekintzara itzultzen da, hura berrinterpretatzeko edo bestelako ikuspegi batez aurkezteko (Garcés, 2009: 17). Birformulazioa, beraz, diskurtsoan lehenago adierazitakoa bestelako hitzez berradieraztea edo birformulatzea da. Hiztunak bere diskurtsoaren kontzientzia hartzen du eta –egin duen formulazioa guztiz

gogobetegarria iruditu ez zaiolako, edo nahita diskurtsoa hala antolatu nahi duelako eta efektu diskurtsibo jakin bat lortu nahi duelako⁸-, beste hitz batzuen bidez edo ustez argiagoa den formulazio baten bidez saiatzten da adierazten hartzaileari adierazi beharrekoa.

Hiztunak berak jar dezake abian (Garcés, 2008: 69; Garcés, 2009: 17-18) birformulazio-prozesua ('autobirformulazioa'), edo beste hiztun edo solaskide batek ('heterobirformulazioa').

Eta zeregin horretarako, besteak beste, birformulatzailerak baliatzen ditu hiztunak. Hona hemen zer atal bereizten diren ohiko birformulazioetan:

Duela bi urte, 2007ko otsailean, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa* «transgenikorik gabeko eremu» izendatu zituen *Jaurlaritzak*; **alegia**, **pertsona** edo **abereentzako elikagai izan zitezkeen landaketa transgenikoen aurka agertu zen**.

Birformulakizuna ⁹ [p]	(...) Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa «transgenikorik gabeko eremu» izendatu zituen <i>Jaurlaritzak</i> ;
Birformulatzailerak	alegia
Atal birformulatzailerak [q]	pertsona edo abereentzako elikagai izan zitezkeen landaketa transgenikoen aurka agertu zen [<i>Jaurlaritza</i>].

Beraz, honelakoa da birformulazioen egitura (Garcés 2009: 23):

A atala + (lokailua) + B atala
[birformulakizuna] [birformulatzailerak] [atal birformulatzailerak]

Atal birformulatzailerak, bestalde, enuntziatu zati bat zein enuntziatu oso bat izan daiteke, eta askotariko kategoria sintaktiko edo lexikokoa (perpausa, izen-sintagma, aditz-sintagma, izena, aditza, adberbio...). Birformulakizuna, be-

⁸ Garcés-ek (2009: 18) azaltzen duenez: «Cabe diferenciar, en este sentido, el papel que cumple la reformulación en el discurso no planificado, destinado principalmente a resolver problemas de comprensión comunicativa, de la función que desempeña en el discurso planificado, donde se convierte en un mecanismo para alcanzar determinados efectos contextuales, no transmitidos por la primera formulación (Blakemore, 1993, 2002).»

⁹ Adibide zenbakitu guztietan letra etzanaren bidez markatu dugu birformulakizuna; letra lodiz eman dugu atal birformulatzailerak; eta letra lodiz eta azpimarratuta, birformulatzailerak.

rebat, enuntziatu zati bat zein enuntziatu oso bat izan daiteke (eta are enuntziatu batzuk ere, laburbiltzaileen kasuan). Bi atalen artean sarri egoten da kidetasun edo paralelismo funtzionala (bereziki, birformulazio partzialetan¹⁰).

Gehienetan agerian daude diskurtsoan birformulazioaren bi atalak (birformulakizuna eta atal birformulatzailerik), baina kasu batzuetan –bereziki, birformulatzailerik urrutizailerik– isilean geratzen da birformulakizuna. Hala eta guztiz ere, pentsa daiteke birformulatzailerik beti betetzen dutela lokailu-zeregina (Garcés, 2008: 28); izan ere, ageriko atalak lotzen dituzte gehienetan eta batzuetan isildutako enuntziatu batera bidaltzen gaituzte.

Egia esan, ez da beti ezinbestekoa birformulatzailerik erabiltzea birformulazioa gauzatu dadin¹¹. Birformulatzailerik esplikatioak errazago ken daitezke baldin eta bi atalen artean baliokidetasun semantikoa badago¹²; ezin dira ezabatu, ordea, inferentzia-erlazioa egonez gero. Bestelako birformulazio motak (laburbiltzea, urrutizailerik, zuzenketa) adierazten dituzten birformulatzailerik, ostera, agerian egon behar dute eskuarki, osterantzean diskurtsoaren interpretazioa ez da berdina eta.

Goragoko adibidean, esate baterako, *alegia* birformulatzailerik kenduta ere berdin-berdin ulertuko genuke bigarren enuntziatua: hots, ez genuke arazorik izango konturatzeko bigarren enuntziatuan nolabaiteko azalpena datorrela, edo, bestela esanda, ez genuke arazorik izango bigarren enuntziatua aurreko enuntziatuaren azalpen edo birformulaziotzat ulertzeko. Alde horretatik esan daiteke birformulatzailerik diskurtsoaren hariak eta norabideaz hobeto jabetzeko bide-seinale moduko batzuk direla: gure adibidean, bigarren enuntziatuaren hasieran mugarri gisa agertzen den *alegia* birformula-

¹⁰ Birformulazio partzialetan, birformulakizuneko enuntziatuaren zati bat birformulatzen da (infra 3.1.3.).

¹¹ Birformulakizunaren eta atal birformulatzailerik artean dagoen erlazioaren arabera, errazagoa, zailagoa edo are ezinezkoa izan daiteke birformulatzailerik ezabatzea (ikus Garcés, 2009: 24-25).

¹² Beherago azalduko denez (infra 2.4.), birformulazio parafrastikoan errazagoa da birformulatzailerik ezabatzea. Hala, bada, birformulazioa birformulatzailerik bidez edo birformulatzailerik gabe gauzatzen den kontuan harturik, autore batzuek bi birformulazio parafrastiko mota bereizten dituzte: birformulatzailerik gabe gauzatzen den '*funtzio* diskurtsibo parafrastikoa'; eta birformulatzailerik bidez bideratzen den '*eragiketa* diskurtsibo parafrastikoa' (Garcés, 2009: 19).

tzaileak –azalpenezko birformulatzailerik baita– argiro adierazten dio hartzaileari ondoren nolabaiteko azalpena edo berrinterpretazioa datorrela.

Bereizketa bat egin beharra dago birformulazioaren edukiaz. Gehienetan birformulakizunaren edukiari edo adieraziari dagokio atal birformulatzailerik egiten den formulazio berria. Baina batzuetan enuntziatio-ekintza bera –esatea bera– bihurtzen da birformulazioaren helburu: horixe gertatzen da, esate baterako, *hobeto esanda*, *hobeki esanda* eta antzerako birformulatzailerik zuzentzaileak edota *labur esanda* moduko birformulatzailerik erabiltzen direnean (ikus Garcés, 2008: 78-79).

Azpitarratzekoak dira birformulatzailerik diskurtso-markatzaileekin partekatzen dituzten ezaugarriak:

- a) prozesatze-esanahia izatea eta hartzailea inferentzietan gidatzeko funtzioa izatea
- b) perpausean funtzio sinktatorik ez betetzea
- c) aldagaitzak izatea
- d) agertzen diren enuntziatua aurreko enuntziatuarekin lotzea

Baina zein dira birformulatzailerik bereizgarriak? Hona hemen bereizgarri nagusietako batzuk (Garcés, 2008: 81-85):

- a) aurreragoko diskurtso atal bat berrinterpretatzeko prozesu batean parte hartzea (baliokidetzatik zuzenketaraino joan daiteke berrinterpretazioa);
- b) izaera polifonikoa edo ahots desberdinak agertzea (izan ere, birformulazioa den atzera itzultze horrek beti dakar ikuspuntu berri bat, aurrekoarekin bat etor daitekeena edo ez);
- c) birformulakizunaren eta atal birformulatzailerik artean berdintasunezko erlazio hierarkikoa izatea (bi enuntziatuak alderantzizkagarriak badira¹³) edo menderakuntzazkoa izatea (atal birformulatzailerik bada benetan balio duena diskurtsoaren harian);
- d) birformulatzailerik esanahi berezia (alde batetik, aurreko enuntziatua ikuspuntu berri batetik berrinterpretatzeko jarrai-

¹³ Nolanahi ere, informazioaren ikuspegitik diskurtsoan beti nagusitzen da –hots, nabarmenduta geratzen da– atal birformulatzailerik, baita bi enuntziatuak alderantzizko hurrenkeran eman daitezkeenean ere (baliokidetzak semantikoan oinarritzen diren birformulazio esplikatioetan, esaterako),

- bideak ematen dizkigute; bestetik, informazio-egiturarekin zerkusua duten jarraibideak ematen dizkigute –mintzagaiaren jarraipena edo aldaketa–);
- e) mugikortasuna da diskurtso-markatzaileen beste ezaugarri bat, baina birformulatzaileen kasuan banan-banan aztertu behar da posizioa.

2.3. Birformulatzaileen sailkapenak

Birformulakizunaren eta atal birformulatzailearen artean dagoen erlazio motaren arabera, birformulatzaile mota batzuk bereizten dira. Autore batzuek (Martín Zorraquino eta Portolés, 1999; Martí Sánchez, 2008) lau birformulatzaile mota nagusi hauek bereizten dituzte:

- a. ‘Explicativos’: *o sea, es decir, a saber, esto es...*
- b. ‘De rectificación’: *mejor dicho, mejor aún, más bien...*
- c. ‘De distanciamiento’: *en cualquier caso, en todo caso, de todos modos...*
- d. ‘Recapitulativos’¹⁴: *en suma, en conclusión, en definitiva, en fin, al fin y al cabo...*

Fuentes-ek (2009), berriz, honako hiru azpisail hauek baino ez ditu bereizten¹⁵:

- a. ‘Explicación’: *o sea, es decir, a saber, esto es, dicho de otra manera...*
- b. ‘Corrección’: *mejor dicho, antes bien, por mejor decir, bueno 3, digo 1, en fin 2...*
- c. ‘Concreción’: *concretamente, en concreto 1, en particular 1, específicamente, particularmente 4, sin ir más lejos 1...*

Aurreko sailkapenak uztartuz, euskarazko birformulatzaileak honela sailkatzea proposatzen dugu:

¹⁴ ‘De generalización’ deitzen die Martí Sánchez-ek (2008).

¹⁵ Birformulatzaileetatik kanpo uzten ditu gainerakoak: kontzesiboen sailean sartzen ditu *en cualquier caso, en todo caso, de todos modos* eta antzekoak; eta aparteko sail batean sartzen ditu ‘recapitulativos’ direlakoak (*en suma, en definitiva, en conclusión...*).

2. taula: Euskarazko diskurtso-markatzaile birformulatzaileen sailkapena

BIRFORMULATZAILEAK	
a) Esplikatiboak	<i>alegia hau da hots erran nahi baita... bestela esanda beste era batera esanda... beste modu batera esanda... beste hitz batzuetan esanda... beste hitz batzuetan (...)</i>
b) Zehaztaileak («de concreción»)	<i>zehatzago esanda... zehatz-mehatz zehazkiago hurrenez hurren (...)</i>
c) Laburbiltzaileak («recapitulativos»)	c1) Laburbiltzaile hutsak <i>laburbilduz, laburbilduta... labur esanda, labur esateko... hitz batean hitz gutxitan hitz batean esateko (...)</i>
	c2) Berrazterketa edo berrausnarketa adieraztekoak («de reconsideración») <i>azken batean azken finean azken buruan (...)</i>
d) Urruntzaileak («de distanciamiento»)	<i>hala eta guztiz ere... dena dela, dena den... edozein modutan (ere)... nolanahi (ere)... edozelan (ere)... edozein kasutan (ere) esanak esan (...)</i>
e) Zuzentzaileak («de corrección»)	<i>hobeto esanda... (edo) hobeto are hobeto, are hobeki... barkatu zer diot? (...)</i>

Birformulazioa den atzera itzultze horretan modu askotara berrinterpretatzen da aurreko enuntziatua: batzuetan, azalpenak ematen dira; beste batzuetan, zehaztu egiten da informazioa; edo laburbildu egiten da esandakoa; zenbaitetan, esataria urundu egiten da esandakotik; edo zuzendu egiten da adierazitakoa. Horiek horrela, birformulatzailen eginkizuna hau da: enuntziatuen arteko lotura gauzatzea eta haien artean zer-nolako erlazio semantiko-pragmatikoa dagoen agerian uztea (azalpena, zehaztapena, laburbilketak, berrausnarketa, zuzenketa).

Bestalde, aurreko sailkapenean bada halako mailaketa bat birformulazioaren urruntze-mailari dagokionez. Alegia, urruntze txikienetik handienera, honela sailkatuko genituzke birformulatzailak: a) esplikatioak (*hau da, alegia, hots...*); b) zehaztaileak (*hobeto esanda, zehazkiago, zehatz-mehatz...*); c) laburbiltzaileak (*laburbilduz, labur esanda...; azken batean, azken finean...*); d) urruntzaileak (*edozein modutan ere, nolana ere, dena dela, hala ere...*); e) zuzentzaileak (*hobeto esanda, (edo) hobeto...*). Hots, eskala horretan hurrenez hurren urruntze-maila handiagoa adierazten da aurreko formulazioari buruz, parafrastik¹⁶ zuzenketaraino baikoaz birformulazioan. Geroago ikusiko dugunez, birformulatzailen esplikatioben erabilera gehienak –baina ez guztiak– bete-betean sartzen dira birformulazio parafrastikoen barruan.

2.4. Birformulatzailen esplikatioak. Birformulazio parafrastikoa eta ez-parafrastikoa

Birformulazio-eragiketak askotarikoak izan daitezke eta haietako bat, esplikatio deritzona, azalpenak ematean datza: halakoetan atal birformulazioan argiagotu egiten da birformulazioan adierazitakoa. Euskaraz

¹⁶ Birformulatzailak sailkatzean, beste irizpide orokorrago bat oinarri hartuta, 'parafrastiko/ez-parafrastiko' bereizkuntza (gutxi gorabehera, 'baliokidetza diskurtsiboa/baliokidetzarik eza') proposatu dute autore batzuek (ikus infra 2.4.): irizpide horren arabera, parafrastikotzat hartuko genituzke, zalantza handirik gabe, esplikatioak (esplikatio batzuk, behinik behin); eta beste muturrean, ez-parafrastikotzat hartuko genituzke zuzentzaileak.

honelako birformulatzailerak erabili ohi ditugu azalpenezko birformulazioak bideratzeko: *alegia, hau da, hots, erran nahi baita, bestela esanda...*

Bada, birformulazio-prozesuetan bi erlazio mota bereizi izan dira (ikus, besteak beste, Gülich eta Kotschi, 1983, 1987, 1995; Bach, 2001; Garcés, 2008: 71-75): birformulazio parafrastikoa eta ez-parafrastikoa.

Autore batzuek (Rossari 1990, 1997) birformulatzaileraren jokaera semantiko-pragmatikoan oinarritzen dute birformulazio parafrastiko eta ez-parafrastikoen arteko bereizkuntza. Hurbilketa horren arabera, baldin birformulatzailerak identitatezko erlazioa ezartzen badu (birformulatzailerak esplikatioekin gertatzen denez), parafrastikoa izango da birformulazioa. Aldiz, birformulatzailerak nolabaiteko distantzia markatzen badu, birformulazio ez-parafrastiko baten aurrean egongo gara, eta hurrenez hurren distantzia gero eta handiagoa ezartzen duten birformulatzailerak sail hauek bereizten dituzte: laburbiltzailerak, berrausnarketa adieraztekoak, urruntzailerak eta zuzentzailerak. Edonola ere, perspektiba enuntziatiboaren aldaketa eta enuntziatuen arteko distantzia dira birformulazio ez-parafrastikoen ezaugarri funtsezkoenak.

Birformulazio parafrastikoa, funtsean, hierarkia bereko bi diskurtso-atalen artean ezartzen den baliokidetzak diskurtsiboan oinarritzen da: batzuetan (2) enuntziatuen arteko kidetasun edo baliokidetasun semantikoan oinarritzen da (halakoetan, birformulatzailerak lagungarri dira, baina ez ezinbestekoak); beste batzuetan (3), berriz, testuinguru diskurtsibo jakin batean eta baliokide gisa aurkezten diren enuntziatuen artean gertatzen da identitatea edo parafrasia (halakoetan ezinbestekoa da birformulatzaileraren agerpena, inferentzia-prozesu baten ondorioz ezartzen baita enuntziatuen arteko identitatea).

- (2) Hain zuzen ere, bere helburuen artean jarri du botatzen eta **errausten –alegia, deuseztatzen–** den zabor kopurua murriztea. [EPD, Berria]
- (3) Bloke horretan *Arantzazu eraikinaren mailan –larrialdi zerbitzuen mailan, **alegia**–* lau ebakuntza gela berri daude. [EPD, Berria]

Adibidez, azken testuan (3) *alegia* birformulatzailerak esplikatioari esker badakigu identitate-erlazioa ezartzen dela birformulakizunaren eta atal birformulatzaileraren artean. Baina birformulatzailerak (*alegia*) kenduko bagenu,

ez genuke jakingo nola interpretatu tartekian datorrena: zehaztapentzat hartzea litzateke, seguru asko, beste aukera bat.

Garcés-ek (2009: 20) argitzen duenez:

En este sentido, la relación parafrástica no es una propiedad de las formulaciones lingüísticas, sino el resultado de una estrategia cognitivo-lingüística de los hablantes que proceden a identificar momentáneamente las significaciones de los enunciados vinculados, anulando las diferencias en beneficio de las semejanzas (Fuchs, 1994: 174).

3. Birformulatzaile esplikatiboak hizkera juridikoan

Atal honetan, birformulatzaile esplikatiboek hizkera juridikoan betetzen dituzten funtzio diskurtsiboak aztertuko ditugu. Horretarako, lehen-lehenik hizkera orokorraren deskripziotik abiatuko gara eta gero generoaren arabera (lege-testuak/testu akademikoak) aztertuko ditugu birformulatzaile esplikatiboen agerpen-maiztasuna eta funtzio diskurtsiboak.

3.1. Birformulatzaile esplikatiboen balio nagusiak hizkera orokorrean

Azpiatal honetan, birformulatzaile esplikatiboek hizkera orokorrean izan ohi dituzten balio nagusiak aztertuko ditugu.

3.1.1. *Birformulatzaile esplikatiboen balio oinarritzkoa*

Azalpenezko birformulazioak bideratzeko erabiltzen dira birformulatzaile esplikatiboak: hots, aurreragoko diskurtso atal batean adierazitakoa azaltzera, argitzera, osatzera edo zehaztera datorren diskurtso atal bati bide egiteko. Birformulatzaile esplikatiboez baliatzen da esataria esan berri duena modu argiago batez birformulatzeko: haien bidez esatariak ohartarazten edo iragartzen dio hartzaileari –edo are bere buruari– lehenago adierazi duenari buruzko azalpen bat datorrela birformulatzaile esplikatiboak txertatzen duen diskurtso atalean.

Beraz, birformulatzaile esplikatiboen bidez aurreragoko enuntziatu batean –eskuarki, aurreko enuntziatuan– esandakoa birformulatzen da, adierazitakoa argiagotzeko edo azaltzeko.

Argiagotu nahi den aurreragoko diskurtso atalari ‘birformulakizun’ esan-go diogu, eta azalpen berriari ‘atal birformulatzaile’.

- (4) «Katilinarenak» nobelak misteriozko istorioa du kontagai, baina, *intrigazko nobela honetan askatu behar den misterioa ez da ohikoa. **Hau da, nobela honetan misterioa edo intriga ez dago gertakari batzuk argitzearekin loturik.*** [EPD-prentsa, Berria]

Birformulakizuna	(...) <i>intrigazko nobela honetan askatu behar den misterioa ez da ohikoa.</i>
Azalpena: atal birformulatzailea	Hau da, nobela honetan misterioa edo intriga ez dago gertakari batzuk argitzearekin loturik.

- (5) Kasu honetan, gainera, birusak gizakien artean kutsatzeko ahalmena ere bazuela berehala ikusi zuten adituek, eta horrek kezkatu zituen, batez ere; izan ere, gaitza *ohiko gripea hedatu ohi den gisan* hedatuko zela ohartarazi zuten, **oso bizkor, alegia.** [EPD-prentsa, Berria]

Birformulakizuna	(izan ere, gaitza) <i>ohiko gripea hedatu ohi den gisan (hedatuko zela...);</i>
Azalpena: atal birformulatzailea	oso bizkor, <u>alegia</u>.

Azpimarratzekoa da diskurtsoaren harian atal birformulatzailea geratzen dela indartuta edo nabarmenduta; beraz, hura hartu behar da aintzat eta ez birformulakizuna.

Aurreko adibideetan ikus daitekeenez, birformulatzaile esplikatiboen bidez lotzen edo kateatzen diren diskurtso atalak enuntziatu osoak (4) nahiz enuntziatu zatiak (5) izan daitezke, eta askotariko kategoriatan lexiko eta sintaktikoak (perpausak, izen-sintagmak, aditz-sintagmak, izenak, aditzak...).

3.1.2. *Birformulatzaile esplikatiboen balio nagusiak*

Hona hemen birformulatzaile esplikatiboek¹⁷, oro har, birformulazio-prozesuetan betetzen dituzten funtzio nagusiak:

- a. Identifikazio- eta zehatzapen-funtzioa: birformulakizunari erreferentzia jakin bat esleitzea (erreferentziatzko birformulazioa)

Honetan datza birformulazio-prozesua: birformulatzailearen bidez birformulakizunari erreferentzia jakin bat esleitzen zaio atal birformulatzailean; hots, identifikazio edo zehatzapen bati bide egiteko erabiltzen da. Denborazko eta lekuzko esapideak argitzeko erabiltzen da, edota deiktikoen eta sintagma zehaztugabeen erreferentzia identifikatzeko edo zehazteko.

- (6) *Sortu zenetik -XIX. mende-hasieratik, **alegia-***, biologiak ez dio utzi egituretan barrentzeari eta funtzioetan sakontzeari. [ZIO, Sagua, eulia, eta gizakia, François Jacob / Juan Garzia (EHU, 2004) Orr.: 11]
- (7) *Baina bideratutako dirua Europako batez bestekora hurbiltzen joateko eskatu zuten; **hau da, Barne Produktu Gordinaren %3 ingurura hurbiltzeko.*** [EPD-prentsa, Berria]

ERREFERENTZIA ESLEITU	ZEHATZAPENA (‘especificación’) zehaztugabea > zehaztua	determinatzaile zehaztugabea (<i>bat, batzuk, zenbait...</i> ; mugatzaile generikoa: <i>-a(k)</i>) > zehaztua
	IDENTIFIKAZIOA (DENBORA, LEKUA...) Itxuraz zehaztua > zehaztua...	sintagma mugatua: <i>hori</i> (<i>Azken ikuspuntu hori...</i>)

¹⁷ Atal honetan zerrendatzen diren funtzioak orokorrak dira; hots, birformulatzaile esplikatibo guztiek, oro har, dituzten funtzio komunak. Ez dugu eskaintzen, beraz, birformulatzaile esplikatiboen banan-banako azterketa zehatzik, baizik eta ikuspegi orohartzailea.

b. Birformulakizunaren esanahia edo zentzua argitzea (azalpeneko birformulazioa)

Honetan datza birformulazio-prozesua: birformulatzailaren bidez birformulakizunaren esanahia edo zentzua argitzen da atal birformulatzailan; hots, azalpen bati bide egiteko erabiltzen da. Alde batetik, hitzen esanahia argitzeko erabiltzen da (neologismoak, hitz ezezagun edo teknikoak, atzerriko hizkuntzetakoak, latinetikakoak, eta abar). Bestetik, aurreragoko enunziatu oso baten zentzua edo interpretazioa argitzeko erabiltzen da.

- (8) Harizpi bikoitzeko azido desoxirribonukleikoak oso likatasun intrintseko handia du, eta, ondorioz, oso luzeak eta meheak izaten dira molekulak. DNAk masa molar handia du, eta, hala ere, *degradatu* egin daiteke (**masa molarra gutxitu, alegia**), disoluzioak pipeteatzean agertzen diren zizaila-gradienteak dirrela eta. [EHU, Kimika fisikoa, Silbey, Robert J. et al. (EHU, 2006) 21. kapitulua]
- (9) Jokalari txarrena. Gilbert Arenas. *Izan zen, baina ez da. Alegia, jokalari puska izan zen, baina erosotu egin da, eta kirolarekin zerikusirik ez duten gaiengatik egin da ezagun.* [EPD, Berria]
- (10) Hortzak ere palanka-sistema baten parte dira; 3,5eko desabantaila mekanikoa dago ebakortzetan, eta 1,7koa hagineta, hau da, mastekatze-lan gogorrena egiten den lekuan; haginek, bada, hortzek baino bi aldiz indartsuago estutzen dute. *Ingeniaritzaren ikuspuntutik, zera da muskuluen diseinu-akatsik nabarmenena: uzkurtuz ez bada, ezin dutela lanik egin; bestela esanda, muskuluek tira egin dezakete, baina bultzarik ez.* [ZIO, Giza gorputza lanean, John Lenihan / Irene Aldasoro (EHU, 2006) Orr.: 64]

c. Birformulakizunaren esanahia zabaltzea: definizioa (definiziozko birformulazioa)

Honetan datza birformulazio-prozesua: birformulatzailaren bidez birformulakizuna definitzen da atal birformulatzailan; hots, definizio bati bide egiteko erabiltzen da. Batez ere, terminoak definitzeko erabiltzen da.

- (11) Inflazioaren kontrakoa da *deflazioa*, ***hau da***, **prezioek behera egitea**. [EPD-prentsa, Berria]
- (12) *Sintaxiak*, ***hots***, **hitzen ordena bereizteko gaitasunak**, beste animalia guztien gainetik jartzen ditu orka arruntak. [EITB dokumentalak: «Animaliak gure antzeko»]

d. Birformulakizunaren esanahia laburbiltzea: izendapena (izendapenezko birformulazioa)

Honetan datza birformulazio-prozesua: birformulatzailerak erabiliz termino bakar batera ekartzen da atal birformulatzaileran birformulakizuneko formulazio luzea; hots, birformulakizuna laburbiltzen duen deitura edo termino bati bide egiteko erabiltzen da birformulatzailerak esplikatiboa.

- (13) *Hondakinek zabor izateari utz diezaiokete gai organikoak naturaren ziklora itzultzen badira*, ***hau da***, **konpostatzearen bidez**. [EPD-prentsa, Berria]
- (14) *Gizakiok entzuten ez ditugun maiztasun baxuko soinuk*, ***hots***, **infrasoinuk** nabaritzeko gai dira. [EITB dokumentalak: «Animaliak gure antzeko»]

e. Beste balio batzuk: ondorioa, dedukzioa, konklusioa... (inferentziatzko birformulazioa...)

Bestalde, zenbaitetan –testuingurua lagun– aipatutakoez bestelako balioak bereganatu ditzakete birformulatzailerak esplikatiboak. Izan ere, birformulatzailerak esplikatiboak, birformulazioaren nolabaiteko hiperonimoak direnez, gai dira erabilera markatuetan bestelako balioak (ondorioa, dedukzioa...) eta bestelako birformulazio motak adierazteko (zuzenketa, laburbilketa, berrazterketa...).

Zenbaitetan eragiketa testual argumentatiboak betetzeko erabiltzen dira birformulatzailerak esplikatiboak: batez ere, ondorioa eta konklusioa adierazteko. Izatez, hori ez da birformulatzailerak esplikatiboen funtzio prototipikoa, baina, testuingurua lagun, ondorioa eta bestelako funtzio argumentatiboak bereganatu ditzakete inferentzia-prozesuetan.

Inferentziako prozesua gertatzen denean ondorio edo dedukzio bati bide egiteko erabiltzen da birformulatuzaile esplikatiboa: ondorio subjektiboa, emaitza, dedukzioa... Halakoetan, atal birformulatuzailearen hasieran paratu ohi da markatuzailea eta identifikaziotik edo baliokidetzatik harantzago doa bi atalen arteko lotura: birformulazioa ez da oinarritzen parafasian, inferentzian baizik. Informazioaren egituraren aldetik, iruzkin berriak ez du errepikatzen lehengo mintzagaia, baizik eta aurreko enuntziatutik ondoriozta daitekeen zerbait gaineratzen du: ondorengo testuan, esaterako, birformulakizunean adierazten denetik harantzago doa birformulazioa. Gehiengotan, aurreko enuntziatutik ondoriozta daitekeen zerbait gaineratzen da atal birformulatuzailean.

- (15) Hori indarrean jar dadin, hala ere, Europako Kontseiluak berretsi beharko du Parlamentuaren erabakia. Berdeak alderdiak «erabaki garrantzitsutzat» jo du aste honetan Europako Parlamentuak hartutakoa, eta Gipuzkoako nahiz Bizkaiko foru aldundiei eskatu die «aintzat» hartzeko, eta hondakinei buruzko politika aldatzeko. *«Diputatu gehien-gehienek ukatu dute erraustea berreskuratzeko edo balorizazio energetikoa dela. **Alegia**, errausteari itxura berdea emateari uko egitea oso ona da ingurumenarentzat, eta kolokan jartzen du Euskadin erraustearen alde egiten ari den apustua»* [EPD, Berria]
- (16) Esperanto mintzaira beharko ote dute egun batez Europa egiten duten 25 herri horietakoek? Gauza bat bada ororentzat argi-argia dena, denak lehertuko dituela emeki emeki ingeles mintzairak hola segituz. Alta ez litake hori ere egiazko Europa. *Hortaz, gauza jakina da orai European sartu berri diren hamarrek ez dutela beren mintzairan agertu ahal izan gain hartan beren dozierik. **Hots**, izanen da oraino zer asma denen egiazko errespetu batentzat* [EPD-prentsa, Herria, HERRIAK ETA GIZONAK, SINADURARIK GABE, «HERRIAK ETA GIZONAK» (2004-05-27, 2. orr.)]

Ondorengo laburpen-taulan ikus daitekeenez (ikus 3. taula), birformulatuzaile esplikatibok funtzio metadiskurtsiboak betetzen dituzte batik bat: hiztunak bere jarduera diskurtsiboaren kontzientzia dauka eta diskurtsuaren interpretazio zuzena egin dadin kontrolatu eta gidatu nahi du diskurtsua;

aurreko diskurtso atalaren formulazio argiago edo egokiago bat lortzeko erabiltzen dituen «bide-seinale» modukoak dira birformulatzaile esplikatiboak.

Esanak esan, zenbaitetan eragiketa testual argumentatiboak betetzeko erabiltzen dira birformulatzaile esplikatiboak: batez ere, ondorioa eta konklusioa adierazteko. Izatez, hori ez da birformulatzaile esplikatiboen funtzio prototipikoa, baina, testuingurua lagun, ondorioa eta bestelako funtzio argumentatiboak bereganatu ditzakete inferentzia-prozesuetan.

3. **taula.** Birformulatzaile esplikatiboen funtzio nagusiak

Birformulatzaile esplikatiboak	balio nagusiak
Funtzio metadiskurtsiboak (erabilera ohikoa edo markatu gabea)	a. Erreferentzia esleitzea: identifikazioa / zehaztapena (erreferentziako birformulazioa) b. Esanahia edo zentzua argitzea (azalpenezko birformulazioa) c. Definizio bidez azaltzea (definiziozko birformulazioa) d. Izendapen bidez azaltzea (izendapenezko birformulazioa)
Funtzio argumentatiboak (erabilera markatua edo ezohikoa)	e. Ondorioa/konklusioa (inferentziako birformulazioa) (...)

3.1.3. *Birformulatzaile esplikatiboen sintaxia: erabilera aposatua ('birformulazio partziala') eta aposatu gabea ('birformulazio erabatekoa')*

Birformulatzaile esplikatiboek perpausaren esparruan nahiz perpausetik gorako mailan betetzen dute beren eginkizun diskurtsiboa. Alde batetik, perpaus baten barruan, elementu baten eta elementu hori azaltzera edo zabalzera datorren iruzkin baten arteko lotura semantiko-pragmatikoa ezartzeko erabiltzen dira (erabilera aposatua). Beste alde batetik, testu bateko

perpau biren (edo gehiagoren) arteko lotura semantiko-pragmatikoa (birformulazioa) ezartzeko erabiltzen dira (erabilera aposatu gabea).

1) Birformulatzaile esplikatiboen erabilera aposatua: aurreragoko enuntziatu zati bat (eskuarki, aurreko sintagma) da birformulakizuna.

- (17) Afghanistaneko 29 urteko emazte bat *lapidatu dute*, **hots, harrrika hil**, hango araba¹⁸ lege edo ohiduren arabera. [EPD -prentsa, Herria]

Horrelakoei birformulazio «partzial» deritze (Garcés, 2009: 23). Batez ere aposaturik (koma artean) edo tarteki gisa (gidoien edo parentesien artean) eman ohi da atal birformulatzailea. Eta sarri askotan halako paralelismo funtzional bat (eta are sintaktikoa ere) egon ohi da birformulakizunaren eta birformulazioaren artean (*lapidatu dute / hots, harrrika hil*): paralelismo funtzional horrek, bestalde, badu zerikusia informazio-egiturarekin, eskuarki birformulakizuneko mintzagai bera iruzkintzera baitator atal birformulatzailea (gure testuan, adibidez, galdera berari erantzuten diote bi enuntziatuek: *Zer egin dute/diote?*). Gainera, gehienetan erlazio parafrastikoa dago bi enuntziatuen artean: hau da, nolabaiteko baliokidetzatza diskurtsiboa egon ohi da birformulakizunaren eta atal birformulatzailearen artean.

2) Birformulatzaile esplikatiboen erabilera aposatu gabea: perpau biren arteko lotura

- (18) Super heroien mundutik at, anti heroiaen figura era sinesgarrian landu izan du, era zitalean batzuetan, bere pertsonaiei sakontasun eta potentzia aipagarria emanez. Hori da, agian, Millerren ezaugarri nagusia (marrazki bikainekin batera): pertsonaien trataera. Sin City filma, guztiagatik, askok eta askok irrikaz espero zuten. AEBetako *zinemak, ostera, berriro ere, urrezko meategietatik gorotza nola atera erakutsi du Sin City errariarekin. Edo, **bestela esanda, interesez betetako istorioari interes guztia nola ken dakioken erakutsi du**, interes hori estetikakeria huts bilakatuz. [EPD-prentsa, Berria]*

¹⁸ Halaxe dator EPDn. Baina, segur aski, *arabiar lege* edo antzeko zerbait adierazi nahi da.

- (19) Daukagun gene arruntenetako bat alderantzizko transkriptasa proteina egiten duena da; *eta proteina horrek, guk dakigula, ez die batere onurarik egiten gizakiei. Hain zuzen, gizakien sisteman oharkabean sartzeko aukera ematen die erretrobirusei (adibidez, GIBari). **Bestela esanda, gure gorputzak energia asko samar gastatzen du guri mesederik egiten ez digun proteina bat ekoizteko, eta proteina horrek, batzuetan, ondo izorratzen gaitu.** Gure gorputzak ez du aukerarik: proteina hori egin egin behar du, geneek agintzen dutelako. Geneen haizeak mugiarazten dituen belaontziak gara. [EPD, Ia denaren historia labur bat, Bill Bryson / Ixiar Iza (Elhuyar, 2009) Orr.: 393]*

Horrelakoei birformulazio «erabatekoa» deritze (Garcés, 2009: 23). Erabilera aposatu gabea, atal birformulatzailea ez doa aposaturik (koma artean) edo tarteki gisa (gidoien edo parentesien artean), baizik eta perpaus berri bat osatzen du. Bestalde, ez da egoten paralelismo funtzionalik birformulakizunaren eta birformulazioaren artean eta ez da iruzkintzen mintzagai bera atal birformulatzailean. Zenbaitetan, gainera, ez da parafistikoa bi enuntziatuen arteko erlazioa: esate baterako, birformulakizunaren eta atal birformulatzailearen artean inferentziatzko erlazioa agertzen denean.

3.2. Corpuseko datu estatistikoak

Ondoko taulan ikus daitekeenez (ikusi 4. taula), EUDIMA corpuseko¹⁹ datu estatistikoaren arabera²⁰, hiru hauek dira erabilera-maiztasun handieneko birformulatzaile esplikatioak: *hau da*, *alegia* eta *hots*, hurrenez hurren. Askoz ere agerpen-maiztasun txikiagoak dituzte *bestela esanda*, *beste era batera esanda* eta horien aldaerek, bai EUDIMA corpusean oro har eta baita zuzenbidearen alorreko testuetan ere. Bestalde, agerpen-datu meta-tuek iradokitzen dutenez, birformulatzaile esplikatioek agerpen-maizta-

¹⁹ EUDIMA corpusa: 62.600.000 testu-hitz / Lege-testuak (LT): 4.100.000 testu-hitz / Zientzia Juridikoaren alorreko testu akademikoak (TA): 2.500.000 testu-hitz.

²⁰ Maiztasunaren datuak 100.000 hitzeko laginei dagozkie.

sun hurbilak dituzte EUDIMA corpusean (%106,65)²¹ eta zuzenbidearen alorreko testuetan (%96,43)²². Alabaina, lege-testuei eta testu akademikoiei dagozkien datuak bereizirik aztertuz gero²³, nabarmen geratzen da agerpen-maiztasunak oso desberdinak direla bi azpicorpusetan: %25,90 lege-testuetan; eta %212,12 testu akademikoetan. Horrek agerian uzten du birformulatzaile esplikatiboek oso agerpen-maiztasun erlatibo txikia dutela lege-testuetan, baina testu akademikoetan, aldiz, birformulatzaile esplikatiboen maiztasuna EUDIMA corpusaren batez bestekoa baino nabarmen handiagoa dela.

²¹ Besterik ezean, 100.000koak adierazteko erabili dugu %o ikurra.

²² Zientzia Juridikoetako testuetan birformulatzaileek duten maiztasun orokorra (guztira, 6365 agerpen)

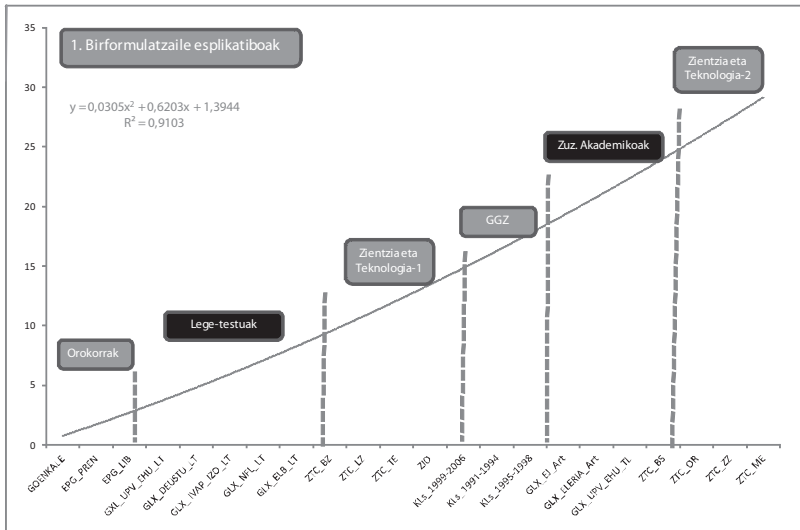
²³ Bereizketa horri jakingarri deritzogu, zuzenbideko testu-generoen inguruko sailkapenek (Hernández Gil, 1986; Urrutia, 1990; Urrutia eta Lobera, 1997; Borja, 2000; Hernando, 2003; Vilches eta Sarmiento, 2010; Llamas, Martínez eta Taberner, 2012) iradokitzen baitute, diskurtso-ezaugarriak, oro har, eta hizkuntza-baliabideen hautabideak desberdinak izan daitezkeela lege-testuetan (lege orokorrak, arauak, ordenantzak...), auzitegi-tako testuetan (ofizioak, probidentziak, jakinarazpenak...), notariotzako testuetan (testamentuak, eskriturak...), testu akademikoetan (eskuliburuak, artikulu espezializatuak...) eta testu profesionaletan (txosten juridikoak, oroitidazkiak, gutunak...). Lan honetan bi testu-genero ikertu dira: lege-testuak (Espainiako estatuko lege orokorrak eta Nafarroako Foru Erkidegoko eta Euskal Autonomi Erkidegoko legeak) eta testu akademikoak (UPV/EHUko Zuzenbidearen alorreko unibertsitateko eskuliburuak eta ELERIA aldizkariko artikulu akademikoak).

4. taula. Birformulatazaile esplikatioben agerpen-maiztasunak EUDIMA corpusean

	Birformulatazailea	Lege-testuak	Testu akademikoak	EUDIMA
1	alegia	394 (%o9,60)	1842 (%o73,68)	19544 (%o31,22)
2	hots	212 (%o5,17)	922 (%o36,88)	17158 (%o27,40)
3	hau da	422 (%o10,29)	2304 (%o92,16)	25595 (%o40,88)
4	bestela esanda...	14 (%o0,32)	32 (%o1,28)	1032 (%o1,61)
5	beste era batera esanda...	1 (%o0,02)	51 (%o2,04)	462 (%o0,7)
6	beste modu batera esanda...	6 (%o0,13)	24 (%o0,96)	231 (%o0,95)
7	beste hitz batzuetan esanda...	0 (%o0)	9 (%o0,36)	118 (%o0,18)
8	beste hitz batzuetan	0 (%o0)	23 (%o0,96)	96 (%o0,15)
9	beste hitzetan	0 (%o0)	17 (%o0,68)	110 (%o0,16)
10	beste hitzetan esanda	0 (%o0)	5 (%o0,2)	37 (%o0,05)
11	erran nahi baita...	10 (%o0,23)	21 (%o0,84)	1085 (%o1,71)
12	hitz batean/batez (esateko)...	1 (%o0,02)	11 (%o0,4)	1022 (%o1,63)
13	bi hitzetan (esanda)...	0 (%o0)	41 (%o1,64)	146 (%o0,23)
14	gauza bera dena	2 (%o0,04)	1 (%o0,04)	128 (%o0,20)
	GUZTIRA	1062 (%o25,90)	5303 (%o212,12)	66764 (%o106,65)

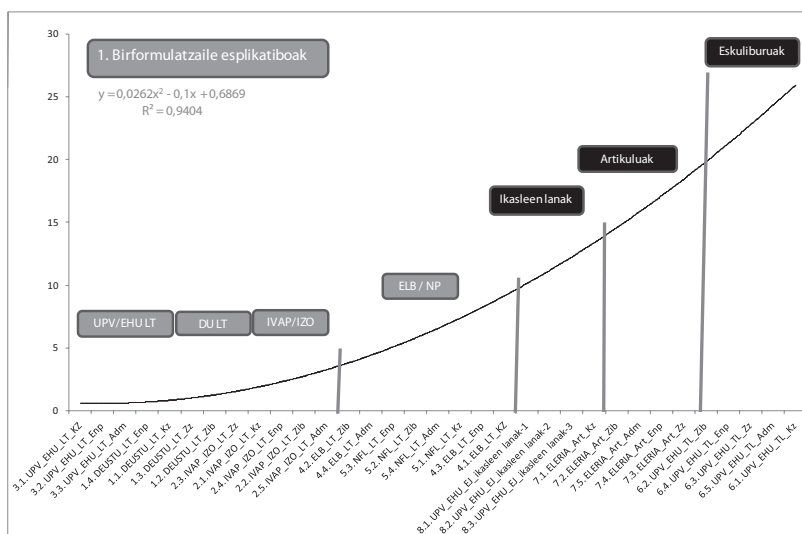
Ildo beretik, eta alorrez alorreko datu xeheak grafiko batean irudikatuz gero, 1.1. irudian ikusten den banaketa agertzen da.

1.1. Irudia: Birformulaztaile esplikatiboen banaketa alorrez alor

Ikusten denez, birformulaztaile esplikatiboek agerpen-maiztasun desberdinak dituzte alorrez alor. Lege-testuetan maiztasun erlatibo txikia dute (testu orokorretan dutenaren antzekoa). Zuzenbideko testu akademikoetan, berriz, birformulaztaile hauek askoz ere maizago erabiltzen dira, eta joera hori Giza eta Gizarte Zientzietako testuetan atzematen denaren antzekoa da, itxura denez. Erregresioaren datuak ($R^2=0,9103$) berresten du banaketa hori irmoa dela, eta, ondorioz, birformulaztaile esplikatiboen agerpen-maiztasunak zerkusia izan dezakeela jakintza-arloarekin, eta, zuzenbideko testuen kasuan behintzat, baita testu-generoarekin ere. Izan ere, zuzenbideko testuen banaketa xeheari erreparatuz gero (ikusi 1.2 irudia), argi geratzen da birformulaztaile esplikatiboek agerpen-maiztasun nabarmen desberdinak dituztela lege-testuetan eta testu akademikoetan; eta erregresio-indizearen balio jasoak ($R^2=0,9404$), bestalde, agerian uzten du, Zientzia Juridikoen alorrean behintzat, testu-generoaren arabera banaketa ere estatistikoki esangarritzat jo daitekeela.

1.2. Irudia: Birformulataile esplikatiboen banaketa Zientzia Juridikoan alorreko testuetan

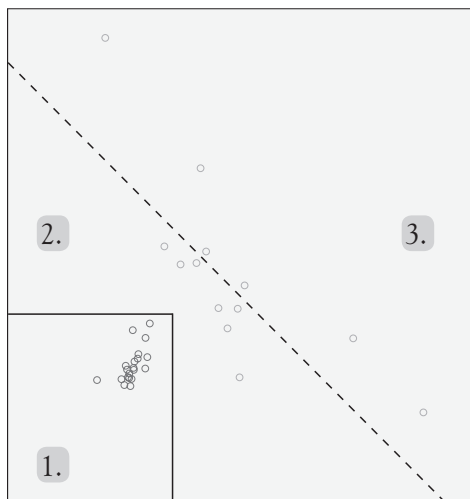
Izan ere, Mann-Withney probaren bidez egindako alderaketek agerian uzten dutenez, aldeak estatistikoki esangarriak dira (%99ko fidagarritasun-mailan) hiru antolatzaileen kasuan: *alegia*, *hau da* eta *hots*. Alde horiek esangarriak dira bai unibertsitateko testu-liburuen kasuan eta baita ELERIA aldizkariko artikuluko akademikoaren kasuan ere. Haatik, *bestela esanda* antolatzaileak hain du maiztasun txikia lagin guztietan, ezen atzematzen diren aldeak ezin baitira esangarriztat jo.

Dena den, sail honetako birformulatazaileen banaketa ez da bera testu-genero guztietan. Izan ere, maiztasun-datuak Osagai Nagusien Faktore Análisis izeneko probaren bahetik pasatuz gero, agerian geratzen da korrelazio esangarria dagoela *hots* eta *alegia* birformulatazaileen agerpen-maiztasunen artean batetik, eta *hau da* eta *beste hitz batzuetan* antolatzaileen artean, bestetik. Hori horrela, zuzenbidearen alorreko testuetan 1.3 irudian ikusten diren joerak bereizten dira:

- Behealdean ezkerrean lege-testuak biltzen dira. Lege-testuetan lau antolatzaileen maiztasunak txikiak dira, eta, oro har, orekatuak.
- Bigarren multzoan (irudian eskuinerago), berriz, ELERIA aldizkariko artikuluak eta unibertsitateko eskuliburu gutxi batzuk kokatzen dira. Testu horietan ere lau birformulatzaileren maiztasunak orekatuak dira, baina, lege-testuetakoak baino handiagoak.
- Hirugarren multzoan, azkenik, lerro etenetik eskuinera sakabanatuak agertzen dira unibertsitateko eskuliburu gehienak. Multzo honetan birformulatzailere espikatiboen maiztasunak are handiagoak dira, baina, lan batzuetan *hau da* eta *beste hitz batzuetan* dira nagusi (goialdean kokatutako horietan) eta beste batzuetan, berriz, *hots* eta *alegia* erabiltzen dira gehienbat (behean eskuinean kokatutako lanetan).

Unibertsitateko eskuliburuetan atzematen den banaketaren arrazoiak argitzea erraza ez den arren, pentsatzekoa da alde horiek egileen joera estilistikoaren bereizgarri izan daitezkeela. Dena den, hipotesi hori egiaztatzeko lagin gehiago beharko lirateke eta azterketa xeheago bat egin beharko litzateke.

1.3. Irudia: Zuzenbideko testuen banaketa faktoriala

1. ardatza (ezk-esk): *Hau da* / *Beste hitz batzuetan*

2. ardatza (goi.-beh.): *Hots* / *Alegia*

Bestalde, aztertutako birformulatzaile esplikatiboen inguramendu sintaktiko-diskurtsiboari bagagozkio, datu estatistikoek beste alde batzuk ere uzten dituzte agerian. Izan ere, zuzenbidearen alorreko testuetan maiztasun txikiagoz agertzen dira azalpenezko funtzioa duten birformulazio aposatu gabeak, EUDIMA corpusean baino. Hona hemen datu zehatzak:

5. taula. Azalpenezko birformulazio aposatu gabeen ehunekoak²⁴

	EUDIMA oro har	Zuzenbidea_Ak	Zuzenbidea_Lt
Hau da	% 84,70	% 78,36	% 14,67
Alegia	% 69,31	% 58,57	% 7,61
Hots	% 67,00	% 42,95	% 10,38
Bestela esanda	% 65,66	% 82,81	% 9,52
Guztirakoa	% 75,26	% 65,00	% 11,35

Ikusten denez, alde hori nabarmenagoa da lege-testuen kasuan. Izan ere, lege-testuetan birformulazio esplikatibo gehienak aposatuak dira; testu akademikoetan, aldiz, birformulazio esplikatibo gehienak azalpenezkoak dira edota, partzialak izanik ere, geroratuak azaltzen dira. Alegia, lege-testuetan birformulazio esplikatibo gehienak partzialak dira eta, eskuarki, enuntziatuaren sintagma bati dagozkio. Testu akademikoetan, berriz, birformulazio esplikatibo gehienek beregaintasun sintaktiko osoa duten bi enuntziaturen bidez ematen dira, eta birformulazio partzialak ere, geroraturik eskaintzen dira ia beti. Joera hori bateragarria da testu akademikoaren zeregin diskurtsiboarekin; izan ere, testu horien xedea da zuzenbidearen printzipioak eta

²⁴ Datu hauek kalkulatzeko EUDIMA corpusetik erazitako adibide-zerrendak murriztu dira corpus-tresnak horretarako eskaintzen duen murrizketa-baliabidearen laguntzaz (Ikusi <http://www.ehu.es/ehg/eudima/corpusa/>), baina, zerrendak eskuz egiaztatu dira. Bestalde, aposatu gabeko adibideen ehunekoak eragiketa hau eginez kalkulatu da: (markatzaile jakin batez markatutako aposatu gabeko kasuen zenbatekoa / markatzaileak hori daramaten birformulazio esplikatiboen kopuru osoa) x 100.

legeen edukiak ikasleei aurkeztu eta azaltzea. Itxuraz, zeregin horiek hurrenez hurreneko bi diskurtso eragiketaren bitartez bideratzen dira maizenik, eta unitate horiek sintaktikoki beregainak dira ia beti.

Azalpeneko birformulazio-sekuentzia horiek bideratzeko, lan honetan aztertutako lau markatzaileak erabiltzen dira (*hau da*, *alegia*, *hots* eta *bestela esanda*). Hala ere, 5. taulan ikus daitekeenez, *hau da* markatzaileak besteek baino joera nabarmenagoa du azalpeneko birformulazio aposatu gabek bideratzeko. Izan ere, lagin guztietan *hau da* markatzaileak agertzen ditu daturik jasoenak. Joera horren indarra argiago ikusten da 6. taulan. Bertan ikus daiteke zenbat kasutan erabiltzen den partikula bakoitza birformulazio esplikatio ez aposatuak markatzeko eta zein den, horrenbestez, bakoitzaren erabilera erlatiboa laginez lagin.

6. taula. Azalpeneko birformulazio aposatu gabeei bide egiteko erabilitako markatzaileen ehunekoa²⁵:

	EUDIMA oro har		Zuzenbidea_Ak		Zuzenbidea_Lt	
	Agerpenak	%	Agerpenak	%	Agerpenak	%
Hau da	23288	% 48,03	1887	% 55,26	76	% 58,46
Alegia	13546	% 27,94	1079	% 31,59	30	% 23,07
Hots	11497	% 23,71	396	% 11,59	22	% 16,92
Bestela esanda	153	% 0,32	53	% 1,55	2	% 1,53
Guztira	48484	% 100	3415	% 100	130	% 100

Ikusten denez, lagin guztietan *hau da* markatzailea da, alde handiz, gehien erabiltzen dena azalpeneko birformulazio aposatu gabeei diskurtsoan bide egiteko. Hala ere, *hau da* markatzailea ez da zeregin horretarako erabiltzen den bakarra eta, lehen esan denez, beste funtzio batzuk ere betetzen ditu *hau da* birformulatuzaileak.

²⁵ Kalkulu hau egiteko eragiketa hau erabili da: (markatzaile jakin batez markatutako aposatu gabeko azalpenen zenbatekoa / aposatu gabeko azalpenen kopuru osoa) x 100.

Laburbilduz, birformulatzailerik esplikatiaren agerpen-maiztasunaren azterketa estatistikoak agerian uzten duenez, birformulatzailerik hauek banaketa desberdina dute alorraren arabera eta, zuzenbideko testuen kasuan behintzat, baita testu-generoaren arabera ere. Bestalde, ikuspegi estatistikotik, banaketa horiek irmoak eta sistematikoak dira; alegia, ez dirudi ausazkoak direnik. Asistematikotzat jo daitezkeen aldakortasun-gertakari bakarra da unibertsitateko eskuliburuetan atzematen dena; izan ere, lan batzuetan *hau da* eta *bestela esanda* antolatzaileek maiztasun nabarmen handiagoa dute, eta beste batzuetan, berriz, *hots* eta *alegia* gailentzen dira. Esan bezala, joera horiek estilo-bereizgarritzat jo daitezke, behin-behinean behintzat. Bestalde, egiaztatu dugunez, azalpenezko birformulazio aposatu gabeen kopurua nabarmen txikiagoa da lege-testuetan, bai EUDIMA corpusaren datuekin alderatuta eta baita zuzenbideko testu akademikoetan era horretako birformulazioek duten maiztasuna kontuan hartuta ere. Horrez gain, badirudi birformulazio aposatu gabeak maizago bideratzen direla *hau da* markatzailearekin, gainerako markatzaileekin baino (*alegia*, *hots*, *bestela esanda*). Hala ere, egiaztatu dugunez, funtzio hori ez da *hau da* markatzaileak betetzen duen bakarra eta *hau da* markatzailea, bestalde, ez da funtzio hori betetzen duen bakarra ere.

3.3. Lege-testuak: balio eta erabilera nagusiak

Aurreko atalean ikusi denez, birformulatzailerik esplikatiarek maiztasun txikiak dituzte lege-testuetan zuzenbideko testu akademikoaren aldean eta baita beste jakintza-alor gehienetako testuen aldean ere. Haatik, agerpen-maiztasun horiek testu orokorretan atzematen direnen paretsuak dira. Izan ere, lege-testuetan birformulatzailerik esplikatiarek gehienbat lege-testuen hitzurretan eta zioen atalean agertzen dira (20) (21) eta gutxiagotan erabiltzen dira lege-testuaren artikuluetan bertan (22) (33).

- (20) Ezagun dugu, hori bai, *tragedia horren gertuko eta zuzeneko eragina*, **hots: erailketek, mehatxuek, bahiketek, estortsioek eta xantaiek sortutako min eta sufrimendu itzela** [ZCP-Lt, Terrorismoaren biktimen aitortzari buruzko legea, Eusko Legebiltzarra (2010)]

- (21) III. Kapituluak *osasun laguntza* ukitzen du, **alegia, tabako menpekotasuna sendatzeko ekitaldiak** [ZCP-Lt, Tabako kontsumoaren prebentzioari, arnasteko airea babesteari eta tabakoaren aurrean osasuna sustatzeari buruzko Foru Legea, Nafarroako Parlamentua (2003)]
- (22) Preskripzio-epela *beste era hauetan* eteten bada, **hots, administrazioarekiko auzietarako jurisdikzioari errekurtoa aurkezteagatik, ekintza zibil edo penalak gauzatzegatik, erruduntasun-testigantza jurisdikzio eskudunari igortzegatik** [ZCP-Lt, EAEko Prezio Publikoen Legea, Eusko Legebiltzarra (2007)]
- (23) Oro har, salbuespeneko baimenik izan ezean, debekaturik dago: a) Debekualdiei buruzko xedapen orokorrean ezartzen diren debeku garaietan ehizan aritzea. b) Ehiza-espezieen zulo eta habiak hondatzea, eta kumeak edo arrautzak harrapatzea zirkulazio eta salerosketarako. c) Ehizan aritzea *abantaila-egun deituetan, hau da, sute, epizootia, uholde, lehorde, izotzaldi edo bestelako ezbeharren ondorioz animaliek ohiko defentsak ahuldurik dituztenean edo toki jakinetara jo beharra dutenean* [ZCP-Lt, Nafarroako ehizari eta arrantzari buruzko Foru Legea, Nafarroako Parlamentua (2005)]

Bestalde, lege-testuetan atzemandako ia adibide guztietan birformulatzailer esprikatiboen funtzioa metadiskurtsiboa da; alegia, identifikazio bidez erreferentzia esleitzea (24), erreferentzia zehaztapen bidez esleitzea (25), esanahia edo zentzua azaltzea (26), esanahia definizio bidez argitzea (27) edota izendapen bidez azaltzea (28).

- (24) Legeak, helburu hori betetzeko, *harremanen objektu horri, hau da, pisu edo lokalari*, erantsi egiten dizkio eraikina bera, eta horri dagozkionak eta zerbitzuak [ZCP-Lt, Kode Zibila, Deustuko Unibertsitatea (2007)]
- (25) Bada *salbuespen bat*, **alegia, Euskal Autonomia Erkidegoaren sektore publikoan sartutako erakundeetarako transferentziak egiten direnean edo Aurrekontuetan izen horrekin jasotako diru-laguntzak direnean**; kasu bi horietan ez da baimenik behar izango [ZCP-Lt, Euskal Autonomi Erkidegoko 2008.

eko Aurrekontu Orokorrek onartzen dituen Legea, Eusko Legebiltzarra (2007)]

- (26) Bestalde, 1995eko Zigor Kodeak (2000ko erreformak indartua) bere 577. artikulua berritasuna dakar, terrorismoaren delituei buruzko kapituluaren antolatua ez dagoen biolentzia politikoaren kasuak, doktrinaren «*banakako terrorismoa*» deitutakoak, hartzen baititu, **alegia, honelako kasuak: terroristatzat jotzeko beharrezkoa ez denean banda armatu bateko kidea izatea edo horren barruan izatea, nahikoa delako delituzko ekintza jakin batzuk (giza hilketa, lesioak, suteak eta abar) egitea, konstituzio-ordena iraultze aldera edo bake publikoa larriki aldatze aldera** [ZCP-Lt, Terrorismoaren Biktimei Aitorpena eta Erreparazioa egiteko Legea, Eusko Legebiltzarra (2008)]
- (27) Aurrekoak ez bezalako sozietateek egindako eragiketak direnean eta kapitala handitzen ez duten bazkideen ekarpenetan, zerga-oinarria haxe izanen da: ***ekarritako diruaren balio garbia, hau da, ekarritako ondasun eta eskubideen benetako balioa ken kengarriak diren karga eta gastuak eta ekarpen hori egiteagatik sozietateak bere gain hartu dituen zorren balioa*** [ZCP-Lt, Zenbait zerga aldatu eta beste tributu-neurri batzuk hartzeko Foru Legea, Nafarroako Parlamentua (2008)]
- (28) ***Zoladura gaineko marrek, hau da, bide-marrek,*** zirkulazioa arautzea dute helburu, eta bide-erabiltzaileei oharrak egin edo berentzat lagungarri izatea [ZCP-Lt, Zirkulazioari buruzko Araudi Orokorra, IVAP/IZO (2003)]

Esan bezala, lege-testuetan bakanak dira azalpenezko birformulazioen adibideak (29) (30) (31)

- (29) ***Masaren aurkako kredituak aurretik kentzeko modukoak dira, hots, konkurtso-kredituak ordaindu baino lehen, masa aktibotik kendu behar dira pribilegio berezidun kredituei lotuta ez dauden ondasun eta eskubideak*** [ZCP-Lt, Konkurtso Legegria, Deustuko Unibertsitatea (2006)]
- (30) ***Horretarako, Lehiaren Batzorde Nazionalak kasuan kasuko autonomia-erkidegoko organo autonomikora gertakariaren berri ematen***

duen pleguaren kopia igorriko du, eta halakorik izanez gero, baita salaketaren, bestelako dokumentuen eta egindako proben kopiak ere, **hau da**, espedientean jasotako agirien berri emango dio organo autonomikoari, eta pleguan interesatu gisa ageri direnei horren berri jakinaraziko zaie [ZCP-Lt, Lehia Defendatzeko Legea, IVAP/IZO (2007)].

- (31) *Epaitegi berri horien izentazioak euren eskumeneko gaien izaera nagusia aipatzen du, baina ez du erabateko identifikaziorik egin nahi, merkataritzako jakintzagai edo legeriarekin. **Bestela esanik, hasierako momentu honetan merkataritzako epaitegiei ez zaizkie eratziki merkataritzako gai guztiak, eta, gisa bertsuan, epaitegien eskumeneko gai oro ez dira merkataritzakoak** [ZCP-Lt, Konkurtso Legeria, IVAP/HAEEko Itzultzaile Zerbitzu Ofiziala eta Deustuko Unibertsitatea (2006)]*

Bakanagoak dira, azkenik, itxuraz funtzio argumentatiboa duten eta inferentziakotzat jo daitezkeen birformulazioak (32) (33)

- (32) *Aldeek konpromisoa hartu dute ezabatzeko, oraindik egin ez badute, eskualdeetako edo eremu urriko hizkuntza bat erabiltzeko egon daitezkeen bereizketa, bazterkeria, murriztapen edo lehentasun justifikatu gabe oro, **alegia, hizkuntza hori ahultzea edo hori mantendu edo garatzea arriskuan jartzea eragin dezaketenak** [ZCP-Lt, Hizkuntza-Zuzenbidea: Testu-bilduma euskaraz, Euskaltzaindia (2007)]*
- (33) *Arean ere, tratamendu hori esangura zabalean ulertu behar da, eta ez esangura murrizgarrian. **Bestela esanda, ulertu behar da irakaskuntza-askatasuna dela hezkuntza-esparruan dauden askatasun eta eskubideen multzoa** [ZCP-Lt, Zuzenbide Politikoren legeria. Deustuko Unibertsitatea (2007)]*

Aztertutako corpusetik bildutako adibideek erakusten dutenez, funtzio horiek guztiak betetzen dituzte hiru birformulatzailerik esplikatibo nagusiek (*hau da*, *alegia* eta *hots*); *hau da*, ez dirudi inolako espezializazio funtzionala dutenik. Alabaina, geroratu orde, birformulazioa perpausean aposizio gisa txertatzen denean (sintagma baten birformulazio gisa eskuarki), *hots* markatzailea besteak baino maizago erabiltzen da (34) (35).

- (34) *Euskal Herrian ditugun unibertsitate handi bi, **hots, Deustuko Unibertsitatea eta Euskal Herriko Unibertsitatea**, honelako lan bat egiteko elkarrekin harremanetan jarri genituen [ZCP-Lt, Zigor Kodea, Deustuko Unibertsitatea (2004)]*
- (35) *Eta testu berriak aurrekoak baino artikuluko gutxiago baditu ere, ahaleginak egin dira *artikulu garrantzitsuenei, **hots, epai zein ebazpenetan gehien aipatzen direnei***, aurreko zenbaki bera emateko [ZCP-Lt, Hipoteka Legeria, Deustuko Unibertsitatea (2004)]*

Bestalde, lehenago ere esan denez, azalpenezko birformulazio aposatu gabeen kasuan maizago erabiltzen da *hau da* markatzailea beste hirurak baino (30). *Bestela esanda* eta horren kideek ere funtzio metadiskurtsiboak zein funtzio argumentatiboak betetzen dituzte lege-testuetan atzemandako adibideetan. Alabaina, adibide horiek oso bakanak dira eta, ondorioz, ezin dira erabakigarritzat hartu.

Laburbilduz, nahiz eta birformulatzaile esplikatiboek lege-testuetan agerpen-maiztasun txikiagoak dituzten beste alor batzuetako testuetan zein alor bereko zuzenbideko testu akademikoetan baino, birformulatzaileek kategoria honi, oro har, egozten zaizkion funtzio nagusi guztiak betetzen dituzte lege-diskurtsioan. Nolanahi ere, ez dirudi *hau da, hots* eta *alegia* markatzaileek inolako espezializaziorik dutenik, hirurak erabiltzen baitira lege-testuetan orotariko birformulazio esplikatiboak bideratzeko (erreferentziak, azalpenezkoak, definizio bidezkoak...). Bestalde, lege-testuetan atzemandako ia adibide guztietan birformulatzaile esplikatiboek funtzioa metadiskurtsiboa da (alegia, erreferentzia esleitzea, esanahia argitzea, definitzea, izendapena); bakana da azalpenezko funtzioa birformulakizuna perpausa denean, eta are bakanagoa funtzio argumentatibo edo inferentziakoa. Hala ere, badirudi atal birformulatzailea perpausuan tarteki gisa txertatzen denean *hots* maizago erabiltzen dela beste markatzaileak baino, eta azalpenezko birformulazio aposatu gabeen kasuan maizago erabiltzen dela *hau da* beste markatzaileak baino. Betiere, EUDIMA corpusean bildutako lege-testuetan atzemandako joerak dira horiek.

3.4. Testu akademikoak: balio eta erabilera nagusiak

Aurreko atalean ikusienez, birformulatzailerik esplikatiiboek maiztasun nabarmen handiagoak dituzte zuzenbideko testu akademikoetan lege-testuetan baino. Izan ere, 3.2. ataleko 1.1. irudian ikus daitekeenez, zuzenbideko testu akademikoetan birformulatzailerik agerpen-maiztasuna oso handia da. Alegia, Zientziaren eta Teknologiaren alorreko corpus jakin batzuk kenduta, zuzenbideko testu akademikoak dira balio birformulatzailerik esplikatiiboek agerpen-maiztasun handienak dituztenak, betiere, EUDIMA corpusen bildutako testuei gagozkiela. Bestalde, testu akademikoek eta lege-testuen arteko maiztasun-datuak aldeak estatistikoki esangarriak dira (% 99tik gorako fidagarritasun-tartean) *alegia*, *hau da* eta *hots* markatzaileen kasuan. Ikuspegi horretatik, beraz, hiru birformulatzailerik esplikatiibo horiek zuzenbideko testu akademikoek adierazletzat jo daitezke zalantzarako tarte handirik gabe.

Zuzenbideko testu akademikoetan markatzaile hauek dituzten eginkizunei bagagozkie, bestalde, datu estatistikoek erakusten dutenez (ikus 5. taula), birformulazio esplikatiiboek % 65 inguru azalpenekoak dira eta birformulakizunaren ondoren txertatzen dira berbaldian, aposatu gabeko enuntziatu baten bitartez, eskuarki, puntu batez edota puntu eta komaren bidez bereizirik. Lege-testuetan, berriz, askoz bakanagoak dira mota horretako kasuak (% 11,35 inguru). Alegia, lege-testuetan birformulazio esplikatiibo gehienak erreferentzia esleitzekoak, definiziozkoak edota izendapenezkoak dira; testu akademikoetan, aldiz, azalpeneko birformulazio aposatu gabeak. Joera hori ere testu akademikoek adierazletzat jo daiteke. Izan ere, birformulazioek zuzenbideko testu akademikoetan dituzten testuinguruei erreparatuta, erraz antzematen da eragiketa horiek zerikusi zuzena dutela gehienetan zuzenbidearen irakaskuntzari berariaz atxikitako funtzio diskurtsiboekin.

Horrela, bada, identifikazio-balioa duten erreferentziako birformulazio esplikatiiboek, esaterako, legeek, teoriak edota adituek diotenaren erreferentziak emateko erabiltzen dira eskuarki (36), (37), (38). Horrelako kasuetan, atal birformulatzailerik *-(e)la* menderagailua duen perpaus konpletiboa izan ohi da (36); baina, batzuetan, aipamena ez da zehar-estiloan ematen (38).

- (36) Aspalditik kriminologia teoriko zein praktikoak *honako azalpen hau* ezarri zuen gazte delitugileei buruz: **alegia, gehienek (ez guztiek) gizartean aritzeko baliabide kognitiboen eskasia eta atzerapen nabarmenak dituztela** [ZCP-Ak, Adingabeen zuzenbide penala, Jon-Mirena Landa (Koord.) UPV/EHU (2011)]
- (37) Horiez gain, *zera* galdatzen zaio, **alegia, eragiketaren parte hartu eta independente izaten jarraitzen duten enpresen lehiarako jarreraren inolako koordinaziorik ez gertatzea** [ZCP-Ak, Lehia babesten duen Zuzenbidea. Join Venture. I. Altzelai, ELERIA (2002)]
- (38) Dena den, une honetan, *erdiko gunea delakoari buruz esandakoa* ekarri behar dugu gogora; ***hau da, prozesu zibilaren kasuan, batzuetan, interes publikoa nagusituko da eta berarekin batera beharrian-printzipioa -ezgaitasun kasuetan, esaterako-, eta prozesu penal batzuetan, aukera-printzipioa izango dugu oinarri -kalumnia-kasuetan, adibidez-*** [ZCP-Ak, Zuzenbide Prozesalerako sarrera, A. Saiz, UPV/EHU (2006)]

Horrez gain, legeek diotena zehazki jasotzeko ere erabiltzen dira (39) (40) eta baita lege-erreferentziak zehaztasun handiagoz emateko ere (41). Erreferentzia horiek gehienetan euskaraz emanak datoz (39) (41); baina zenbait kasutan gaztelaniaz ematen dira (40).

- (39) Foru Legeak *artikulu bakar bat* eskaintzen dio eremu ez-euskaldunari; ***hots, «Aitortu egiten da herritarrek Nafarroako Administrazio Publikoetara euskaraz zuzentzeko eskubidea dutela. Azken hauek interesatuei gaztelaniazko itzulpena eska diezaiokete, edo 9. artikuluan aurreikusitako itzulpen zerbitzuak»*** [ZCP-Ak, Euskararen egoera juridikoa Nafarroan, J. L. Mendoza, ELERIA (2002)]
- (40) Era berean, lerro hauetan 1985eko *Uraren Legeak 1.2 atalean zehazki azpimarratzen duena* hitzez hitz gogoratzea komeni da, ***hots, «las aguas continentales superficiales, así como las subterráneas renovables, integradas todas ellas en el ciclo hidrológico, constituyen un recurso unitario, subordinado al interés general, que...»*** [ZCP-Ak, Emari ekologikoa, X. Ezeizabarrena. ELERIA, (2001)]

- (41) Hezkuntzako Ikuskatzaileen Kidegoa, esate baterako, *azaroaren 20ko 9/1995 Lege Organikoan* sortu zen, **Ikastetxeen Parte-Hartzeari, Ebaluazioari eta Gobernuari buruzkoan alegia**, eta beste hirurak, berriz, Hezkuntzaren Kalitateari buruzko abenduaren 23ko 10/2002 Lege Organikoaren xedapen bidez sortu ziren [ZCP-Ak, Hezkuntza Unibertsitatez kanpoko irakaskuntzako zenbait kideko osatzeko legea, X. Ezeizabarrena. ELERIA, (2008)]

Zehaztapen-funtzioa duten erreferentzia esleitzeko birformulazio esplikatioak, bestalde, berbaldira ekarri nahi den gai, informazio edota datu berriren bati bidea egiteko estrategia gisa erabiltzen dira; alegia, estrategia honen bidez irakurlearen (ikaslearen) arreta bideratzen da atal birformulazioetan jasotako informaziora (42) (43). Zenbaitetan enumerazioei bide egiteko erabiltzen da (44).

- (42) Hona hemen adingabeen zuzenbide penalak eduki beharko lukeen *berezitasunetatik bat*: **zuzenbide penala hezitzailea izatea, alegia** [ZCP-Ak, Adingabeen zuzenbide penala. Jon-Mirena Landa (Koord.) UPV/EHU (2011)]
- (43) *Lehenengo kasuan -hau da, zilegi ez den kausa bat duen kontratuari dagokionez-*, kontratua deuseza litzateke. [...] *Bigarrenean -hau da, zor gabe interesak ordaintzen direnean-*, errakuntzak ez du garrantzirik [ZCP-Ak, Zuzenbide zibila III. Betebeharren zuzenbidea, erantzukizun zibila eta kontratuen teoria orokorra, Ibon Viteri, UPV/EHU (2011)]
- (44) Hala kontzeptu nagusien -bai orokor eta komun, bai berezien- arloa itxita, *beste hiru irakasgai geratuko dira*, legearen zehaztasunetan gehiago sakontzeko: **alegia, delitua (laugarren ikasgaia), horren aurrean emandako erantzuna (bosgarren irakasgaia) eta biktima (seigarren ikasgaia) jorra ditzagun** [ZCP-Ak, Adingabeen zuzenbide penala. Jon-Mirena Landa (Koord.), UPV/EHU (2011)]

Adibide-sorta honek erakusten duenez (36-44 adibideek, alegia), erreferentziako birformulazio esplikatioetan diskurtso-markatzaileek zeregin garrantzitsua dute bai lege-teorien eta bai lege-testuen erreferentziak ber-

baldian txertatzeko; eta, aldi berean, berbaldia osatzen duten elementuak modu egokian bereizi, antolatu eta kohesionatzeko. Alegia, testuinguru horietan birformulazio-markatzaile esplikatiboek funtzio metadiskurtsiboa dute (kanpoko erreferentziak berbaldian txertatzea) baina baita funtzio testuala ere (informazioa egituratzea eta kohesioa indartzea).

Definiziozko birformulazioak, bestalde, maiz samar erabiltzen dira zuzenbideko testu akademikoetan kontzeptu juridikoen adiera zehatza emateko (45) (46), kontzeptu juridikoen adiera modu samurrean emateko (47) (48) eta latinez emandako kontzeptuen esanahia argitzeko (49) (50). Definizioa emateko edota adiera argitzeko, askotariko egitura sintaktikoak erabiltzen dira.

- (45) Testamentuak, printzipioz, *notariala* izan behar du, **agiri publiko baten jaso, alegia** [ZCP-Ak, Familia Zuzenbidea. Leire Imaz, UPV/EHU (2009)]
- (46) Kideek *boto partikularra (hots, gehiengoaren iritziarekin bat ez datorrena)* idatziz aurkez dezakete. Idatzia aurkezteko berrogeita zortzi ordu izango dituzte, eta aktari erantsiko zaio [ZCP-Ak, Administrazio-zuzenbidea-atal-bereziak. I. Urrutia, UPV/EHU (2008)]
- (47) Ezegitea, aldiz, *itxarotekoa zen hura ez egitea da, alegia, Zuzenbidearen ikuspegitik egin behar zuena ez egitea* [ZCP-Ak, Adingabeen zuzenbide penala, Jon-Mirena Landa (Koord.) UPV/EHU (2011)]
- (48) Kontratua bada izan, pertsona bat edo gehiago ados daudenetik, beste pertsona bati edo batzuei begira, beren burua gauzaren bat ematera edo zerbitzuren bat egitera behartzeko (KZren 1254. art.). Kontratuaren alderdiek *efektu juridikoa, hau da, betebeharrak sortzera zuzendua dagoen adostasuna ematen dute (haien borondate komuna adierazten dute)* [ZCP-Ak, Zuzenbide zibila III. Betebeharren zuzenbidea, erantzukizun zibila eta kontratuen teoria orokorra. Ibon Viteri, UPV/EHU (2011)+
- (49) Eskubide errealak *erga omnes efikazia du, hots, edozeinen aurrean aurkatu liteke* [ZCP-Ak, Eskubide Errealak, Leire Imaz, UPV/EHU (2009)]

- (50) Onartu egin eta gero, *cretioaren bidez*, **hots, esanbidezko adierazpen solemnearen bidez** [ZCP-Ak, Zuzenbide erromatarreko praktikak, J. Arieta-Araunabeña eta B. Ganboa, UPV/EHU (2008)]

Definizio bati zer kontzeptu juridiko dagokion adierazteko (51), edo termino juridikoen aldaerak aipatzeko (52) edo beste hizkuntzetan emandako kontzeptuen euskarazko baliokideak emateko (53), berriz, izendapenezko birformulazioak erabiltzen dira. Izendapenezko birformulazioak maiz samar erabiltzen dira, halaber, kontzeptu baten azpikategorizazioei berbaldian bide egiteko ere (54).

- (51) Gizatasun-printzipioak, berez, ondoreak dakartza *askatasuna kentzen duten zigorren inguruan* (**zigor askatasun-gabetzailetan alegia**), batez ere aipatutako zigorrak betearazi behar diren fasean [ZCP-Ak, **Adingabeen zuzenbide penala**, Jon-Mirena Landa (Koord.) UPV/EHU (2011)]
- (52) Bi hitzetan, Konstituzioak araugintzarako lankidetza-printzipioa ezarri nahi du *legegilearen eta administrazioaren artean* (**Legearren eta Erregelamenduaren artean, alegia**), eta legeari dagokiola neurri hori izango den agertzea [ZCP-Ak, **Administrazio Zuzenbidea: atal bereziak**, Iñigo Urrutia, UPV/EHU (2008)]
- (53) Egun normalean biek zuzenbidea ikasten dute, *baina bachellor titulua lortu ondoren abokatu bihurtzeko egin beharreko azterketak edo degree-ak*, **graduondoak alegia**, desberdinak dira batzuentzat eta besteentzat [ZCP-Ak, **Epailtzara nola sartu Ingalaterran eta Galesen**, I. Ordeñana, ELERIA (2002)]
- (54) Instituzioak edo erakunde publikoak. Erakunde publikoak sortzetikoak dira. Erakunde-administrazioa da deszentralizazio funtzionalaren adibidea. Kasu horretan, *lurraldedun administrazioak* (**hots, Estatuko administrazioak, Autonomia Erkidegoko administrazioak edo Toki-administrazioak**) erakunde bat sortzen du, hari dagozkion zereginetatik batzuk (funtzio batzuk) erakunde berriak bete ditzan [ZCP-Ak, **Administrazio zuzenbidea eta ekonomian esku-hartzeko teknikak**, Iñigo Urrutia, UPV/EHU (2010)]

Azalpenezko birformulazio esplikatiiboak ere maiz erabiltzen dira konzeptu juridikoen esanahia argitzeko. Zeregin honetarako azalpenezko birformulazio aposatu gabeak erabiltzen dira gehienbat (55) (56).

- (55) Eta agian, garrantzitsuena, gazteen *delitugintza «normala»* dugu, zentzu deskriptiboan -ez balioesteko asmoarekin- ulertu behar duguna. **Alegia, gazte gehienek bere gaztaroan delituren bat egiten dute baina, bakarrik salbuespenez bihurtzen da delituak egitea ohiko jarduera (ez da «karrera kriminala» sendotzen) eta, denbora pasa ahala, delitu egiteari utzi egiten dio gazte izandako helduak** [ZCP-Ak, Adingabeen zuzenbide penala. Jon-Mirena Landa (Koord.) UPV/EHU (2011)]
- (56) Horrekin esan nahi dugu egoera batean arau bi edo gehiago batera gertatzea. Horretarako *hierarkia printzipioa kontuan hartu beharreko erregela bihurtzen da, baina Lan Zuzenbidean ez da erregela bakarra. Beste era batera esateko, hierarkia batez ere subordinazioa eskatzen duten arauen arteko harremanetan aplikagarria izaten da eta hori ez da beti gertatzen lan arauekin* [ZCP-Ak, Lan Zuzenbidearen iturriak, K. Gorostiaga. ELERIA (2000)]

Era berean, azalpenezko birformulazio aposatu gabeak erabiltzen dira, halaber, lege edota printzipio juridikoen interpretazioei (57) (58) edota inplikazioei (59) (60) bide egiteko ere.

- (57) *Legeak zenbait baldintza zehaztu ditu eskumena bereganatzeko aukerari ekin dakion, eta hori horrela izanik, eskumena bereganatzen denean, arrazoitu beharko da (14.2). Hots, goiko organoak agertu beharko du zergatik bereganatzen duen bere menpekoaren eskumena* [ZCP-Ak, Administrazio-zuzenbidea-atal-bereziak, I. Urrutia, UPV/EHU (2008)]
- (58) Kasu honetan, Estatuko epai sistemaren erpinean dagoen auzitegira joatea eskubide bat da herritarrentzat: *Auzitegi Gorenak ezin du aukeratu zein kasu ezagutu nahi duen eta zein ez; beste hitz batzuetan, derrigorrezko eskuduntza dauka (mandatory jurisdiction), legeak helegitea aurreikusten duen guztietan auzitegiak helegite hori ezagutu behar duelarik* [ZCP-Ak,

Amerikar Estatu Batuetako auzitegi antolaketa: Lerro nagusiak (1), I. Ordeñana. ELERIA, (2003)]

- (59) Batzuen ustez, derrigorrezkotasuna ohituratik eratorriko da, KZren 1089. artikulua lege esapidean barneratzen dena (Alguer, Pérez González). *Beste batzuek, berriz, onartzen dute berez ez duela betebeharrak sortzeko gaitasunik; baina, aldi berean defendatzen dute, promesak hirugarrenei itxaropenak sortzen badizkie, promesa egin duenak ezingo duela edonola ezeztatu. **Hau da, haien ustez, itxaropen bat sortu duena derrigortuta dago*** [ZCP-Ak, Zuzenbide zibila III: Betebarren zuzenbidea, erantzukizun zibila eta kontratuen teoria orokorra, Ibon Viteri, UPV/EHU (2011)]
- (60) *Bestalde, akusatzaileak akusazioaren oinarria aurkeztu behar zuen; **hots, frogak aurkeztu behar zituen.*** [ZCP-Ak, Zigor Prozesu Adierazlea, K. Etxebarria, I. Ordeñana eta J. Perez, UPV/EHU (2007)]

Laburbilduz, zuzenbideko testu akademikoetan ugariak eta esangarriak dira birformulazio-markatzaile esplikatiboen agerpenak eta erabilerak. Batetik, oso maiztasun handia dute, EUDIMA corpusean jasotako testuetan behintzat. Bestetik, berariazko zereginak dituzte ideia eta kontzeptu esangarriak berbaldira ekartzeko; teoriaren eta legeen erreferentziak diskurtsoan txertatzeko; kontzeptu eta terminoen aldaerak eta hizkuntza desberdinetako ordainak emateko; zuzenbidearen printzipioen eta kontzeptuen esanahiak argitzeko; eta printzipio zein kontzeptu juridiko horien inplikazioak azaltzeko. Eragiketa horiek burutzeko erreferentziatzko, definiziozko, izendapenezko eta azalpenezko birformulazioak erabiltzen dira. Alabaina, aztertutako testu akademikoetan maizago agertzen dira kontzeptuak eta printzipioak argitzeko eta haien inplikazioak azaltzeko pasarteak, bestelakoak baino (definiziozkoak, ordainak ematekoak...). Ondorioz, birformulazio-markatzaile esplikatiboak maizago erabiltzen dira aposatu gabeko azalpenei bide egiteko zereginen, beste eginkizun batzuetan baino. Horrek argituko luke lege-testuen eta testu akademikoaren artean atzemandako alde estatistikoen arrazoia. Dena den, erabilera metadiskurtsibo hau lagungarria da, bide batez, testuaren harian informazioa bereizi, antolatu eta josteko ere. Alegia, markatzaile hauek oso lagungarriak dira, halaber, testuaren kohe-

sioa eta konexioa bermatzeko ere. Alde horretatik, baliagarriak izan daitezke testu akademikoek duten helburu komunikatiboa erdiesten laguntzeko, hau da, irakurleentzat (ikasleentzat, alegia) ezezagunak edota ulergaitzak izan daitezkeen ideiak edota kontzeptuak ulergarriagoak egiten laguntzeko. Alde horretatik ere logikoa dirudi zuzenbideko testu akademikoetan (zientzia eta teknologiko zabalkunde testuetan bezala) diskurtso markatzaile hauek gehiagotan erabiltzeak, lege-testuetan edota zabalkunde-asmoa ez duten bestelako testuetan baino.

4. Ondorioak

Lan honetan aurkeztu ditugun datuek zein adibideek erakusten dutenez, birformulatzailerik esplikatiboen agerpen-maiztasunek eta erabilerekin lotura estua dute diskurtsoaren nolakotasunarekin. Izan ere, erabilitako datu estatistikoek adierazten dutenez, birformulatzailerik esplikatiboen agerpen-maiztasunek korrelazio esangarria dute bai eremu diskurtsiboarekin eta baita –arlotan juridikoko testuen kasuan behintzat– testu-generoekin ere. Alegia, eremu diskurtsiboaren arabera eta testu-generoaren nolakotasunaren arabera, pisu erlatibo desberdina izango dute azalpenezko eragiketa diskurtsiboek eta, ondorioz, desberdina izango da, noski, sail honetako markatzaileen agerpen-maiztasuna ere.

Eremu diskurtsiboaren eta testu-generoaren araberrako joera bereizgarri horiek oso agerikoak dira, hain zuzen ere, arlotan juridikoko testuetan. Izan ere, azterlanaren hasieran aurkeztu diren datuen arabera (ikus 3.2. atala), alor honetako lege-testuek euskarazko testu orokorren antzeko ezaugarriak dituzte (birformulatzailerik esplikatiboen agerpen-maiztasun erlatibo ertain-txikia eta orekatua, eta nagusiki, erabilera metadiskurtsiboa); zuzenbideko testu akademikoek, berriz, Giza eta Gizarte Zientzien eta Zientzia eta Teknologiararen alorretako testuen antzeko ezaugarriak dituzte (birformulatzailerik esplikatiboen agerpen-maiztasun erlatibo handia eta, aldean, azalpenezko erabilera nabarmen ugariagoa). Alegia, lege-testuetan birformulazio partzialak dira ugariak eta testu akademikoetan, berriz, erabateko birformulazioek dute pisurik handiena.

Bestelako eremu diskurtsiboetan bezalaxe, testu juridikoetan lau markatzaile erabiltzen dira nagusiki birformulazio esplikatiboei bide egiteko: *alegia*, *hau da*, *hots* eta *bestela esanda*. Lauren pisu erlatiboa antzekoa da lege-testuetan eta zuzenbideko testu akademikoetan. Hala ere, azterlan honetan egiaztatu dugunez, lege-testuetan birformulazio esplikatibo gehienak aposizio moduan agertzen dira (sintagma soil baten birformulazio gisa eskuarki) eta horien artean ugariak dira birformulakizunaren enuntziatuan tarteki gisa txertaturik ematen direnak. Bada, EUDIMA corpuseko adibidetegian ikusi dugunez, inguramendu horretan lau markatzaileak ageri badaitezke ere (*alegia*, *hau da*, *hots* zein *bestela esanda*), lege-testuen kasuan *hots* erabiltzeko joera egiaztatzen da. Testu akademikoetan, berriz, nabarmen ugariagoak dira azalpenezko birformulazio esplikatibo aposatu gabeak, eta, corpuseko datuen arabera, inguramendu horretan maizago erabiltzen da *hau da* beste hiru markatzaileak baino. Ondorioz, *hots* birformulatzailerak pisu erlatibo handixeagoa du lege-testuetan, eta *hau da* markatzaileak, berriz, agerpen nabarmenagoa testu akademikoetan; betiere, testu horiek dituzten be-reizgarri diskurtsiboen adierazle gisa.

Zeregin diskurtsibo zehatzei bagagozkie, bestalde, egiaztatu dugunez, birformulatzailerak esplikatiboei markatzaileen kategoria honi oro har egotzen zaizkion funtzio nagusi guztiak betetzen dituzte lege-diskurtsioan: erreferentziakoak, definiziozkoak, izendapenezkoak eta azalpenezkoak (*hots*, ez dirudi *hau da*, *hots* eta *alegia* markatzaileek inolako espezializaziorik dutenik). Hala ere, batetik, azalpenezko birformulazio aposatu gabeen adibide gutxi topatu ditugu lege-testuetan; bestetik, sail honetako markatzaileak lege-testuen aurkezpen eta zioen ataletan agertzen dira nagusiki. *Hau da*, lege-testuetan markatzaile hauek funtzio metadiskurtsiboa dute nagusiki eta gutxitan agertzen dira lege-testuen artikuluetan, ez bada kontzeptu baten bi izendapen edo termino erlazionatzeko edo formulazio sintaktikoa soildu eta ulergarriagoa egiten laguntzeko (adibidez, lege-izen konplexuak berbaldian txertatzeko orduan; gaztelaniazko bertsioan eskuinera hedatzen diren erlatibozko esaldien kateak euskaraz emateko orduan; eta abar.). Testu akademikoetan, aldiz, askotariko zereginak esleitzen zaizkie markatzaile hauei, betiere, testu hauek duten azalpenezko funtzioari hertsiki atxikiak; *alegia*, zuzenbidearen alorreko kontzeptu, ideia eta teoriak azaltzeko edota argitzeko helburua duten pasarteetan.

Hori horrela, corpuseko adibideek erakusten dutenez, esan liteke markatzaile hauen erabilera zentzu betean dela estrategikoa testu akademikoetan, hain zuzen ere, ez dirudielako erabilera hori, besterik gabe, ausazkoa edota berbal-diaren haria kudeatzera datorrenik. Aitzitik, markatzaile hauek berariazko asmo kognitibo-diskurtsiboa duten estrategiei atxikita agertzen dira eta estrategia horiek (kontzeptu eta ideia juridikoak azaltzea; kontzeptuak argitzea; definizioak ematea; termino juridikoen aldaera samurrak eskaintzea; legeen edota kontzeptu juridikoen inplikazioak agertzea; eta abar) irakaskuntza-asmoari lotuta datoz, zalantzarik gabe.

Horrenbestez, esan liteke azterlan honetan agertutako datuek berretsi egiten dituztela sorburuko hipotesiak. Alegia, agerian uzten dituzte birformulatzailerik esplikatiboez arlo juridikoko testu mota desberdinetan (lege-testuak/testu akademikoak) dituzten banaketak eta erabilerak. Baina, areago, egiaztatzen dute aztertutako diskurtso-markatzaileek berez dutela funtzio komunikatibo estrategikoa; hau da, hartzaileari diskurtsotik inferentziak ateratzen laguntzeko gida edo jarraibide moduko batzuk eskaintzeko funtzio diskurtsibo berezkoa dutela, eta funtzio hori hertsiki lotuta datorrela testu-generoaren nolakotasunarekin eta zeregin komunikatiboarekin. Beraz, aurkeztu ditugun datu estatistikoak zein adibideen analisi kualitatiboak ikuspegi horretatik hartu behar dira; alegia, testuen inguramendu diskurtsiboari atxikita aztertu eta interpretatu behar dira; izan ere, lan honen euskarri teorikoak azaldu direnean agertu denez, inguramendu diskurtsibo horretan aztertzeak dira markatzaile diskurtsiboak berak hizkuntza-kategoria gisa ere.

Aipaturiko bibliografia

ALBERDI, X., 2011a, «Diskurtso-markatzaile berri bat: *hurrenez hurren* birformulatzailerik», *ASJU*, XLV-1, 301-325.

———, 2011b (prentsan), «*Erran nahi baita* birformulatzailerik esplikatiboa gaurko prosan», *ASJU*, XLV-2.

ASCHENBERG, H.; LOUREDA, Ó. (eds.), 2011a, *Marcadores del discurso: de la descripción a la definición*. Frankfurt am Main Iberoamericana-Vervuert.

———, 2011b, «Introducción. Marcadores del discurso: descripción, definición, contraste», Aschenberg, Heidi/Loureda, Óscar (eds.): *Marcadores del discurso: de la descripción a la definición*. Frankfurt am Main: Iberoamericana-Vervuert, 9-31.

BACH, C., 2001, *Els Connectors Reformulatius Catalanas: Anàlisi i Proposta d'Aplicació Lexicogràfica*, IULA/Pompeu Fabra, Barcelona, internet: <http://www.tdx.cat/handle/10803/7487>

BLAKEMORE, D., 1997, «Non-truth condional meaning», *Linguistische Berichte* 8, 92-102.

———, 2002, *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.

BORJA, A., (2000), *El Texto Jurídico en Inglés y su Traducción al Español*. Barcelona: Ariel.

CUENCA, M.J., 2012, «La gramaticalización», Iraide Ibarretxe-Antuñano, Javier Valenzuela (Dir.): *Lingüística cognitiva*, Barcelona: Anthropos, 281-304.

ESNAL, P., 2002a., «Testu-antolatzaileak», *Hizpide*, 50, 25-36.

———, 2002b, «Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa», *Hizpide*, 51, 19-33.

EUSKALTZAINDIA, 1990, *Euskal Gramatika Lehen Urratsak-III (lokailuak)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, 1999, *Euskal Gramatika Lehen Urratsak-V (Mendeko perpausak-1)*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, 2008, *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia, Jagon Saila.

FUENTES, C., 2009, *Diccionario de conectores y operadores del español*. Madrid: Arco Libros.

GARCÉS, M.P., 2008, *La organización del discurso: marcadores de ordenación y de reformulación*. Madrid: Lingüística Iberoamericana.

———, 2009, *La reformulación del discurso en español en comparación con otras lenguas (catalán, francés, italiano, inglés, alemán e islandés)*. Madrid: Universidad Carlos III de Madrid. Boletín Oficial del Estado.

GÜLICH, E.; KOTSCHI, T., 1983, «Les marqueurs de la reformulation paraphrastique», *Cahiers de Linguistique Française* 5; 305-351.

———, 1987, «Les actes de reformulation paraphrastique dans la consultation La dame de Caluire». *L'Analyse des Interactions Verbales*. Ed. P. Bange. Berna: Peter Lang. 15-81.

———, 1995, «Discourse Production in Oral Communication. A Study Based on French», Quasthoff. U. (ed.): *Aspects of Oral Communication*. Berlín: De Gruyter, 30-66.

HERNÁNDEZ GIL, A., 1986, *Saber Jurídico y Lenguaje*. Madrid: Espasa-Calpe.

HERNANDO, L.A., 2003, *El Lenguaje Jurídico*. Madrid: Verbum.

LARRINGAN, L.M., 1996, *Testu-antolatzaileak bi testu motatan: testu informatiboa eta argudiapenezkoa*. Doktorego-tesia, Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea.

———, 2007, «Testu-motak eta testu-antolatzaileak: zer lotura?», Plazaola, Itziar/Alonso-Fourcade Mª Pilar (eds.): *Testuak, diskurtsoak eta generoak. Euskal testuen azterketa korrontea*. Donostia: Erein, 119-134.

LLAMAS, C., MARTÍNEZ, C., eta TABERNEIRO, C., 2012, *La Comunicación Académica y Profesional. Usos, Técnicas y Estilo*. Zizur Txikia: Aranzadi-Thomson Reuters, Colección Despachos.

LOUREDA, Ó., ACÍN, E., (koord.) 2010, *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*. Madrid: Arco/ Libros.

MARTÍ SÁNCHEZ, M., 2008, *Los marcadores en español L/E: conectores discursivos y operadores pragmáticos*. Madrid: Arco/Libros.

MARTÍ SANCHEZ, M., 2011, «Los conectores discursivos (entre los otros marcadores discursivos y los otros conectores)», *Linred, Lingüística en la red*, IX, 05-11-2011, 1-37, (<http://www.linred.es/numero9.html>), Universidad de A Coruña, http://www.linred.es/numero9_articulo_8.html

MARTÍN ZORRAQUINO, Mª A.; PORTOLÉS, J., 1999, «Los marcadores del discurso», I. Bosque y V. Demonte (ed.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid: Espasa, Vol. III, 4051-4213.

MARTÍN ZORRAQUINO, Mª A., 2010, «Los marcadores del discurso y su morfología», Ó. Loureda y E. Acín (coords.), *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*, Madrid: Arco/ Libros, 93-181.

MAZZI, D., 2011, «*In Other Words, ...: A Corpus-based Study of Reformulation in Judicial Discourse*», *Hermes – Journal of Language and Communication Studies*, 46-2011, 11-24.

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (RAE), ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA, 2010, *Nueva gramática de la lengua española, Sintaxis II*. Madrid: Espasa Libros.

ROBLES, F., 2012, «Marcadores de reformulación alemanes: entre la conexión y la argumentación», *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*, Vol. 7, nº 1 (2012), 213-224.

ROSSARI, C., 1990, «Projet pour une typologie des opérations de reformulation», *Cahiers de Linguistique Française*, 11, 345-359.

———, 1993, «Projet pour une typologie des opérations de reformulation», *Cahiers de Linguistique Française*, 14, 151-171.

———, 1997, *Les operations de reformulation*. Bern: Peter Lang..

ROULET, E., 1981, «Échanges, interventions et actes de langage dans la structure de la conversation», *Études de Linguistique Appliquée*, 44, 7-39.

———, 1987, «Complétude et connecteurs reformulatifs», *Cahiers de Linguistique Française* 8, 111-140.

URRUTIA, A., 1990, *Euskara Legebidean*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

———, 2008. «Legeen eta administrazioaren hizkera, testu-antolatzaileen ikuspegitik», *Euskera* 53, 2008-2, 525-546.

———, eta LOBERA, A., (arg.) (1997), *Euskara, Zuzenbidearen Hizkera*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

VÁZQUEZ VEIGA, N., 2011, «El tratamiento lexicográfico de los marcadores del discurso», *Linred, Lingüística en la red*, 02-05-2011, 1-20, Ana Mª Cestero Mancera, Manuel Martí Sánchez (coord.): *I Jornadas de lengua y comunicación: marcadores discursivos. Anexo monográfico* (<http://www.linred.es/numero9.html>), Universidad de A Coruña, http://www.linred.es/numero9_monografico1.html

VILCHES, F. eta SARMIENTO, R., 2010, *Manual de Lenguaje Jurídico-administrativo*. Madrid: Dykinson.

ZABALA, I., 1996, «Testuan iruzkinak sartzeko funtzioa izan dezaketen antolatzailleak: *hau da, hain zuzen (ere), adibidez, batez ere*», I. Zabala (koord.): *Testu-lotu-*

rarako baliabideak: euskara teknikoa. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, 113-130.

Aipaturiko corpusak

Ahotsak, internet: <http://www.ahotsak.com/>

Ereduzko Prosa Dinamikoa (EPD): <http://ehu.es/ehg/epd/>

Goenkale, internet: <http://ehu.es/ehg/goenkale/>

Pentsamenduaren Klasikoak, internet: <http://ehu.es/ehg/pkc/>

Zientzia eta Teknologiaren Corpusa (ZTC): <http://www.ztcorpusa.net/cgi-bin/kon-tsulta.py>

ZIO corpusa, internet: <http://www.ehu.es/ehg/zio/>

XX. Mendeko Euskararen Corpus Estatistikoa, internet: <http://www.euskaracorpUSA.net/XXmendea/>

*Dena dela, dena den, edonola ere, balio askotariko diskurtso-markatzaileak*¹

Dena dela, dena den, edonola ere, marcadores de discurso polivalentes

Dena dela, dena den, edonola ere, marqueurs polyvalents de discours

Dena dela, dena den, edonola ere, polyvalent discourse markers

GARCIA-AZKOAGA, Ines M.
Euskal Herriko Unibertsitatea

Noiz jaso: 2013-04-02

Noiz onartua: 2013-07-09

¹ Lan hau ikerketa-proiektuak garatzeko laguntza hauei esker egin da: EJKO IT418-10, US10/10 eta MV-2012-2-34.

Dena dela, dena den, edonola ere eta *edozeelan ere* birformulatuzaile urruntzaileen balioak eta erabilerak aztertzen dira lan honetan. Azterketa hurbilbide diskurtsibo-pragmatiko batetik egiten da. Horretarako behar diren hizkuntza-ekoizpen enpirikoak eskuratzeko, euskarazko corpus zabala osatzen duten testuetatik ateratako adibideak baliatzen dira. Erabilerari erreparatuz gero, emaitzek erakusten dute, kontzesiozko eta argudiozko balioez gain, markatzaile hauek balio diskurtsibo anitz bereganatzen dituztela eta, bestalde, lau birformulatuzaileek elkarren baliokide moduan funtziona dezaketela.

Hitz-gakoak: diskurtso-markatzaileak, birformulazioa, kontzesioa, diskurtsoa, lokailuak, testua.

En este trabajo se estudian los usos y valores de los marcadores de discurso polivalentes *dena dela, dena den, edonola ere*. El estudio se ha realizado desde una aproximación discursivo-pragmática y para los casos lingüísticos empíricos que demanda tal aproximación, se han utilizado ejemplos de los textos que componen el amplio corpus lingüístico vasco. Los resultados demuestran que estos marcadores, a parte de tener un valor concesivo, se apoderan a su vez de un valor argumentativo y múltiples valores discursivos. Hay que añadir, además, que estos reformuladores pueden funcionar como equivalentes entre sí.

Palabras clave: marcadores de discurso, reformulación, concesión, discurso, conectores, texto.

Ce travail étudie les usages et les valeurs des marqueurs polyvalents de discours *dena dela, dena den, edonola ere*. L'étude a été réalisée à partir d'un rapprochement discursivo-pragmatique et pour les productions linguistiques empiriques qui requièrent un tel rapprochement, on a utilisé des exemples de textes qui constitue le vaste corpus linguistique basque. Les résultats démontrent que ces marqueurs, mis à part le fait d'avoir une valeur concessive, prennent alors une valeur argumentative et de multiples valeurs discursives. Ces reformulateurs peuvent fonctionner comme équivalents entre eux.

Mots-clés : marqueurs de discours, reformulation, concession, discours, connecteurs, texte.

This piece of work examines the values and uses of the distancing reformulators *dena dela, dena den, edonola ere*, and *edozeelan ere*. This is done from a discursive-pragmatic approach; examples taken from texts constituting the broad Basque language corpus have been used to obtain the necessary empirical examples of language production. The results show these markers also assume an argumentative value in addition to their concessive value; they further take on a number of discursive values. The four reformulators can function as equivalents of each other.

Keywords: discourse markers, reformulation, concession, discourse, connectors, text.

1. Sarrera

Lan hau diskurtso-markatzaileen azterketa helburu duen ikerketa zabalago baten barruan kokatzen da: EUDIMA proiektua, jomugan markatzaileen hiztegia duena. Proiektu horretan diskurtso-markatzaileen sail ezberdinak aztertzen dira, besteak beste, birformulatzailer urruntzailerena. Sail horri dagozkion elementu batzuk besterik ez dira ekarriko lerro hauetara, izenburuan aipatutakoak, alegia.

Diskurtso-markatzaileen hiztegi horri begira egindako hastapeneko ezaugarritze batean (Garcia-Azkoaga, 2013), birformulatzailer urruntzailer artean kokatzen dira *dena den*, *dena dela*, *edonola ere*, *edozein ere*. Ezaugarritze hori osatzeko, ordea, ezinbestekoa da birformulatzailer horien erabilera eta balioak banan-banan eta sakonago aztertzea; horretarako testuetara jo behar da, haiek ematen baitute hizkuntzaren ekoizpen enpirikoetan gertatzen denaren testigantza. Hori da, hain zuzen, lan honen helburua, testuetan, oro har, markatzaile horiek nola erabiltzen diren eta hartzen dituzten balioak aztertzea; horregatik, lan hau, nolabait, aurrekoa osatzera dator eta, hala, ekarpen xume bat egitera euskarazko diskurtso-markatzaileen analisiari.

Terminologia eta sailkapenetan dagoen anabasak ez du gehiegi laguntzen, ikusi bestela Fraserrek (1999) dioena eta ematen duen definizioa: «Whether they are called discourse markers, discourse connectives, discourse operators, or cue phrases (I shall use the term ‘discourse marker’), the expressions under discussion share one common property: they impose a relationship between some aspect of the discourse segment they are a part of, call it S2, and some aspect of a prior discourse segment, call it S1. In other words, they function like a two-place relation, one argument lying in the segment they introduce, the other lying in the prior discourse. I represent the canonical form as <S1. DM+S2>» (Fraser 1999, 938).

Euskararen kasuan, nahiz eta lanen bat egin den (Alberdi, 2011), oraindik ez dira asko aztertu diskurtso-markatzaileak bere horretan. Lan honetan aztertuko diren elementuak diskurtso-markatzaileen artean eta, haien barruan, birformulatzailer urruntzailer artean kokatu diren arren, euskal gramatikak aurkaritzako lokailuen artean kokatzen ditu (EGLU-III, 1990; Goenaga, 1980);

Larringanek (1996), ISD²ari jarraituz (Bronckart et al., 1985; Bronckart, 1996), testu-antolatzaileen³ artean azertzen ditu elementu hauek eta, horien barruan, lokailu gisa, baina zalantza egiten du kontzesibotasunaren eta aurkaritzakotasunaren artean; testuaren ikuspegitik ere, Esnalek (2008, 32) testu-markatzaile hitza hobesten du diskurtso-markatzaile izendapenaren ordeztu, testu-antolatzaileen azpisail gisa kokatuta eta, gaztelaniaren kasuan Martín-Zorraquinok eta Portolések (1999, 4082) egiten duten bezala, lokailuen sailetik bereizita dagoen birformulatzaile urruntzaileen multzoan kokatzen ditu hizpide ditugun elementuak; Garcések (2008, 154) ere gauza bera egiten du; eta Fuentesek (2009) lokailuei eta operatzaileei buruz hitz egiten du, eta kontzesiozkoen artean kokatzen ditu. Aipatu behar dugu, halaber, Zabalaren (1996) lana; bertan, zenbait birformulatzaile analizatzen dira testu-antolatzaile izendapenean bilduta, baina horien artean ez dira agertzen hemen aztergai ditugunak.

Sailkapenak sailkapen, hizpide ditugun birformulatzaile urruntzaile horiek balio bat baino gehiago bereganatzen dutela erakustea du helburu lan honek, eta horretarako, erabileran eta diskurtsoan har ditzaketen balio ezberdinak aztertuko dira. Analisia egiteko, sarean eskuragarri dagoen euskarazko corpusa⁴ ez ezik, EUDIMA proiekturako apropos egokitutako tresna⁵ ere erabiliko da hemen.

Kontuan hartuta, alde batetik, testuinguruaren parametro fisiko eta sozialek eta, bestetik, interakzioen eraginez diskurtsoan egiten diren eguneratzeek beren aztarna uzten dutela testuan, aipatutako corpusa baliatuta, aztergai diren birformulatzaile urruntzaile horien askotariko balioak erakusten saiatuko gara. Era

² Interactionnisme socio-discoursif.

³ Gogoratu testu-antolatzaileen artean daudela hauek: juntagailuak, lokailuak, funtzio espezializatua duten adberbio zenbait; proposizio-egiturez kanpo geratzen diren unitateak, erantsiak zein askeak; beste lokuzio eta esapide batzuk, lotze-, ataltze-, edota antolatze-zereginetan agertzen direnak; idatziaren formulismoak. Testu-antolatzaile gehienak proposizio-egituren osagaietatik kanpo geratzen dira (Larringan 2007, 124) eta, alde horretatik, bat datoz Fuentesek (1998) «enlaces extraoracionales» izenarekin azertzen dituen elementuekin.

⁴ ZIO corpusa, EHUko eskuliburu itzuliak, Zuzenbidea / lege-testuak, Zuzenbidea / testu akademikoak, Pentsamenduaren Klasikoak, EPD liburuak, EPD prentsa; ZT Corpusa, ETBko dokumentalak, Goenkale corpusa.

⁵ <http://ehu.es/ehg/eudima/admin> (sarbide mugatua).

berean, *dena dela*, *dena den*, *edonola ere* eta *edozeelan ere* markatzaileak erabilera eta balio berdinekin agertzen diren eta sinonimotzat har daitezkeen argitzen ahaleginduko gara. Analisia egiteko, alderdi diskurtsibo-pragmatikoaren azterketa sistematizatzen lagunduko digun metodologia erabiliko dugu.

Euskarari dagokionez, Larringanen (1996, 2007) lanak dira horrelako azterketa bati heltzeko arrasto gehien ematen digutenak, eta arrasto horiei jarraiturik egingo da lan hau. Hizkuntzalari horren lanean (Larringan, 1996), kontzesiozkoen artean sailkatuta agertzen dira hemen aztergai ditugun birformulatzailerik urruntzailerik. Hiru multzotan banatzen ditu egileak kontzesioa bidera dezaketan unitateak: A, B eta C. A eta B multzoen kasuan, kontzesioa bideratzen duen unitatea perpaus berberean kokatzen da; A taldekoek ez bezala, B taldekoek *ere* partikula gehitzen diote unitate horri. C multzoko unitateak esapide-egituratik kanpo geratzen dira, eta C multzo horretan sartzen ditu, hain zuzen, *dena dela* antolatzailea eta haren parekoak. Egileak berak dioen bezala: «Multzo honetan biltzen diren antolatzaileak, heterogeneo samarrak dira, kontzesiozko, birformulazio eta aurkaritzako bide-gurutze horretakoak hain zuzen. DENA DEN (DELA) -rekin dudak izan ditugu: hemen bildu, aurkaritzako artean ala birformulatzailerik ez-parafraasikoen artean? Maiz, errekapitulazio eta laburbiltze egitekoa nabari zaiola, ezin uka.» (Larringan 1996, 187). Ikusten den moduan, egileak zalantzak agertzen ditu elementu hauek kontzesiozko, aurkaritzazko edo birformulaziozko antolatzaileen artean kokatzeko orduan.

1.taula. Kontzesiozko testu-antolatzaileak Larringanen (1996) lanean

<p>KONTZESIOZKO TESTU-ANTOLATZAILEAK: C multzoko motakoak (Larringan 1996, 187)</p>	<p>HALA(Z) (ETA) GUZTI(Z) (ERE); DIREN (DEN) + ADITZONDO -EN(A) + ERE; GORABEHERA; ... EDO. ., + IZAN (batzuetan, IZAN isilean dago); -(DA) (-TA) ERE; INFINITIBOA + GABE + ERE: (... erori gabe ere); -(r)IK + ERE; NOR ZAREN ERE; GUZTIAREKIN ERE; DENA DELA</p>
---	--

Birformulatzaileri buruz hitz egiten duen atalera jotzen badugu, honela dio: «Hitz, enuntziatu, esaldi-sail edo testu-zati batek duen zentzua interpretatzeko, argitzeko, esplizitatzeko, birformulaziora jo ohi du hiztunak... Bigarrena ez da lehen formulazioarekin nahasten, haren errepikatze edo tautologia hutsa ez den bezalaxe... Antolatzaile hauek aztertzerakoan arazo bat baino gehiago aurkitzen ahal dugu, hala unitateen mugaketan, nola sailkapenean zein izendapenean... Birformulazioa, enuntziatuen artean gertatzen den elkarreragintzazko funtzio-mota bat litzateke: esatariak, lehen formulazio baten ordeztu bigarren bat jartzen du, enuntziatio-ikuspegiaren aldaketa bat bideratuz (E. Roulet, 1991 eta 1987). Birformulazite-eragiketean mugimendu bikoitza ohar daiteke: lehenbizikoan ikuspuntu «desegokiaren» formulazioa agertzen zaigu; bigarrenean, beste «egokiago» bat. Abiaturukoa bigarrenaren mendeko agertzen da, enuntziatio-ikuspuntua aldatu egiten delarik (antolatzaile konkretuaren arabera). Hau guztia, bestalde, atzetik-aurrera egiten da. Enuntziatio ikuspuntuaren aldaketak, halere, ez du esan nahi argudiaketaren norabidea ere aldatu egiten denik.» (1996, 245).

Larringanek birformulatzaileri parafrastikoak eta ez-parafrastikoak bereizten ditu, eta berak zerrendan sartzen ez dituen arren, aitortu egiten du beste hizkuntzatan (Roulet, 1987; Murat & Cartier-Bresson, 1987) birformulazioaren barruan sartzen dituztela EGLU-IIIIn aurkaritzakoaren artean sartzen diren horrelako lokailuak: *nolanahi ere*, *edozein modutan*, *zemañhi gisaz*, *guztiarekin ere*, *edozein ere*, eta abar. Larringanen lanari dagokionez (1996, 261), lerro gutxi batzuk besterik ez dizkie eskaintzen birformulatzaileri ez-parafrastikoei, eta haien artean hauek aipatzen ditu: «AZKEN BATETAN, AZKEN BATEZ, AZKENIK, FINEAN, AZKEN FINEAN, AZKEN PUNTUAN, FUNTSEAN, DENA DEN (?)», baina ez du ezer esaten birformulatzaileri urruntzailei buruz. Ohar gaitzen, halaber, hor agertzen den zerrenda mugatua dela eta elementu gehiago ere egon litezkeela, Larringanek testu jakin batzuen gainean eta haietan agertzen diren antolatzaile aukeratu batzuen gainean egiten baitu azterketa.

Batetik, Rouletek (1987, 111)⁶ ematen duen birformulazioaren definizioa eta Larringanek (1996, 245) zabaltzen duen azalpena onartuta, eta bestetik,

⁶ «Subordination rétroactive d'un mouvement discursif, éventuellement d'un implicite, à une nouvelle intervention principale, du fait d'un changement de perspective énonciative.» (Roulet 1987, 111).

Garcia-Azkoagan (2013) aipatzen diren definizioak bilduta, birformulazioa diskurtsoa antolatzekeo prozedura bat dela esango dugu, non hiztuna aurretik (esplizituki edo inplizituki) agertzen den atal batera itzultzen den, atal hori beste era batera adierazteko eta haren gainean zuzenketak, zehaztapenak eta laburpenak egiteko, edo harekiko urrunketa adierazteko, aldi be-rean, enuntziatio-aldaketa eraginez.

Bestalde, Garcésen (2008, 154) sailkapenera joko dugu zehaztapen handi-diagoren bila.

2. taula. Birformulatzaille urruntzaileak Garcésen (2008, 154) sailkapenean

Marcadores de reformulación	Separación	<i>De todas maneras, de todos modos, de todas formas</i>	Supresión de la relevancia del miembro anterior y de sus posibles inferencias
			Indiferencia tanto respecto de los estados de cosas referidos como de los contrarios para llegar a una conclusión
		<i>En cualquier caso</i>	Revisión de alternativas anteriores que no se tienen en cuenta por la mayor relevancia del miembro reformulado
			Sustitución de lo anterior por una nueva formulación
<i>En todo caso</i>	Atenuación de la fuerza argumentativa del miembro precedente		

Sailkapen horretan egileak hiru azpisail bereizten ditu birformulatzailleen zereginen arabera. Euskararen kasuan, ordea, orain arteko datuekin (EGLU-III, Sarasola, Elhuyar, EEH, OEH, Euskaltzaindiaren Hiztegia...) nekez egin daiteke horrelako sailkapen bat. Garcia-Azkoagaren lanean (2013) ikusten den bezala, lan lexikografikoek ematen duten informazioaren arabera, *dena dela* eta *dena den*, adibidez, gaztelaniazko bost forma horien baliokidetzat har daitezke.

Sailkapenak sailkapen, funtsean, hizpide ditugun markatzaile hauekin bigarren formulazioa nabarmenduta geratzen da, eta lehenengo formulazioaren garrantzia apalduta edo ezabatuta. Interpretazio egokia diskurtsoaren bigarren formulazioan oinarrituta egin behar dela adierazten du markatzailearen erabilerak:

- (1) Hornitzeko nola moldatu zarete? -Lehorreratzen ginen bakoi-tzean supermerkatuetan egiten genituen erosketak. Edozelan ere, gure dieta arraina izaten zen nagusiki, eta gero arroza eta pasta [«Haizeak eta olatuek atzerantz eraman gintuzten biz-pahiru egunez», IBAI MARURI, 2010-07-04]

Beheko adibidean, nabarmentzen den zatiak, birformulazioak, aurreko formulazioaren justifikaziorako balio du. Egileak jatorrizko testuan egokitzapenak egin dituela adierazten du, baina egokitzapen hori ez dela edozein modutan egin eta aldaketek ez dutela jatorrizko testuaren funtsezko izaera aldarazten, alegia, aintzat hartu dituela irakurle adituak garrantzizkotzat juzga ditzakeen alderdiak; horrela, hartzaileari aurrea hartu eta lehenengo formulazioak harengan eragin ditzakeen ustezko iritziak birbideratzen ditu.

- (2) XVII. mendekotzat jotzen da, eta «Viva Jesus» izenez ezagutzen da (in Mitxelena 1954: 92): -Birtute esperanzakoa zer da? Saio honetara ekarri ditudan izkribu zaharretako ortografia gaurko joeretara egokitu dut irakurlearen lana errazte aldera. *Dena dela*, kontuan eduki ditut euskalkietako eta garaian garaiko bereizgarriak. [Euskara batua, KOLDO ZUAZO (Elkar, 2005)]

Hurrengo adibidean ere birformulatzailak bigarren zatia nabarmentzen du. Kasu honetan, gainera, zati bien artean nolabaiteko kontrastea ezarri eta muturreko posizioak markatzen ditu:

- (3) Idazten ikas daiteke? Jorge Luis Borges-ek zioen idazteko triki-mailuak ikasten dituztenak ez direla benetako idazleak. Idazteko premia sentitu egin behar dela... Ba, bai. Premiarena hor dago. *Dena den*, idazten entrenatu daiteke, eta entrenamendu hori bizitzako helburu bihurtu. Gola sartzen duen jokalaria bezain ona da bere herriko taldean txukun aritzen den futbolaria, nahiz eta egunkarietan aurrekoa agertu. [Zortzi unibertso, zortzi idazle, Ana Urkiza (Alberdania, 2006) Orr.: 414]

Birformulatzaileak ez du guztiz baliogabetzen aurreko enuntziatua, baina oztopo bat jartzen dio handik atera daitekeen ondorioari. Aurreko enuntziatuan esaten dena «idazteko premia sentitu egin behar da» ez da guztiz ezabatuta geratzen, baina ezta bete- betean onartzen, entrenatu ere egin daitekeelako. Bi ideia jartzen ditu aurrez aurre, eta horrenbestez, aurkaritza kutsu nabarmenagoa hartzen du. Bestalde, adibide horietan agertzen diren markatzaileak elkarren artean trukaturik gero, ez da zentzua aldatzen eta, alde horretatik, balio berdinarekin erabil daitezkeela esan daiteke.

- (4) Gure arazoa azaldu genien, baina, jakina, haiek ezin zuten ezer egin; gure aparatuak, behintzat, ez ziren interferentziarik egiten berenari. *Edonola ere*, ez ginen gehiago hartaz arduratu: soinuak deserosoak ziren, baina, Maddik negar egin ezker, ondo baino hobeto entzuten genuen, eta ohitu ginela esan daiteke. [Itzalak, Iban Zaldia (Erein, 2004) Orr.: 16]

Hasierako formulazioan aipatzen diren aukerak ez dira kontuan hartzen; alde batera geratzen dira bigarren zatia garrantzia emateko. Soinu deserosoaren arazoa zegoen aparatua entzuteko orduan, baina garrantzitsuena umearen negarrak entzutea zen, eta horretarako balio zuen aparatuak. Kasu honetan indiferentzia indartsuagoa da aurreko adibideetan baino.

Jarritako adibide horietan egileek ez dute ezabatzen aurretik esan dutena, baina markatzaileak erabilia, arreta bigarren zatian jarri behar dela adierazten dute, hau da, ezin dela interpretazio zuzena egin lehendabiziko zatian adierazten diren gertakarietatik soilik ondorioak aterata. Aurreko formulazioarekiko ikuspegi berria aurkezten dute eta, alde horretatik, sarritan, izatera polifonikoa (Bakhtine, 1978; Ducrot, 1984) bereganatzen dute markatzaileok. Esan nahi da, esataria bat izanik ere testu batean ahots asko eta ikuspegi asko ager daitezkeela. Enuntziatioaren ikuspegitik mezuak ekoizle bat izan arren (esataria), bereizi egin daiteke esatariak esaten duena eta nor den esandakoaren arduraduna (enuntziatzailea); bi ikuspegi aurrez aurre: Borgesek esaten zuena vs nik (testuaren egileak) esaten (uste) dudana; ortografia gaurkotu dut / beharrezko bereizgarriak kontuan hartu ditut (gizatalde baten ikuspegitik beharrezkoak direnak, alegia). Enuntziatioaren heterogeneitatearekin lotuta dago; esatari batek berbazko jarduera bat gauzatzen du, baina esaten dituen hitzak beste norbaiti esleitutakoak izan

daitezke. Besteen ahotsak, sarritan, berbaldi ekarriaren (bestearen diskurtsoa) eskutik sartzen dira.

Adibide horien argitara, ez dirudi nahikoa lokailu moduan egin daitekeen ezaugarritzea eta beharrezkoa da beste dimentsio batzuk ere aintzat hartzea. Gauzak horrela, ikusi egin behar dira zein diren euskaraz *dena dela*, *dena den*, *edonola ere* eta *edozeelan ere* diskurtso-markatzaileek dituzten zereginak eta diskurtsoan hartzen dituzten balioak.

2. Metodologia

Adibideen erauzketa bi bidetatik egin da. Alde batetik, sarean eskuragarri dauden euskarazko corpusak erabili dira, eta bestetik, EUDIMA proiekturako apropos egokitutako tresna. Biak ala biak zehaztasun eta adierazgarritasun handikoak. Zenbaitetan, Ereduzko Prosa Gaur (EPG) eta Ereduzko Prosa Dinamikoa (EPD) zuzenean arakatuta bilatu dira adibideak eta, gehienetan, EUDIMA proiekturako egokitutako erauzketa-tresnaren bidez; tresna horrek aztertzen ari garen birformulatzaileretara zuzenean jotzea ahalbidetzen digu, eta hura txertatuta agertzen den testu-zatietara heltzea errazten digu. Corpus edo testu-bilduma ezberdinen gainean egiten du bilaketa: ZIO corpora⁷, Euskal Herriko Unibertsitateko eskuliburu itzuliak, Zuzenbidea / lege-testuak, Zuzenbidea / testu akademikoak, Pentsamenduaren Klasisikoak, EPD liburuak, EPD prentsa, Zientzia eta Teknika Corpora, EITBko dokumentalak, Goenkale corpora. Erauzgailu horri esker, adibidez gain, testu-zati hori agertzen den tokiari eta egiletasunari buruzko informazioa eskuratzen dugu, azkar eta testu-kopuru handiaren gainean.

Larringanek (1996, 2007) testuaren eta diskurtsoaren ikuspegitik egiten du analisia eta testu-antolatzaileen alderdi testuala (erabiltzen den marka formula), alderdi semantiko-enuntziatiboa, bideratzen diren operazio eta estrategia diskurtsiboak, eta planifikazioa aztertzen ditu, baina ez digu zerrenda edo sailkapen zehatzik eskaintzen hemen aztergai ditugun elementuei dagokienez.

⁷ ZIO (Zientzia Irakurle Orentzat): goi-mailako dibulgazioko liburuen bilduma, egungo eza-gutza zientifikoan sortzen diren saiakerak euskarara itzulita biltzen dituenak.

Lan honetan, birformulazioa diskurtso-fenomenotzat hartzen denez, eta bere erabilerak enuntziatio-ikuspuntuaren aldaketa dakarrela (Roulet, 1987, 111) onartzen denez, ahal den neurrian, Larringanek erabiltzen dituen urratsei jarraiki egingo dugu azterketa, batez ere balio diskurtsiboan indarra jarrita, eta erakutsiko dugu aztergai ditugun birformulatzaile urruntzaileok ezaugarri eta zeregin nagusi batzuk baldin badituzte ere, diskurtsoaren ikuspegitik balio anitz har ditzaketela. Horretaz gain, Garcések (2008) aipatzen dituen zeregin ezberdinak ere kontuan hartuko dira, bereziki, aztertzen ari garen elementuen kasuan berak aipatzen dituen erabilerak gautzatzen diren ala ez ikusteko. Aztertzen ari garen birformulatzaile urruntzaileak sail jakin batean kokatu behar diren ikusten lagunduko digu horrek.

Adibideak ekartzeko orduan, aztergai diren birformulatzaile urruntzaileak dituzten testu-zatiak aukeratu dira. *Dena dela, dena den, edonola ere* eta *edozeelan ere* baliokidetzat hartu dira (Garcia-Azkoaga, 2013) eta lau formen erabilera ezberdinak erakusten dituzten testu-zati esanguratsuak ekarri dira; nolana ere, azterketa ez da egiten birformulatzailez birformulatzaile, baizik eta urruntzaile horiek hartzen duten balioaren arabera.

3. Análisis eta emaitzak

Testuraketaren mailari dagokionez, hizkuntza-formetan jarriko dugu arreta. Testua mintza-jardueraren emaitza den neurrian, bertan agertzen diren hizkuntza-formetan geratzen dira islatuta hiztunaren intentzioak eta nahi dituen interpretazioak bideratzeko aukeratzen dituen estrategiak. Maila honi dagokionez, ikusi dugu gorago zein forma hartzen dituzten elementu horiek Larringanek (1996) aztertutako corpusean, eta *dena dela* agertzen dela zerrendan. Zerrenda hori, ordea, mugatua da, aztertutako testuetan agertzen diren elementu aukeratuak besterik ez dituelako jasotzen, horregatik *dena delarekin* batera, hiztegiek ematen duten informazioari jarraiki, beste elementu hauek ere izango genituzke birformulatzaile urruntzaileen sailean: *dena den, edonola ere, edozeelan ere, nolana ere, hala eta guztiz ere, izatekotan...*

Lehen esan bezala, lan honetan *dena dela, dena den, edonola ere* eta *edozeelan ere* ditugu aztergai, besteak beste, oso luze joko lukeelako sail bereko

elementu guztien analisisa orri hauetara ekartzeak. Aurreneko biei dagokienez, elkarren ondoan eta baliokide gisa agertzen dira euskal gramatikan (EGLU-III, 1990, 116). Jatorrian biak ala biak fosildutako perpausak ditugu, *dena delaren* kasuan horrela osatuta dagoena: [Den (dan) adizki erlatiboa + *-a* mugatzailea] + [Adizki subjuntiboa (den) + *-(e)la* menderagailua]; eta *dena denaren* kasuan horrela: [Den (dan) adizki erlatiboa + *-a* mugatzailea] + [Adizki subjuntiboa (den)].

Edonola ere eta *edozelan ere* elementuen kasuan, bigarrena lehendabizikoaren aldaera dialektala⁸ izanik, biak ala biak parekotzat hartuko ditugu. Formari dagokionez, adberbio-esapideak dira, horrela osatuta: [aditzondo konposatua + *ere* emendiozko lokailua] (EGLU-I 316 or.) edo [adizlaguna + *ere*] (Hiztegi Batuan).

Laurak, lokailu diren aldetik, aldagaitzak dira eta proposizio-egituraz kanpo geratzen dira, eta testuaren mailan, haren konexioan eragiten dute proposizio-egituren kateamendua eta testuaren atalketa ziurtatuz: [...orto-grafia gaurko joeretara egokitu dut irakurlearen lana errazte aldera]_p proposizioa [Dena dela]_{lokailua} [kontuan eduki ditut euskalkietako eta garaian garaiko bereizgarriak...]_q proposizioa. Ohar gaitezen bat datozela Fuentesek (1987, 1998) «enlaces extraoracionales» deritzen elementuekin.

Balio semantiko-enuntziatiboari dagokionez, ez dago baliokidetzarik bi formulazioen artean, bigarren formulazioa aurrekoaren interpretazioa da. Hizpide ditugun testu-antolatzaileek jarrera oso bat, jokabide bat edota zirkunstantzia bat markatzen dute, eta Larringanen arabera (1996, 189), aurrekoarekiko indiferentzia bideratzen duten neurrian, ez dute benetako kontzesiorik egiten, birformulazioa ez baita objektio bat aurreko enuntziatuan adierazten dena bete dadin:

- (5) Amak Mateori so egin dio laguntza bila. Mateok sorbaldak altxatu eta baiezkoa egin du. Ezezkoa egin zezakeen moduan. *Dena dela*, berdin du. Sekreturen bat baldin bazegoen, joana da. Eta errautsak haizatzea egite hutsala da, zentzu gabezia ia. [Tragediaren poza, JUANJO OLASAGARRE (Alberdania, 2008) Orr.: 221]

⁸ Egun hiztegitan agertzen den sailkapenari jarraituta.

Diskurtsoaren kudeaketaren ikuspegitik, testuan islatuta geratzen dira gizartean dauden balioak, haren historia, testuinguru fisiko eta sozialaren parametroak, eta interakzioak eragiten duen etengabeko eguneratzea; kasu honetan, markatzaileek (birformulatzaile urruntzaileek) hartzen duten balio ezberdinetan; izan ere, Larringanek dioen bezala (1996, 189), diskurtsoaren kudeaketaren ikuspegi honetatik, balio bat baino gehiago har ditzakete antolatzaileek: konklusio balioa, gaitzeste kutsua edo muturreko posizioak markatzea, tematizazioari lagundu, predikazioa komentatu, ustezko iritziei aurre hartu, ahots ezberdinak testura ekarri... Ikus dezagun, adibidez, *edonola ere* elementua konklusio balioarekin agertzen den testu zati bat:

- (6) Taldea bera arduratu da nahasketak, konponketak eta diseinua egiteaz. Hala, euren lanaren dualtasuna adierazi ahal izan dute, musika eta irudia uztartzen dituen. EUSKARAREN INGURUKO HAUSNARKETA. Mokuadiskoa lasai hasten da, eta musikak jo ahala gogortzen doa. Lanak bildu dituen 11 abestietako batzuk berriak dira; besteak, ordea, Logela Multi-mediarekin egindako lanen moldaketak dira. *Edonola ere*, kantetan hitzek dute garrantzia [Musika eta irudia elkartzen direnekoa, MAITE ASENSIO, 2007-01-02]

Birformulazio horretan konklusio bat dugu: «hitzek dute garrantzia» eta horrek balio gabetu edo baztertu egiten du aurreko proposizioan adierazten dena; ezaugarri guztien gainetik hiztunak hobeto baloratzen duen alderdi batera bideratzen du arreta. Gaitzeste kutsua duen adibidea da hurrengoa. Kasu honetan birformulatzaileak posizio ezberdinak markatzen ditu eta bien arteko aldea nabarmentzen du:

- (7) Eta gogoan izan Peter Gordonen esperimentuak, zeinetan frogatzen baitzen haurrek mice-eater esaten dutela, baina sekula ez rats-eater, arratoien eta saguen antzekotasun kontzeptuala gorabehera, eta gurasoen hizketan horrelako hitz elkaturik izan ez arren. Haren emaitzek unibertsal zehatz hori morfologia-arauak burmuinean prozesatzen diren moduaren ondorio dela berresten dute, hots, flexioa eratorpenaren ekoizkinei aplikatuz, baina ez alderantziz. *Dena dela*, Greenbergenak ez dira adibiderik onenak Babel baino lehenagoko Gramatika Uniber-

tsal neurologikoki baldintzatu baten bila aritzeko. [*Hizkuntza* -sena, Steven Pinker / Garikoitz Knörr (EHU, 2010) Orr.: 255]

Birformulazioaren esanahia ondo ulertzeko eduki erreferentziala ezagutu behar da, hau da, gaia ezagutu behar da, testu horretan agertzen den informazioa ez delako nahikoa. Hala eta guztiz ere, inferentzia medio, interpreta dezakegu egile batek uste duenaren gaineko gaitzespena dagoela. Implizituaren gainean funtzionatzen du markatzaileak. Konklusio kutsua ere badu eta, alde horretatik, ez du kontrasterako aukerarik uzten.

Tematizazioan eragiten duen adibiderik ere badugu, batez ere ahozko solasaldietan edo, zehatzago esanda, ahozko solasaldi gisa idatzitako pasarteetan. Beheko adibidean markatzaileak aurreko enuntziatutik urrundu eta gaia aldatzea ahalbidetzen du:

- (8) Marik baiezko mutua ematen dio, gero zurrupada bat urari. -Eskolan zegoenean aldizkari-modelo gisa zebilen dagoeneko. Nerabeentzako aldizkariak, badakizu, neskatoentzako kontuak. -Bai -dio Kaoruk-. Ziur zama handia dela ahizpa nagusi hain deigarria izatea. *Dena den*, zertan dabil hemen zu bezalako neska bat gauerdian noraezean? -Ni bezalakoa? [*Gaiaren sako- nean*, Haruki Murakami / Ibon Uribarri (Erein, 2009) Orr.: 73]

Solaskideak hirugarren pertsona bati buruz hitz egiten ari dira, baina Karrouk gai hori alde batera utzi eta gehiago interesatzen zaion gai batera eramaten du solasaldia. *Dena den* markatzaileak ahalbideratzen du gaiaren aldaketa hori eta, horrela, solasaldiaren berrorientazioa eragiten du.

Predikazioa komentatzeko ere ohikoa da *dena dela, dena den*, zein *edonola ere* elementuen erabilera. Horrelakoetan, birformulazioak zehaztapenen bat gehitzen du hartzaileari mezua modu egokian interpretatzen laguntzeko:

- (9) «Zer deritzo Gobernuak Iraken dagoeneko 3.000 soldadu hil izanari?», galdetu zioten atzo Etxe Zuriko eledun Scott Stanze- li. «Presidenteak ziurtatuko du haien sakrifizioa alferrikakoa ez izatea», erantzun zuen horrek. George Bush presidenteak ez du zenbakia aipatu. Izan ere, datozen asteetan Irakera beste 20.000 soldadu inguru bidaltzeko asmoa du Washingtonek. Ez

dago argi, *edonola ere*, soldadu horiek nondik aterako dituen
[Irak, EDU LARTZANGUREN, 2007-01-02]

Testu zati horretan idazleak gertakari batzuk komentatu ondoren, birformulazioarekin gertakari horiei buruz berak duen ikuspegia ekartzen du tesura, iruzkina egiten du eta zalantzan jartzen ditu gertakari horiek nola gauzatuko diren.

Zehaztapen bat sartuta, aurretik esandakoarekiko esataria enuntziatiboki nola kokatzen den agertzen du birformulazioak. Sarritan, beste ikuspegi bat sartuta, aurreko formulazioan edo predikazioan agertzen diren hitzak, iritziak, argudioak puntualizatzeko egiten dira iruzkinak edo zehaztapenak:

- (10) Bestalde, oso pozgarria da ikustea gero eta gehiago direla idazle gizonetako aitortzen dutenak beren lanaren ardatz nagusia maitasuna dela, eta berau izan dela gai nagusietarikoa literaturaren historian zehar. *Dena den*, emakume baten ahoan beste modu batera entzuten da egitate hori. [Zortzi unibertso, zortzi idazle, ANA URKIZA (Alberdania, 2006) Orr.: 206]

Gizonezkoen maitasunari buruz hitz egitea pozgarria den arren, emakumeen esateko modua nabarmentzen du egileak. Ez die meriturik kentzen gizonetako, baina emakumeen lekua aldarrikatzeko aprobetxatzen du birformulazioa, eta hori da, hain zuzen, nabarmenduta geratzen den zatia.

Ustezko iritziei aurrea hartzeko adibide bat izango genuke hurrengoa. Lehenengo formulazioak ondorio bat ateratzera eraman gaitzake, baina egiten duen zehaztapenarekin birformulazioak birbideratu egiten du diskurtsoaren zentzua:

- (11) «Ohi bezala», 15 urte azpiko gaztetxoengan ari da izaten eragin handiena gripea, eta, horregatik, okerrera oraindik iristeko dagoela uste dute Osakidetzako eta Osasunbidetako arduradunek. Izan ere, datorren astean amaitzen dituzte Eguberrietako oporrak haur eta gaztetxoek, eta eskolara itzultzearekin batera, gripe kopuruak goia joko duela nabarmendu dute. Hurrengo astean, *dena den*, egonkortu egingo dela eta astiro-astiro behera egingo duela aurreratu du. [IZENBURURIK GABE, ERREDAKZIOA, 2011-01-05]

- (12) Gaur egun ü bokala Ipar Euskal Herri osoan dago, frantsesaren bidez sartuta: faktūra, kandidatūra, número... Zuberoan, ostera, euskal hitzetan ere bada, eta bürü (« bü), ezágün, négü, txákür gisako ahoskerak etengabe entzuten dira hango jardunean. *Dena dela*, arauak baditu bere mugak. [*Euskalkiak, euskalaren dialektoak*, Koldo Zuazo (Elkar, 2008) Orr.: 43]
- (13) Beraz, eskua luzatu zuen tira egiteko, baina oraingoan kotxeak beragana egin zuen, eta Peterrek hesia saltatu eta bere barkuaren atzean babestu zen, hainbesteko ikara sartu zitzaion. *Edo-zeelan ere*, ez duzue pentsatu behar koldarra zenik, zeren hurrengo gauean bueltatu egin zen, esku batean ogi-azal bat eta bestean makila bat zuela; [*Peter Pan*, James Matthew Barrie / Julen Gabiria (Alberdania, 2004) Orr.: 257]

Markatzailearen izaera polifonikoaren arrastoak marka esplizituen bidez geratzen dira agerian ahots ezberdinak testura ekartzeko duen ahalmenarekin, dela gakotxoan artean bildutako aipuak, dela zehar bidez ekarriak. Adibiderik ez zaigu falta, esate baterako, aurreko enuntziatu batean jasotzen diren beste baten hitzak puntualizatzeko:

- (14) Olatu handi hitzak aipatu, eta erronka hitza datorkio Agoteri. «Olatu handiak hartzea niretzat erronka bat da, atsegin handia sentitzen dut momentu horietan, naturarekin bat eginez eta eskaintzen dizkidan fruituez gozatuz». Argi utzi du, *dena dela*, olatu mota guztiak dituela gustuko, eta ez handiak bakarrik [*Olatu erraldoien*, MARCELO DIAZ, 2008-02-02, (prentsa)]

Kazetariak zehaztapen bat egiten du Agotek adierazitakoaren gainean eta gainera, polifonia testuan bertan markatuta agertzen da, alde batetik, gakotxoan artean hitzez hitz jasotzen denean beste esatari batek esandakoa, eta bestetik, kazetariaren ahotsak protagonistak esandakoa birformulatzen duenean. Aurreko zatian ez ezik, birformulazioan ere beste baten ahotsak sartzeko balio du. Aipuan agertzen den enuntziazioa nola ulertu behar den argitzeko instrukzio esplizitu bati zabaltzen dio bidea hurrengo adibidean:

- (15) Epaiak, jurisprudentzia aipatuz, Euskal Herria terminoa erabiltzea Zuzenbidearen araberkoa dela berretsi du, eta dekretuan ageri den definizioa Gernikako Estatutuaren lehen eta bigarren

artikuluekin bat datorrela argudiatu du. *Dena den*, kontzeptuak «zama ideologikoa» duela erantsi du: euskaraz hitz egiten den lurralde esparruaz mintzatzeko ez ezik, «juridikoki eta administratiboki Euskal Herria sortzeko borondatea» ikusten du epaiak kontzeptuaren erabileran. [*Euskal Herria' terminoa ezeztatu dute, Nafarroa barneratzen badu*, MAITE ASENSIO, 2010-02-04]

Besteen ahotsa baliatuz aurreko formulazioan azaltzen den gertakariaren gaineko iruzkinak egiteko ere balio du:

- (16) Dalai-lamak AEBetara bidaia egiteko asmoa iragarri du orain, eta batzarra egiteko baliatuko ote duen beldur da Pekin. Tibeteko ordezkariak otsailaren 16rako ezarri dute bilkurarako, baina Washingtonek «une egokiaren» zain daudela esan du. *Edonola ere*, balizko bilkurak bi potentzien arteko konfiantza eta kooperazioa arriskuan jarriko lukeela dio Txinak [AEBen jarre-rak harremanak zailduko dituela ohartarazi du Txinak, AINARA RODRIGUEZ, 2010-02-03]
- (17) Leverkusen taldearen entrenatzaileak, Michael Skibbek, kanporaketa gainditzeko inolako aukerarik ez dutela esan zuen atzo, eta badirudi ezohiko jokalaria askorekin zelairatuko dela Alemaniako taldea. Skibbek esandakoa ez du aintzat hartzen Zigandak, *dena dela*: «Seguru nago ez duela sinesten bere taldeak batere aukerarik ez duela» [Ondo hasitakoa ondo bukatze-ra, ASIER LEGARDA-EREÑO, 2007-04-12]

Azken adibidean, gainera, birformulazioa ez da mugatzen bestearen ahotsen interpretaziora, izan ere, bestearen ahotsak hitzez hitz ekarri eta haren ikuspegi enuntziatiboa integratzen du testuan; aurreko zatian esaten denarekiko indiferentzia areagotu egiten da birformulazioan protagonistaren hitzak sartuta.

Planifikazioaren alderdiari dagokionez, testua antolatze moduarekin lotuta dago, hau da, testu-antolatzaileek⁹ sekuentzia ezberdinak lotzen eta elkarren artean artikulatzen duten moduarekin. Betiere Larringani (1996) ja-

⁹ Gogora dezagun testu-antolatzaileen sail zabalaren barruan kokatuko lirakeela hemen azter-tzen ari garen diskurtso-markatzaileak.

rraituta, bi erabilera bereiziko lirateke diskurtso-markatzaile hauentzat: aitzineratua eta atzendua. Erabilera aitzineratuari dagokionez, arazotze eta zehazte fasealdietan agertzen da, maiz bi komen artean, eta batzuetan, baita parentesi artean ere. Bestalde, diskurtso-markatzaile hauen erabilerak, testuaren garapen arrazoituagoa itxuratzea ahalbidetzen du, ideiak garatzeko, iruzkinak egiteko eta egoera eta eragozpen berriak txertatzeko aukera eskaintzen duelako. Testu zati isolatu batean planifikazioa zaila denez antzematen, adibide egokiak bilatzeko testu osoetara jo beharko genuke, eta hemen corpusetatik erauzitako testu zatiekin lanean ari garen neurrian, adibideok muga horren barruan interpretatu behar dira. Hona adibide pare bat:

- (18) Euskarazko prentsarentzat ez da elebiduna eragozpen, euskarazkoak beste eragozpen batzuk ditu, nik uste. Iritzi beretsukoa da Jon Mimentza ere: «Prensa elebiduna ez da kaltegarria». *Dena den*, frantsesa eta gaztelania baino, euskara bera dela, esango nuke nik, euskararentzako aho biko ezpata. [*Bidegorriak hizkuntzentzat*, AITOR ZUBEROGOITIA (Elkar, 2005; Orr.: 94)]
- (19) Aurrekoa bereziki da erabilgarria oinarri-kasu beretik abiatuta hainbat perturbazio analizatzen direnean (ikusi 7. kapitulua). Eskarmentuak erakusten du, *dena den*, itxuraz emaitzatik hurbil dauden baina arbitrarioak diren balioak erabiltzeak emaitza okerragoak ematen dituela profil lauak baino. [*Energia elektrikoaren sistemen analisia eta operazioa*, Gómez Expósito, Antonio (koord.) (EHU, 2010) 3. kapitulua]

Erabilera atzendua dela eta, diskurtso-markatzaileak sarbidetzen duen enuntziatua esaldi nagusiaren aurretik zein atzetik ager daiteke, eta baita parentesien artean edo komen artean ere, baina desplazamendu horrek enuntziatioaren desplazamendua ere eragin dezake. Kontuan hartu behar dugu, dena dela, Larriganek eskaintzen dituen adibideetan lokailuak ez diren kontzesiozko antolatzaileak agertzen direla; ikusi egin beharko genuke, beraz, erabilera atzendu hau lokailuen kasuan ere ohikoa den ala ez.

- (20) Berri guztiek, salbuespenik gabe, suizidioa dela iradokitzen dute. Izugarri xelebrea, hori bai, baina suizidioa *dena dela*. [*Hilabete bat Montalbanorekin*, Andrea Camilleri / Fernando Rey (Igela, 2011; Orr.: 255)]

Bukatzeko, esan dezakegu, oro har behintzat, *dena dela, dena den, edonola ere* eta *edozeelan ere* markatzaileek erabilera eta balio berdinak partekatzen dituztela eta horrenbestez, sinonimotzat har daitezkeela. Lan honetara adibide gutxi batzuk besterik ez dira ekarri, baina asko eta era guztietakoak dira corpusak eskaintzen dituenak. Ikusteko geratzen da zer gertatzen den gaintzeko birformulatzaille urruntzaileekin (*nolanahi ere, hala eta guztiz ere, hala ere...*) eta beti diren ordezkagarriak edo balio jakin batzuekin soilik.

4. Ondorioak

Jakin badakigu hizkuntzaren erabileran jokoan jartzen diren estrategiak oso konplexuak direla, eta hiztunak estrategia eta intenzionalitate ezberdinak erabil ditzakeela esaten duenari eman nahi dion zentzuaren arabera eta hartzailearengan eragin nahi duen efektuaren arabera, eta horrela ikusten da ekarri diren adibideotan ere.

Adibideen argitara, lau birformulatzailleok elkarren baliokidetzat har daitezke, eta oro har, denek beregana ditzakete hemen ikusitako balio diskurtsiboak. *Edozeelan ere* birformulatzaillearen kasuan, ez dira aurkitu nahiko adibide balio guztiak erakusteko; arrazoia izan daiteke aldaera dialektala dela eta, behar bada, haren erabilera ahozko mintza-jarduerari lotuago agertzen dela gehienetan.

Horretaz gain, Garcésen (2008) sailkapena aintzat hartuz gero, laurok izango lirateke arazorik gabe gaztelaniaren *de todas maneras, de todos modos, de todas formas* markatzaileen baliokide, haiek bezala aurreko formulazioaren indarra eta handik atera daitezkeen inferentziak mugatzen baitituzte, eta gainera, nolabaiteko indiferentzia adieraz dezakete aurreko formulazioan esaten denarekiko. *Dena dela, dena den, edonola ere* eta *edozeelan ere* birformulatzaille urruntzaileak Garcésen (2008) gaztelaniazkoentzat egiten dituen hiru sailetan koka daitezkeela dirudi, baina honek azterketa sakonagoa beharko luke, baita ahozko bat-bateko solasaldiak kontuan hartzea ere, izan ere, erabili diren corpusetan biltzen diren ahozko mintza-jarduerak idatzian oinarritzen dira, beste era batera esanda, ahozkoaren itxura egiten dute edo ahoz esateko idatzi dira (Garcia-Azkoaga 2007, 178-180).

Bestalde, *dena dela, dena den, edonola ere, edozelan ere* elementuek bi proposizio lotzen dituzten neurrian kontzesiozko lokailuen artean sailkatzen dira, baina sarritan aurkaritza kutsua hartzen dute. Lokailu gisa, oro har, bigarren proposizioak lehenengoaren indarra mugatzen du, baina hari oztopo egin gabe. Halaber, zenbaitetan, aurreneko formulazioaren edo birformulakizunaren eta birformulazioaren arteko kontrastea edo aldea markatzeko ere balio dute eta horrelakoetan, balio argudiatzailea bereganatzen dutenez, aurkaritza adierazten dute.

Hori horrela izanik ere, bideratzen dituzten operazio eta estrategia diskurtsiboak aintzat hartuta, erabilera-balio anitz bereganatzen dituzte: solasaldia berrorientatzea, garrantzikoena azpimarratzea, konklusioa adieraztea, zerbait argitzea, gaia aldatzea, ahots ezberdinak testura ekartzea, kontrastea nabarmentzea, gaitzespenak edo justifikazioak egitea, adostasuna edo desadostasuna erakustea, etab.

Hemen *dena dela, dena den, edonola ere, edozelan ere* markatzaileak ikusi ditugu, baina aztertzeke geratu dira birformulatzailer urruntzaile horiekin batera hiztegieta eta gramatiketan sailkatzen diren beste batzuk: *nolanahi ere, hala eta guztiz ere, hala ere, izatekotan, ...* ikusi egin beharko litzateke zein diren horien ezaugarriak eta balio diskurtsiboak eta bat datozen hemen aztertutako markatzaileekin.

Hortaz, orain arte egindako azterketak eta eskuratutako emaitzak garrantzizkotzat jo daitezkeen arren, badago zer aztertu, bai diskurtso-markatzaileei buruz zein birformulatzailer buruz, eta zer esanik ere ez hizkuntzaren dimentsio sozio-diskurtsiboan eta elkarreragintzakoan sakontzeko.

Bibliografia

ALBERDI, X., 2011, «Diskurtso-markatzaile berri bat: «hurrenez hurren birformulatzailer», *ASJU*, 45 (2011), 301-325.

BAKHTINE, M., 1978, *Esthétique et théorie du roman*. Paris: Gallimard. [Lehendabiziko argitalpena: 1975].

BRONCKART, J.-P. eta KOL., 1985, *Le fonctionnement des discours*. Paris: Delachaux & Niestlé.

BRONCKART, J.-P., 1996, *Activité langagière, textes et discours. Pour un interactionisme socio-discursif*. Lausanne-Paris: Delachaux et Niestlé. [Gaztelaniaz: *Actividad verbal, textos y discurso. Por un interaccionismo socio-discursivo*. San Sebastián de los Reyes (Madrid): Fundación Infancia y Aprendizaje, 2004.]

DUCROT, O., 1984, *Le dire et le dit*. Paris: Minuit.

ELHUYAR FUNDAZIOA, *Elhuyar hiztegia*. [Sareko argitalpena: <http://www.elhuyar.org/hizkuntza-zerbitzuak/ES/Consulta-de-diccionarios>].

ESNAL, P., 2008, *Testu-antolatzaileak. Erabilera estrategikoa*. Bilbo: Euskaltzaindia, Jagon Saila.

EUSKALTZAINDIA, 1990, *Euskal Gramatika. Lehen urratsak III*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, 1991, *Euskal Gramatika. Lehen urratsak I*. Bilbo: Euskaltzaindia.

———, *Hiztegi Batua*. [Sareko argitalpena: <http://www.euskaltzaindia.net/hiztegiatua>].

———, *Orotariko Euskal Hiztegia*. [Sareko argitalpena: http://www.euskaltzaindia.net/index.php?option=com_content&Itemid=413&catid=228&id=276&lang=eu&view=article].

EUSKARA INSTITUTUA, *Egungo Euskararen Hiztegia*. [Sareko argitalpena: <http://www.ehu.es/eeh/pdf/EEH-d.pdf>].

EUSKALTZAINDIA, 2012, *Euskaltzaindiaren Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia.

FUENTES, C., 1987, *Enlaces extraoracionales*. Sevilla: Alfar Universidad.

———, 1998, *La sintaxis de los relacionantes supraoracionales*. Madrid: Arco Libros.

———, 2009, *Diccionario de conectores y operadores del español*. Madrid: Arco Libros.

FRASER, B., 1999, «What are discourse markers?», *Journal of Pragmatics*, 31 (1999) 931-952.

GARCÍA-AZKOAGA, I.-M., 2007, «Ahozko azalpena unibertsitatean, ezagutzak ebaluatzeko tresna bat baino gehiago», *Ahozko hizkuntza. Euskararen azterketarako eta didaktikarako zenbait lan*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea, 176-194. [Sa-

reko argitalpena: http://testubiltegia.ehu.es/Ahozko-Hizkuntza/09_ahozko_azalpena_unbertsitatean.pdf].

GARCIA-AZKOAGA, I.-M., 2013, «Birformulatzaileruntzailerak: euskarazko diskurtso-markatzaileen hiztegia osatzeko atariko azterketa», *Fontes Linguae Vasconum (FLV)*, 116 (2013) 191-208.

GARCÉS-GÓMEZ, M.-P., 2008, *La organización del discurso: marcadores de ordenación y de reformulación*. Madrid: Lingüística Iberoamericana.

LARRINGAN, L.-M., 1996, *Testu-antolatzaileak bi testu motatan; testu informatiboan eta argudiapen-testuan*. Doktorego tesia (argitaratu gabea), Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.

———, 2007, «Testu-motak eta testu-antolatzaileak. Zer lotura?», in *Hizkuntza Ekinean: Diskurtsoak eta Generoak. Euskal Testuen Azterketa Korrontea*. Donostia: Erein, 119-134.

MARTÍN-ZORRAQUINO, M.-A. & PORTOLÉS-LÁZARO, J., 1999, «Los marcadores del discurso», *Nueva gramática descriptiva de la lengua española* 3. Madrid: Espasa-Calpe, 4051-4213.

MURAT, M. & CARTIER-BRESSON, B., 1987, «C'est-à-dire au la reprise interprétative», *Langue Française*, 73 (1987), 5-28.

ROULET, E., 1987, «Complétude et connecteurs reformulatifs», *Cahiers de Linguistique Française*, 8 (1987), 111-140.

SARASOLA, I., 2005, *Zehazki: Gaztelania-euskara hiztegia*. Irun: Alberdania.

ZABALA, I., 1996, *Testu-loturarako baliabideak*. Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea.

(Changing) polarity in additive connectors

Polaritate aldakorra emendiozko lokailuetan

Polaridad (cambiante) en conectivos aditivos

Polarité (variable) dans les conjonctions d'addition

ODRIOZOLA PEREIRA, Juan Carlos

ONDARRA ARTIEDA, Ainara

Department of Basque Philology (Euskal Filologia Departamendua)

University of the Basque Country (Euskal Herriko Unibertsitatea)

Faculty of Science and Technology. Leioa (Bizkaia). 48940. Spain

juancarlos.odrizola@ehu.es

ainara.ondarra@ehu.es

Noiz jaso: 2012-12-30

Noiz onartua: 2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 681-703. Bilbo
ISSN 0210-1564

Additive connectors are closely related to polarity, although the fields that explore the text level connection between clauses and the ones that explore polarity inside clauses belong to very different points of view in today's linguistics. The aim of this paper is to develop a unified approach to these phenomena by providing a set of truth presuppositions to bring together additive connection, and both negative and positive polarity. The paper is based on data concerning Basque *ere*, which appears attached to several clausal elements and gives rise to units that are similar to English *also*, *any* and *even*. *Ere*-bearing polar elements may be negative, positive or even alternating. *Ere* only attaches to a closed list of items within the set of Basque polarity items. The main aim of this paper is to explore the features shared by all these units, which are only related by means of the particle *ere*.

Key words: additive connectors, truth presuppositions, polarity.

Emendiozko lokailuak harreman estuetan daude polaritatearekin. Hala izanik ere, testu-antolakuntza eta polaritatea, oso ikuspegi desberdinetatik aztertu dira maiz. Izan ere, lokailuak bete-betean sartuta daude pragmatika esparruan aztergai hartzen diren kontuen artean, baina beste alde batetik, ohikoa da polaritatea pragmatikaren ikuspegitik urrun arakatzea. Euskal Bibliografian, *ere* osagaia lokailu gisa azaltzen da eta batzuetan anafora gisa ere. Lan honetan, zorrotz aztertu eta zedarriztatuko ditugu euskal osagai honen lokailu-ezauzgarriak, eta anafora direlako zereginetatik urrun islatuko dugu *ere*. Horretaz gain, osagai honek esparru polarretan egiten duen lana aztertuko dugu. Euskal tradizioan oso jorratuak ez dauden egiazko presuposizioak aztertzeari eutsiko diogu, kontu hauek guztiak eredu formal batean biltzeko asmotan. Lehenik, emendiozko egia-presuposizioa formalizatuko dugu. Bigarrenik, ikusi beharko dugu bestelako hizkuntzetan foku-presuposizioa deitu izan denak gurean zer-nolako isla duen. Hirugarrenik, emendiozko egia-presuposizioak eta egia-presuposizio eskalarrak alderatuko ditugu. Laugarrenik, euskarara zein bestelako hizkuntzetara jota, egiaztatuko dugu polaritateak hiru alderdi dituela giza hizkuntzetan zehar: alderdi semantikoa, alderdi sintaktikoa eta alderdi lexikoa. Fenomeno unibertsal gisa aurkeztuko ditugu beraz emendiozko harremana eta polaritatea, baina aipatu presuposizio motak, era desberdinetara gauzatu eta elkartuko dira giza hizkuntzetan zehar eta giza hizkuntza bakoitzeko hiztegi-sarretan zehar.

Hitz-gakoak: Emendiozko lokailuak, egia-presuposizioak, polaritatea.

Los conectores aditivos están directamente relacionados con la polaridad, aunque los trabajos sobre la conexión textual muestran a menudo unos puntos de vista muy distintos a los de los trabajos que exploran la polaridad en el entorno estrictamente clausal. Por medio de una nueva formalización de diversos tipos de presuposición de veracidad, este trabajo pretende analizar bajo un solo punto de vista la conexión aditiva y los diversos tipos de po-

laridad. El trabajo se basa en el constituyente *ere* de la lengua vasca, que se une a diversos elementos clausales dando lugar a complejos similares a los españoles *también /tampoco* o *incluso /ni siquiera*. Los elementos polares que contienen *ere* pueden mostrar una polaridad negativa, positiva o incluso alternantes. En el ámbito de la polaridad, *ere* se une a una lista cerrada de elementos clausales, cuyas características comunes son otro de los principales objetos de estudio de este trabajo.

Palabras clave: conectores aditivos, presuposiciones de veracidad, polaridad.

Les conjonctions d'addition sont en étroite relation avec la polarité. Pourtant elles ont souvent été étudiées selon des points de vue très différents. Les conjonctions entrent totalement dans le domaine d'étude de la pragmatique, mais par ailleurs la polarité en est très éloignée. Dans la Bibliographie basque, la particule *ere* a été étudiée comme conjonction et parfois comme anaphore. Ce travail analyse attentivement les caractéristiques conjonctionnelles de cette particule, laissant de côté les particularités qu'elle pourrait avoir en tant qu'anaphore. Puis nous étudierons la fonction que cette particule remplit dans les domaines de la polarité. Nous étudierons attentivement les présuppositions de vérité, peu analysées jusque là dans la tradition basque, dans le but ultime de regrouper tout cela dans un modèle formel unique. Nous formaliserons tout d'abord la présupposition véritable additionnelle. Puis nous verrons quelle influence a eu dans la langue basque ce qu'en d'autres langues on a appelé la présupposition focale. Nous comparerons ensuite les présuppositions de vérité d'addition avec les présuppositions véritables graduées. Enfin, analysant la langue basque comme les autres langues, nous constaterons que la polarité a trois points de vue dans les langues : le sémantique, le syntaxique et le lexical. Nous présenterons comme phénomène universel la relation entre les conjonctions et la polarité. Mais ces présuppositions vont se concrétiser et se regrouper de différentes façons selon les langues, et donc dans les entrées du dictionnaire de chaque langue.

Mots-clés : conjonctions d'addition, présuppositions de vérité, polarité.

Introduction

Roughly speaking, polarity is defined as ‘sensitivity’ to the affirmative or negative nature of the clause, a universal phenomenon that is cross-linguistically explored from several points of view. First, insofar as the overt negative nature of the clause is either needed or forbidden, the issue is clearly syntactic. Second, exploring just the meanings of polar contexts, without regard to the structural relationships between the clausal constituents involved, is a job undertaken by semantics. Third, the specific lexical features of some items that, for instance, trigger negative readings, without needing an overt negative mark in the clause, is an area covered by lexical research.

This paper is also concerned with three additional issues. First, polarity can accurately be described as a set of truth presuppositions triggered by a given clause. Second, polarity as a truth presupposition set is related to the informational organisation of the clause. Third, polarity items (PIs) often are related to connectors that are explored in the field of text pragmatics, beyond the clausal border.

In fact, from a synchronic point of view one can say that syntax and pragmatics share a large set of phenomena that can be separated one from another in linguistics research only for methodological reasons. In this paper both additive truth presuppositions and focal truth presuppositions will be explored. Furthermore, PIs often are elements that (must) have evolved from one grammatical nature to another, and exhibit two different behaviours in a given state of the language.

Recent bibliography shows that the Basque connector *ere* ‘also’ is involved in additive, focal and downward truth presuppositions triggered by negative polarity items (NPIs). Moreover, it is also noted that these presuppositions are crucial in the description of both the wide range of free-choice elements under the scope of *ere*-bearing PIs and the set of *ere*-bearing PIs themselves. Section 1 reviews what has already been said in the bibliography about the connector behaviour (and additive truth presuppositions) of *ere* when it attaches to free-choice elements. We will also provide a new view of the behaviour of *ere* as an optional or obligatory building block in NPIs.

Sections 2 and 3 will explore alternating and positive polarity items where *ere* is an optional/obligatory building block in contexts that are not (necessarily) negative.

1. Bibliography review and some remarks on *ere* as an NPI

This section reviews what has already been said about the Basque connector *ere* either optionally attached to free-choice elements or obligatorily included in NPIs. In addition, a brief description is provided of parametrical features of Basque that are pertinent to this area of study.

Subsection 1.1 reviews the issue of ‘focal’ truth presuppositions regarding the particular case of the Basque item *ere*, and provides a brief overview of Basque system focalizing processes. Subsection 1.2 explores the additive truth presuppositions that *ere* triggers as a connector. Subsection 1.3 revisits downward truth presuppositions in negative polar contexts.

1.1. Informational organisation and focal truth presuppositions

González (2009: §5.2.2.2.1) points out that Spanish *también* ‘also’ (1a) triggers a truth presupposition that she considers ‘focal’. Henceforth we will informally express any kind of truth presupposition as a (b) English metalinguistic counterpart of the real Basque/English/Hindi/Spanish clause expressed in (a). Moreover, we will express the specific informational, situational and prosodic characteristics of focus by means of boldfaces.

- (1) a También **Ainhoa** estuvo
 also Ainhoa was
 ‘Ainhoa was also there’
 b ‘Ainhoa was there’

That is, if (1a) is true, what is metalinguistically expressed in English in (1b) must be necessarily true by means of *también*. González argues that *también* focalizes the noun it attaches to.

Regarding Basque, the literature (Elordieta 2001, Laka 1990: §3.2.2, Etxepare & Ortiz de Urbina 2003) describes two types of elements with prominent informational, situational and prosodic features. The Basque standard informational focus forms a prosodic unit with the verb which is placed to the right. In affirmative clauses the analytical verb form is constituted by a lexical verb and an auxiliary to the right. We express the informational organisation task by means of a previous question in (2):

- (2) **Nor** egon zen?
 who been aux. 2
 ‘Who was there?’
- (3) **Ainhoa** egon zen
 Ainhoa been aux.
 ‘Ainhoa was there’

In negative clauses the particle *ez* ‘not’ follows the focus. The auxiliary follows *ez* and precedes the lexical verb form:

- (4) **Nor ez** zen egon?
 who not aux been
 ‘Who was not there?’
- (5) **Dorleta ez** zen egon
 Dorleta not aux. been
 ‘Dorleta was not there’

The bibliography (Euskaltzaindia 1990: §2.1, Osa 1990: §5.9.3, Ondarra 2006, 2007a, 2007b) shows that a Basque free-choice element such as *Ainhoa* or *Dorleta* cannot be focalized if the connector *ere* ‘also’ attaches to it. Odriozola & Ondarra (2010: §1.2.1.1) point out the fact that the specific characteristics of any kind of Basque focus are not available to an *ere*-bearing complex.

- (6) ***Ainhoa ere** egon zen
 Ainhoa also been aux
- (7) ***Dorleta ere ez** zen egon
 Dorleta also not aux. been

However, the prosodic unit constituted by the NP and *ere* may precede the verb when a pause (/ /) intervenes between the two. The informational context in (8-9) shows that both *Ainhoa (ere)* and *Dorleta (ere)* are not the focus of the clause.

- (8) *Ainhoa ere // egon zen, ez pentsa bestela*
 Ainhoa also been aux. not think otherwise
 ‘*Ainhoa was also there, don’t think otherwise*’
- (9) *Dorleta ere // ez zen egon, ez pentsa bestela*
 Dorleta also not aux. been not think otherwise
 lit. ‘*Dorleta also wasn’t there, don’t think otherwise*’

Odriozola & Ondarra provide further criteria for distinguishing a non-focus element preceding the verb. In fact, some synthetic verbal forms must take the particle *ba-* when the assertion of the verb is the focus. Compare (10) and (11).

- (10) ***Ainhoa*** *dago*
 Ainhoa is
 ‘*Ainhoa is there*’
- (11) *Ainhoa badago, ez pentsa bestela*
 Ainhoa ba-is not think otherwise
 ‘*Ainhoa is there, don’t think otherwise*’

The focalisation of *Ainhoa ere* preceding a non-focalised synthetic form is ungrammatical, even if the stipulated pause appears; i.e., *ba-* in (11) shows that it is the verb that has been focalized.

- (12) ****Ainhoa ere*** // *dago*
 Ainhoa also is
 Finally, wh-words can not have scope over *ere*-bearing items:
- (13) **Nor ere egon zen enparantzan*
 who also been aux. square-postp.

Therefore Odriozola & Ondarra show that *ere*-bearing free-choice elements match neither informational nor prosodic features of Basque focus. Nevertheless, for convenience, the authors assume that *ere* truth presuppositions in NON-focalized free-choice elements such as *Ainhoa ere* and

Dorleta ere can be called ‘focal’ insofar as the truth presupposition of both (14a) and (15a) triggers the truth presupposition of both (14b) and (15b), where the bare presupposition of predication about the NPs *Ainhoa* and *Dorleta* is made.

- (14) a Ainhoa ere egon zen
Ainhoa also been aux.3
‘Ainhoa was also there’
b ‘Ainhoa was there’
- (15) a Dorleta ere ez zen egon
Dorleta also not aux. been
‘Dorleta also wasn’t there’
b ‘Dorleta wasn’t there’

In any case, it should be remarked that the standard focal presupposition described in the literature has scope only over an NP like *Ainhoa* or *Dorleta*.

The second kind of prominent element in Basque described in the literature is a corrective focus (Ortiz de Urbina 2003). The literature describes this element for negative contexts, and in fact, it is in negative clauses where the difference between standard focus and corrective focus is transparent. The context is shown in (16), whereas (17) shows the corrective focus intervening between the auxiliary and the lexical verb in negative clauses.

- (16) Dorletak negar egingo zuen enparantzan
Dorleta cry aux. square- postp.
‘Dorleta probably cried in the square’
- (17) Ez zen **Dorleta** egon enparantzan. **Ainhoa** egon zen
not aux. Dorleta been Ainhoa been aux.
‘Dorleta wasn’t in the square. Ainhoa was’

Note that also the corrective focus is in boldface in our examples. In fact we are concerned with features of very different levels: word order, informational organisation and prosody. The corrective focus in (17) shares (some of) the prosodic features with the focus.

Furthermore, *ere* and its additive reading are not available for corrective focus. For a correct reading of (18) see section 1.2, where we explain that the meaning is more like ‘not even...’.

- (18) #Ez zen Dorleta ere egon enparantzán
not aux. Dorleta also been square-postp.

Moreover, standard focus (19) and corrective focus (20) are not compatible (21):

- (19) **Dorleta** ez zen egon enparantzán
Dorleta not aux. been square-postp
‘Dorleta wasn’t in the square’
- (20) Dorleta ez zen **enparantzán** egon, etxean egon zen
Dorleta not aux. square-postp been home-postp. been aux.
‘Dorleta wasn’t in the square. She was home’
- (21) ***Dorleta** ez zen **enparantzán** egon, etxean egon zen
Dorleta not aux. square-postp been home-postp. been aux.

In short, *ere* attached to free-choice elements triggers a focal presupposition, in the sense described in the literature. Nevertheless, *ere*-bearing units cannot take the prosodic and informational features of the focus. Informational, prosodic and positional features of the corrective focus are not available for *ere*-bearing units either.

1.2. (Scalar) additive presuppositions

Following Cuartero (2002), Krifka (1999) and Ondarra (2006, 2007a), Odriozola & Ondarra (2010) show that *ere* attached to free-choice elements involves an additive truth presupposition, which Etxeberria and Irurtzun (2011) and Lahiri (2008) call ‘existential presupposition’:

- (22) a Ainhoa ere enparantzán egon zen
Ainhoa also square-post. been aux.
‘Ainhoa was also in the square’
- b X (≠Ainhoa) was in the square
This is so in negative contexts too:

- (23) a Dorleta ere ez zen enparantzan egon
 Dorleta also not aux. square-postp. been
 ‘Dorleta wasn’t in the square either’
 b X (≠Dorleta) wasn’t in the square

We follow Odriozola & Ondarra (2010) in that we assume that *ere* is not involved in polar contexts when it is attached to free-choice elements and triggers standard additive/existential truth presuppositions. That is, *ere*-bearing free-choice elements are not sensitive to the affirmative/negative nature of the clause.

Etxeberria & Irurtzun (2011) provide intonation data (in italics) in order to show that another kind of truth presupposition can emerge in the behaviour of *ere* attached to free-choice elements. The stress in *ere* (24a) is related to a standard additive/existential presupposition (24b), whereas the stress in the free-choice NP (25a) shows a reading that we could call ‘scalar additive presupposition’ (25b).

- (24) a *Ainhua ere* enparantzan egon zen
 Ainhua also square-post. been aux.
 ‘Ainhua was also in the square’
 b X (≠Ainhua) was in the square
- (25) a *Ainhua* ere enparantzan egon zen
 Ainhua also square-post. been aux.
 ‘Ainhua was also in the square’
 b ‘Likelihood (X≠Ainhua was in the square) >
 likelihood (Ainhua was in the square)’

We would like to add that the stressed element in (25a) is not compatible with a standard focus:

- (26) **Ainhua* ere **enparantzan** egon zen
 Ainhua also square-post. been aux.
 ‘Ainhua was also in the square’

Both additive and scalar readings are outside polar contexts in that they are licensed in both affirmative (24-25) and negative (27-28) clauses in Basque.

- (27) *Ainhoa ere ez zen egon enparantzán*
 Ainhoa also not aux. been square-post.
 ‘Dorleta also wasn’t in the square’
- (28) *Ainhoa ere ez zen egon enparantzán*
 Ainhoa also not aux. been square-post.
 ‘Even Ainhoa wasn’t in the square’

We leave open the question of whether the *ere*-bearing stressed elements in both (25) and (28) match all the prosodic and informational features of a standard focus. However it should be noted that it is the scalar reading that emerges when an element intervenes between the auxiliary and the verb, in the position of the corrective focus:

- (29) *Ez zen Ainhoa ere egon enparantzán*
 Ainhoa also not aux. square-post. been
 ‘Even Ainhoa wasn’t in the square’

In any case, we would like to focus on the relation between additive and scalar readings that are instantiated by *ere* in different informational and syntactic contexts. Spanish has the additive elements *también* and *tampoco*, which are licensed only in affirmative clauses, although their reading is *also* and *neither* respectively. Moreover, this language has the scalar elements *hasta* and *ni* that are licensed in affirmative clauses as well, although their reading is respectively affirmative and negative. English also has *too* or *also* for additive readings, and *even* for scalar readings. However, Lahiri (2008) shows the borderline problems between the pure additive existential readings and the scalar readings, which could be thought not to be existential. So, does the additive reading in (b) really apply when the overt intention of the speaker lies on the scalar reading of (b’)?

- (30) a *Ainhoa ere enparantzán egon zen*
 Ainhoa also square-post. been aux.
 ‘Ainhoa was also in the square’
- b ‘X (≠Ainhoa) was in the square’
- b’ ‘Likelihood (X≠Ainhoa was in the square) >
 likelihood (Ainhoa was in the square)’

We assume that scalar readings may entail an additive reading in Basque too. Henceforth therefore, we will be speaking about scalar (additive) readings.

In that sense Basque has two further instantiations of scalar (additive) readings that are closely related to *ere*-bearing free choice elements. Crucially, these elements are constituted by a kind of quantifier and by *ere*, which attaches to the right obligatorily.

The first-type element has a suffix similar to English *-est*, which attaches to NPs that usually have an adjective. In these cases the pure additive reading is possible (31b), although the attachment of *ere* drives us almost obligatorily to a scalar reading (31b'):

- (31) a Jonek soldata txikiena ere onartuko luke
 Jon salary small-est also accept aux.
 'Jon would accept even the smallest salary'
 b 'Jon would accept X (\neq the smallest salary)'
 b' 'Likelihood (Jon would accept X \neq the smallest salary) >
 likelihood (Jon would accept the smallest salary)'

Note, however, that the counterpart without *ere* would not have a non-referential scalar reading.

- (32) Jonek soldata txikiena onartuko luke
 Jon salary small-est accept aux.
 'Jon would accept the smallest salary'

Second, Basque universal quantifiers may optionally take *ere*.

- (33) Enparantzan zeuden denak (ere)
 square-postp. were all also
 '(Absolutely) everyone was in the square'

In short, the connector *ere* is not involved in polar contexts when it attaches to free-choice elements in both positive and negative clauses. This is so even when it gets a scalar reading in both type of clauses, related to quantifiers appearing in a given syntactic context.

1.3. Negative scalar presuppositions

It is well known that the bibliography relates downward entailing contexts to some NPIs, at least since Ladusaw (1979: §VI). Odriozola & Ondarra (2010) show that *ere* optionally appears attached to NPIs in these contexts. These authors lexically redefine this type of downward/negative polarity in terms of hyper-/hyponym truth presuppositions. The truth of (34a) presupposes the truth of (34c) so that hyponyms ('woman') are deduced in descending order based on hypernyms ('human'), over which the element *inongo* (*ere*) 'any' holds scope.

- (34) a Inongo gizakirik (*ere*) ez zen egon
any human also not aux. been
'No human was there'
- b X (=human) wasn't there
- c X (=woman) wasn't there

It is worth noting the differences between (34) and the optional non-polar scalar reading described in section 1.2 which is repeated here as (35):

- (35) a Dorleta *ere* ez zen egon
Dorleta also not aux. been
- b X (\neq Dorleta) wasn't there
- b' Likelihood (X \neq Dorleta wasn't there) > likelihood that
Dorleta wasn't there

As said before, we assume that (35) triggers a scalar (additive) reading, whereas (34) triggers a downward additive reading.

As Odriozola & Ondarra (2010) have pointed out, *ere* is sometimes the obligatory building block of the NPI. One of the elements preceding *ere* is the numeral *bat* 'one' that gives rise to the same type of truth presupposition.

- (36) a Gizakirik *bat ere* ez zen egon
human one also not aux. been
lit 'One human even wasn't there' ('Not a person was there')
- b X (=human) wasn't there
- c No woman was there

It is worth noting that Basque NPIs like *bat ere* pattern in both their structure and their semantics with Hindi NPIs like *ek bhii* ‘one even’ (‘any’) (37) in that they all bear both a numeral and a second element that Lahiri (1998) considers emphatic:

- (37) mainN-ne ek bhii aadmii-ko nahiiN dekhaa
 I one even man not saw
 ‘I didn’t see even one man’

Both languages show NPIs in overt negative contexts; i.e., a negative particle related to verbal inflection is needed in the clause, whereas English has both an inflectional *not* (38) and the particle *no* (39) having scope over the noun phrase:

- (38) I didn’t see even one man
 (39) I saw no man

In any case, it should be noted that Lahiri translates *ek bhii* as ‘even’, whereas the Basque particle *ere*, in its standard behaviour, is normally translated as ‘also’. On the other hand, the behaviour of both the whole units *bat ere* and *ek bhii* are equivalent to English NPI *not even one*. All of them attach to free-choice elements.

Moverover, Odriozola & Ondarra (2010) have shown that these Basque NPIs exhibit intonation and position features similar to both focus and corrective focus, although focal truth presuppositions are no longer pertinent here.

In short, *ere* is optionally or necessarily attached to non free-choice elements that are NPIs. The units trigger downward negative scalar readings, and focal presupposition is no longer pertinent. The downward negative readings may be taken as a kind of scalar (additive) reading.

2. Alternating polarity items

We know that polarity items are licensed by positive (or negative) syntactic contexts, but that these items may trigger negative (or positive) readings depending on their lexical features. At this point in our re-

search, we assume that polarity can also alternate. This section specifically shows that the semantic/lexical/syntactic nature of polarity makes it hard to classify this phenomenon into separate types such as «positive» or «negative».

Section 2.1 is concerned with a type of polarity that is triggered only in some aspectual contexts. Let us call it lexical alternating polarity. Section 2.2 will be concerned with what we will call syntactic alternating polarity, which, as expected, is triggered only in some syntactic contexts.

2.1. Lexical alternating polarity

Bosque & Gutiérrez-Rexach (2009: §10.3.5) point out that some elements are involved in polarity only with certain predicates. For instance, they show that *todavía* 'still' functions as a NPI only with telic predicates like *pagar* 'to pay':

- (40) a No lo ha pagado todavía
not clitic aux. paid still
'He still has not paid'
b *Lo ha pagado todavía
clitic aux. paid still
lit. 'He still has paid'

On the other hand, non-telic predicates like *amar* 'to love' are available for *todavía* in both affirmative and negative clauses

- (41) a No lo ama todavía
not clitic love still
'He still doesn't love him'
b Lo ama todavía
clitic love still
'He still loves him'

According to this argument, the telic verb *pagar* 'pay' mentioned by these authors licenses the NPI reading of *todavía* (40a).

As usual, polarity items in this field have very different origins cross-linguistically, but in any case, polarity is a universal in human languages, from both a semantic and a syntactic point of view. In fact Basque *ere* is also optionally inserted in alternating polarity complexes: *oraindik (ere)* lit. 'still also' functions as an NPI with telic predicates like *ordaindu* 'to pay':

(42) Oraindik (ere) ez du ordaindu
still also not aux. paid
'He has still not paid'

(43) *Oraindik (ere) ordaindu du
still also paid aux.

As expected, *oraindik (ere)* is not sensitive to the affirmative/negative nature of non-telic predicates like *maite* 'to love':

(44) a Oraindik (ere) ez du maite
still also not aux. love
'He still does not love him'
b Oraindik (ere) maite du
still also love aux.
'He still loves him'

However, it is well known that the lexical aspect of a given verb changes considerably in syntax. In fact, languages may instantiate a non-telic (state) predicate by means of a given form of the morphological paradigm of a verb that is lexically telic. Crucially, the lexically telic verb *ordaindu* 'to pay' is involved in non-telic predicates that do license the PI *oraindik (ere)*. *Gabe* 'without' (Odriozola 2004) must be related to the context that licenses *oraindik (ere)*:

(45) Oraindik (ere) ordaindu gabe dauka
still also paid pospt. aux.
lit. 'He still has it not paid'

Items like *oraindik (ere)* trigger a truth presupposition similar to the focal one (46b):

(46) a Jonek oraindik (ere) ez du ordaindu
still also not aux. paid

- 'Jon still has not paid'
 b 'Jon hasn't paid'

Nevertheless, it should be remarked that the *ere*-bearing unit no longer has scope over the NP *Jon*. In fact, *oraindik (ere)* is a clause modifier, and we assume that the focal presupposition corresponds here to the negation/assertion of the whole clause. Compare the presupposition of (47b) to the presupposition set of (47b-c):

- (47) a Jonek ere ez du ordaindu
 Jon also not aux. paid
 'Jon also hasn't paid'
 b Jon hasn't paid
 c X (≠Jon) hasn't paid

Nevertheless, *oraindik (ere)* triggers another presupposition that is rather different from the additive one triggered by the *ere* attached to free-choice elements: in (47c) we presuppose 'X≠Jon has not paid' whereas *oraindik (ere)* presupposes something related to the whole clause: 'Jon has not paid during a whole period of time'. Needless to say, this kind of presupposition is closely related to the aspectual kind of predicates that license *oraindik (ere)*. In any case, it should be stressed that lexical and syntactic aspect is so complex that it can only with difficulty be completely described in particular languages or in human language itself. This means that, at least for Basque, alternating aspectual polarity items need to be explored in more detail, taking as a point of departure an accurate description of the different instantiations of all lexical, morphological and syntactic aspect in Basque.

2.2. Syntactic alternating polarity

Section 1.3 has shown that according to the bibliography, *inongo NP (ere)* is an NPI:

- (48) a Inongo gizakirik (ere) ez zen egon
 any human also not aux. been
 'No human was there'

- b X (=human) wasn't there
- c X (=woman) wasn't there

However it is not absolutely true that the so-called negative polarity items only appear in overt negative clauses. In fact, Lahiri (1998) points out that *bhii* is allowed in some syntactic contexts such as conditional embedded clauses. For convenience, we provide the English counterpart with *any* that is licensed in the same way:

- (49) If Ram sees anyone, he will inform you

This paper is not directly concerned with the description of standard NPIs. However, both Lahiri's work and traditional descriptions of some issues of Basque grammar seem to indicate that, in a way, there is not a clear border between negative polarity and other types of polarity that should be explored in more detail. Since this issue could be seen as an instantiation of changing/positive polarity, we make here a short tentative description of Basque data that could prove helpful for future research in the line of Odriozola & Ondarra (2011).

The unit *inongo* NP-partitive (*ere*) is licensed in adjunct embedded clauses of the *if*-type

- (50) a Inongo gizakirik (ere) ikusten badut,...
any human also see COMP.-AUX.
'If I see even one human'
- b Inongo gizakirik (ere) ikustekotan
any human also see-COMP.
lit. 'In seeing even one human' 'If I see even one human'

It is so also for adjunct embedded clauses of the *before*-type

- (51) Inongo gizakirik (ere) ikusi baino lehen
any human also seen COMP.
'Before I see even one human'

However, even exploring adjunct embedded clauses with semantics similar to both *if*-type and *before*-type clauses, the licensing for *inongo* NP-partitive (*ere*) is not always possible:

- (52) a *Inongo gizakirik (ere) ikusi arren
any human also seen COMP.
b Gizaki batzuk ikusi arren
human some see COMP
'Even if I see some humans'
- (53) a *Inongo gizakirik (ere) ikusi ostean
any human also seen COMP
b Gizaki batzuk ikusi ostean
human some seen after
'After I see some humans'

Some complement embedded clauses license this unit under negative main clauses:

- (54) a Ez dakit inongo gizakirik (ere) ikusiko dudan
not know any human also see-fut. -aux.-comp.
'I don't know if I will even see any humans'
b Ez dut esan inongo gizakirik (ere) ikusiko dudanik
not aux. say any human also see-fut. aux.-comp.
'I didn't say I saw any human'

This is not so for all types of embedded clauses, and this is another area (outside the scope of this paper) that should be studied in more detail.

In line with the bibliography, we assume that these polar items are negative because they are not licensed in any affirmative main clause, although a given syntactic context, i.e. the syntactic context of some embedded clauses, may license them.

In short, *ere* optionally attaches to non-free choice elements licensed by some specific aspectual features in the predicates. The *ere*-bearing unit triggers a kind of focal reading understood as an assertion/negation of the whole clause. Its additive reading turns out to be closely related to aspectual features of the whole clause.

3. Affirmative polarity items

The section provides instantiations of *ere* involved in affirmative polarity. Significantly, the building blocks of PPIs here are *ere* and quantifiers that are different from the ones described above.

González (2009: §5) describes the polarity of items like *como mucho* ‘at most’, only licensed in affirmative contexts.

- (55) Al bautizo (*no) asistieron como mucho veinte personas
to-the baptism not came at most twenty persons
‘At most, twenty people came to the baptism’

In this field, Basque again exhibits non free-choice elements to which *ere* is attached. These elements often are postpositional complexes in which a numeral is one of the building blocks (for Basque postpositional complexes see Zabala & Odriozola 2004). These units hardly ever appear without *ere*: *gehienez ere* lit. ‘most-the-at also’ (‘at (the) most’), *gutxienez ere* ‘least-the-at also’ (‘at (the) least’). They trigger a focal presupposition (56b) that could be taken as standard in that the PI has scope over an NP (*bi txori* ‘two birds’), although adjacency between two elements is not needed.

- (56) a Gutxienez/gehienez ere bi txori ager daitezke
at (the) least/at (the) most also two bird appear aux
‘At (the) least/At (the) most two birds might appear’
b Two birds might appear
c $N > 2 / N = 2$ birds might appear

It is obvious that the so-called existential presupposition related to additive particles in (56b) is not so standard. Nevertheless, we show in (56c) that it can be plausibly presupposed that a number different from two might appear. On the other hand, it should be noted that the NP under the scope of the API may be focalized.

The building blocks preceding *ere* can also be adjectival or adverbial elements to which the quantifying suffix *-ena* ‘-est’ is attached: *luzeenaz ere* lit. ‘long-est-the-at also’, *onenean ere* lit. ‘best-the-at also’ and *beranduenez ere* ‘late-est-the at also’. These are non free-choice elements and, furthermore,

they are licensed only by affirmative clauses. It should be recalled that free-choice elements that bear either *-ena* or a universal quantifier (see section 1.2) are not sensitive to the positive/negative nature of the clause.

Moreover, in *batez ere* lit. ‘one-at also’ (‘mostly’), the particle *ere* is obligatorily attached to a postpositional complex in which the numeral *bat* ‘one’ is one of the building blocks. The whole unit has been described as a pure connector that is not additive and that has the function of introducing remarks (Zabala 1996: §4.3). However, the complex *batez ere* triggers both a focal (57b) and an existential additive (57c) truth presupposition, in a very standard way:

- (57) a Batez ere txoriak ikusi ditugu
 one-postp. birds seen aux.
 ‘We mostly saw birds’
 b We saw birds
 c We saw X(≠birds).

Note, however, that although the element *batez ere* has a connector-like placement in the clause, it can take scope over the focal nominal element.

4. Conclusion

Ere ‘also’ is a connector that has scope over non-polar elements and bears both additive and focal *also* presuppositions. Moreover, it may take an *even* scalar reading in these cases.

However *ere* may also attach to a wide range of elements in order to constitute polarity items of several types. In almost all such cases, *ere* is optional as a building block of the polarity item, but *ere* does not attach to any element of a given polarity. That is, it optionally attaches to non free-choice polarity items, although sometimes *ere* is obligatory. In polar contexts, additive and focal presuppositions must be reviewed in each case.

Ere-bearing NPIs give rise to a *not any* downward reading that could be related to a kind of scalar (additive) readings.

Some non free-choice elements take *ere* only with telic predicates in negative clauses, so they instantiate a *still not* reading. In these cases the focal presupposition has scope over the whole clause, not over a given NP.

Some non free-choice elements are licensed by an affirmative predicate, so an *all even* reading emerges.

Finally, the additive presupposition of *ere* is somehow never lost. The focal presupposition is not lost either. Furthermore, *ere* is involved in polarity of the three types, and is (obligatorily) attached to certain elements.

References

BOSQUE, I. & J. GUTIÉRREZ-REXACH, 2009, *Fundamentos de sintaxis formal*. Madrid: Akal.

CUARTERO, J.M., 2002, *Conectores y conexión aditiva*. Madrid: Gredos.

EUSKALTZAINDIA, 1990, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak III*. Bilbao.

ETXEBERRIA, U. & A. IRURTZUN, 2011, «The emergence of scalar meanings: association with focus of the additive particle *ere* in Basque». Available on: <http://filcat.uab.cat/clt/cgg22/Abstracts/Etxeberria%20&%20Iruztun.pdf>.

ETXEPARE, R. & J. ORTIZ DE URBINA (2003). «Focalization» in José Ignacio Hualde & Jon Ortiz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*. Berlin-New Cork: Mouton de Gruyter.

GONZÁLEZ, R., 2009, «La polaridad positiva en español». Philosophical Dissertation. Universidad Complutense de Madrid.

KRIFKA, M., 1999, «Additive Particle Under Stress». *Proceedings of SALT 8*, 111-128. Ithaca, N.Y: CLC Publications.

LAKA, I., 1990, *On the nature of functional categories and projections*. Philosophical Dissertation. Massachusetts Institute of Technology.

LAHIRI, U., 1998. «Focus and negative polarity in Hindi». *Natural Language Semantics* 6, 57-123. Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands.

———, 2008, «The semantics and pragmatics of some scalar expressions in Spanish», *Anuario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»* 42 (2), 359-389.

ODRIOZOLA, J.C. 2004. «Estructuras con *gabe* 'sin' en vasco» in Elixabete Pérez. Igone Zabala & Llúisa Gràcia (eds.), *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, 355-393. Bilbao: Universidad de Deusto.

———, & A. ONDARRA, 2010. «Conectores, gramaticalización e polaridade: o caso de *ere* 'tamén' na lingua vasca», *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 12, 175-194.

ONDARRA, A., 2006, «También del castellano y *ere* del vasco (I)», *Interlingüística* 17, 788-796.

———, 2007a, «También del castellano y *ere* del vasco (II)», *Interlingüística* 18, 846-855.

———, 2007b, «*Ere* eta aurreuposizioa (hizkuntzalaritzako) testu teknikoetan», *Espezialitateko Hizkerak eta Terminologia II. Euskara estandarra eta espezialitate hizkerak*, 199-20. EHU.

ORTIZ DE URBINA, J. (2003): «Word order», *A Grammar of Basque*. J.I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

OSA, E., 1990, *Euskararen hitzordena: komunikazio zereginaren arauera*. Doktorego-tesia. EHU, Bilbo.

ZABALA, I., 1996, «Testuan iruzkinak sartzeko funtzioa izan dezaketen antolatzailak: *hau da, hain zuzen ere, adibidez, batez ere*» in Igone Zabala (coord.), *Testu-loturarako baliabideak: Euskara teknikoa*, 113-130. EHU/UPV.

———, & J.C. ODRIOSOLA (2004). «Los compuestos posposicionales en vasco» in Elixabete Pérez-Gaztelu, Igone Zabala & LLÜISA GRÀCIA (eds.), *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, 445-534. Bilbao: Universidad de Deusto.

Koaderno gorria, aitortza baten bidaia

Koaderno gorria, viaje hacia un reconocimiento

Koaderno gorria, voyage vers une reconnaissance

Koaderno gorria, journey towards a recognition

RETOLAZA, Iratxe

Euskaltzain urgazlea. Euskal Herriko Unibertsitatea

SERRANO, Amaia

Euskal Herriko Unibertsitatea

Noiz jaso: 2012-09-30

Noiz onartua: 2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 705-733 Bilbo
ISSN 0210-1564

Artikulu honetan *Koaderno gorria* nobelako pertsonaia literario femeninoak aztertzen dira, eta baita horien artean sorturiko harreman-sarea ere. Kontuan hartuko ditugun alderdiak honako hauek izango dira: ahots narratiboak; pertsonaien nortasuna eta haien arteko komunikazioa; pertsonaien, memoriaren eta idazketaren arteko harremanak; kolore gorriaren erabilera simbolikoa; eta azkenik, Peneloperen mito literarioarekiko lotura.

Hitz-gakoak: memoria, polifonia, *Bildungsroman*, Peneloperen mitoa.

En este artículo se estudian los personajes literarios femeninos de la novela *Koaderno gorria*, y la red de relaciones que surge entre ellos. Estos serán los aspectos que tendremos en cuenta: voces narrativas; la personalidad de los personajes y la comunicación que se establece entre ellos; la relación entre personajes, memoria y escritura; la utilización simbólica del color rojo; y para finalizar, el nexu con el mito literario de Penélope.

Palabras clave: memoria, polifonía, *Bildungsroman*, el mito de Penélope.

Cet article étudie les personnages littéraires féminins du roman *Koaderno gorria* et le réseau de relations qui existent entre eux. Voici les aspects que nous aborderons: voix narratives ; personnalité des personnages et communication entre eux ; relation entre les personnages, la mémoire et l'écriture ; utilisation symbolique de la couleur rouge ; et pour terminer lien avec le mythe littéraire de Pénélope.

Mots-clés : mémoire, polyphonie, *Bildungsroman*, le mythe de Pénélope.

In this article the literary characters appearing in the novel *Koaderno gorria* are examined, together with the relationship network created between them. The aspects taken into account include the following: narrative voices; character identities and the communication between them; relations between characters, memory and the writing process; the symbolic use of the colour red; and, finally, the connection with the literary myth of Penelope.

Keywords: memory, polyphony, *Bildungsroman*, myth of Penelope.

Sarrera

1998. urtean plazaratu zuen Arantxa Urretabizkaia idazleak bere hirugarren eleberria, *Koaderno gorria*. Argitalpen hori mugarri izan zen Urretabizkaia-aren ibilbide literarioan, izan ere, lan horrek ekarri zuen Urretabizkaia eleberrigile-irudiaren sendotzea.

Artikulu honetan ikusiko dugun moduan, *Koaderno gorria* eleberrian auzitan jartzen dira (euskal) emakumeei egokitu zaizkien funtzio sozialak. Hartara, emakumezko pertsonaia nagusi horien posizio sozial eta diskurtsiboak izango ditugu aztergai, eleberrian irudikatutako mundu ikuskera ulertzeko asmoz. Hastapenean, hala ere, aztergaiari zuzenean ekin aurretik, Arantxa Urretabizkaia-aren literatur ibilbidea labur aurkeztuko dugu, *Koaderno gorria* eleberria bere testuinguruan kokatzeko (1. atala), eta, ondoren, eleberriko pertsonaia literarioetara hurbiltzeko honako urrats hauek egingo ditugu: lehenik, ahots narratiboak aztertuko ditugu, protagonisten mintzoak nola garatu diren ikusteko (2.1. atala); bigarrenik, pertsonaien nortasuna eta haien arteko komunikazioa izango dugu hizpide (2.2. atala); hirugarrenik, pertsonaien, memoriaren eta idazketaren arteko harremanaz jardungo dugu (2.3. atala); laugarrenik, pertsonaien hautu sinbolikoek haien nortasuna irudikatzerakoan duten garrantziaz jabetzeko, gorri kolorearen inguruko hausnarketa zenbait egingo ditugu (3. atala); eta azkenik, pertsonaia horiek Peneloperen mito literarioaren argitan interpretatzeko saioa egingo dugu (4. atala).

1. Arantxa Urretabizkaia nobelagilea

Arantxa Urretabizkaia hainbat literatur alorretan abiatutako idazlea dugu: poesia, kazetaritza, itzulpengintza, ipuingintza, eleberrigintza, gidogintza, eta abar. Ibilbide literarioa poesia lantzen hasi zuen arren, gerora batez ere eleberrigintza jorratu du. Horregatik, gaur egun Arantxa Urretabizkaia hizpidera ekartzean, batik bat eleberrigintzako bere emaria azpimarratu ohi da, izan ere, genero horretan egindako jardunak ekarri dio sonarik handiena. Lau eleberririk idatzi ditu autore honek: *Zergatik Panpox* (1979), *Saturno* (1987), *Koaderno gorria* (1998), eta *3 Mariak* (2010).

Bestalde, Arantxa Urretabizkaiak leku garrantzitsua betetzen du euskal eleberrigintzaren historian, besteak beste, poesian eta ipuingintzan ez bezala, lehen euskal emakume eleberrigilea izan zelako. Mari Jose Olaziregi (1999b) Arantxa Urretabizkaiaren eleberrietara abiapuntu honetatik hurbildu da, hain zuzen: «Arantxa Urretabizkaia edo emakumeen ahotsa euskal nobelagintzan gorpuztu zenekoa» (Olaziregi 1999b: 39). Egoera horrek, halaber, Urretabizkaiaren eleberrigile-jarduna hanpatu eta goratu du.

Arantxa Urretabizkaiaren jarduera literarioa batik bat *Zergatik Panpox* (1979) nobelaren harrera arrakastatsuekin lotu izan da. Lehen eleberr hartan ama baten gogoetak harilkatu zituen. Emakume horren pentsamenduak etxetik alde egin duen senarraren eta etxean geratu den semearen artean dantzan dabilta. Aztergai dugun nobelan ere –*Koaderno gorria* (1998)– ama baten ahotsa gorpuztu eta garatzen du. Baina, bi ama horien ahotsen bitartez kontaturiko mina zeharo ezberdina da. *Zergatik Panpox*-eko pertsonaiaren kasuan barne gatazka batek sortzen du korapiloa: senarrak alde egitean sentituriko bakardadeak, galerak eta menpekotasunak. *Koaderno gorria* eleberrian, aldiz, seme-alaben bila dabilen Amaren barne gatazka gizartearekiko harremanean ulertzen da. Izan ere, Amak etxetik ihes egin behar du, bere militantzia politikoa dela-eta. Horregatik, amatasuna ukatzen zaio. Eremu publikoaren eta pribatuaren arteko talkak eragindako zauria du Ama pertsonaiak *Koaderno gorria*-n. Gainera, *Zergatik Panpox* eleberriko Amaren nortasuna gizonezko pertsonaiek baldintzatzen dute (Txema senarrak eta Antxon semeak), eta *Koaderno gorria* eleberriko Amak, aldiz, emakumeen ahots, keinu eta konplizitateak ditu ispilu, eta horiek aztertuko ditugu, hain zuzen, artikuluko honetan.

2. Narrazio tartekatuen istorioa

2.1. Kontakizun-harien eraikuntza eta ahotsen presentzia

Eleberr honetako oso hasiera indartsua du, erabat zinematografikoa. Irakurleari ematen zaion lehen informazioa emakume bati buruzkoa da: «Emaku-

me gazte bat heldu da Caracaseko aireportura» (7)¹. Misteriotsua da pertsonaia horren egoeraz egiten zaigun deskribapena. Gainera, aurkezpen horretan mugimendua nabarmentzen da, sentipen hori orainaldi burutugabeko aditzen erabilerak eragiten duelarik: « (...) ez du poltsa lurrean **uzten**», «Lehenengo maletak zintan biraka **hasten** direnean», «(...) ekipajea jaso eta aterantz **abiatzen** dira», «Beldurrez, andreak **egiten** ditu galderak bizpahiru leihatilatan, **betetzen** ditu eskaintzen dizkioten formularioak, **erakusten** dizkiote (...)» (7). Misterioa eta bizitasuna nahasteak irakurlearengan jakin-mina sortzen du eta narrazioan sartzera gonbidatzen.

Lehen kapituluan zehazten dira kontakizun osoan zehar garatuko diren istorioen gakoak: argazkiko neska (Miren) eta mutikoa (Beñat), Caracas, hotela, bidaia, koaderno gorri bat eta haren hastapeneko pasartea. Hasiera horretan dauzkagu eleberrian aurkituko ditugun bi narrazio mailak, ondoren etengabe elkar gurutzatuko direnak: bata, L izeneko emakume gazte baten bidaia (3. pertsonako narratzaile heterodiegetikoak kontatua) eta, bestea, seme-alabak berreskuratu nahi dituen Amaren istorioa (1. pertsonako narratzaile autodiegetikoak azaldua).

Erraz bereizten dira bi narrazio mailak, koadernoan idatzirikoa kakotxen bidez ematen baitzaigu. Lehen mailako kontakizunaren bidez agertzen zaigu bigarrena. Bi kontakizunak bata bestearen osagarri dira eta, ildo horretan, Iratxe Gutierrezek aipatzen duen moduan, oro har bi narratzaileen artean ez dago liskarrik² (2002, 91).

¹ Nobelaren erreferentziak argitalpen honetatik hartu dira: Arantxa Urretabizkaia, 2011, *Koaderno gorria*. Donostia: Erein (7. argitalpena).

² Oro har diogu, izan ere, kontakizuneko pasarte batzuetan L-k Amaren jarrera gehiegizkotzat du. Batzuetan iruditzen zaio haurdunaldia eta jaiotza perfektuak izan balira bezala deskribatzen dituela Amak, ilusioaren menpe dagoenari dagokion bezala (27-28) eta sentimendu horretatik urrutiratzen da L: «Lo hartu aurretik pentsatzen du, agian, umeak galdu zituenetik hainbeste urte pasa direlako nahastu duela Amak neurria, **gehiagizkoa dela koadernoak isurtzen duen maitasuna, obsesiboa**» (29). Hori baino gardenagoa da amaiera aldean hartzen duen distantzia, Amaren eskutitza iristen zaionean, eta ezin du haren biktimismoa jasan. Horregatik, koadernoan itzultzeko asmoari heltzen dio, bere modura moldatzeko ideiarekin tematuz: «Aurrera egin duen eran, gero eta maizago gelditzen da esaldi batean iltzaturik, eta ez itzultzeko arazoak dituelako. Mamiak koprilatzen du, esanahiak, eta hori gertatzen denean beti bururatzen zaio gertakizunen bat edo, are

Bi kontakizunak denboran oso gertu dauden arren, lehen mailako narrazioaren orainalditik ematen zaio irakurleari bigarren narrazioaren berri. Haatik, azpiko istorio horren garrantziak bideratzen du lehenengoa. Haurrak zazpi urtetan zehar ikusi ez dituen Amak idatzita utzi du bere sentipen, egoera, uste, kezka eta abarren lekukotasuna. Umeen arrastoa topatu du Caracasen eta haien bila bidali du lagun abokatu bat, L hain zuzen. Hari dagokio koadernoan umeei helaraztea.

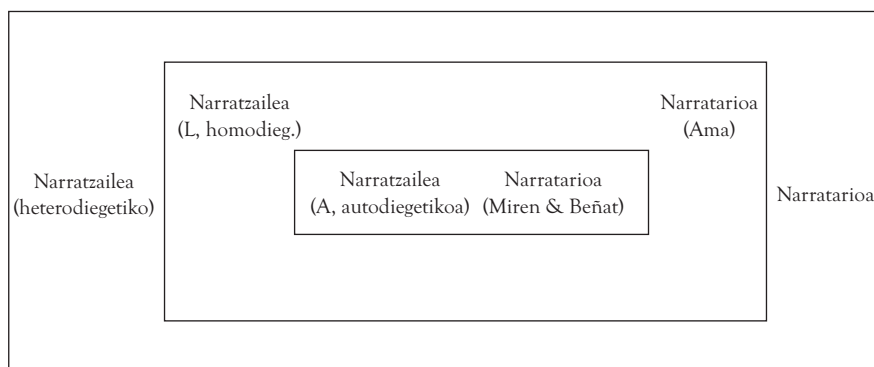
Ahalmen handia du eskuizkribuak, izan ere, Amak seme-alaben eskubi-deak defendatzeko desioa agertzen du bertan, horrek mugiarazten du. Baina ez da hori bakarrik, zeren irakurlea berehala jabetzen baita Amari bere eskubidea ere (hots, ama izateko eta hala jarduteko aukera) kendu egin diotela edo, agian, galdu egin duela. Ikuspuntua edozein delarik ere, bere umeengana gerturatzeko ahalegina egiten du, L-ren bidez bada ere.

Narratzaile-moderatzaile horren bitartez dugu Amaren berri eta L pertsonaiaren gorabeherak markatzen dute koaderno gorriko pasarteen irakurketa. Horrela, gainera, pertsonaia bat Amaren eta seme-alaben artean sartuz, haien artean eten bat markatzen da, zuzeneko komunikazioa ezinezkoa dela irudikatuz, eta inkomunikazio egoera hautsiko duen bitartekari bat beharrezko dela iradokiz.

L-ren kontakizuna 3. pertsonan dagoen arren, behin «zuzenean» hitz egiten dio Amari, eskutitz bat idatziz. Une horretan eleberri osoan zehar gehiago aurkituko ez dugun narrazio sarea osatzen da. Lehen narrazio mailako narratzaileak (narratzaile heterodiegetikoak), kamera baten gisan kontatzen dizkigu L-ren nondik norakoak, baina pasarte batean ahotsa ematen dio fokalizatutako pertsonaia horri eta homodiegetiko bihurtzen da narratzaile berria (L, hain zuzen). L-k idazten duen eskutitzaren hartzailea (narrataria, alegia) Ama izango da. Bestalde, eskutitzean koadernoari egiten dio erreferentzia, «zerak» anaforikoaren bidez: «Zuk emandako zerak, nola ez, eskuko poltsan neramatzan» (13). Gutuna idazten amaitzean, berriz bueltatzen da narratzaile heterodiegetikoa, eta koadernoan irakurtzen jartzen

okerrago, **Amari buruz zuen irudia gezurtatzen duen oroitzapenen bat**, koadernoan irakurri arte **ezezagun** balitzaio bezala» (123).

du L pertsonaia: «Momentu batez ez daki kartazalarekin kalera atera ala ez. Ezetz erabakitzen du eta mahaira itzultzen da. **Koaderno gorria hartu eta irakurtzen hasten da**, berriro ere ohe gainean»³ (15). Atze-aurreak batuz, honako mataza osatzen da:

Narrazio mailak modu gardenean ageri diren arren, euren arteko denbora gertutasuna batzuetan oso motza dela adierazten duten pasarteak aurki ditzakegu:

«Azken esaldiaren erdian jaso dudan mezuak adierazi dit gaurko ilunabarrean izango dudala koaderno hau zuengana eramango duenaren eskuetara bidaltzeko aukera, gaur edo auskalo noiz. **Hiru egun** pasa dira zuen argazkia eta hainbeste asaldatu ninduen oharra jaso nituenetik eta **berrogeita zortzi ordu eskas** zuenganako mezulariari eskaria egin nionetik» (73).

Dena den, lehen narrazio-mailan istorioan parte-hartzen ez duen narratzailearen mintzo hori ez ezik, noizbehinka ahots ezberdinen oihartzunak entzuten ditugu. L protagonistarengana hurbiltzen gaituztenak dira nagusi: bai pentsamenduak zuzenean azalduz («ezin **dut** aingeru baten moduan azaldu, hitz egin eta desagertu, ez **naiz** Ama Birjina», 36), baita fokalizazio bidez ere («Behar **zuen** zirrikitua aurkitu duelakoan oheratzen da mexika-

³ Aipuetako nabarmentze guztiak gureak dira, kontrakorik adierazi ezean.

rrarena **buruan duela**. Ez daki zer irudituko litzaiokeen (sic) okerrago Amari, arbaso espainiarrena ala mutiletan egiteko erraztasuna. Halere, harro sentitzen da loak hartzen duen bitartean», 44). Bukaera aldean Miren alabaren mintzoa heltzen zaigu: «La está mandando ella, ¿verdad?» (111) edo «Sé que la está mandando ella» (111). Gutierrezek dioen moduan, gaztelaniaren erabilerak Amagandiko urruntasuna adierazten du (2002: 137).

Koadernoak eta amaiera aldean L-ri iristen zaion eskutitzak ahotsa ematen diote Amari. Bigarren narrazio-maila horretan, jakina, amaren ahotsa gailentzen da: «Esana izango dut, segur aski, ez dudala urte hauetan zuengan pentsatu gabe egunik pasa, nire barruan egon zaretela, ordu ilunetan edo argitsuenetan» (24). Baina batzuetan aitaren mintzoa ere entzun dezakegu Amarenaren bidez: «Zuen aitak esan zidan kontu guztiaren punturik larriena nire beldur falta zela, hominidoak ez zirela sekula pertsona bihurtuko baldin eta beldurrik izan ez balute» (53). Horrez gain, gizartean borbor ziren protesten oihartzunak ere heltzen zaizkigu, modu lausoan bada ere.

Bada beste pertsonaia baten ahotsa ere Amaren koadernoan presentzia handia duena, nahiz eta ezkutuko ahots baten tankera hartu. Amaren ama dugu pertsonaia hori, umeen amona, hain zuzen. Amaren koadernoan etengabeak dira amonari eginiko erreferentziak, eta amona gogoan duten oroitzapenak. Horietan zeharka amonaren aholkuak datozkio burura Amari, amonaren hitzak: «Amore eman behar zaio denborari, esan ohi zuen amonak. Denboraren kontrako borroka alferrikakoa eta kaltegarria omen zelako» (55). Gainera, sarritan Amaren eta amonaren ahotsak bat egiten dutela dirudi, haien arteko harreman estua irudikatu nahian. Esaterako, Miren alabari iluntzean ipuinak kontatzeko ohitura zuten ama-amonak, eta maiz elkarrekin kontatu ere (64). Eleberrian aipatzen den moduan, sarri asko arrain gorriaren ipuina kontaktzen zioten elkarrekin Mireni, bizitzaren oztopoei aurre egiteko tresna bihurturik ipuina, amonak amari eta amak alabari transmitituriko ezagutzaren ikur.

Ahotsen joan-etorri horrek Mikhail Bakhtinen (1989 [1934-1935]) ikuspegia dakar gogora. Haren ustez, eleberriak berezkoa du gizarteko ahotsak biltzeko joera, eta halaber, eleberrian bertan pertsonaien ahotsak elkarrekin harremanetan garatzen dira (elkarri eraginez, elkar osatuz, talka eginez,

eta abar). Hartara, Bakhtinentzat zeinahi mintzoren baitan besteen mintzoez garrantzi berezia dute, polifonia horretan edozein ahotsek gordetzen duelako besteen eragina. Hona hemen oihartzun horretaz Augusto Ponziok adierazitakoa:

«Hablamos siempre a través de la palabra de otros, bien como simple imitación, como cita pura y simple, en una traducción literal, o bien a través de diferentes formas de transposición, que comporta diferentes niveles de distanciamiento de la palabra ajena: la palabra entre comillas, del comentario, la crítica, el rechazo, etc. La apropiación lingüística es un proceso que va desde la mera repetición de la palabra ajena a su re-elaboración, capaz de hacerla resonar de forma diferente, de concederle una nueva perspectiva, de hacerle expresar un punto de vista diferente» (1998, 93).

Koaderno gorria eleberrian Amaren mintzoa L abokatuaren zirraren bitartez jasotzen dugu, L, berriz, Amaren ahotsaren eta ikuspuntuaren bidez mintzatuko zaigu sarri. Hala ere, ahotsen norabide hori batzuetan ez da paraleloa, lehenago azaldu bezala (cfr. 2. oin-oh.). Mintzo horiek guztiek elkarri eragiten diote, elkarren ispilu dira, eta irakurleoi ezinezkoa zaigu pertsonaia baten gogoetak interpretatzea, gainerako pertsonaien jarrerak, susmoak, inpresioak eta hitzak gogoan izan gabe.

2.2. Pertsonaien ibilbidea, emakume genealogiarantz

Istorioek sorturiko misterioari eta jakin-minari pertsonaia nagusiei buruzko ezagutzarik eza gehitzen zaie. L dugu protagonista narrazio nagusian eta A (ondoren Ama dela adierazten zaiguna) koadernoko narratzaile protagonista. Euren izenak ez ezik, beraien inguruko beste datu batzuk ere isiltzen zaizkigu: non dago Ama ezkutaturik? Nor da L? Nola ezagutu dute biek elkar? Irakurleak galdera horiek betetzeko bere irudimena baliatu beharko du. Hutsune horiek, ordea, ez dira kontakizuna ulertzeko ezinbestekoak. Are gehiago, ñabardurarik ez izateak anonimotasunarekin eta, era berean, orokortasunarekin du zerikusia. Hau da, pertsonaia horiek gizarteko edonor izan zitezkeela pentsatzeko aukera eskaintzen diote irakurleari. Bestalde, Gutierrezek adierazten duen bezala, gerta liteke eleberriak «pertsonaia horien identitate zalantzatia»

aurkeztu nahi izatea (2002, 113). Dena den, kontakizuneko une jakin batean (L-k Miren eta Beñaten eskolara gerturatzeko egiten duen ahaleginetako batean) L-k txartel bat egiten du, bertan Laura Garate izena idatziz. Gure ustez, hori koaderno alabari emateko estrategietako baten barruan ulertu behar da eta, beraz, faltsutzat hartu. Ez dugu uste istorio guztian zehar izena ezkututzen duen pertsonaiak eskolako mojarri (ezezaguna zaion norbaiti, alegia) halakorik aitortuko dionik. Edonola ere, bada izen hori pertsonaiari dagokiola pentsatzen duenik: «(...) Caracasera haurrei koaderno ematera joan den Laura Garateren gertakariak kontatzen zaizkigu» (Olaziregi 1999a, 106) edo «Orduan Amak Laura Garate abokatua, lagun min eta miresle duena, seme-alaben bila bidaliko du koaderno gorriarekin» (Zapiain, 2011, 51). Ikus dezagun L-ren pentsamenduak zeintzuk diren:

«*Laura Garate*, idazten du ordenagailuan, maiuskulatan, eta azpian, *Redactora Jefe del Canal 47*, eta hoteleko telefono zenbakia. Makinak tarjeta inprimatuak luzatzen dizkionean **sinesgarri** iruditzen zaio emaitza, zuzenbiderik idatzi ez badu ere» (60).

Iratxe Gutierrezek aipuko gakoa azaltzen du: «sinesgarritasuna aipatu izanak izenaren erabilera hori zalantzan jartzen du» (2002, 124, 32. oin-oh.).

Izenak ez die pertsonaia horiei izana ematen eta beraien nortasunaren berri izateko bi modu izango ditugu: alde batetik, beste pertsonaien oroitzapenak eta adierazpenak eta, bestetik, narrazio-mailen arteko ahots gurutzaketa (Gutierrez, 2002, 124). Horrela jakingo dugu L emakume gaztea dela (7), abokatu eta pertsona garbia (24), guraso dibortziatuen alaba (69). Ama, berriz, irakaslea⁴ (26), borrokalaria (38), 1978an erakundean sartutakoa (46), iheslaria (92). Bien arteko harremana zein den eleberriaren erdialdean argitzen da:

«Zorionez, Amaren gordelekua ez zen bestetan bezain aldrebesa, eta ordu gutxiren buruan elkartu ziren bi emakumeak. Arratsalde onarekin galdetu zion Amak aldaketarik gertatu ote zen ordaindu behar lukeen kartzela zigorrean, eta erantzuna ezezkoa izan zen.

⁴ Ez da halabeharria bi pertsonaia nagusiek halako ofizioak izatea (abokatua eta irakaslea), konpromiso politikoarekin batera gizartearekiko ardura berezia eskatzen duten lanak dituzte: kultur transmisioa ez ezik, heziketaren eta eskubideak betetzearen erantzukizuna ere bere gain hartzen dute.

Gero galdetu zion zer arrisku zuen erakundearen babesik gabe Hego Ameriketara joaten bazen» (74).

Bertan erantzuten zaio irakurle batzuei sortutako galderari: zergatik ez da ama bera joan koaderno seme-alabei ematera? Ama iheslaria da, ezkutuan dago, eta horregatik du L mezulari gisa bidaltzeko beharra. Jon Kortazar irakasleak ere aipatzen ditu, amaren iraganari buruzko informazio eskasaren ondorioz, irakurleak bete beharko dituen hutsuneak:

«Idazleak pertsonaiaren alde ilunak gorde ditu: agian ez dakigu dena pertsonaia horri buruz, eta alde ilunak ditu, agian, arazo politikoren bat tartean dagoelako» (Kortazar, 2003, 153).

Bi emakumeen arteko erlazioan L-k Amari dion begirunea nabarmentzen da. Bere erdua dela esatera ere ausartuko ginateke. Iratxe Gutierrezek azaltzen duen bezala, Amak konpromiso politikoa irudikatzen eta gorpuzten du (2002, 112). Mito edo idealizazio hori, aldiz, koaderno irakurri ahala, pixkanaka ahulduz joango da (cfr. artikulua honetako 2. oin-oh.) eta L-k Amaren sentimenduekiko distantzia bat markatuko du, batez ere koadernoaren bigarren zatia irakurtzen duenean:

«Puntu honetan mozten du L-k irakurketa, haserre bizian. Ez zaio Amaren doinua gustatzen, biktimarena egiten ari dela iruditzen zaio. Berarentzat eta beste askorentzat Ama entzute handiko pertsona da, aginpide zabaleko emakumea, ez eranskinean adierazten duen txori babesgabea. L-k badaki koaderno idatzi duen pertsona ez dela berak, ustez, ezagutzen zuena. Baina «landare zapuztua»rena gehiegizkoa iruditu zaio, autoerruki hutsa» (126).

Markos Zapiainen iritziz, L-k Ama idealizatzeari utzi ondoren, Miren eta bere burua hobeto ezagutzeko prozesua hasten du (2011, 55). Izan ere, bada bi seme-alaben inguruan egin beharreko zehaztasun txiki baina esanguratsu bat: koadernoan batez ere alabak hartzen du protagonismoa, beregan eta ama-alabek izandako erlazio estuan jartzen da arreta. Haien artean hizkuntzaz haraindiko komunikazio sistema bat dago, intuizio handikoa eta zuzena⁵, eta

⁵ Gogoratu, bestela, alabak euskaraz jakin ez arren, ez duela koadernoaren itzulpenik onartzen. Alabarentzat koaderno nolabait interpretatzea (zeinu sinbolikoak baitira beretzat Amaren le-

horri, koadernoan ez ezik, L-ren eta alabaren arteko elkarrizketa laburretan ere antzeman diezaiokegu. Zazpi urte igaro arren, alabak badaki amaren seinaleak interpretatzen (cfr. «Sé que la está mandando ella», 111).

Gainera, gorputzaren eta koadernoaren arteko harremanak garrantzi berezia hartzen du eleberriko bi istorioetan: alde batetik, Amak, prozesu baten amaierara heltzeko baliabide gisa erabiltzen du koaderno eta, gure ustez, haurdunaldi baten emaitzatat har daiteke, barruan lozorroan zuena ernatu («Esan dezaket ez nintzela zuek Caracasen jakin arte esnatu», 128) eta hori kanporatu beharra baitu; beste alde batetik, L-k Amaren rola hartzen du, eskuizkribua bere egiten du, berari gertatutako istorioa balitz bezala irakurtzen du lerro bakoitza. Hasieratik ikusten dugu koaderno zuhurtziaz babes-ten duela, bere gorputzeko atal bat balitz bezala zaintzen duela: «(...) hasieratik zeraman poltsa mundua lapurrez josirik balego bezala **gorputzari lotua**» (7). Gorputzeko zati berezi bat, gainera: «(...) koaderno hartu eta **sabel biluziaren gainean** jartzen duenean nabaritzen du azala hezea duela» (25). Koaderno gorria bere sabeletik sortua dela sentitzen du. Amaieran ere, Mireni egunerokoa ematen dionean, L-k ama baten jarrera hartzen du: «Amak emango liokeen besarkada eman nahi lioke [alabari], baina ez da ausartzen, ez zaio aproposa iruditzen» (122).

Ildo horretan, Markos Zapiainek L-ren ametsak aztertzen ditu eta hark egiten duen hirugarren amets honetan jartzen du arreta:

«Gau horretan bai, ametsak menderatzeko ezer egin ez badu ere, Ama datorkio, umeen bila. L-k esaten dio ez direla umeak, neska aspalditik dela gaztetxoa eta mutila dagoeneko ere bai, besoak jaso egin beharko dituela, ez jaitsi, zangoak luzatu, ez belaunak tolestu. Zelai berde eta zabal batean daude bi lagunak, ikusten ez den etxe baten atzealdean. Dauden lekutik ez da biderik ez bidexkarik ikusten, baina biok dituzte begiak aurreko zelaiaren zerumugan. Harantz egiten du eguzkiak bere bidea, eta ezkutatzeko zorian dagoenean esa-

trak) eta ama (edo haren eskua) irakurtzea gauza bera dira. Areago, Ama jada iheslari denean, alabak *antzerki* bidezko jolas baten bidez erakusten dio ulertzen duela zein den egoera. Hala dio Amak: «argia itzali baino lehen pentsatu nuen antzerki moduan azaldu zenidala zuzenean ezkututakoa» (95).

ten du Amak zain dagoen bitartean kuluxka bat egingo duela, eta hantxe hartzen du lo, zelai gainean, kuzkurturik, amapola odoldu bat gari berdearen artean» (124).

Zapiainek Freuden bidez interpretatzen du amets hori, eta haren arabera, L-ren desio baten gauzatzea irudikatzen du: Amarekin izan nahi duen harremana, alegia. Dena den, guri interesatzen zaiguna bigarren zatia da, non Zapiainek azaltzen duen L dela Amaren loaldi horretan haren eta haurren erantzule, «nolabait Ama bilakatua», eta hori gerta dadin «Ama loarazi behar izan du, odoldu, kuzkurtu, hil» (2011, 55). L-k berak ere ama bat ikusten duenean aitortzen du hori: «Beti harritu izan du [L] amatasunak emakumeengan eragiten duen itxuraldaketak, eta orain ikusten du aldaketa horretarako **ez dagoela erdi beharrik**» (20).

Ama, L eta alabaren arteko hiruko harreman berezi horrek Luce Irigaray pentsalari frantsesak amatasunaz eginiko diskurtsoa dakarkigu gogora. Raquel Gutiérrez Estupiñánek argi laburbildu du nola garatu duen Irigarayk amatasunaren kontzeptua ikuspegi feministaren argitan:

«Uno de los puntos centrales del desafío de Irigaray al pensamiento patriarcal-falocéntrico se relaciona con la **maternidad** y propone la creación de condiciones adecuadas para representar las **relaciones madre/hija, más allá de la órbita de la autoridad paterna**» (Gutiérrez Estupiñán, 2004, 47).

Pentsamolde horretara hurbiltzen da *Koaderno gorrian* deskribatutako egoera. Aipatu dugun moduan, batez ere emakumeen arteko komunikazioa da eleberrian irudikatzen eta garatzen dena, eta emakumeen ahotsak dira nagusi. Hain zuzen ere, Amak idatzirik koaderno hori aitaren autoritateari uko egiteko bidea dugu, bertan zuzenean hitz egingo baitie seme-alabei (batik bat alabari). Are gehiago, koaderno gorri horretako aitortzen bitartez, Amak autoritate horrek ukatu diona bereganatu nahi du: amatasuna. Agerikoa da eleberri honetan emakume pertsonaien arteko lotura eta osaturiko genealogia. Genealogia femenino hori amona-Ama-alaba pertsonaien artean eraikitako harremanean oinarritzen da. Amona komunitate femeninoaren bitartekari agertzen zaigu: batetik, amonak arintzen ditu Amaren zauriak (Beñaten haurdunaldiaren oinazea baretzeko amonaren

presentzia erabakigarria da, 55); bestetik, Miren alabaren zaintza-lanez arduratu zen («Ez zinen amonaren lehen biloba, ezta lehenengo neska ere, baina bai amonaren kutuna, agian nola-hala zure arduradun ere egin zelako», 39); azkenik, seme-alaben bila joateko behar duen adorea ematen dio Amari, eta baita lagundu ere («Ez dut lan handirik egin behar aita zuekin desagertu zenean amonak sofituko zuena ulertzeko, eta betiko eskertuko diot zuenganako bidearen giltza eman izana. Notizia niri bideratzeko eman behar izan zituen pausoak ez ziren errazak bere edadeko emakume batenzat, baina ez zen kokildu», 39). Amonaren agerpena, gainera, Miren alabaren zaintzari loturik doa koaderno gorrian zehar, eta ez Beñat semearen zaintzari. Hartara, badirudi Amona-alaba arteko harreman hori berezia izan zela, elkartasunean eta babesean oinarrituriko genealogia femeninoa erai-kiz. Amona eta bilobaren arteko harreman estu horren ikur dugu Mirenek Groseko hondartzari «amonaren hondartza» (82) deitzea.

Luce Irigarayk emakumeen genealogia osatzea aldarrikatuko du, emakumeen arteko komunikazioak emakumezko subjektuak eta emakume aho-tsak indartuko dituelakoan. Irigarayk ez du uste amatasunari uko egin behar zaionik (Simone De Beauvoirrek eta Firestonek proposatu bezala), baizik eta haren inguruko ikuspegiak eta jarrerak direla aldatu beharrekoak:

«De aquí se desprende un planteamiento de sumo interés en cuanto a las **relaciones entre madres e hijas**. Estas últimas, al estar implicadas en la reproducción del patriarcado, tienen que **abandonar a la madre como refugio** –pero también a la madre todopoderosa, fálica– **para relacionarse con ella como mujer**. Irigaray aboga por una relación activa de sujeto a sujeto, en la que **la madre** no se limita a dar alimento a su hija, sino que **le da también las palabras** para que pueda hablar con la mujer que hay en ella. **Para** llegar, por este camino, a **la desaparición de la madre fálica, se requiere un nuevo modo de lenguaje** en el que la madre y la hija puedan ser representadas **como sujetos autorreferenciales** y no como meros objetos intercambiables para los hombres. Madre e hija podrían tener así, en tanto sujetos no divididos, un espacio discursivo y sexual en el que **no sería requerida la mediación de los hombres**» (*apud* Gutiérrez Estupiñán, 2004, 47-48).

Koaderno gorriak Amaren eta alabaren arteko espazio diskurtsibo eta sexuala irudikatzen du, bai eta Amaren eta L-ren artekoa ere. Hurrengo atalean aztertuko dugun moduan, koadernoaren koloreak ere izaera diskurtsibo eta sexual horri egingo dio erreferentzia.

Dena den, semeari hitz egiteaz ere arduratzen da Ama, baina haurdunalditik bertatik sentitzen du lotura ezberdina izango dela, arazoak ekarriko dizkiola. Gainera, fisikoki aitaren itxura du, eta antzekotasunak traba egiten dio: «Zuen argazkiaren kontuak asaldatu nau; zuk, Beñat, aitaren antz betea duzula ikusteak zirrara gaiztoa eragin dit» (47). Iñaki Aldekoa irakasleak, berriz, Amak semearekin duen harreman positiboa azpimarratzen du eta beste ikuspuntu batetik heltzen dio gaiari:

«Hala ere, **amaren eta semearen arteko harremanak blaituko du obra barrukotasunez eta samurtasunez**, kontalariak koaderno gorrian berpiztu baitu harreman hori eta, abokatuaren bitartez, bere seme-alabei helarazi nahi die koaderno gorria, gertatutakoaz haiek bere bertsioaren berri izan dezaten eta ez diezaioten amaren oroitzapenari uko egin» (Aldekoa, 2008, 293-294).

Beraz, semeak eta alabak Amarekin duten harremana maila berean jarzen du Aldekoak; guk, ordea, ez dugu hala ikusten.

Bestalde, Amak subjektu nortasuna garatzeko espazio gisa erabiltzen du koaderno. Amatasuna aldarrikatzearekin batera, nortasun pertsonala izateko eta bere erabakiak hartzeko eskubidea ere eskatuko du bertan, izan ere, seme-alabei adieraziko die amatasunak ez duela zertan eredu zehatz batera lerratu, ez eta emakume baten bizitza zeharo baldintzatu ere. Pertsona ere badela, kezka eta konpromiso sozial eta politiko batzuekin, ama izatearekin batera. Hori guztia adieraziko die seme-alabei, aitaren eta gizonen bitartekaritzarik gabe, L duela bitartekari bakar, emakume bat duela konplize.

Hala ere, Amaren irudia ez da perfektua, eta barruan duen minak noraino eragiten dion azaleratuz ikusten da hori. Bizitza borrokari, askatasunari, herriari eman nahi izan dionak seme-alaben galerari aurre egin behar dio, zenbaitetan horrek, inkontzienteki, biktima rola hartzera behartu badu ere. Hori da, hain zuzen, L-k bere pertsonaia ideala (Ama) deserai-

kitzen duen unea. Baina Ama ez da ahultasunean agertzen den bakarra, eta L-k ere behea jotzen du batzuetan, emakume ausart eta ziurra guztiz adoregabetzen da:

«**Nahigabeak** menderatzen du autobusa berriro abiatzen denean, neska basamortuaren erdian utzi izan balu bezala.

Ez dut galdu, errepikatu behar dio birritan bere buruari. Koko-tean bildurik daraman ilea askatu egiten du, zertan ari den pentsatu gabe. Flekiloa ohiko lekura itzultzerako begiak **malkotzeko** zorian ditu. Ilea aski gordeleku ez delakoan jartzen ditu eguzkitako betaurrekoak eta haien azpitik isurtzen zaizkio malko bakar batzuk, epel eta lodi» (62).

Horrez gain, L-k ez du beti zorrotz jokatzeko eta Caracasen ezagutzen duen lagun bakarrari, mexikarrari, ematen dio bere misioaren berri (Gutiérrez, 2002, 125). Ez dira pertsonaia perfektuak, inondik inora ere, eta euren izaeran ahultasunak agerian geratzen dira, behin baino gehiagotan (ibid., 124), «gizakiei berezkoa zaigun izaera kontraesankorra islatuz» (ibid., 12). Kontraesan horien artean bat azpimarratu nahi dugu, emakume borrokalaria gisa aurkezten zaigun L-k, mexikarra ezagutzean, izaten duen sentipena. Gizonak afalostean musika entzutera joateko gonbita egiten dio eta L-k onartzeko asmoa du: «Harremanak sendotu, pentsatu du hitzez hitz, eta bere burua aurrerapausoa emanez ikusi du inoiz ez bezala. Gizon bat bezala, iruditu zaio harrotasunez» (51). Kontzientzia handia duela dirudien emakumearen gogoan⁶ halako konparazioak harridura sortzen dio irakurleari, baina, era berean, gizon eta emakumeen arteko ezberdintasuna gizartean oso errotuta dagoela erakusten du, emakumeek beren erabakiak hartzea oraindik ez dela natural ikusten.

Bestalde, L-k eleberrian zehar garapen bat du, espazioarekin guztiz loturik den aldaketa. Hasiera batean, Caracaseko sargoria eta bakardadea ditu lagun, eta horri aurre egiteko hoteletik zentro komertzial handi batera egiten ditu joan-etorriak, ez-leku bakarti batetik mikromundu baterako bi-

⁶ L-k erakusten duen Amarenganako mirak bide ematen digu haren pentsamolde eta ekite borrokalariaekin bat egiten duela pentsatzeko. Gainera, Caracaseraino egindako bidaia eta bakarririk egoteko beldurrik ezak emakume beregain batez ari garela iritzia indartzen du.

daiak. Denborak aurrera egin ahala, ordea, hotela bere egingo du: «Ezertan hasi baino lehen, L-k gela txukuntzen du, bitartean bere burua antolatzen ari balitz bezala» (123). Espazioaren jabe egiteak, Amaren helburua erdies-teko pausoak eman izanak, mexikarraren laguntasunak eta abarrek etxean egongo balitz bezala sentiarazten dute. Hori ez ezik, Iratxe Gutierrezek dioen moduan: «hasieran, ezezaguna zaion hiri batean dabil, eta azkeneko, bere herria bera, Euskal Herria, irudituko zaio arrotza. Honela, hasieran inguruneak Euskal Herriko hainbat lekurekin parekatuko dira, gerora joera hau saihestuz» (2002, 125).

2.3. Memoria, ispilu hautsia

Bigarren narrazio mailan *memoria* etengabe aipatzen da, dela zuzenean dela zeharka. Amak oroimenaren bidez lotzen ditu bere esperientziak, seme-alabei bere bertsioaren berri emateko oroitu egin behar baitu. Hala ere, jabetzen da memoria ez dela guztiz fidagarria, orainaldiaren iragazkitik pasatzen dela. Beharrezkoa izanagatik, mesfidati begiratzen dio batzuetan memoriari. Amak badaki aspaldiko garaiez ari dela eta bere oroitzapenen bidez ezin duela egia absolutua kontatu: «Ez uste, badakit zer-nolako arriskuak dituen memoriaren arabera kontatzeak, nolako tranpak egiten dizkigun oroimenak» (38). Are gehiago, konturatzen da zerbait gogoratzeak beste zerbait ahanzteak dakarrela:

«Segur aski, guk sofritu dugun etena ezagutu ez duen ama batek ez du bere umeen lehenengo haurtzarora nik bezain ondo **gogoratzen**. Agian, ondorengo urteetako gertakizunak **oroitzapen** bihurtzean beste batzuk **baztertzen** dituzte, beterik dagoen ontzira erortzen den tantak beste bat kanpora bultzatzen duen bezalaxe» (77).

Horrez gain, memoriaren inguruko hitz zehatzek behin eta berriro garmatzate 'oroitza-multzoaren biltegi' adierara: «Gauza da hor daudela nire buruan ondo **sailkatu** eta **sistematizatuak** zuen lehenengo urteak, inoiz **kontsultatu** nahi badituzue» (47) edo «Hainbeste **memoriak** ez du beti behar bezala funtzionatzen, eta agian horregatik, **artxiiboak** orain bidaltzen didan oroitzapena beranduxeagokoa da» (78).

Beraz, Amaren asmoa ez da gomuta horiek hala izan zirela erakustea, gertatutakoa berak nola bizi izan duen azaltzea baizik. Une eta espazio intimoak (ohea) baliatzen dira iraganeko gertakarien memoria afektiboa transmititzeko, eta horien bitartez ulertzen dugu amona-Ama-alabaren arteko lotura zenbateraino den estua. Amonak iragana orainaldian nola bizi den erakusten digu, eta Amak koadernoan biltzen ditu amonaren oroitzapenak, alabak horiei etorkizuna eman diezaien:

«Askotan, ilunabarrean, afaldu ondoren zu bainatu berria eta kolonia loretsuz lurrindua, nire ondoan jartzen zinen, ohean, eta amonak aspaldiko kontuak kontatzen zizkigun. Hitz horiexek erabiltzen genituen, aspaldiko kontuak. Amonak sekulako dotoreziaz kontatzen zuen nola, bera txikia zenean, ez zegoen ia autorik kaleetan ez telebistarik etxeetan, eta ez dakit zer zen sinesgaitzago zuretzat, amona ere ume izan zela edo mundua ez zela betiro zuk ezagutzen zenuen bezalakoa izan. Edo gerra kontuak aipatzen zituen, nola egon zen aitona hainbeste urte kartzelan edo nola sartu zuten amona bera espetxean, gaiztoek gerra irabazi zutenean» (64).

Bada, ordea, Amaren oroitzapenen artean oso esanguratsua den bat. Bertan emozionalki ez ezik, fisikoki ere hiru emakumeen arteko harremana nabarmentzen da. Kasu honetan ere, amona Amaren indar-emaile eta zoriontasunaren ikur bezala irudikatzen da:

«Zuen amona bai, gurekin etorri zen, eta agian horregatik, **amona ere mobilizatu zelako, pentsatu nuen irabazten ari ginela**, laster amore eman beharko zutela, ezinbestean. Oraindik ere manifestaldi hura nire **oroitzapen kutunen** artean dago, zerrendaren gailur-gailurrean. **Amona besotik nuela, zu bularrean**, Avenidan barrera guztiok oihu bakarra osatuz» (38).

Gomuta horiek guztiak seme-alaben iragana osatu dezaketela pentsatzen duelako idazten ditu Amak, bere irudi (berri) bat eraiki dezaten⁷. Oroitzapen-

⁷ Ondorioen garrantziaren araberrako sailkapen hau egiten du Amak: «zuekin bizi den emakumea-ri mamá deitzen badiozue, [1] nirekiko oroitzapena lapurtu dizuetelako da, eta horrekin batera, [2] zuen ume garaia eta, agian, [3] euskera bera» (10). Horiek guztiak berreskuratu nahi ditu koadernoaren bidez.

pen horien artean besteen ahotsen oihartzuna ere irudikatzen da (besteak beste, alabak eta amonak esandakoak), eta hartara, memoria besteen ahotsekin osatzen den ispilu hautsia ere bada nobela honetan. Baliabide horrek Bakhtinen polifoniaren kontzeptura hurbiltzen gaitu berriz ere.

Autobiografia horretan Amak bere memoria indibiduala seme-alabekin (eta, bidenabar, ezinbestean, L-rekin) partekatu nahi du. Horrez gain, idazketak trauma gainditzeko ere balio dio, eguneroko horren bidez bere beldurak askatzen baititu.

Memoria kolektiboaren aldean, mota honetako eleberriek ez dute talde oroitzapenen bidea egiten, gatazka kolektibo batetik eratorritako arazo pertsonalak erakusten baitituzte (oroit Amak ezkutatu egiten digula zehazki zertan zebilen eta zergatik egin behar izan zuen ihes). Narrazioa ohikoa ez den jazoera batetik abiatzen den arren, irakurlea emakume harekin identifikatu daiteke, haren egoera pertsonala ulertuz.

Hala ere, ezin dugu alde batera utzi haurdunaldian eta haurren jaiotzaren lehen egunetan zehar konpromiso politikoari oso loturik dauden ekintzetan parte hartzen duela Amak. Horrek baldintzatzen du, hain zuzen, bere etorkizuna. Hein batean gertakari horiek dira istorioa bideratzen dutenak, nahiz eta amaren barne-munduaren eta iraganaren berri emateko aitzakia besterik ez diren.

Oroimenaren alderdi horiez gain, iraganaren irudia are gehiago desitxura dezakeen beste baliabide batekin egiten dugu topo: koadernoaren itzulpenarekin. Mirenek eta Beñatek euskara ahazturik dute eta, beraz, L-ren laguntza behar izango lukete Amak esandakoak ulertze aldera. Bide horretan, baina, bi galbahe pasa beharko lituzke memoriak: batetik, Amarena, eta, bestetik, mezulari itzultzailearena. Horri, gainera, umeena gehituko bagenie, haiek gogoratuko luketena Amak azaldutakoaren lehenaldi ezberdin bat izango litzateke. Nolanahi ere, alabak ez du bitartekariarik onartzen eta Amaren hitzak ulertzeko hizkuntza bera beharrezko ez balu bezala, L-ri eskatzen dio koaderno bere horretan eman diezaion.

Mari Jose Olaziregik dioenez, «Urretabizkaiaren *Koaderno gorria* emakumezkoen ahots eta memorian sakontzen duen nobelagintzaren tradizioan

sartu beharko genuke» (1999a, 107). Raquel Gutiérrez Estupiñánek (2004) gogorarazi bezala, nitasuna garatzeko autobiografiara eta memoriara jo ohi dute bazterturiko ahotsek, identitate pertsonalaren bilaketan sakontzeko, eta gizartean ukatua izan zaien espazioa konkistatzeko:

«La novela autobiográfica es una de las principales formas literarias de los grupos oprimidos, pues constituye un medio para confrontar problemas del yo y de identidad cultural que llenan importantes necesidades sociales» (Gutiérrez, 2004, 98).

Koaderno gorria ez da espresuki nobela autobiografikoa, baina koaderno gorriko Amaren diskurtsoak idazketa autobiografikoa irudikatzen du. Koadernoan seme-alabei zuzenduriko aitortza lagungarri zaio Amari bere burua hobeto ezagutzeko, eta egoera sozialak ukatu dion ahotsa eta esperientzia garatzeko (amaren ahotsa eta esperientzia). Baina, idazketa autobiografiko hori nobelaren geruza bat baino ez da. Geruza nagusia gehiago hurbiltzen zaio *Bildungsroman* femeninoari edo ikaskuntza nobelari. Honako hauek dira *Bildungsroman* femeninoaren ezaugarriak, maskulinoaren aldean:

«A diferencia de la *Bildungsroman* masculina que puede presentar un desarrollo interior mediante la renuncia a toda actividad social, la femenina traza una trayectoria en dirección opuesta: desde el mundo interior hacia el mundo exterior, de la introspección a la actividad; el viaje de la protagonista se hace desde el campo cerrado de la casa familiar hacia el mundo social» (Gutiérrez, 2004, 105).

Nobela honetan, L abokatuak familiarteko girotik atzerrira egingo du bidaia, eta, berez Amari laguntzeko besterik ez badoa ere, horrek bere burua hobeto ezagutzeko aukera emango dio. Izan ere, L-rentzat ikaskuntza prozesua izango da Caracaserara eginiko bidaia, baita Amaren koaderno gorria irakurtzea ere. Barne-mundutik gizarterantz eginiko mugimendua irudikatzen da nobela honetan. Amaren koaderno gorriak barne-mundu hori du ispiatzen, eta koaderno bera izango da gizarteratuko dena, L-ren irakurketa prozesuaren bitartez, eta alabaren eskuetara helduz. Are gehiago, bada nobela honetan *Bildungsroman* femeninoan oso ohikoa den beste ezaugarri bat: komunitate femeninoaren bitartekaritza:

«(...) en la *Bildungsroman* femenina la figura de una amiga (o, en las novelas lesbianas, una amante) juega un papel simbólicamente importante en el desarrollo de la protagonista; el reconocimiento de la otra mujer sirve como afirmación del yo y de la identidad sexuada.

La estructura mediadora de la comunidad femenina, ya esté actualizada en forma de un grupo de mujeres o simbólicamente representada por la figura de una compañera sirve para atenuar el choque entre ideales individuales y fuerzas sociales opresivas. (...) La *Bildungsroman* femenina combina la exploración de la subjetividad con una dimensión de solidaridad de grupo que inspira activismo y resistencia más que resignación privada; esto hace posible una proyección positiva hacia el futuro» (Gutiérrez, 2004, 105).

Aipatu dugun moduan, obra honetan emakumeen arteko elkartasunak eragingo du L protagonistaren bitartekaritzan, eta baita haren jarrera aktiboan ere. Beraz, idazketa autobiografikoa –koaderno gorria– *Bildungsroman* baten egituraren barruan kokaturik dagoela dirudi, autokontzientzia eta ikaskuntza prozesua parez pare jarritz.

3. Kolore gorriaren erabilerak eta esanahiak

Eleberrian koloreek pisu eta presentzia handia dute. Urdina, horia, gorria, zuria eta beltza ageri dira, baina gehien erabiltzen dena, izenburutik bertatik, gorria da. Gainera, kolore horrek ez du beti adiera berbera, momentuaren arabera aldatu egiten da ematen zaion esanahia.

Gorriaren lehenengo aipamenetariko bat L Caracasera heldutakoan aurkitzen dugu. Kotxe bat alokatu behar du, baina kotxearen kolorea aukeratzeko unean bi baztertu egingo ditu: horia eta gorria. Autoa da helmugara iristea ahalbidetuko diona, eta hark ezin dio Espainiako estatuko bandera gogorarazi, berarentzat eta Amarentzat oztopo (izan) baita hori. Horren aldean, kontrastea sortzen duen alaitasun eta ziurtasun ikur bihurtzen da kolore gorria, babesaren eta bizitasunaren seinale: «[L] **Gorriz jantzirik** ateratzen da, goitik behera, herriko festetan ohi bezala, eta igogailuko ispi-luak esaten dio **ondo** egin duela aukera» (42). Esanahi bera izango du Amaren kontakizuneko pasarte xamurretan: amonak eta Amak Mireni arrain

gorriaren ipuina kontatzen diotenean («Eta hor abiatzen zen amona lagunik ez zuen **arrain txiki gorriaren** historia kontatzen», 64) eta seme-alabak jada iheslari den Amari bisitan joaten zaizkion batean («Gau hartan, mantak kokotseraino igoak, mahai txikiko **argi gorrixkaren babesean**, sortu zen gerora antzerki izena izango zuen jolasa», 94).

Horrez gain, Amak amona eta Miren hondartzan ikusten dituenean me-tonimia baten adjektibo gisa ere erabiltzen ditu koloreak: «Hantxe, gezurrezko arroken kontra, bi itzal ikusi nituen, bata **gorria** eta txikia, bestea **urdin** iluna eta handiagoa» (81-82). Miren da itzal gorria, hasiberriaren bizitasuna, eta amona, berriz, urdina, ile zahartuaren antzera, denboraren iragaitearen lekuko.

Koadernoaren kolorea da, ordea, esanguratsuen. Koaderno gorria izateak arrazoi bat baino gehiago ezkututzen du. Narrazio guztian zehar kolore gorriak adiera ugari dituela ikusiko dugu:

- a) Txema Preciadok esaten duen bezala, kolore hori jaiotzarekin eta heriotzarekin lotua dago: «Es recurrente, también, la idea del nacimiento, la desnudez con la que venimos a este mundo y, metafóricamente o literal, la desnudez de la despedida» (Preciado, 2008, 150). Hortaz, seme-alaba horientzat ama hilda badago ere (aitak hala esan baitie), koaderno gorriaren bidez (ber)piztu egiten da. Gainera, koadernoan Ama biluztu egiten da, ordura arte barruan izandakoak larrugorrian uzten ditu.
- b) Gorriak suarekin lotura zuzena du eta, ondorioz, garbikuntzarekin: «El fuego, símbolo de la regeneración y la purificación de las almas (...)» (Portal, 1996, 57). Aurretik esan dugun bezala, iraganeko oina-zea kontatzeak trauma gainditzeko balio dio Amari, gorriak ikusi ditu eta idazteak efektu sendagarria du beregan.
- c) Komunistekin eta, oro har, ezkerreko ideologia dutenekin ere lotu izan da kolore gorria. Oro har borrokarekin zerikusia duen kolorea da: «En la lengua popular de todos los pueblos, el color de la sangre, el rojo, fue el emblema de los combatientes» (Portal, 1996, 68). Obra honetako bi protagonistak euskal gatazkan murgilduta ageri dira. Txema Preciadok azaltzen digu kolorearen esanahi hori:

«Obviamente es ésta [la de los comunistas] una utilización que requiere un contexto determinado pero no cabe duda de la amplitud de su uso, sobre todo en determinadas épocas y ambientes. A partir fundamentalmente del siglo XIX se ha solido emplear para identificar a socialistas o comunistas y de modo general a gentes de izquierda y revolucionarios» (Preciado, 2008, 169).

- c) Bada, halaber, L-ren gogoeta batetik datorren esanahi berri bat, zeinetan pertsonen azalaren koloreari egiten zaion erreferentzia. Paseoan ari dela aberatsen etxeen ondotik igarotzen da eta pentsatzen du polita litzatekeela inoiz mota eta klase guztietako jendea elkarrekin joatea hirigunera:

«Egun batean, pentsatzen du, dagoeneko munduko auzo dotore guztien isiltasunaren babesean, guztiak batera jaitsiko dira hirira eta ez dira ezer eskatzera etorriko, nahi dutena harrapatzera baizik. Eta gustatu egiten zaio jendea uholdeka, pozez eta kantuz aldapa behera irudikatzea, larrua kolore guztietakoa, **beltzetik gorrira**, ileak ilun eta harro» (80).

Gainera, paralelismo bat egiten badugu, ohartuko gara Amak koaderno gorrian idazten duela, eta, L-k, aldiz, beltzean egiten duela⁸. Eta aipura itzuliz, ez al du itxaropen apur bat ematen mezulariak, Ama eta biak kale horietan zehar askatasunez ibiltzeko gogoia adieraziz?

Neurri txikiagoan bada ere, kolore zuria ageri da narrazioan, ia beti Frangipani loreei loturik. Lore zuridun zuhaitz batek babesten du L, egun eguzkitsuetan itzala eskainiz eta egun euritsuetan, berriz, aterpe emanez:

«Seiak arte itxarongo duela pentsatu ondoren gurutzatzen du bidea, itzal bila. **Lore zuriak dituen zuhaitz baten azpian** babesten da, eta ez du berehala freskorik nabari, baina bai usain gozo ezezaguna» (32).

⁸ Halaber, egia da L batzuetan **gorriz** jantzen dela (aurretik aipatu dugun bezala: «**Gorritz jantzi-rik** ateratzen da, goitik behera, herriko festetan ohi bezala, eta igogailuko ispiluak esaten dio ondo egin duela aukera», 42), baina soineko **beltzak** ere maite ditu: «Azkenean, soineko beltz estua jartzen du (...)» (48). Ez da kasualitate hutsa.

«Bertan dago lehenengo trumoia aditzen duenean, eta zerura begira sumatzen ditu euri tantak. Zuhaitz bat bilatu eta eskola parean aukeratu zuen berdina hautatzen du, **lore zuri usaintsuak** dituen» (42).

Horrez gain, seme-alabak zelatatzen ari denean zuhaitz horrek ematen dio babes: «Zuhaitz loredunaren enborraren atzean ezkutatzen da eta handik ikusten du dozena bat pertsona saltoka eta jolasean (...)» (36).

4. Penelope gudaria: Koaderno gorria eta Peneloperen mitoa

Koaderno gorria eleberrian kontaturiko istorioa eta Ama pertsonaiaren inguruan garaturiko ikuspegiak Penelope pertsonaia klasikoa ekarri digu gogora –eta batez ere Penelope pertsonaiaren inguruan egin diren berrirakurketa feministak–. Gure ustez, pertsonaia mitiko horren oihartzunak ugari dira nobela honetan: alde batetik, ezkontideen arteko urruntzea gertatzen da, horietariko batek etxetik alde egin duelako, gerrara joateko; beste alde batetik, esperoan dagoen emakume baten istorioa kontatzen zaigu, urrundu zaizkion pertsona maitatuen zain dagoena, itxaropentsu, fidel.

Peneloperen mitoaren jatorrizko aldaeran –Homeroren *Odisean* garaturiko istorioan–, Ulisesez Itakatik alde egin behar du, Troiara joateko, gerrara. Baina, hogeitatu urte igarota ere Penelope emazte leiala eta Telemaco semea Itakan zain izango ditu. Aurora Lópezek azaldu bezala, honako hauek dira *Odisean* garaturiko ezaugarriak:

«El género [épico] crea unos modelos a imitar, como sabemos, y esta función modélica es el espejo en el que se mirarán las sucesivas penélopes esposas, ángeles del hogar: un modelo de fidelidad, buen comportamiento en las ausencias, preocupación por los intereses del varón, permanencia recogida en casa, dedicación al hilado o al tejido, supervisión de la servidumbre... Y además una esposa enamorada, que tiene como virtud el permanecer en silencio cuando los hombres hablan, incluso cuando es el propio hijo, que además le impone ese silencio a su misma madre y la manda a sus habitaciones, orden que ella obedece sin rechistar (*Od.* 1 356-359).» (López, 1999, 329).

Peneloperen eredu hori dugu mendebaldeko kulturaren gehien zabaldu dena, eta mendeetan zehar emakumeek mito eta eredu hori izan dute ispilu. Ildo beretik, euskal ahozko literaturan ezagunak dira emakume fidel, patxadatsu eta otzan horren eredu irudikatzen duten ahozko baladak, Peneloperen mitoa gogora ekartzen dutenak (horien artean, «Jaun Zuriano» balada). Ondorioz, emakume idazle askok (eta baita gizonezkoek ere) Penelope pertsonaia mitikoa berrirakurtzeko eta berrasmatzeko saioak egin dituzte⁹, eredu pasibo eta otzan hori deseraikitzeko. Ramiro Gonzálezek argi azaldu bezala:

«Las versiones «feministas» (...) no pretenden desmitificar a Ulises, sino destruir el mito griego para volver a construirlo desde una perspectiva actual: es lo que podríamos llamar una remitificación. Las autoras dan voz a Penélope, una voz propia que transmite sus pensamientos y deseos, pero expresando lo contrario que Homero. Estas mujeres no defienden a la Penélope que espera, sino a una mujer que pudo, como su esposo, echarse a la mar» (González, 2005, 279).

Euskal literaturan ere Peneloperen mitoa berridazteko hainbat literatur lan osatu dira. Poesiaren arloan, Miren Agur Meaberren *Oi, hondarrezko emakaitz* (1999) poema-liburua gailentzen da. Liburu horretan maitearen zain dagoen emakume baten gogoetak garatzen dira, hondartzan eta portuan dela, eta zaintza horrek sorrarazitako sentimendu kontrajarri guztiak azaleratzen dira. Nobelaren arloan, berriz, Yolanda Arrietaren *Jostorratza eta haria* (1998) gailentzen da. Nobela esperimental honek josteko manual baten egitura du, hain zuzen ere, ama batek alabari eskainitakoa. Bertan amak alegorikoki bere herriaren historia kontatzen du, euskal imajinario kolektiboari keinu eginez. Ama jostunak bere alabari josteko trebetasuna transmititu nahi dio, bere neurrira egin ditzan jantziak, eta hartara, belaunaldiz belaunaldi eskuz esku pasa den soineko beltzari bizkar emateko aholkatuko dio.

Peneloperen mitoak eragindako berridazketa horiek guztiek zain dagoen emakume irudikatzen dute. Bakardadean esperoan dauden pertsonaiak sortuz ahotsaren jabe egiten dira emakumeok, beren nortasuna eraikitzeko gai-

⁹ Besteak beste, Peneloperen mitoak literatura galegoan izan dituen berrirakurtze feministak aztertu ditu Helena Gonzálezek: Helena González, 2009, *Género y nación. La construcción de un espacio literario*, Icaria: Barcelona, 101-125.

tasuna garatu dute, baina, hala ere, zaintzari loturik agertzen zaizkigu. *Koaderno gorria* nobelan, aldiz, Penelope ekintzailea irudikatzen da –gatazka politikoan parte hartzeko erabakia hartuko duena-. Zentzu horretan, *Koaderno gorria*-n irudikatzen den urratzea edo iraultzea handiagoa da, emaztea baita militantzia politikoari lotuko zaiona, eta gatazka egoera baten ondorioz, etxetik urrunduko dena. Haatik, Peneloperen mitoaren kontrara, senarrak eta seme-alabak ez dira gudariaren zain egongo, are gehiago, berehala etxetik eta Euskal Herritik urrunduko dira, Amak topa ez ditzan, Amarekiko edozein harreman eteteko. Badirudi, beraz, gudaria Ama denean (eta ez aita) zigortu egingo dela militantzia politiko hori, amatasunaren ohiko funtzio eta posizioa irauli dituelako. Familiaren rol tradizionalei kasu eginda, Amari zaintza dago, eta ez ekintzaile sozial edo politiko izatea. Azken batean, Peneloperen mitoak emazteentzat eredugarri izan nahi zuen jarrera bat irudikatzen du: senarra urrun egonda ere fideltasuna eta zaintza dira emaztearen zeregina. Penelope errebelde eta ekintzailea irudikatuko digu *Koaderno gorriak*. Zaintzaren zeregin horretara lotu ez, eta etxetik alde egingo du Amak.

Penelope gudari eta ekintzaile honek Oriana Fallaciren nobela dakarkigu gogora: *Penélope en la guerra* (1990 [1962]). Aztertu dugun moduan, *Koaderno gorria*-n ez dago kasik gizonezko ahotsik. Fallaciren nobelan, aldiz, gizonezkoen ahots horiek leku garrantzitsua hartzen dute. Izan ere, nobelaren hasieran, Giò protagonistak bere mutil-lagunari New Yorkera bidaiatzeko desioa adierazten dionean, honako hau aurpegiratuko dio mutil-lagunak:

«Desde que te conozco no haces más que hablar de América. Se diría que tienes una cita, allá. Peor, pareces un Ulises que va a expugnar los muros de Troya. Pero no eres Ulises, eres Penélope. ¿Quieres comprenderlo, sí o no? Deberías tejer la tela, no ir a la guerra. ¿Quieres comprender, sí o no, que la mujer no es un hombre?» (Fallaci, 1990 [1962], 22).

Edonola ere, Giò New Yorkera abiatuko da, «neu ere nabigatzera»¹⁰ leloa bere eginez, eta mutil-lagunaren aholkuari bizkarra emanaz. Baina, laster

¹⁰ «Eu tamén navegar» [Neu ere nabigatzera] Xohana Torres idazle galegoaren poema ezaguna da. Bertan Penelope ekintzaile eta abenturazalea irudikatzen da, eta aldarri bilakatu da «neu ere nabigatzera» leloa, bai Galiziako literaturan –bereziki poesian–, bai Galiziako feminismoan ere.

itzuliko da Giò Italiara, eta Ulisesek bizi ez zuen egoerarekin egingo du topo: «la protagonista se va a sentir sola, porque el género masculino (representado en el personaje de [su novio] Francesco) rechaza ese comportamiento, pues prefiere la mujer sumisa y obediente, como la heroína de Homero» (González, 2005, 15). *Penélope en la guerra* nobelako protagonista horren modura (Pérez, 2007, 272), euskal Penelope hau ere mitoan irudikatzen diren bi protagonisten ikur izan daiteke. Alde batetik, Ulises moderno baten antza du, bere etxetik alde eginez, bere familiarengandik urrunduz borroka armatuari lotzeko –beraz, bere etxetik alde egingo duen gudaria dugu Ama hau–. Beste alde batetik, Penelope moderno baten antza du, bere maiteekin –seme-alabekin– elkartzeko desioz bizi da, eta babesleku batean datza, egun hori noiz iritsiko zain. Gainera, idazketa erabiliko du Penelope moderno honek bere maiteekin harremanetan jartzeko. Zentzu horretan, koaderno gorrian irudikaturiko idazketak Penelope ehungilea dakar gogora, eta koaderno gorriko idazketak Peneloperen amarrua, ehundutakoa deseginez, bere senarrari fidel izateko. Idazketak ehuntzea gogora badakar (sortzearen ekintza bera), koadernoaren irakurketak desegitearen edo deseraikitzearen ekintza iradokitzen du. Bide horretatik, L- abokatuaren irakurketa idazketaren deseraikuntza ere bada. Etenaldiz etenaldi eginiko irakurketa horrek neurri batean idazketaren erritmoa moteldu egiten du, eta gainera, koaderno gorria amaitu egingo da abokatuak berak alabari koadernoaren entregatu aurreko unean. Are gehiago, alabak koaderno gorria ikusi bezain azkar amaren ikurtzat du hura, amaren mezutzat (Penelopek ere Ulises ezagutuko du arkuaren frogaren bitartez).

Ivan Pérezek ondorioztatu bezala, idazleek funtzio honekin erabili ohi dute mitoa: «utilizan el mito para buscar la identidad propia de la mujer y hacer del mito una metáfora de la marginación femenina» (González, 2005, 11). Nobela honetako protagonistak ere familiarren imajinario tradizionalari lotu ez zaizkion emakumeek jasan duten bazterketa hori irudikatzen du. Eta bazterketa horri aurre egiteko, emakumeen arteko elkartasuna da nobela honetan proposatuko den bidea, jada aipatu dugun moduan. Horregatik egingo du Caracasera bidaia beste emakume batek –abokatu batek–, Amari bere seme-alabak bilatzen laguntzeko. Abokatua bera Penelope bi-

daiaria dugu, lagunarekiko elkartasunez joango da atzerrira, baina, bidaia bere nortasunaren eraikuntzarako eta bilaketarako bide izango da¹¹.

Bibliografia

ALDEKOA, I., 2008, *Euskal literaturaren historia*. Donostia: Erein. Itzultz. Jon Muñoz.

BAKHTIN, M., 1989 [1934-1935], *Teoría y estética de la novela*. Madril: Taurus.

FALLACI, O., 1990 [1962], *Penélope en la guerra*. Bartzelona: Noguer.

GONZÁLEZ DELGADO, R., 2005, «Penélope se hace a la mar: la remitificación de una heroína», *Estudios clásicos*, Tomo 47, Nº 148, 7-22.

GUTIÉRREZ ESTUPIÑÁN, R., 2004, *Una introducción a la teoría literaria feminista*. Mexiko: Benemérita Universidad Autónoma de Puebla.

GUTIERREZ RETOLAZA, I., 2002, *Malkoen mintzoa. Arantxa Urretabizkaia eta eleberrigintza*. Donostia: Utriusque Vasconiae.

KORTAZAR, J., 2003, *Euskal Literatura XX. Mendean*. Zaragoza: Prames. Itzultz. Axun Aierbe Mendizabal.

LÓPEZ LÓPEZ, A., 1999, «Interpretaciones de Penélope desde el mundo clásico al nuestro», in María Consuelo Álvarez Morán eta Rosa María Iglesias Montiel (koord.), 1999, *Contemporaneidad de los clásicos en el umbral del tercer milenio: actas del congreso internacional de los clásicos. La tradición grecolatina ante el siglo XXI (La Habana, 1 a 5 de diciembre de 1998)*, 329-338.

OLAZIREGI, M.J., 1999a, *Euskal eleberraren historia*. Bilbo: Labayru ikastegia.

———, 1999b, «Intimismoaz haraindi: emakumezkoak idatzitako euskal literatura», *Oihenart. Cuadernos de lengua y literatura*, 17, Astigarraga: Eusko Ikaskuntza, 1-77.

¹¹ Lan hau UPV/EHU-ren GIC 10/100 eta Eusko Jaurlaritzaren IT 495/10 ikerketa programei esker egin da. Amaia Serranoren partaidetza, gainera, Eusko Jaurlaritzak esleitutako doktorego aurreko beka bati esker gauzatu da (BFI09-239).

PÉREZ MIRANDA, I., 2007, «Penélope y el feminismo. La reinterpretación de un mito», *Foro de educación*, 9, 267-278.

PONZIO, A., 1998, *La revolución Bajtiniana. El pensamiento de Bajtín, y la ideología contemporánea*. Madrid: Frámesis Cátedra.

PORTAL, F., 1996, *Simbolismo de los colores. En la Antigüedad, la Edad Media y los tiempos modernos*. Palma: José J. de Olañeta. Itzultz. Francesc Gutiérrez.

PRECIADO, Tx., 2008, *El color desde la mentalidad vasca: una aproximación identitaria*. Donostia: Basandere argitaletxea.

RETOLAZA GUTIERREZ, I., 2007, «Arantxa Urretabizkaia: Koaderno gorria (1998)» in Kortazar, J. (zuz.), *Egungo euskal eleberraren historia*. Bilbo: EHU, 229-241.

ZAPIAIN, M., 2011, *Etakideen ametsak*. Donostia: Elkar.

Arantxa Urretabizkaiaren narrazio lanetako amatasunak: genero arteko harreman berrien paradigma

Maternidades en los trabajos narrativos de Arantxa
Urretabizkaia: paradigma de las nuevas relaciones entre
géneros

Le concept de maternité dans les travaux narratifs
d'Arantxa Urretabizkaia : un nouveau paradigme de
relation entre les genres

Motherhood in the narrative work of Arantxa
Urretabizkaia: a paradigm of a new relationship
between genders

LASARTE, Gema
Euskal Herriko Unibertsitatea

Noiz jaso: 2013-02-21

Noiz onartua: 2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 735-759. Bilbo
ISSN 0210-1564

Artikulu honen bidez, Arantxa Urretabizkaiak amatasuna bere narratiban nola jorratu duen agerian jarri nahi da. Horrela, *Zergatik panpox* (1979), *Koaderno gorria* (1998) eta *Hiru Mariak* (2010) eleberrietako, eta *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekula bakarrik* (1983) ipuin bildumako amak aztertu dira artikulu honetan. Lehenik, amatasunaren inguruan esparru teorikoa eraiki da. Hortaz, egun teoria feministak amatasunaren inguruan zedarriturikoa eta esanikoa aurkeztu da. Ondoren, kritika feminista metodologia gisa harturik, aipaturiko narrazioetako literatur protagonistak aztertu dira. Ondorio nagusi gisa esan daiteke aztertutako amatasunaren irudikapenak ez direla hegemonikoak, bestelakoak edota emergenteak baizik. Ama bakarrak, helduak, lan munduan nahiz politikan dihardutenak aurkitu ditugu literatur testu hauetan, hitz batean, harreman berriak sorrarazi dituzten literatur pertsonaiak. Harreman berri horiek, hain justu ere, genero arteko harreman berrien paradigma lirarteke.

Hitz-gakoak: Arantxa Urretabizkaia, generoa, amatasuna, literatur pertsonaiak.

Este artículo analiza cómo ha tratado Arantxa Urretabizkaia el fenómeno de la maternidad en su narrativa. Se han estudiado las madres que protagonizan las novelas *Zergatik panpox* (1979), *Koaderno gorria* (1998) y *Hiru Mariak* (2010); y la colección de relatos *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekula bakarrik* (1983). Primero, construimos el marco teórico de la maternidad. En ese contexto, se presenta lo dicho y acotado por las teorías feministas en torno a la maternidad. A posteriori, teniendo como metodología la crítica feminista, se han estudiado las protagonistas de las citadas narraciones. Como conclusión principal, se puede decir que las representaciones de las figuras maternas no son las hegemónicas de su tiempo, sino las alternativas o emergentes. En estos escritos, encontramos madres solteras, maduras, protagonistas en la vida laboral y en la política. En resumidas cuentas, personajes literarios que crean nuevas relaciones. De este tipo de nuevas relaciones deriva el nuevo paradigma de la relación entre géneros.

Palabras clave: Arantxa Urretabizkaia, género, maternidad, personajes literarios.

Cet article analyse comment dans son récit Arantxa Urretabizkaia a traité le phénomène de la maternité. Nous avons étudié les mères qui figurent dans les romans *Zergatik panpox* (1979), *Koaderno gorria* (1998) et *Hiru Mariak* (2010), et dans le recueil de récits *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekula bakarrik* (1983). Tout d'abord, nous construisons le cadre théorique de la maternité. Dans ce contexte nous présentons ce qui a été dit et admis par les théories féministes à propos de la maternité. Puis, prenant comme méthodologie la critique féministe, nous avons étudié les personnages de ces récits. En guise de principale conclusion, on peut dire que les représentations des figures maternelles ne sont pas celles qui dominant à leur époque, mais qu'elles sont plutôt alternatives ou émergentes. Dans ces écrits

nous trouvons des mères célibataires, mûres, personnages de la vie active et de la vie politique. En résumé, il s'agit de personnages littéraires qui créent de nouvelles relations. Ce type de nouvelles relations est le nouveau paradigme de la relation entre les genres.

Mots-clés : Arantxa Urretabizkaia, genre, maternité, personnages littéraires.

The object of this article is to highlight how Arantxa Urretabizkaia has treated the topic of motherhood in her narrative work. Thus the mothers appearing in the novels *Zergatik panpox* (1979), *Koaderno gorria* (1998) and *Hiru Mariak* (2010) and in the collection of short stories titled *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekula bakarrik* (1983) have been studied. First of all, we have constructed a theoretical framework of motherhood. In this respect, we have presented what present day feminist theory has said and established in relation to maternity. Subsequently, taking the feminist critique as our methodology, we have studied the literary protagonists of the narratives mentioned above. As the main result we can say that the representations of motherhood we have studied are not hegemonic, but rather alternative or emergent. We have found single mothers, older mothers, working or politically active mothers in these literary texts, in short, literary characters who have created new relationships. It is precisely those new relationships which could constitute a paradigm of new relationships between genders.

Keywords: Arantxa Urretabizkaia, gender, motherhood, literary characters.

Sarrera

Artikulu honen bidez, Arantxa Urretabizkaiak amatasuna bere narratiban nola jorratu duen agerian jarri nahi da. Urretabizkaiak amatasunari eta emakumetasunari aski begirada zabala eskaini die bere literatur jardunean: amatasuna eta abandonua, amatasuna eta nazioa, amatasuna eta zahartzaroa... *Zergatik panpox* (1979), *Koaderno gorria* (1998) eta *Hiru Mariak* (2010) eleberrietako, eta *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekula bakarrik* (1983) ipuin bildumako amak aztertu dira artikulu honetan.

Lehenik, amatasunaren inguruan esparru teorikoa eraiki da. Egun teoria feministak amatasunaren inguruan zedarriturikoa eta esanikoa aurkeztu da. Ondoren, kritika feminista metodologia gisa harturik, aipaturiko eleberrietako literatur protagonistak aztertu dira. Esparru teorikoan sartu baino lehenago, gauza jakina da narratologiak aski eskema ezaguna eskaintzen duela narrazioan pertsonaiek betetzen duten funtzioa zehazteko. Subjektuak, objektuak, eragileak, hartzaileak, laguntzaileak ala aurkariak diren zehazteko, hain zuzen ere. Guri, ikuspegi feministatik begiratuta, subjektuak interesatzen zaizkigu, kontakizunean nagusitzen diren protagonistak, eta, kasu honetan, emakumezkoak. Interesgarria da kritika feministatik egiten den ahalegina subjektuak deseraikitze aldera. Hartara, hainbat kasutan, estereotipoak eta rolak deseraikitzen dira subjektu berriak proposatzeko asmoz. Korrante psikologistek nahiz marxistek, bestalde, ekarpen interesgarriak egin dituzte literatur pertsonaien inguruan. Batzuek diote literatur pertsonaiek pertsonaren barrualdearen inguruan informazio aski zabala ematen dutela, eta besteek, jendartearen informazioa eskaintzen dutela. Biak ala biak, narratologiarekin eta kritika feministarekin batera, aski lanabes interesgarriak dira literatur pertsonaiaren nondik norakoa arakatzeko.

Azkenik, Arantxa Urretabizkaiaren narratibako pertsonaia protagonista femeninoak aztertu ostean, ondorioak atera ditugu.

1. Marko teorikoa

Kritika feminista garaikideak amatasuna izan du bere hausnarketaren giltzarri. Hala, ezagunak dira, esaterako, Ellen Moersek (Ciplijauskaité,

1994: 16) esandakoak, ama baten bikaintasunaren eta sortzaile eskasa izatearen artean dagoen kausazko loturaz. Virginia Woolfek (2005), berriz, oso lan zaila ikusten zuen seme-alabak edukitzea eta aldi berean idaztea. Gurrean, adibidez, Lourdes Oñederrak (Urkiza, 2006: 272) aitortzen du seme-alabak edukitzeari uko egin diola bere lanbidean aurrera egin ahal izateko eta askatasuna izateko. Laura Mintegik eta Arantxa Urretabizkaiak behin baino gehiagotan aitortu dute ama berantiarrak direla idaztea lehenetsi dutelako. Geraldine Nicholsek (Redondo Goicoechea, 2003: 192-207) amatasunaren aldeko eta aurkako diren idazleak aztertu ditu 1990etik 2001era Espainian, emakume idazleek idatzitako lanak hartuta parametro gisa. Gema Lasartek (2011) antzeko ikerketa egin zuen bere doktorego tesian: amatasuna euskal narratiba garaikidean, 1979tik 2009ra aztertuz.

Amatasunaren inguruko kritikak oso ikuspegi diferenteak erakutsi ditu denboraren joanean, eta, aldi berean, oso landuak. Amatasuna inskribatzen duten hainbat eta hainbat ikerlan argitaratu da kritika feministaren arloan. Baina, batez ere, hiru teoriagilek eta hiru liburuk zedarritu dituzte amatasunaren inguruko ikerlerroak: Simone de Beauvoirren *Le deuxième sexe* (1949), Shulamith Firestoneren *The Dialectic of Sex* (1971) eta, azkenik, Adrienne Richen *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution* (1976) lanek. Ez dira ahaztu behar, halere, teoriagile horien inguruan eginko berrirakurketak eta hausnarketak gaurko amatasunaren inguruan jardun ahal izateko. Goazen, labur bada ere, liburu horien eta haien ingurumarian esandako hainbat kontu lerro hauetara ekartzera. Simone de Beauvoirrek egindako amatasunaren azterketak balirudike alde ezkorak baino ez dituela uzten agerian. Zailtasun edota alde negatibo horiek, ordea, Linda Zirellirentzat (1996), Beauvoirrek erabilitako estrategiak dira. Beauvoirrek nahitaezko amatasuna kritikatzan zuen, eta estrategia horretan, Zirelliren hitzetan, apaizentzat, filosofoentzat eta zientzia-gizonentzat amatasuna ekoizpen biologikoaren hautu bakarra eta zorientasun paradigma zen bezala, Beauvoirrentzat, gatazka eta diferentzia gunea zen. Amatasuna beste modu batera interpretatzeko keinu bat egiten ari zen Beauvoir, Zirelliren hitzetan. Edonola ere, esan behar da berdintasunaren feminismoak nahiz feminismo materialistak berdintasunerako bidean aztertu dutela amatasuna. Horrekin esan nahi da amatasunak, emakumeen bizitza profesionalean,

politikoan eta kulturalean, gizarteratzeko zailtasunak ekarri dituela eta rol bakartzat hartu dela. Shulamith Firestonek azken ikuspegi hori aintzakotzat hartzen du, eta, bere esanetan, emakumeak funtzio biologikoagatik zapalduak izan dira; hitz batean, emakumearen zapalkuntza ugalketarekin hasi zen, eta gero ere zapalketa horrek *continuum* batean jarraitu du. Azkenik, Adrienne Richek amatasunaren bi interpretazio proposatzen ditu. Batetik, amatasuna erakunde gisa, eta, bestetik, amatasuna gozamen, ezagutza eta emakumeen botere gisa. Richek dio amatasunak, erakunde gisa ikusita, institua inteligentziarekin nahasten duela, norberaren garapena eskuzabaltasunarekin eta besteekiko atentzioa norberarekikoarekin. Horregatik dio Richek amatasunaren erakundeari erasotzen dioten hainbat jardun, hala nola abortua, lesbianismoa edota harreman heterosexualetik kanpoko amatasuna, arriskutsuak direla.

Biruté Ciplijauskaiték dioen modura (1994), amatasuna bi modutara ikusia dago literatur lan gehienetan: deuseztatzaile modura, independentziaren eta norberaren garapenaren suntsitzaile modura eta, bestalde, botere mitikoaren jarraipen modura. Botere horretan, gorputzaren jarduna eta mintzairaren dialektika proposatzen dira. Beraz, proposaturiko irakurketan, batetik, Firestonek eta berdintasunaren feminismoak izendatutako hainbat zehaztapen ezkor begi bistan jarriko dira, eta, bestetik, amatasuna norberaren esperientzien sorburu eta identitate eraikitzaile gisa azalduko da. Teresa del Valle (1995) esaten duen bezala, amatasuna gorputzaren ezagutzatik abiatuta eraikitzen da eta emakume askok horretan oinarrituta eraikitzen dute euren identitatea eta erabiltzen dute euren memoria.

Artikulu honetan amatasunaren inguruko irakurketa bat proposatzen dugu, eta Lucienne Goldmanek (1964) esaten zuena baieztatzeko: literatur egituren eta jendarte egituren artean homologiak daudela. Proposatzen ditugun narrazioetako ama protagonistek amatasunaren gainean kontakizunak eraiki dituzte. Euskal antropologo feministek (Díez, 1995, 2000; Imaz, 2007) esandakoa berrestera gatoz, euskal sendia eta amatasuna aldatzen ari direla, alegia, eta amak direla aldaketa horretako protagonista. Eli Imazen hitzetan, amatasunaren eta sendiaren aldaketa genero harremanen inguruko eraldaketarik esanguratsuenetan kokatu behar da. Emakumeak aldatzen ari dira, eta eurekin, bikote harremanak eta familia. «La

maternidad se percibe como uno de los escenarios principales, si no el más importante, en la redefinición de las relaciones de género» (Imaz, 2007: 389). Imazek bere doktorego tesian dioenez, horren ondorio nagusiak hauek dira: sendi eredu ugaritzea, amatasun berrien agerraldia eta ama izateko modu diferenteak.

Hala, amatasun berrien adibidetzat, honako hauek azpimarratzen ditu Imazek, beste batzuen artean: ama langileak, ama helduak, ezkontza erakundetik kanpo sorturiko amak, ama lesbianak eta ama bakarrak. Amatasun eredu horiek guk ere aurkitu ditugu Urretabizkaiaren iruditerian.

Ondorio hauetara iritsi baino lehenago esan behar da, halere, eraikuntza sinbolikoen bidez sortu direla amatasunaren irudikapenak: bisualak nahiz diskurtsiboak. Irudikapen horiek ideia, sinesmen eta esanahi multzoen osaketa dira; mundua esplikatzen dute, eta adibiderik esanguratsuenak estereotipoetan, gorputz metaforetan eta ereduetan aurkituko ditugu. Ereduak, ordea, irudikatzeaz gain, karga handia hartzen dute, gure jarrerak nolakoak izan behar duten esaten baitigute.

Amatasunaren gaiarekin amaitzeko, bi amatasun eredu aipa genitzake. **Amatasun hegemonikoa**, betikoa, normak, rolak, eta estereotipoak nahiz gorputz metaforak oso markatuak dituena. Horretan amatasuna modu naturalean sortua balitz bezala ulertzen da. Beste modu batera esanda, zerbait pribatua, biologikoa edota, asko jota, zerbait psikologikoa da. Zientziaz oso urrun eta aztertu gabe dagoen zerbait. Emakumeen kontu bat.

Eredu emergenteak, ordea, Del Vallek koordinatutako lanean (2002) bistan geratu den modura, identitatea duten eraikuntzak dira, eta eredu normatibotik kanpo egon gabe ere, balio eta esanahi berriak bereganatu dituzte. Harreman berriak adierazten dituzte. Dudarik gabe, artikulu honetako amatasun irudikapen gehienak amatasun emergenteak dira. Kontzientzia bat dago batez ere, aldaketarako intentzio garbia. Beraz, eraikuntza sinbolikoez gain, hitz egin daiteke aldaketa eta bilaketa estrategiez; hitz batean, agentzialitateaz (Esteban, 2004).

Horiek baldin badira amatasunaren irudikapenak egun, hurrengo galdera hauxe litzateke: zer da amatasuna?, zeintzuk dira amatasuna egituratzen

duten ardatz nagusiak? Eraikuntza, garapena, ugalketa, identitatea, gizarte posizio bat, rol soziala? Orain arte, amatasun hegemonikoetan ardatz horien omisio sistematikoa gertatu ohi da, amatasun aldizkakoetan, ordea, balio berriak sortzen ari dira, eta agerian geratzen dira Arantxa Urretabizkaiaren literatur lanetan.

2. *Hiru Mariak*

2.1. Emakumeak eta zahartzaroa

Ezer baino lehen, argitu behar da historikoki emakumearen gorputzaren pertzepzioa, eta, ondorioz, identitatea, gizonezkoena baino askoz baldintzatuagoa egon dela. Arau soziokulturalek emakumeengan gizonengan baino askoz eragin handiagoa izan dute (Wolf, 1991; Ventura, 2000; Esteban, 2006). Jendarteak emakumearen gorputza sedukzioarekin eta ugalketarekin lotu du historikoki. Venturak esaten du (2000: 20) emakumeak seduzitzeko duen aukera bakarra alderdi fisikoa duela; gizonezkoek, berriz, estatusa, prestigioa, indarra, aberastasuna, boterea eta umorea dituztela. Beraz, emakumeak gizartean onartua izateko gorputza izan du amu: eskuen leuntasuna edo laztasuna, bularra, sexualitatea, amatasuna, umeen hazkuntza, zimurrak, zahartzaroa.

Hiru Mariak zimurrak eta zahartzaroa besterik ez dute aurretik. Naomi Wolfek esaten du emakumeek bizitza osoa edertasuna lortzeko eta zahartzarora ekiditeko borrokan dihardutela, edertasunaren mitoaren esklabotzapean (1991: 301). Eta emakume baten bizitzaren herena, gutxienez, zahartzarora dela eta gorputzaren beste herena gantza. Era berean, esaten du gizonezkoetan adina nortasun seinalea dela; emakumeetan, aldiz, akats bat (Wolf, 1991: 121). Orain arte literaturak eman duen emakume zaharraren arketipoa oso gogorra da. Horra hor laburki esanda.

Alcahuetas, viejas verdes, sucias y chismosas comadres, decrépitass cortesanass. Esta imagen asociada al miedo ancestral a la feminidad oscura cuaja, lo cual no debe extrañarnos, en la figura temible de la bruja, a la que se persigue, se caza y se tortura para el gozo de las buenas almas. (Azpetia, 2001: 60)

Urretabizkaiak orain arte esandako guztia iraultzen du. Emakume adindunak hartu ditu pertsonaia nagusizat. Batetik, ikusgarri bihurtu ditu; izan ere, gaztetasunaren estetika gailendu den garai hauetan emakume adindunak ikusezinak dira (Azpeitia, 2001: 237). Bestetik, gorputzaren jabetza lortu dute, eta horren jakitun dira. Azpimarragarria da, bestalde, Mari Txuri alarguntzen denean orduantxe hasten dela eleberri honetako istorioa. Mari Txuri bakarrik geratzen da; izan ere, seme bakarra aspaldi ezkondata etxetik joana du. Baina amaren asmoen berri duenean, beste lagun batekin bizitzen jartzera doala alegia, berehala datorkio hitz egitera. Mari Txurik transgresioari beste koska bat eransten dio; izan ere, semeari kasurik egin gabe, bere nahiari jarraitzen dio. Urretabizkaiaren mezua argia da. Amak, seme-alabak hazten diren bitartean, haien menpe, haiek zaintzen, eta zahartutakoan, ezindutakoan berriro ere haien esanetara. Eta Mari Txurik ezetz esaten du.

2.2. *Hiru Mariak, memoria baino gehiago, etorkizun egitasmo bat*

Hiru Mariak eleberrian, Urretabizkaiak zahartzaroa hartu du gaitzat, eta hiru emakume zaharren ahotsak jarri nahi izan ditu gerraostearen eta zahartzaroaren inguruan hitz egiten.

Urretabizkaiaren gerraostea, eleberri honetan, bizitzan marra bat da, non hiru lagunek elkar ikusteari uzten dioten: lehena, lehen ahotsa eta protagonista nagusia (Mari Txuri), Euskal Herrian geratuko da; bigarrena, (Mari Gorri) erbestera joan beharrean izango da; eta hirugarrena, (Mari Handi) gerra irabazitakoekin, handiekin galduko da. Baina zahartzaroa etorritakoan, alargundutakoan, hirurek bat egitea bihurtzen da protagonista nagusiaren xedea. Eta hori da, benetan, eleberri honen berrikuntza. Mari Txurik esaten digu zahartzaroa ez dela memoria soilik, zahartzaroa egunero modu duinean bizi behar den bizilegea dela, egitasmo bat dela. Urretabizkaiaren azken eleberri honetan, nahiz eta gerra garaiko umeak izan, iraganaren gainean baino gehiago, etorkizunaren gainean hausnartzen dute. Atzera begira baino gehiago, aurrera begira daude protagonistak.

Mari Gorri, izenak berak dioen modura, zahar transgresorea izango dugu, eleberriaren ikuspegi semantikoa edota esanahia, eta Mari Txuri, berriz,

paper zurian idazteko eta kontatzeko tresna. Eleberritari suspensea emateko, absentziaz baliatzen den hirugarren protagonistaren jokoa eskaintzen digu Urretabizkaiak: Mari Handirena. Mari Handi misterioa baita hasieratik bukaera arte, eta horren peskizan ibiliko da irakurlea. Beraz, pertsonaia-eleberri honetan, gaiari dagokionez, berrikuntza Gorrik ekarriko du; halaber, Mari Txuriren hizkerari darion sintaxi neurtua aitzakia literario bihurtuko du Urretabizkaiak, ohituta gaituen kontatzeko era natural eta zuzena eskaini ahal izateko.

Gure idazle garaikideetan, zahartzaroa gai inportantea bilakatzen ari da: batzuek, sasoi horretara iristen ari direlako eta horri buruz gogoeta egin beharra dutelako; beste batzuek, historiari begiratu bat emateko beharra sentitzen dutelako, historia hurbilari, Espainiako gerrari, eta, hartara, nahitaez adinean oso aurreratutako literatur pertsonaien premian aurkitzen direlako. Koldo Izagirrek, Ramon Saizarbitoriak, Xabier Montoiak, Karmele Jaiok eta Uxue Alberdik, batzuk aipatzearren, euren eleberrietan protagonista adindunak eta gerrarekin lotuak sortu dituzte azken urteetan. Zahartzaren ari den jendarte baten ispilua, historia beste modu batera kontatzeko aukera edota gaztetasunari aurrez aurre zahartzaroa jartzeko *leitmotiv*-a.

Urretabizkaiak, puntu honetan esan duguna azpimarratuz, ekarpen berri bat egin dio eduki aldetik euskal literaturari, esan nahi da zahartzaroan ere pentsa daitekeela eta egitasmo bihurtu, gazteen eskuetan edo erakundeen menean utzi gabe. Zahartzaroa antolatzeaz dihardu, eta sendi formula berri bat proposatu digu: lagun zahar alargunduekin osatutako komunitate bat. Emakumeen arteko konstelazio forma berri bat. Emakumeak, amak, alargunak eta bizitzak bere joanean adiskide handi giten dituenak.

Zahartzaroa begi berriekin begiratzeko gomita luzatzen du. Inoiz ez dela berandu bizitza berri bat hasteko, elkarren arteko odol loturarik izan gabe familia osa daitekeela. Eta, epilogo gisa, hausnar bat: bizitzak gurekin zer egin duen galdetzea baino, ez ote den egokiago guk zer egin dugun bizitzarekin pentsatzea. (Galarraga, *Deia*: 2011-02-19)

Testuinguru horretan amatasuna urrun geratzen da, atzean, iragana da, eta ez du lekurik orainean. Amatasuna, beraz, literatur pertsonaia hauen bidez bizitzaren etapa bat bezala aurkezten zaigu, seme-alabek euren ibilbi-

dea egiten hasi arteko etapa bat. Izan ere, emakumeek seme-alaben independentziarekin eta alarguntzearekin batera euren askatasuna ere lortzen dutela adierazten da.

2.3. Txuri, Gorri eta Handi

Txuri, alargun geratu da laurogei urteen atarian; beste nobela batzuetan, halako egoera gertatzen denean, pertsonaia atzera begira jartzen da, eta behin eta berriro memoriaren inguruan bueltaka ibili ohi da, errota bailitzan. Urretabizkaiak, ordea, beste ibilbide bat eraiki dio Txuriri. Gorri Txuriren gaztaroko adiskide zaharra da, eta aspaldiko boladan herritik alde egina da. Gorri Txuriren senarraren hileta elizkizunetara etorriko da, eta hantxe elkartuko dira, herioa dela medio, iragana eta oraina. Hirugarrena falta zaie ordea, Handi: Handirekin osatzen zuten gaztaroko adiskide-triangelua. «Txuri eta Gorri guztiz desberdinak dira, bata errotuta dago, landare bat bezala; bestea munduan zehar ibili da eta beti dago egitasmu berriak pentsatzen, geldirik egotea ezinezkoa izango balitzaio bezala. Jakin badakigu Txuriren bizitzan gazi-gozoek daudela, bizipozak izan dituela, eta hutsune nabarmen eta mingarriak» (Rojo, 2011). Horietaz, ordea, gutxi hitz egiten da. Izan ere, Txurik alabaren heriotza jasan behar izan du, baina ez da halako atsekabeetan murgiltzen, eta ez digu horretaz xehetasun handirik ematen. Gorrik inskribatzen du liburu honen esanahi semantikoa, edota zahartzaroaren ikuspegi esanguratsua; Txurik, berriz, sintaktikoa, lehen esan dugun moduan, bera baita ahotsa, bera espazioa eta denbora, eta Handik suspensea jartzen dio, hasieratik bukaerara hutsune bat baita, irakurleak betetzen jakin behar duena. Beraz, irakurketan zehar literatur pertsonaia horren nondik norakoa osatzen joango da irakurlea, eta bukatutakoan ere ez du batere argi izango nor den Handi eta zer gertatu zen hiru nesken artean; izan ere, hiruren arteko triangelu harremanean erpin bat hutsik geratzen da, irakurleak nahierara osatzeko. Triangeluak itxiak badira ere, Urretabizkaiak ireki egin du, eta halaxe bukatu da eleberria, bukaera ireki batekin, eta, horretarako, literatur pertsonaiak baliatu da.

3. *Koaderno gorria*

3.1. Amak eta nazioa

Emakumeek Euskal Herrian, Katalunian bezala, hizkuntzaren eta kulturaren transmisioan hartu zuten arnasa agertoki publikorako bidea egiteko. Baina euskal nazionalismoa eraikitzen ari zen diskurtsoetan, amatasunaren eskutik bakarrik aurki zezaketen ezagutza emakumeek. Emakumeak familiaren, lurraren eta aberriaren metafora bilakatu ziren nazionalismoarentzat, amatasunaren sinbolopean (Ugalde, 1993, 1994; Elorza, 1978; Del Valle, 1985, 1999; Aretxaga, 1988).

La importancia de la madre en la sociedad tradicional vasca le convertía en un símbolo cultural: símbolo de linaje que renacía en sus hijos, y símbolo de la tierra que les servía de sustrato, y símbolo de la casa que les cobijaba y les hacía nacer a la vida social. El mismo Sabino Arana la convertiría después en el símbolo de la patria. (Ugalde, 1993: 43)

La participación femenina en la evolución del nacionalismo vasco es muy intensa y tal vez la más eficaz por comparación con otras tendencias políticas surgidas en el marco político español con anterioridad a 1936. Sin embargo, este peso social de la mujer vasca tiene poco que ver con la difusión de las concepciones feministas y sí en cambio con la solidez del sistema familiar, eje de la vida rural tradicional en Euskal Herria. (Elorza, 1978: 5)

Euskal genero eta nazioari buruzko ikerketa leerroari begiratu ostean, esan daiteke aurretik ikusitako perspektiba globala kasu lokal honetan ere betetzen dela, hau da, euskal emakumeek ere euskal nazioa zenbait modutan birsortu dutela. «Biologikoki (amatasunaren bidez), kulturalki (hizkuntza eta kulturaren transmisioa eginez) eta sinbolikoki (baserriarekiko lotura bermatuz, etxeoandre lanari esker). Horretaz gain, parte-hartze soziopolitikoak izan zuten» (Alvarez, 2011: 109).

Euskal Herrian, XX. mendearen lehen hereneko feminismoa katolikoa, femeninoa eta abertzalea izan zen. Aldaketa garaia izan arren, euskal emakumeek ezin izan zuten bere egin emakume modernoaren irudia, orduko

diskurtso katoliko errepresiozkoaz gain, diskurtso mediko-zientifiko misoginoa zutelako kontra (Aresti 2001, *apud* Alvarez, 2011). Horren haritik, Miren Llonak (2010), amatasuna eta naziozintza ardatz harturik, II. Errepublikan emakumeek egindako lan politikoaz mintzatzeko, Polixene Astrabada emakume abertzalearen ibilbide politikoa aztertu du. EABko militante ezagun horren esanetan, amatasunaren erretorika oso diskurtso baliagarria izan zen emakumeen jardun publikoak zuen zentzu transgresorea ezkutatzeko. Jardun publiko horren adierazle izateaz gain, ordea, Astrabada garai hartako amatasun berrien paradigma gisa azaltzen da Llonaren artikuluan. Beraz, ama sinbolikoaz gain, amatasunaren zentzu sozialaz mintzo zaigu argi eta garbi Llona.

Ikuspegi sinboliko eta sozial hori literaturan nola irudikatu den aztertu dute Maite Nuñez Beteluk *Género y construcción nacional en las escritoras vascas* (2001) eta Iker Gonzalez Allendek *Género y nación en la narrativa vasca durante la guerra española (1936-1939)* tesietan. Literatura alorrean, Joseba Gabilondo ikerlariak ere ondo aztertu du amatasunaz nola idatzi den, eta diosku abertzaletasunak barruko erbeste batera kondenatu dituela emakumeak, amatasun nazionalistaren eredia onartzen ez badute bederen. «Erbeste horretan emakumezkoen literaturak benetako bakardadearen kronika malenkoniatsu eta magnoa eman digu, beste ezein literatura maskulinstak ez bezala» (Gabilondo, 2006: 289). Eta egia da nazionalismoaren haritik oso nobela gutxitan topatu direla emakume aktibistak, armak hartu eta borroka armatuan sartu direnak. Guk hiru topatu ditugu: Bernardo Atxagaren *Zeru horiek*, Laura Mintegiren *Nerea eta biok* eta esku artean dugun *Koaderno gorria*.

3.2. *Koaderno gorria* eta kritikak esandakoak

Olaziregik dioen bezala (1999: 58), amatasuna da nobelaren gunea, eta maiuskulaz izendatzen den Amaren jardunak harilkatzen du narrazioaren unibertso osoa. Nobelaren eduki tematiko guztia Ama horrek koaderno gorri batean idatzitakoak bideratzen du. «Horretarako, gailentzen da pertsonaien barne mundua, denbora proustiarraren ildotik, oroimenak gogora

dakarzkigun guneetan geratuz» (Olaziregi, 1999: 58). Olaziregik dio nobela honetan, emakumezkoek idatzitako kontakizun askotan bezala, genero autobiografikoa protagonistaren egonezina azaltzeko forma narratiboa bilakatzeko dela. Pertsonaien barne-solasa testu-atzekoa, zehar estiloa eta zehar estilo askea darabiltza narratzaileak, gehienetan aditza ezabatuz eta erritmo arinari eutsiz. Baina Olaziregik dio guztiarekin ere amatasunaren alderdi fisikoaz nahiz psikologikoaz haratago joaten ahalegintzen dela nobela hau, eta amatasunaren alderdi soziala edo politikoa ere azaleratzen saiatzen dela (Olaziregi, 2002: 107).

Protagonistarentzat, konpromiso politikoa amatasunarekin uztartu ezinezko ahalegina da, eta horixe dugu, hain justu, nobelan behin eta berriro azpimarratzen zaiguna. Bere amatasunaren gunerik garrantzitsuenak (haurdunaldia, erditzea, gaixoaldiak...) gertakari politikoekin daude lotuta (amnistiaaren aldeko kanpainarekin, itxialdi eta manifestazioekin), pertsonaiak aukeratutako konpromisoarekin. Modu horretan, trebezia handiz, konpromiso politikoa eta amatasuna uztartzea eragotzi dioten emakume baten aitortpena eskaini digu Urretabizkaiak (Olaziregi, www.basqueliterature.com).

Susan L. Lanese-ek (1996) narratologia feministan proposatzen duen narrazio publikoen eta narrazio pribatuen arteko diferentzia zedarritzen du Retolazak. Hala, narrazio publikoan, irakurlearekin parekatzen den narratario edo hartzaile bati egiten zaio kontakizuna. Narrazio pribatuan, berriz, testu barneko narratario edo hartzaile bati egiten zaio. Horregatik, narrazio publiko horiek hurbilago daude irakurle eta egile arteko harreman mota horretatik. Laburbilduz, Retolazak dio *Koaderno gorria*-n, testuaz kanpoko narratariora edo hartzailea irudikatzen denean, «narrazio publiko argia» dugula, eta *Zergatik panpox*-en, aldiz, geroago ikusiko dugun moduan, argi eta garbi eleberri barruko narratariora edo hartzaileari zuzentzen zaiola kontalaria. Hortaz, espazio pribatutik publikorako jauzia nabarmena da bi eleberri horien artean (Retolaza, 2007: 233).

Gabilondok dio Urretabizkaiak espazio nazional domestikoak, *Zergatik panpox*-en azaltzen zirenak, egoera politikoagoekin hibridatu dituela *Koaderno gorria*-n. Gabilondoren arabera, eleberriak ez ditu amaren sinesmen politikoak legitimatzen ez kondenatzen, ezta amatasuna zertan datzan ere

diskurtso politiko bateratzaile baten arabera erabakitzen. «Bestela esanda, Euskal Herritik kanpo, Babel globalean bizi den eta gaztelera mintzatzen den alabaren aurrean, eleberriak jouissance bat aurkezten du, zeinak ama, alaba eta laguna batzen dituen» (Gabilondo, 2006: 209). Komunikazio linguistikoaz haratago doa komunikazioa eleberrian, Gabilondoren hitzetan. Komunikazioa ere hibridoa da; izan ere, koaderno gorria euskaraz idatzia dago, baina irakurle gaztelaniaduna du. «Hala, koaderno gorria eleberri ere bihurtzen da, hain zuzen irakurleak alabaren ikuspuntutik irakurri behar duena, Venezuelen kokatutako gaztelera-ko posizio batetik» (Gabilondo, 2006: 209). Kritikak esandakoarekin amaitzeko, Ibon Sarasolaren ustez, eleberri honen aurkezpenean egindako adierazpenetan esan zuenez, nobela honetan daude Urretabizkaiaren orrialderik onenak.

3.3. Ama aktibista eta paradigma militarra

Emakume eta herritar den aldetik bete behar dituen rolen kontra oldartu egiten den heinean, *Koaderno gorria* eleberriko Ama transgresorea dugu. Baina zertan oinarritzen da transgresio hori?

Koaderno gorria-n estreinakoaz, amak umeak utzi egin behar ditu jardun militarrek segurtasun arazoak sortzen dizkiolako. «Zure amak Euskal Herriarren alde egiten du borroka, edo zure ama askatasunaren aldeko gudaria da». (KG, 9). Beraz, amatasunetik atera eta esparru publikoan hasi da nazioa eraikitzen KG-ko ama. Hori horrela, KG-ko ama naziogintzan subjektu gisa agertzen zaigu, baina eleberriko korapiloa aktibismoak eta amatasunak sortzen dituen zailtasunetatik bideratzen da. Horren harira, Olaziregik dio (1999) konpromiso politikoa eta amatasuna uztartzea eragotzi dioten emakume baten aitorpena eskaini digula Urretabizkaiak.

Haurrak lapurtu zizkioten moduan, amatasuna eta familia lapurtu zizkiotelako. Eta hortxe dago, segur asko, istorio honetako tragediarik handiena: emakumezkoaren errealizazio pertsonala oraindik ere ukatzen duen gizarte matxistaren salakuntzan. (Olaziregi, 1999: 61-62)

Paradigma aktantzialari erreparatzen badiogu, subjektuak (amak) helburu edo objektu (seme-alabak) errekuiperatzea du. Izan ere (senarra) izan da

seme-alaben lapurretaren (eragilea), baina eragite horretan (laguntzaile) inplizitua (nazioa) izan du. Beraz, paradigma aktantzialean bertan amatasunaren (aurkari) inplizitu gisa azaltzen zaigu nazioa.

Koaderno gorria nobelako Ama hegemonikoki gizonezkoena den mundu ikuskera militarrean aurkitzen dugu kokatua eta, lehenik eta behin, ertzak lausotzearen, begiratu bat emango diegu Isabel Carrerak postmodernismoaren, postkolonialismoaren eta feminismoaren artean egindako analogiei. Carrerak hiru teoria horien artean helburu komun batzuk aipatzen ditu; tartean, subjektibotasunaren deseraikitzea (2000: 75). Deseraiki beharreko subjektua, teoria postmodernoetan, gizakia da; feminismoan, gizaki patriarkala, eta postkolonialismoan, subjektu inperialista.

Gizaki militarra deseraikitzeke, gizaki patriarkalaren eredia baita, Miren Alcedok (1996), nortasun maskulinoaren inguruan azaltzen dituen ezaugarriak kontuan hartu ditugu. Ezaugarri horiek honako hauek dira: afeminitua ez izatea, garailea izatea, independentea izatea, beste inorekin ez kontatzea eta, azkenik, besteak baino indartsuagoa izatea. «El hombre debe aparentar ser audaz, incluso agresivo; demostrar que está preparado para correr todos los riesgos, incluso aunque la razón y el temor aconsejen lo contrario» (Alcedo, 1996: 353).

Izaki militarren ezaugarri horiek abiapuntutzat hartuta, KG-ko amaren subjektibotasuna deseraikitze aldera, Alcedok maskulinitatearen ezaugarritzat hartzen dituen paradigmak alderatu ditugu KG-ko ama protagonistarekin. Lehenik, esan behar da oso femeninoa dela ama; zenbaterainoko sensibilitatea duen jakiteko, aski da seme-alabei idazten dien koaderno irakurtzea; esaterako, haurdunaldiak, gogoetak testu bihurtzen dituenean (KG, 66). Bestetik, ez da garaile bat, izugarrizko inpotentzia sentitzen du senarrak seme-alabak lapurtu dizkiolako. Independentea bada, baina seme-alabak berreskuratzeko besteengana jo behar du; ez da batere lehiakorra, umila da oso, eta horrela azaltzen da bere seme-alabengan pentsatuta idazten duen koadernoan. Hori izango litzateke, beraz, pertsonaia femenino honen karakterizazioa, betiere maskulinitatetik eskaintzen diren ezaugarriak iraulita. Pertsonaia femenino honetan hibridazio bat gertatzen da; izan ere, amatasunak zipriztintzen du pertsonaia honen izate militarra. Hibrida-

zio horrek, erpin borobiltze horrek oso sinesgarri bilakatzen du protagonista femenino honen irakurketa semantikoa nahiz pragmatikoa.

Mercedes Ugaldek esan ohi du emakumearen rola amatasunera mugatzen dela, baina emakumeak euskal nazio gintzan agenteak direla eta zeharkako estrategiak erabili ohi dituztela: erresistentzia egoeretan atzera eginez eta egoera egokiak aurrera egiteko aprobetxatuz. KG-ko protagonista femeninoaren izatea ikuspegi historiko horren transferentzia litzateke, kritika marxistak aipatzen duen heroi problematikoa gizartearekin dialektikan erakitzen delako. Edota Bakthinek proposatzen duen *dialogismo* adierak esaten duen bezala, testu narratiboak, testuko ahotsen arteko solasaldia ez ezik, testuko eta gizarteko ahotsen solasaldia ere eskaintzen duelako.

Koaderno gorria nobelako ama erakunde militarrean subjektu gisa agertzen da, eta, era berean, bere amatasuna aldarrikatzen du. Argi dago zaintzaren pragmatikatik aldentzen dela, eta bere sinesmen politikoen aldeko apustua egiten duela amatasunaren pragmatika alde batera utzi gabe. Eta hor, jendarteak ez dio barkatzen, senarrak seme-alabak bahitzen dizkio eta erakundeak amatasuna eta armak bateraezinak direla gogoratzen dio. Eta hausnarketa horretan topatuko dugu literatur pertsonaia transgresore hau: hain kontraerriak diren bi mundu ikuskerak elkartzeko, hegemonikoki gizonetzkoena den armen mundua eta emakumezkoena den amatasuna uztartzeko. Esan behar da eleberri bakarria dugula gai horrekin etorri zaiguna euskal literaturara, horregatik da hain berritzailea eta transgresorea *Koaderno gorria* obrako ama.

4. *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekula bakarrik eta Zergatik panpox.*

Arantxa Urretabizkaiaren *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekula bakarrik* ipuin bildumako *Espero zaitudalako* ipuinean (Erein, 1983) ama berezi bat agertzen zaigu. Olaziregik esaten duen bezala (1999), 80ko hamarkadan euskal literaturan izan zen ipuingintzaren *boom*-aren barruan kokatu behar dugu liburu hau. Tenore hartan, gure ipuingintzan nagusiki Ipar Amerikako errealismo zikina eta Hego Amerikako errealismo magikoa sar-

tzen ari zirela, Urretabizkaiak bestelako kontaketa bat ekarri zuen gurera: barne kontaketa. Olaziregik (1999) liburu horretan amodio debekatuak ikusten ditu. Gabonetako lau egunez Coro mojak Jesus Haurra jaiotzan ikusita sentitzen duen maitasun kontaezina azaltzen da ipuin horretan. Amodio debekatua, amatasun garatu gabekoa, edota Maria Guztiz Garbiaren irudia, sexu harremanik gabe haurra munduratu zuen Ama Birjinari buruz egindako irudi deseraikitzailea? Dena dela ere, esperoan, esperantzan, haurdunaldiarekin lotzen den izenburupean, ipuinean, amatasunaren irakurketa modu mistiko edo ezustekoan proposatzera dator Urretabizkaia. Amatasun mistikotik hurbil dagoen irudikapen honek *Zergatik panpox*-en eskaintzen den amatasun aldarritik gehiago du, beste bi eleberrietan ikusi ditugun amatasunek eskaintzen dituzten mugetatik baino. Izan ere, lehen bi eleberrietan amatasunaren alde negatiboak jartzen dira begi bistan. Lehenak, amatasuna bizitzako etapa modura aurkeztu digu, eta bigarrenak, emakumearen jardun politikoa eta amatasuna bateraezinak direla sinetsarazten digu.

Zergatik panpox eleberriko amatasuna oso gainetik aztertuko dugu, gehiago jakin nahi duenak aldizkari honetan irakur dezake (Lasarte: 2010). Olaziregik (1999) lirikotzat jotzen duen eleberri hau barne bakarriketa luze batek osatzen du. Ama batek bere 7 urteko semearekin bizi dituen 24 orduak kontatzen ditu. Senarrak bost urte lehenago utzi zuen protagonista, eta bakarrik dago semea aurrera ateratzeko.

Zergatik panpox guraso bakarreko familiaren edota amatasunaren ereduak dugu. «La maternidad monoparental no sólo es una posición familiar nueva, sino una realidad compleja y significativa en curso, que las mujeres tras una experiencia de separación y/o divorcio van dotando de sentido» (Barrón, 2004: 229). Dolores Julianok (2004) eta Marina Subiratsek (2007) azpimarratu dute elkarbizitza, sendi tradizioaletik urrunduz, beste eredu pluralagoak hartzen ari dela, eta hor ikusten dituzte emakumeen sareak edota konstelazioak. Kontua da aztertu ditugun hiru eleberrietan Urretabizkaiak ez duela familia tradizionala irudikatzen, egitura horretatik urundu egiten dela. Eta ez da urruntzen familiatik bakarrik, emakumeen roletatik eta estereotipoetatik ere aldentzen da. Maria Luz Estebanek honela dio (2011: 72): «La familia habría pasado de ser una comunidad de necesidad a una

asociación electiva de individuos con intereses, experiencias y planes propios, con diferentes controles, riesgos y constreñimientos».

Maitasuna ere oso modu diferentean ikusten da hiru eleberrietan. *Zergatik panpox* eta *Koademo gorria*-n abandonua azaltzen da, bietan senarrak abandonatzen du emaztea, baina bi eleberrietan oso modu diferentean ikusi da abandonu hori. Hiru eleberrietan maitasuna generoaren kategoria gisa ageri da, eta horrela landu dira amatasunaren eta zainketaren pragmatikak. Baina *Zergatik panpox*-eko amak abandonua eta zainketa sufrimendu gisa, eginbehar gisa, nahitaezko gisa ikusten du; Adrienne Richek esango zukeen bezala, maitasun gaindosi gisa ikusten du. Aldiz, *Koademo gorria*-ko amak eta *Hiru Mariak* nobelako protagonistek oso modu diferentean plazaratzen dute emakumeontzat genero edota kategoria politikoa den maitasuna.

Zergatik panpox lanarekin jarraituz, liburu honek izandako harrera kritikoa buruan, Olaziregik dio euskal kritikariek liburuari harrera ona egin ziotela. Olaziregiren esanetan, Aldekoak 1979ko nobela onentzat jo zuen, eta Txuma Lasagabasterrek gehien laudatu duen nobela da, J. A. Arrietaren *Abuztuaren 15eko bazkalondoa*-rekin batera. «Bere 1986ko Antología de la narrativa vasca-ren hitzaurrean dioena guztiz da azpimarratzekoa, nobela biribil eta xarmangarri gisara definitu ondoren, euskal ahots femenino lortuentzat jotzen baitu. Lasagabasterrentzat, ahotsaren indarra ez dagokio egilea emakumezkoa izateari, narratzaile trebeziari baizik» (Olaziregi, 1999: 42).

4.1. Amaren gorputza eta ahotsa

Aztertu ditugun lehen bi eleberrietan amatasun hegemonikoez mintzatu gara, hau da, gizarteak markaturiko normaz, mugaz eta horien aurrean amek egin beharrekoaz, nahiz eta bietan ere agentzialitateaz mintzo. Baina,aldi berean, amatasunaren alde ezkorak begi bistan jarri ditugu, Beauvoirrek edota Firestonek aipatu zituzten moduan. Adrienne Richek, ordea, amatasunaren alde onak eta esperientziak aipatu zituen, eta horietarik eratorriak ditugu hainbat amatasun: ekofeminismoa, adibidez, lurra eta amatasuna (Shiva, 1995) bandera bihurtu dituen, edota amatasuna eta bakegintza (Ruddick, 1984) uztartu dituen feminismoa. Beste joera bat

amatasuna goستن duena Frantzian sorturiko diferentziaren feminismoa dugu (Muraro, 1994), zeinak amatasunarekiko zor sinbolikoa aldarrikatzen duen eta amatasuna, diferentziarako inflexio puntutzat ez ezik, botere guntzat ere hartzen duen. Aztertzen ari garen *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekulan bakarrik* eta *Zergatik Panpox* literatur lanak begirada horrekin aztertu behar dira, amatasunaren boterea aintzakotzat hartuta.

Ildo horretan, amaren gorputza eta ahotsa bizitza oso baten metonimia dira. Amaren gorputza umearentzat janaria, berotasuna, lasaitasuna, jolasa eta plazera da. Esperientzia hori narratzeko orduan, amaren eta haurraren gorputzak eta hizkuntzak berebiziko garrantzia hartu dute. Diferentziaren feminismoarentzat gai zentralak diren emakumearen gorputza eta odola antzeman genitzake: «La centralización del cuerpo y la sangre de la mujer, su proximidad con la Naturaleza (...) escribir en tanto que flujo (de la sangre menstrual, de la leche materna, del flujo uterino), sintaxis líquida» (Suleiman, 2007: 153). *Zergatik panpox*-en erabiltzen den hizkuntzan umearekiko hurbilpena dago. Berdintasunaren feminismoak, ordea, amek umeak ulertzeko erabilitako hizkera gutxietsi egin ohi du, betiere amaren nortasuna gutxitzen eta ezabatzen duelakoan. Diferentziaren feminismoak, aldiz, Luisa Muraroren teoriari jarraituz, umeak ulertzeko amek erabiltzen duten hizkuntza beste modu batera ikusi da. Amak, umeen hizkera erabilia, gutxietsi beharrean egokitu egiten direla dio Murarok. Amek euren boterea gutxitzeko asmoz, hizkuntza estrategia berezi bat abian jartzen dutela dio Murarok. Estrategia horretan ume-amen arteko harremanean hurbilpena eta berdintasuna gertatzen da. Jarrera horrekin, kultura toleranteagoa eta negoziatzaileagoa azaltzen dute amek, kontuan edukiz eurek dutela boterea eta jakintza. «La negociación conjunta de significados, en lugar de imposición de los propios o la falta de reconocimiento de los ajenos, sería básica en una sociedad que valorase la negociación» (Bengoechea, 2004: 103).

Ondorioak

- Azken hamarkadetan, euskal literaturan adinean aurrera egindako pertsonaia protagonista sorta bat sortu da, denak ere 80 urte aldera arri-

matuxeak, zahartzen ari den jendarte baten ispilua, historia beste modu batera kontatzeko aukera edota gaztetasunari aurrez aurre zahartzaroa jartzeko gogoia bihurturik *leitmotiv*. Baina, horren haritik, Urretabizkaiaren *Hiru Maria* eleberriak ekarpen berri bat egin dio eduki aldetik euskal literaturari, memoria albo batera utzirik, zahartzaroa egitasmo bilakatu digu, hau da, zahartzaroon ere pentsa daitekeela eta egitasmo bihurtu, gazteen eskuetan edo erakundeen menean utzi gabe. Zahartzaroa antolatzeaz dihardu, eta sendi formula berri bat proposatu digu: lagun zahar alargunduekin osatutako komunitate bat. Emakumeen arteko konstelazio forma berri bat. Emakumeak, amak eta alargunak eta bizitzak bere joanean adiskide handi egiten dituenak.

- *Koaderno gorria* laneko ama erakunde militarrean subjektu modura agertzen da, eta, aldi berean, bere amatasuna aldarrikatzen du. Argi dago zaintzaren pragmatikatik aldentzen dela, eta bere sinesmen politikoan aldeko apustua egiten duela amatasunaren pragmatika alde batera utzi gabe. Eta hor, jendarteak ez dio barkatzen, senarrak seme-alabak bahitzen dizkio eta erakundeak amatasuna eta armak bateraezinak direla gogoratzen dio. Eta hausnarketa horretan topatuko dugu literatur pertsonaia transgresore hau, hain kontrajarriak diren bi mundu ikuskera elkartzeko: hegemonikoki gizonezkoena den armen mundua eta emakumezkoena den amatasuna uztartzeko. Esan behar da eleberri bakarra dugula gai horrekin etorri zaiguna euskal literaturara, horregatik da hain berritzailea eta transgresorea *Koaderno gorria* obrako ama, hau da, aipaturiko literatur pertsonaia transgresore hauek jendartean egun gertatzen ari denaren lekukotasuna dira; izan ere, amak gizonezkoen munduan sartzen ari dira, neurri apal batean bada ere, eta gizonezkoak, berriz, amatasunaren munduan murgiltzen ari dira, neurri apalagoan bada ere. Ama helduak, bakarrak, ezkontzaren erakundetik at dauden amak dira eta, halaber, ohiko rol eta ereduetatik urrunduz posizio bat definitzen ari dira.
- *Zergatik panpox*-eko ama euskal literaturako lehen protagonista femenino modernoa da, bera da kontalaria, berak erabiltzen du ikuspuntua eta pentsamenduen jariora, *stream consciousness* teknikaren bidez. Paradigma aktantzialean subjektu nagusia da, eta 70eko hamarkadan ema-

kumezkoaren askapen mugimenduarekin lotuta zeuden hainbat gai ditu objektutzat: bikote harremanak, amatasuna, emakumezkoen gorputza, emakumezkoen ahotsa, antisorgailuak, egunerokotasunaren zama... Ezaugarri horietaz guztiez gain, abandonuaren trataera, amatasunaren denborak eta guraso bakarreko familiaren paradigma aurkeztea oso dira azpimarragarriak, eta zer esanik ez garai hartan emakume idazle batek idatziriko lana euskal kritikak goraiatu izana; izan ere, ez zen hori ohikoa tenore hartako kritika historiografikoan.

- Euskal antropologo feministek (Díez, 1995, 2000; Imaz, 2007; Esteban 2011) bere ikerketetan berretsi dute amatasunak aldatzen ari direla Euskal Herrian. Egile beraren hiru eleberri eta ipuin bat aztertu ditugu. Eta esanenezake genero harremanak aldatzen eta birdefinitzen ari direla; izan ere, aldaketa horiek, jendartean ez ezik, literaturan, diskurtsoetan ere gertatzen ari dira. Ama bakarrak, helduak, lan munduan nahiz politikan dihardutenak aurkitu ditugu literatur testuetan, harreman berriak sorrarazi dituzten literatur pertsonaiak. Harreman berri horiek, hain justu ere, zedarritzen dituzte genero arteko harreman berriak.

Bibliografia

ALCEDO MONEO, M., 1996, *Militar en ETA*. Donostia: Haranburu Altuna.

ARETXAGA, B., 1988, *Los funerales en el nacionalismo vasco*. La primitiva casa Baroja.

AZPEITIA, M., 2001, *Piel que habla. Viaje a través de los cuerpos femeninos*. Barcelona: Icaria.

BARRON, S., 2004, « Introducción: La maternidad monoparental », De la Concha, A.; Osborne, R. (koord). *Las mujeres y los niños primero: discurso de la maternidad*. Barcelona: Icaria

BENGOECHEA, M., 2004, « Mi madre es ... un hueco en el espacio: discursos poéticos y lingüísticos sobre la insignificancia materna », De la Concha, A.; Osborne, R. (koord). *Las mujeres y los niños primero: discurso de la maternidad*. Barcelona: Icaria.

CARRERA SUÁREZ, I., 2000, « Feminismo y poscolonialismo: estrategias de subversión », Suárez Briñones, M.B. et al. (ed). *Escribir en femenino*. Bartzelona: Icaria.

CIPLIJAUSKAITÉ, B., 1994, *La novela femenina contemporánea (1970-1985). Hacia una tipología de la narración en primera persona*. Bartzelona: Anthropos.

DEL VALLE, T., 1985, *Mujer vasca. Imagen y realidad*. Bartzelona: Anthropos.

———, 1995, « Identidad, memoria y juegos de poder », *Dena, Revista Cultural*, 2: 14-21.

———, 2002, *Modelos emergentes en los sistemas y las relaciones de género*. Madril: Narcea.

DÍEZ, C., 1995, « Maternidad: ¿hecho natural?/¿constructo ideológico? », *Bitarte*, 7, 81-93.

———, 2000, « Maternidad y orden social. Vivencias del cambio », T. del Valle (arg.), *Perspectivas feministas desde la antropología social*, Ariel Antropología: Bartzelona, 155-185.

ELORZA, A., 1978, « *Emakume*. Las mujeres en el nacionalismo vasco ». *Tiempo de historia*, 38, 4-17.

ESTEBAN, M.L., 2004, *Antropología del cuerpo*. Bartzelona: Bellaterra.

———, 2006, « Amatasuna, eztabaida antropologikoa eta feministak », Alonso-Arbiol (koord). *Amatasuna eta aitatasuna, proposamen berriak*. Bilbo: EHU.

———, 2011, *Crítica del pensamiento amoroso*. Bartzelona: Bellaterra.

GABILONDO, J., 2006, *Nazioaren hondarrak. Euskal literaturaren historia postnazional baterako hastapenak*. Bilbo: EHU.

GALARRAGA, A., 2011, « Zaharra naiz eta harro nago », *Deia*, 2011-02-19.

GOLDMANN, L., 1964, *Para una sociología de la novela*. Madril: Ciencia Nueva.

GONZALEZ ALLENDE, I., 2007, *Género y nación en la narrativa vasca durante la guerra española (1936-1939)*. Renon irakurritako doktorego tesia. Argitaragabea.

IMAZ, E., 2007, *Mujeres gestantes, madres en gestación. Representaciones, modelos y experiencias en el tránsito a la maternidad de las mujeres vascas contemporáneas*. Bilbo: EHU/UPV.

LASARTE, G., 2010, « Amatasunaren gaineko diskurtsoak euskal eleberrigintza garaikidean », *Euskera*, 55, 2, 993-1022.

———, 2011, *Pertsonaia protagonista femeninoen ezaugarriak eta bilakaera euskal narratiba garaikidean*. Bilbo: EHU/UPV.

LONA, M., 2010, « Patriotic Mothers of Basque Nationalism: Women's Action during the Spanish Second Republic in the Basque Country », Esteban, M.L. & Amurrio, M., 2010, *Feminist Challenger in the Social Sciences: Gender Studies in the Basque Country*. Reno: Center for Basque Studies, University of Nevada.

NUÑEZ BETELU, M., 2001, *Género y construcción nacional en las escritoras vascas*. Renon irakurritako doktorego tesia. Argitaragabea.

OLAZIREGI, M. J., 1999, *Intimismoaz harandi: Emakumezkoak idatzitako euskal literatura*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

———, 2002, *Euskal eleberraren historia*. Amorebieta-Etxanoko Udala: Labayru Ikastegia.

REDONDO GOICOECHEA, A., 2003, *Jóvenes narradoras de los noventa*. Madril: Narcea.

ROJO, J., 2011, « Zahartzaroan », *El Correo*, 2011-04-16.

RUDDICK, S., 1984, « Marenal Thinking », A. Trebilcote (arg). *Mothering Essays in Feminist Theory*, Totowa/New Jersey, Rowman&Allanheld Publishers.

SHIVA, V., 1995, *Abrazar la vida. Mujer, ecología y desarrollo*. Madril: Horas y Horas.

SULEIMAN, R., 2007, « Escritura y maternidad », Dovay, M. (ed.). *Maternidad y creación. Lecturas esenciales*. Madril: Alba.

UGALDE, M., 1992, *Mujeres y nacionalismo. Génesis y desarrollo de Emakume Abertzale Batza*. 1906-1936. Bilbo: EHU.

URKIZA, A., 2006, *Zortzi unibertso, zortzi idazle*, Irun: Alberdania.

URRETABIZKAIA, A., 1979, *Zergatik panpox*. Donostia: Hordago.

———, 1984, *Aspaldian espero zaitudalako ez nago sekulan bakarrik*. Donostia: Erein.

———, 1998, *Koaderno Gorria*. Erein: Donostia.

———, 2010, *3 Mariak*. Donostia: Erein.

VENTURA, L., 2000, *La tiranía de la belleza*. Bartzelona: Plaza& Janes.

WOLF, N., 1991, *El mito de la belleza*. Bartzelona: Emece.

ZIRELLI, L., 1996, Un proceso sin sujeto: Simone de Beauvoir y Julia Kristeva sobre la maternidad, in Tubart (arg), *Figuras de la madre*. Madril: Cátedra-Feminismos.

Iturri elektronikoak

ALVAREZ, A., 2011, *Genero eta nazio identitateak Katalina Eleizegiren antzezlanetan*. <https://addi.ehu.es/handle/10810/7612>

OLAZIREGI, M. J. *Urretabizkaia, Arantxa. Kuaderno Gorria*. <http://www.basqueliterature.com/Katalogoak/obrak/urretabizkaia>. 2012ko maiatzaren 17an berrikusia.

Yuri Sam: Otoitza. Sorginaren berpiztea

Yuri Sam: Otoitza. La resurrección de la bruja

Yuri Sam. Otoitza. La résurrection du sorcier

Yuri Sam. Otoitza. Resurrection of the witch

VALVERDE, Jaime
Euskal Herriko Unibertsitatea

Noiz jaso: 2013-03-25

Noiz onartua: 2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 761-799. Bilbo
ISSN 0210-1564

Artikulu honetan *Yuri Sam: Otoitza* (2003) antzezlanaz aztertzen da, Ander Lipus eta Antzerkiola Imaginarioaren obrarik adierazgarriena. Yuri Sam Noh teatroa, Kathakali, Baliko dantzak eta maputxeen zeremoniak euskal sustraiekin nahasiz sorturiko xamana dugu; heriotzatik bueltatzen dena bizitza aldarrikatzeko erritu baten bidez. Antzerti-antropologiaren eragina duen obra hau teatroa ulertzeko modu iraultzaile baten isla da eta azken urteotako euskal antzezlanik interesgarrienetakoa dugu.

Hitz-gakoak: Lipus, Antzerkiola, antzertia, antropologia, erritua, interkulturala.

En este artículo se analiza la obra teatral *Yuri Sam: Otoitza* (2003), la pieza más representativa de Ander Lipus y la Fábrica de Teatro Imaginario. Yuri Sam es un chamán creado de la mezcla del teatro Noh, el Kathakali, las danzas balinesas y las ceremonias de los mapuches con las raíces vascas. El chamán vuelve de la muerte mediante un rito para hacer un llamamiento a la vida. Esta obra, influenciada por la antropología-teatral, representa una forma revolucionaria de entender el teatro y es una de las representaciones teatrales más interesantes de los últimos años.

Palabras clave: Lipus, Antzerkiola, teatro, antropología, rito, intercultural.

Cet article analyse l'œuvre théâtrale *Yuri Sam: Otoitza* (2003), œuvre la plus représentative d'Ander Lipus et *Antzerkiola Imaginarioa*. Yuri Sam est un chaman qui réunit le théâtre kathakali, les danses de Bali et les cérémonies des mapuches avec les racines basques. Le chaman revient de la mort grâce à un rite où il fait un appel à la vie. Cette œuvre, influencée par l'anthropologie théâtrale, présente une façon révolutionnaire de voir le théâtre ; il s'agit de l'une des représentations théâtrales les plus intéressantes de ces dernières années.

Mots-clés : Lipus, Antzerkiola, théâtre, anthropologie, rite, interculturel.

In this piece of work the play *Yuri Sam: Otoitza* (2003), the most representative piece of Ander Lipus and the Imaginary Theatre Factory, is examined. Yuri Sam is a shaman based on Noh theatre, Kathakali, Bali dances and Mapuche ceremonies mixed with Basque roots; he returns from death by means of a life-affirming rite. This play which is influenced by theatre anthropology reflects a revolutionary way of understanding theatre and is the most interesting Basque play of the last few years.

Keywords: Lipus, Imaginary theatre factory, theatre, anthropology, rite, intercultural.

Lan hau Eusko Jaurlaritzak sustatzen duen IT 851/13 Ikerketa Proiektuaren barnean kokatzen da.

1. Ander Lipus eta Antzerkiola Imaginarioa

Ander Lipus ezizenez, Iñigo Ibarra Lizundia izenez, Markina-Xemeinen jaio zen 1971an. Madrilgo William Layton antzerti laborategian ikasi ondoren, 1996an Bilbora bueltatu zen eta beste gazte batzuekin batera Mina Espazioa abiarazi egin zuen 1997an, garai hartako Bilbo postindustrialeko motor (kontra)kultural gisa hiru urtez funtzionatu zuena. Hain zuzen ere, espazioaren emaitzarik behinena Antzerkiola Imaginarioa¹ antzerti taldea izan zen, zeina, Udalak espazioa ixtea erabaki ondoren, hain proiektu aberasgarria izandakoaren aztarna bakarra bihurtuko zen.

Antzerkiolaren lau zutabeak Jon Gerediaga idazlea, Aitor Agiriano musikaria, Oier Ituarte argi-emailea eta Ander Lipus bera izan ziren. Horrez gain, bere ibilbidean zehar –2011ra arte– hainbat aktore gaztek hartu zuten parte proiektuan: besteak beste, Miren Gaztañaga, Veronica Fernandez, Leire Ucha, Alex Gerediaga, Na Gomes, Terri Florido, Miriam K. Martxante, Gabriel Ocina, Ainhoa Jauregi, Eriko Monroe, Itziar Izarra...

Baiki, esan daiteke Ander Lipus eta Antzerkiola Imaginarioaren arteko loturak berebiziko garrantzia izan duela noranzko bietan, non eta ezin den hitz egin Ander Lipusen obra edo estetikaz Antzerkiolaren obra edo estetikaz ere hitz egin gabe, eta aldrebes.

1.1. Estetika

Taldearen apustua antzertiaren inguruko ikerketa artistikoa eta esperimentazioa izanik, hasiera-hasieratik jite abangoardista egotzi zitzaizen ohiko teatrotik erakusten zuten distantziagatik –antzerti burges-psikologikoa edo komedia tradizionaletik alegia–. Orobat, artearen gaineko beren jarrera utopikoak publiko arruntetik urruntzen zuen taldea eta biziraupen ekonomikoa arriskuan jarri, baina, aldi berean, berezko estilo eta estetika bat garatzea ahalbidetu zien.

Hay actualmente experiencias tan esperanzadoras como las de Fábrica de Teatro Imaginario, que primero alrededor de Mina Espa-

¹ Fábrica de Teatro Imaginario (FTI) ere deitua. Hemendik aurrera Antzerkiola edo AI.

cio y actualmente en el Laboratorio del Drama, son los que mantienen un discurso más novedoso y con claras intencionalidades de romper los moldes clásicos (Gil 2002, 770).

Estetika berezi hori *ezetzaren estetika* edo *kaosaren estetika* izendatu zuten taldekoek. Funtsean, Mendebaldeko gizarte alienatua eta berari lotua dagoen teatro forma tradizionalaren kontrako jarrera baten isla litzateke hau tu hori: ezetza «[a]ntzerkiaren topiko, formula, estereotipo eta konkorreren kontrako orroa» bezala (AI 2007, 6); ezetza, Grotowsky-k aldarrikatu legez, benetako antzerkiari arrotz zaion guztiari; ezetza indibidualismoaz antolatzen den gizarte endekatuari; ezetza kultura bigarren mailakotzat duen egitura politikoari; ezetza, kontrakultura punkak egin bezala, hipokrisian oinarritutako gustu estetiko apaingarri eta hutsalari.

Eta horrekin batera, sistema sozial horren euskarri den estructures finkoaren aurka: kaosa. Kaos eszenikoa drama aristoteliko-psikologikoaren aurrean; kaosa antzerkigileak enpresari bilakatzera behartzen dituen egitura burokratikoaren aurka; kaosa, azken finean, hankaz gora ikusten zuten munduari buelta emateko; kaosa bere izaera eraldatzailean, aukera berri anitzen sorburu bezala; kaosa gizarte berri baten ernamuin gisa.

Artaudek egin zuen bezala (Artaud 2001, 12-13), Mendebaldeko antzerkiarekin batera Mendebaldeko zibilizazioa bera salatzen dute Lipusek eta Antzerkiolakoek, lehenengoa bestearen ondorio logikoa baino ez baita. Gizartearen endekatze prozesuaren oinarrian espiritualtasunaren galera ikusten dute haiek: «[A]rima erdi galduen garai honetan, fede eta balio gabeko garai honetan, makinaria eder eta biribil hau deuseztatu nahian gabiltza. Nora ezean.» (Lipus 2004) Espiritualtasuna galtzarekin batera Mendebaldeko gizarteak lurrarekiko atxikipena, tradizioarekiko lotura eta komunitatearen uztardura ere galdu ditu: «Sakratua zena, biluztua agertzen zaigu, komunitatean elkartu eta konpartitzen zena, orain modu indibidualean ematen da. Pertsonak Jainko bihurtu gara» (Lipus 2005b). Hortaz, gizarte hutsal horri loturiko antzerkia «aldare hutsa» izango da: «Erritoaren eta kulturaren oinarriak ahaztuta, ikuskizun hutsa bilakatu da egungo antzerkia» (Lipus 2001).

Lipusen ustez berreskuratu beharreko antzertia osotasun bat eratzen duten hiru zutabetan oinarritu behar da: espiritualtasuna, herria eta tradizioa. Espiritualtasunak antzerti hutsal hori zentzuz eta balioz beteko du; erritura hurbilduz. Herria antzertiaren helburu eta gai lehena izango da: herriarentzat, herriari buruzkoa eta, ahal den heinean, herriak sortua. Eta tradizioa herriaren arima bezala ulertuko da, iraganeko arbaso zein lurrarekiko lotura, non antzertia, hain zuzen ere, tradizio horren adierazpen nagusia baita.

Tradizioaz ari garelarik, seinalatu beharra dago Lipusengan Oteizaren filosofiak izan duen eragina. Oteizak aldarrikatu euskal arima estetikoak bilatzeko beharra bere egiten du Lipusek. Oteizak erabili esaldia «abangoardia prehistorian dago» lelotzat harturik, Lipusek uste du euskal tradizioaren iraganarekiko harremana berreskuratzea betebeharrak dela, eta bilaketa horrek azarna garbia utzi du bere obran. Haatik, *Yuri Sam: Otoitza* aztertu ahala ikusiko dugunez, Lipusek ez du jarauntsi Oteizaren irizpide esentzialista. Oteizak euskal tradizioa gainerakoez bereizten zuena bilatu zuen (Oteiza 1993); Lipusek, ordea, euskal tradizioak besteekin erkide duena bilatuko du, kulturaren unibertsaltasunean sinetsita baitago.

1.2. *Errituala, ikuskizuna eta kultura*

Gauzak horrela, lehengo proiektuak abiatu ahala taldearen asmo sozial eta artistikoaren inguruko ideia guztiak antolatzeke eta definitzeko beharra sortu zitzairen. Hala, Eugenio Barbaren antzerti-antropologiaren (Barba 1994) teoriarik eraginda, eta hausnarketa prozesu sakon baten ondoren, taldeak berezko marko teoriko bat eratu zuen bere jardunari zentzu eta koherentzia emateko. Markoak hiru kontzeptu orokor definitzen zituen: *Errituala*, *Kultura* eta *Ikuskizuna*²; eta haiei esker aukera zegoen Antzerkiolak sortuko zituen proiektu guztiak bizitza-printzipio batzuen arabera antolatzea³.

² Berezko esanahiak egotzi zizkietenez, Lipus eta Antzerkiolaren markoari dagozkion kontzeptuak – *Erritua*, *Kultura* eta *Ikuskizuna* – letra etzanez adieraziko dira.

³ Esan beharra dago Ander Lipusek eskema kontzeptual honi eutsi diola bere karrera osoan, baita AI-tik kanpo ere.

*Erritual*a antzertiaren muina eta aktibitate osoari zentzua ematen dion ideia da: *erritual*a «behar batengatik egiten duzun gauza bat [da], inongo konpentsazio ekonomikorik gabe» (Lipus 2011b). *Erritual*aren bereizgarritasunak trukea, partaideen arteko parekotasuna eta dirurik eza dira; alegia interes ekonomikorik gabeko giza-harremanetan oinarritua da. Eta diru birtarteko erlaziorik ez dagoen bezala, aktore-ikusle bereizketarik ere ez dago.

*Erritual*aren kontrako aldean *ikuskitzuna* legoke: *ikuskitzuna* katxe finko baten arabera taularatzen diren obrak dira eta, hartara, merkantzia bilakatu den antzertia litzateke. *Ikuskitzuna* antzertiaren esentzian dauden ezaugarri garrantzitsuenak galdu ditu –doakotasuna, sakratutasuna, partaideen parekotasuna, ea.– eta beraz, benetako teatroaren endekapena litzateke, egungo artistaren amore ematea gizartean bizitzeagatik (Lipus 2005b).

*Erritual*ak eta *ikuskitzuna* markatzen dituzten muturren artean *kultura* izango genuke. *Kulturak* badauzka *erritualetik* bereizten duten zenbait ezaugarri: ez da trukean oinarritzen, partaideen artean ez dago parekotasunik, eta dirua tartean egon daiteke. Baina aldi berean, *ikuskitzuna* bereizten duten ezaugarriak ere badaude: dirua presente egon arren, ez da, inondik ere, gertakariaren muina; kontrara, *kulturaren* esentzia *kultura* edo tradizioa ospatzea da. Artistak etekin ekonomikorik atera gabe eskaini dezake bere lana, garrantzitsuena antzertiaren aitzakiaz herria biltzea eta *kultura* partekatzea delako, non batzuetan ekitaldi bati *kultura* izaera ematen diona lekuaren balio sozial sinbolikotik datorren: txoko bat, gaztetxe bat edota herriko plaza.

1.3. **Bitalismo beltza**

Logikoa denez, horrelako jarrera utopiko bat izanik, taldeak desengainuari aurre egin behar izan dio maiz. Izan ere, Ander Lipusen zein Antzerkiolaren biografia artistikoa gizartea antzertiaren bidez aldatzeko borroka sutsu horretan ematen diren garaipen txiki eta galtze handien kontaketa izan liteke. Hain zuzen ere, bitalismo utopiko horren eta errealtate desatseginak sortzen duen etsipen sentimenduaren arteko tentsioa izan daiteke bai Lipusen bai AI-ren jarrera eta estetikaren ezaugarri bereizgarrienetako bat.

Itxaropen eta etsipen sentimenduen arteko kontrastea eszena gainean gauzatzen den munduaren oinarria da, bitalismo beltzaren sorburua.

Izan ere eszenaratzeetan giro iluna nagusi da, non musika goibelak paraje baztertu eta irrealak sortzen dituen. Argiztapen mehearekin gaua eta itzalen mundua ekartzen dira tauletara maiz gorria bezalako koloreekin fantasiaren edo ametsaren erreinua iradokiz. Orobat, eszenografia soil, sinboliko eta hieratikoak espazio gordin eta aldi berean irudimentsua eskaintzen die pertsonaiei, zeinak usu grotesko edota fantasmagorikoak izaten diren, betiere drama klasikoko aginduei muzin eginez. Ez alferrik, Ander Lipusen pertsonaien berezitasuna da gatazka dramatikoa barnean daramatela, alegia, barruko indarren artean, pertsonaien arteko tentsio dramatiko tradizionalaren orde.

Jaso dituen eraginen artean –Artaud, Meyerhold, Grotowsky...– aipatu beharreko bat Tadeusz Kantor eta bere heriotzaren teatroa dugu; batez ere *Yuri Sam: Otoitza*-ri gagozkion honetan. Kantorrek heriotzarekin lotzen zuen eszena –aktorea dagoen eremu «arraro eta definigaitz hori»–. Bere iritzi, taula gainean gizakiak «eskala gupidagabe eta erabateko batekin neuritzen du bere patua, bere heriotzaren eskala» (Kantor 2004, 249). Haren ustez bizitza bakarrik adieraz daiteke bizitzarik eza eta heriotzaren bitartez artean (Kantor 2004, 247).

La impresión confusa, inexplicada, de que la muerte y la nada entregan su inquietante mensaje mediante una criatura que tiene un engañoso aspecto de vida, pero al mismo tiempo está privada de conciencia y destino: eso es lo que provoca en nosotros ese sentimiento de transgresión, que es al mismo tiempo atracción y rechazo. (Kantor 2004, 246)

Ander Lipusek paisaia ezaguna topatzen du Kantorren teatroan: poloniarak paratzen dituen objektu hilen taularatzeetan Lipusek errekonozitzen du Bilbo postindustrialeko ingurune sentimentala. Lantegi hutsak, pabiloi hondatuak, garai bateko eraikin erraldoiak egun herdoilak kontsumituta: behingo gizartearen motorrak oraingo arkitekturaren hilotzak. Eta Kantorri bezala, Lipusi objektuen heriotzak bizitzaz hitz egiten dio; are gehiago, Peter Brookek ohartarazi bezala, antzerkigilearen aurrean espazio hutsak aukera guztien potentziala gordetzen du.

Hain zuzen ere, horretan datza Kantor eta Lipusen heriotzen artean dagoen aldea: Lipusen kasuan bizitza berri baten aukera da, itxaropenez beteriko aukera iturria, edo, *Yuri Sam. Otoitza*-n ikusiko dugun bezala, bizitzearen urgentzia aldarrikatzera datorren heriotza bat. Ez alferrik, bertan behera lagatako lantegiaren metafora oso adierazgarria suertatzen da bai Lipus bai Antzerkiolaren iruditeriaren berri emateko: lantegi hutsak galera, utzikeria eta heriotza irudikatzen dituen arren, aldi berean berriro hasteko aukera-gunea ere bada, erabilpen berri anitzi leku eman diezaiekeen espazioa, non ekimen biziaren adorea bizitza berri bat sor daitekeen.

2. Antezlanaren azterketa

2.1. Harrera

Yuri Sam: Otoitza Ander Lipus eta Antzerkiolaren obrarik goraiatuena izan da. 2004ko Donostia Hiria Saria jaso zuelarik, kanpoan ere antzezteko aukera ugari izan zituzten; hala nola Madrilen (2004), Egiptoko nazioarteko teatro jaialdian (2004), New Mexico-n (2004), Tortosako nazioarteko teatro jaialdian (2005), Argentinako EXPERIMENTA jaialdian (2003), Chicagon (2004), Miami XXI Nazioarteko teatro hispanikoan (2006) eta Iraneko Fadj nazioarteko antzerti jaialdian (2006), besteak beste.

Kritikei dagokienez, laudorio eta onespak orokorrak izan ziren. Agus Perez-ek «botere handiko» antzezlanat jo zuen eta aktoreen presentzia eszenikoa nahiz beraien mugimenduen adierazkortasun eta zorrotasuna nabarmendu zituen; horrez gain, muntaketaren estetika ikaragarri zaindua, deklamazioaren indarra, osagai eszenikoen sinbologia edota argiztapenaren edertasuna ere nabarmendu zituen (Perez 2003).

Fernando Andú-k bestalde, heriotzaren eremuan egindako sakontze erakargarria dela idatzi zuen, publikoaren inplikazioa bilatzen duena eta erabateko konbentzimenduekin planteatuta dagoena. Hala ere, Artauden ankerkeriaren teatroarekin alderatzean, hizkuntzak obran duen nagusitasunak garrantzia kentzen diola ikuskizunari ere esan zuen, berau begira eta belarriera emana delako (Andú 2004).

Gloria Monterok «izugarrizko edertasuna duen ikuskizun liluragarria» dela esan zuen, eta hizkuntza arkaiko baten bidez, hitzez harantzago doazen hots eta oihuetan oinarritzen dela, bizitzaren edertasunaz mintzatzeko. Julio Cejasek obraren estetika landua eta zorrotza aipatu zuen (Cejas 2004); eta Carlos Pachecok dramaturgia doitu eta probokatzaileria azpimarratu (Pacheco 2003). Finean, kritika guztietan nabarmentzen zen Lipusen aktore lan bikaina.

Baina nolana ere den, esan beharra dago *Yuri Sam: Otoitza*-ren kasua paradoxikoa suertatuko zela azkenean; paradoxikoa eta, aldi berean, euskal teatroaren egoeraren adierazgarri tristea. Kritika on eta laudorio guztiak gorabehera, taldeak zailtasun handiak izan zituen gurean kontratazioa lortzeko (AI 2007, 7).

2.2. Pertsonaiak

Hiru pertsonaia ditu antzezlanak: Yuri Sam (Ander Lipus), Kurma (Miren Gaztañaga) eta Kumalen (Verónica Fernández). Yuri Sam, ahalmen magikoen bidez mundu batetik bestera igaro daitekeen pertsonaia miragarria, burutuko den errituaren gida eta, aldi berean, sakrifizioaren biktima ere bada. Hori bai, antzezlanaren eskuorrian hala nola lehenengo momentuetan ohartarazten zaigun bezala, Yuri Sam hilda dago jada; beraz, taula gainean bere berpiztea ikusiko dugu.

Yuri Sam pertsonaia zenbait kulturatako zantzuekin eratu xamana da: batez ere indiar, maputxe eta euskal aspektuekin. Identitate kulturalarekin ados, identitate sexual uherra ere badu: gizon batek jokatu izan arren, momentu batean «alaba» eta «arreb» dela esaten baitu (AI 2007, 21); hau da, Yuri Sam pertsonaia transgeneroa dugu. Izan ere, bai maputxeren kulturari bai paganismo euskaldun zaharrean erritu magikoen gida espiritualaren papera emakumezkoei dagokie. Hori dela eta aproposa deritzot *xaman* izenarekin batera –gidok gizonetakoak diren kultura siberiarretik hartutako maillegua– *sorgin* izendapena ere erabiltzeari, egokitasun geografiko zein kulturala duelakoan. Bada, sorgin honen barne gatazka, bizirik zegoela espiritualtasuna galdu egin zuela da, eta horrek, heriotza tarteko, gorputzari

dagozkion plazerak galarazi zizkiola. Hortik aurrera akats horren damutzeak eta galdutako plazeren oroimenak torturatuko dute.

Kurma eta Kumalen ilargia eta eguzkiaren espirituak dira, hurrenez hurren. Pertsonaia hauek karakterizazio laua zein funtzio ordezkatzaila duten arren, behar-beharrezkoak dira obran. Arlo dramatikoan Yuri Sam-i elkar-reragina eskaintzen diote eta, errituari dagokionez, xamanek izan ohi dituzten laguntzaileen papera betetzen dute. Haien presentzia eszenikoari esker Yuri Sam-en irudia indartzen da kontrastez, eta berarekin izaten dituzten borroka eta jolasek antzezlanak ezinbesteko dituen ekintzak osatzen dituzte. Testuaren aldetik ere Yuri Samen jarduna monotono eta aspergarria izango litzateke beraien parte-hartzeekin ez bazen eta, gehiago dena, beraiek izango dira Yuri Sam sakrifikatuko dutenak.

Horiez gain badaude beste zenbait pertsonaia maila diegetikoan: Evohé, Henk eta Wendel, apenas garrantzirik ez duen besteren baten artean. Pertsonaia hauek Yuri Samen oroimen nahasian dabiltzan mamuak dira eta behin eta berriro ekarriko ditu ahotara, galdutako bizitzaren lekuko gisa. Evohé «argiaren printzea» da, Yuri Samen maitalea bizirik zegoenean eta obran zehar sorginaren intziri eta aitorten gehien jasotzailea. Henk eta Wendel pertsonaia itxuragabe eta lausoak dira, zeinak, Parnaso izeneko psikiatriko batean ezagutuak direnez, eromenaren sinboloa diren hein handi batean. Henk-ek «norena da errua?» galdera besterik ez omen zuen esaten eta Wendel berriz, zorientasun eroaren adibidea da.

2.3. Testua

Esan beharra dago AI hasiera-hasieratik dakusagula logozentrismoaren oposaketan kokaturik. Antzerti tradizionalen testuak erabat baldintzatzen badu antzezpena, non taularatzea «itzulpen» (Braun 1986, 81; Grotowski 1983, 50) prozesutzat har daitekeen, AI-k kontrako norabidean eratu ditu bere sortze prozesuak; hots, antzezpenerik testura. Izan ere, Antzerkiolaren sortzeko era «idazketa eszenikoan» (Sánchez 2002, 78) oinarritzen da: ideia idazlearengandik ateratzen den kasuetan ere –*Yuri Sam. Otoitza*, adibidez–, sortze prozesuaren motorrak irudia eta soinua ditugu, eta testua, betiere,

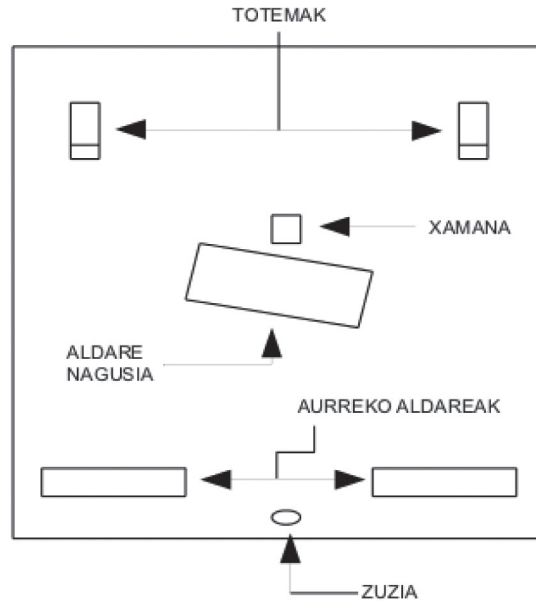
haien ondorengoa izango da. Eszenan gauzatuko diren irudi eta soinuak ezarritakoan geratzen den idatzizko hondarra baino ez da testua (AI 2007, 5).

Antzerkiolarentzat Gerediakak paratu testu guztietan jite poetikoa handia bada, *Yuri Sam: Otoitza*-ren izaera bereziak aukera eman zion joera poetiko hori erabat garatzeko. Sorgin berpiztuaren ahotsa eta antzinateko erritualaren ospatzea testuinguru ezin hobekak ziren Gerediagaren poesiak duen alde metafisikoari bidea emateko. Poetikotasun kutsuaz ez ezik, esan daiteke antzezlanaren testua poemez beterik dagoela, non Gerediakak sakontzen duen Lipus eta Antzerkiolarekin erkide dituen obsesioetan: jainkoaren eta gizakiaren arteko erlazioa, natura eta espiritualtasuna edo mitoen mundu liluragarria. Izan ere, *Yuri Sam: Otoitza*-ren testua osatzen duten pasarte asko poema gisa argitaratuko zituen geroago poetak, *Fitola balba, karpuki tui* (2004) bere lehenengo olerki bilduman: besteak beste, *Evohé, Mea Culpa* edota antzezlanaren hasiera den *Sehaska kanta beltza*.

2.4. Eszenografia, atrezzo eta jantziak

Eszenografia eta atrezzoan (Jose Pablo Arriaga), obraren gainerako arloetan bezala, asmo dramatiko eta sinbolikoa uztartzen dira. Eszenaren gainean aldare nagusi bat dago; eszenaurrearen alde banatan, bi aldare txikiago; momentu oro piztuta dagoen zuzi bat beraien artean; eta atzeko partean, ezker eta eskuin, bi totem soil. Aldare nagusia errituaren –eta antzezlanaren– erdigunean dugu; errituaren fase jakin batzuetan pertsonaiak bertara igoko dira eta, bestalde, zenbait objektu gordetzeko ere balio du. Amaierako partean espirituak lurrean etzango dute aldare nagusia eta, era horretan hilkutxa forma duelarik, Yuri Samen azken sakrifizioa egiteko baliatuko da. Atezko totemetatik zenbait objektu aterako dituzte espirituak: beste zuzi bat, sakrifizioaren ezpatak eta zenbait makila. Errituan agertutako objektu guztiak erabili ostean aurreko zuziaren alde banatan utziko dituzte espirituak, solemnitatea emanaz eta haien balio sinbolikoa nabarmenduz. Zentzu horretan, Rakel Marinek seinatu duen bezala, antzezlanean erabili objektu guztiak euskal tradizioan hain usua den egur ilunez eginak dira (2011, 202).

Eszenografiaren planoak

Berebiziko garrantzia dute antzezlanean erabilitako makilek: alde batetik, erritmoa emateko errituaren momentu askotan erabiltzen direnez, txalaparta jotzeko erabiltzen direnak irudikatzen dituzte eta, beraz, euskal kulturaren erreferentzia dira; bestetik, guztira hogeitak makila izanik, erritu-unitateen arabera erabiltzen diren esanahi sinboliko desberdineko lau makila motatan antolatzen dira. Lehendabizi, kontaktuaren sinboloa diren makila laburrak erabiltzen dira; gero, ertaineko luzerarekin, borrokarenak; ordenaren sinboloa direnak hurren, luzeenak; eta azkenekoz espiritualtasuna adierazten dutenak, ertz batean gako moduko formarekin (Lipus 2011a). Errituan zehar spirituek aurreko aldareetan utziko dituzte makila guztiak tente txertaturik; ezkerrekoan errituak izan dituen fase sinboliko guztiak hurrenkeran adierazita uzteko eta eskuinekoan espiritualtasuna irudikatzen duen konposizio bat eratzeko. Finean, xamanak normalean instrumentu magiko batez baliatzen diren bezala, Yuri Samek ere makulu luze bat erabiltzen du, zeinak

goiko muturrean AI-ren ikurra daukan: «Ixten ez dan zirkulu bat. Badirudi, izakiak egindako lehen irudia dela.» (Lipus 2011a)

Yuri Samen jantzia (Miren Lore Garmendia), detaile handiz egina, Kathakali teatroan erabiltzen diren jantzien euskal moldaketa bat da, zeinak txano, lepo ikusgarri eta azpikogona zabalarekin, xamanaren izaera sexual anbigua eratzten laguntzen duen. Espirituen jantziak berriz (Azegiñe Urigoitia), xamanaren ikusgarritasunarekin kontrastea egiteko pentsatuta daude eta, beraz, soil-soilak dira: inongo apaingarririk gabeko kolore zuriz eginak. Arestian esan bezala, espirituek zapi batez dute aurpegia estalita antzezlan osoan.

2.5. Espazioa⁴ eta denbora

Printzipioz antzezlan italiar erako agertoki arruntean taulartzeko pentsatuta dago; hots, Pavis-ek (1984, 171) eszena itxia deitzen duena, non «laugarren pareta» baita publikoaren aretora ematen duen bakarra. Hori bai, Oier Ituarteren argiztapenak gainerako hiru hormak ikustarazten ez dituenetz, espazioaren mugak itzalek zedarrituak dira, lekuari linbo itxura emanek. Obraren argiztapenak espazio ilunekin nahiz itzalekin jolasten da, antzezlan misterioz zipriztinduz baina, aldi berean, eszenografiak duen soil-tasunari ere eutsiz.

Maila sinbolikoan ordea, erritualizazioak trataera berezia ematen dio hala espazioari nola denborari. Hasteko, antzezlaneko ekintza guztiak leku berean eta denbora tarte berean jazotzen direnez, *Yuri Sam: Otoitza*-k espazio eta denboraren unitatea erakusten du. Haatik, ezaugarri horretan ez da ikusi behar, inondik ere, arau aristoteliko klasikoak jarraitzeko intentziorik, baizik eta errituak berezko duen nolakotasun bat erreproduzitzeko asmoa: errituak leku eta denbora tarte bakarrean gauzatzen baitira.

Gauzak horrela, espazio eta denborari ematen zaien trataerak antzezlanaren denbora-lekua eta antzezenarena (hurrenez hurren, denbora-leku

⁴ Espazioarekin batera argiztapena ere deskribatzen dut espazioa argiztapenak egiten baitu.

erreala eta irudikatua) gauza bera direla pentsatzera garamatza. Espazioari dagokionez ikusten dugu haren balio sinbolikoa markatu gabe dagoela; gainerako osagai guztiak ez bezala. Esan nahi baita otoitzak, jantziak, objektu sinbolikoak eta abarrekoak erreferente diren tradizio kulturalen arabera zehaztuta daudela, baina espazioari lotutako informazioa ordea, bete gabe dago. Horren aurrean, aukera bat da pentsatzea antzezten den errituaren espazioa edozein edo bat ere ez dela; Ander Lipusen poetika ezaguturik berri, ondorioztatu behar dugu antzeztanaren espazio erreala eta irudikatua bat eta bakarra direla; alegia Yuri Samen berpiztea agertokian bertan beste inon ez dela gertatzen.

Denborari dagokionez maila diegetikoaren informazioak kokatzen du antzeztana. Kumalenek «Yuri Sam, 2000. urteko neguan hil zen.» esaten duenean (AI 2007, 16), aurrekariak ezartzeaz gain antzeztanaren denbora ere ezartzen ari da, non eta antzeztanaren momentu berean. Heriotzaren data antzeztanaren iragan hurbilean kokaturik, zehaztu gabe dagoen antzeztanaren momentua orainarekin identifikatzen da. Beste modu batez esanda, denborazko erreferentzia hori seinalaturik, pertsonaiak publikoaren denborazko perspektiba berean kokatzen dira, iraganeko gertakari horretatik *distantzia* berean daudela iradokiz. Horrela, Yuri Sam «2000. urteko neguan hil zelarik», antzeztan bakoitzean –2003an, 2004ean, 2007an...– berpizten da berriro.

Izan ere, Ander Lipusen pentsamenduari ez ezik, interpretazio hori erabat koherentea da gainerako antzeztanaren baldintzekin: pertsonaien jardunak, argi eta garbi, ez dauka beraien artean informazioa trukatzeko inongo asmorik; pertsonaiak publikoaren presentziaz jabetuta daude eta, are gehiago, publikoa *dagoelako* hitz egiten dute, askotan zuzenean hitz egiten diotelarik. Orobat, publikoa ez da «antzeztanaren hitzarmenaren» (García Barrientos 2003, 29) magiaz eszena horiek ikustea egokitu zaion eta ez ikusiarena egiten zaion errealitate bat: Yuri Sam berpiztearen arrazoia heriotzatik mezu bat zabaltzea da, eta mezu horren jasotzailea antzokiaren eserlekuetan biltzen den jende multzoa baizik ez da. Hartara, erritua gauzatzeko espazioa antzoki bakoitzaren agertokiarekin identifikatu behar dugu, hala nola errituaren denbora antzeztan bakoitzaren iraupenarekin; ordubeteko hain zuzen. Ez alferrik, *Yuri Sam: Otoitza*-ren atzean –eta baita Lipusen antzerkigintza osoaren atzean ere– agertokia sakratu bihurtzeko asmoa ikusi behar dugu.

2.6. Mugimendua eta ahotsa

Obraren alderik interesgarrietako eta funtsezkoenetakoa da Yuri Samen mugimenduari dagokiona, zeina, Ander Lipusek egindako ikerketa sakon horretan gauzatzen denez, proiektu artistikoaren atzean dagoen asmo ideologikoaren azalaraztea ere baden. Yuri Samen egoera eszenikoan ga-koak dira Katakhaliko teatrotik, Baliko dantzatik eta Noh antzertitik bereganaturiko teknikak. Yuri Samen grabitate zentroa, Katakhaliko aktoreen antzera, oso baxu dago, eta bere belaunak ia momentu oro daude tolesturik; hau da, aktorearen energia nahiz indarra gorputzaren sabalpetik ateratzen dira. Horrek, alde batetik, bere jite sensua eta eskatologikoa ematen dio Yuri Sami; bestetik, lurrarekin duen harremana nabarmentzen du, sorginari dagokion izaera telurikoa sendotuz. Indarra eta energia ez ezik, pertsonaiaren ahotsa ere irteten da sabalpetik, eite berezi-berezi bat emanez: alegia baxu-baxua den tonu bat, ezkutua eta iluna, hilobiaz haraindikoa balitz bezala. Finean, kontrastea eta bitxitasuna sortze aldera, Yuri Samek intziri agudoak ere botatzen ditu tarteka.

Horrez gain, Baliko dantzarien presentzia berezia ere antzematen da xamanaren jarrera eszenikoan: gorputzaren posizioa ia momentu guztietan orekaren mugara eramaten da baina, aldi berean, erosotasun fisikoa iradokitzen du aktoreak, gorputz atal bakoitzari kontrol zorrotzaz eusteko kapaza delako. Orobat, mugimenduei adierazgarritasun berezia ematen dion Noh teatroaren neurritasun geldoa ere nabaria da, eszena gainean momentu batzuetan denbora gelditu den irudipena sortuz. Baliabide tekniko horien guztien uztardura harmonikoak –non nekez antzeman daitekeen zer mugimendu dagokion teknika bakoitzari– ematen dio Yuri Sami bere presentzia irrealia, aldi berean solemnea eta fantastikoa, magikoa eta erakargarria: organikoa.

2.7. Estructura

Erritu baten antzezpena izateak dramaturgia osoa erritualizazioaren menpean egotea dakar. Adibidez, nekez aurkitu ahal da fabula bat obran eta, halakorik egotera, maila diegetikoan kontaktzen den Yuri Samen istorioa

litzateke. Gainera, testua osatzen duten esaldi deitzaile ugariei erreparatuz, elkarrizketa bat baino gehiago, publikoari zuzendutako kontaketa bat bezala ikusi behar da. Bestalde, erritu baten antzezpina den arren obrak ez du «meta» izaerarik, publiko bat eta bakarra dagoelako: erreala alegia.

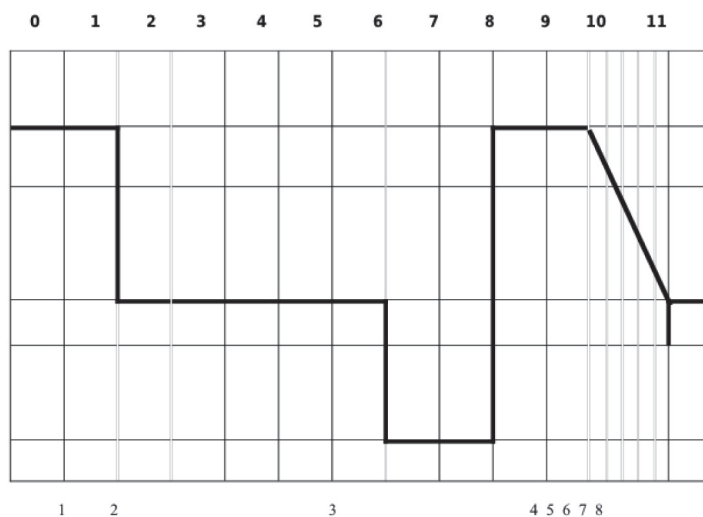
Yuri Sam: Otoitza ez da istorio baten antzezpina baizik eta asmatu-rik erritu baten antzeppen estetikoak. Beraz, antzeplan klasikoetan dramaturgia- ren deskribapena egiteko istorioaren hezurdura aproposa suertatzen den legez, *Yuri Sam*-en dramaturgia azaltzeko ere baliagarria izango da erritua eta horri dagozkion osagai sinbolikoak erreferente bezala izatea. Hala, antzeplanaren estruktura behar bezala adierazteko bi plano bereiziko ditugu.

Lehenengoa antzeppenaren muina izango da: errituari dagokiona. Plano hau taldeak antzeplanerako propio asmatutako iruditeri sinbolikoaren eta osagai erritualen dimentsioa izango da. Edozein erritu bezala, barneko erritu hori koherentzia eta esanahi sinbolikoa duten ekintza zeremonialek osatzen dute. Publikoarentzat sinbolok partzialki ulergaitzak diren arren, aldi berean errituak behar duen autonomia eta entitatea ere ziurtatzen dute; benetakotasuna, azken finean.

Bigarren planoan errituaren zeremoniari zuzenean ez dagozkion osagaiak izango dira; kanpoko dimentsioa alegia. Plano hau errituaren eta publikoaren arteko komunikazio eremua izango da, publikoak jaso eta ulertuko duen mezua bertan garatuko baita. Plano honetan pertsonaiek Yuri Samen istorioa publikoari adieraziko diote eta, zeharka bada ere, errituaren helburua azaldu. Beraien jardunean, beraz, funtzio diegetikoa eta, batez ere, ideologikoa nabarmentzen dira. Mezaren zeremoniarekin antzekotasun handia duenez, esan dezakegu pertsonaien solasak sermoi izaera duela, non publikoari helarazi nahi zaion mezu nagusia bizitza profitatzearen beharra den (*Carpe Diem*). Guztiarekin, irakurleari ohartarazi behar zaio antzeplanak osotasun organikoa duela eta, hortaz, bereizketa hau artifiziala dela, azterketa sistematikoa egiteko beharraz bakarrik justifikatua.

Estruktura adierazteko lehenengoz taldeak berak prestatu-rik eszena-eszenako energia dramatikokoaren partitura grafikoa erakusten da, eta ondoren deskribapenaren taula. Taulak hiru zutabe ditu: hurrenez hurren, eszena zenbakiak, barneko planoak (erritua) eta kanpokoak (publikoarekiko

komunikazioa). Barneko planoaren zutabeen testu dramatikoan aipatzen diren erritu-unitateak agertzen dira (beltzez) eta errituari dagozkion ekin-tza nagusiak azaldu. Bigarren planoaren zutabeen, argiztapena eta musikaren deskribapen orokorraz gain, pertsonaien esaldi gako zenbait agertzen dira erritu-unitate bakoitzari dagokion sermoiaren partea –mezua– adierazteko. Parentesi artean testu dramatikoaren orrialdea eta hitz egiten duen pertsonaiaren erreferentziak agertzen dira: Yuri Sam (Y); Kurma (Kr); eta Kumalen (Kl).

Eszena	Barneko planoa	Kanpoko planoa
0	<p>Kurma eta Kumalen, xamanaren laguntzaileak, ikusgai egiten dira.</p> <p>Sarrerako purifikazioa</p> <p>Bi espirituak dantza zoroan, mugimendu espasmodiko eta oihuekin, espazioa purifikatu egiten dute Yuri Sam aldare nagusiaren atzetik altxatzen den bitartean.</p>	<p>Iluntasuna. Espazioan aurreko zuzia baino ez da ikusten. Musika geldoa eta malenkoniatsua.</p> <p>Sehaska kanta «Off» ahotsez:</p> <p>(13) «<i>Ixo!, ixo! saguzarrak lotan daude,/ amets erotikoak franko dituzte saguzarrek eta/ixo! arren, lotan daudela. /Zeintzuk dira haien begiak, /begi xume itsuak badituzte, /begiak. /Zein da haien norabidea /noraeza ez bada, /noraeza. /Zein da haien iparra /hegoak ez badira, /hegoak. /Zein da haien metafisika, /metafisikarik badute,/ez badute. /Ixo! Saguzarrak lotan daude.</i>»</p> <p>Musika bizi-bizia. Espazioa argitzen da.</p>
1	<p>Espirituek kontaktuaren sinbologia diren makilak totemetik hartu eta beraien eta ahotsarekin Yurik botatzen duen otoitzaren oihartzuna egiten dute.</p>	<p>Lehendabiziko otoitza:</p> <p>(14) A otoitza</p>
2	<p>Yuri Sam aldare nagusira igo. Espirituak esaldi laburrak bota makila kolpeak tartekatuz. Yuri Samek bizkarra ematen dio publikoari, eta gero berriz aurpegiz jarri.</p> <p>Isiltzeko agintzen die makila kolpe batez.</p>	<p>Espirituek publikoari aurkezten diote Yuri Sam:</p> <p>(Kr, 14) «<i>Yuri Sam, lehen, panteista amorratua zen, edonon sumatzen zuen jainko adiskidetsu baten aztarna.</i>» (Kl, 15) «<i>Gero, tamalez, izpiritua ezkatatu eta buruarekin pentsatzen hasi zuenean, mundua profano bilakatu zitzaion eta barraskiloa barraskilo.</i>»</p>

Eszena	Barneko planoak	Kanpoko planoak
3	Otoitza izpirituen begirunerako Espirituek kontaktuaren sinbolo diren makilak txertatzen dituzte aurreko aldareetan, bina bakoitzean.	(16) B otoitza
		Heriotzaren gaztigua: (Kl, 16) «Yuri Sam, 2000. urteko neguan hil zen.» Bizitza eta sexua galdu izanaren intziria.
	Oroimenaren letania Evohé-ri hitz egiten dio Yuri Samek; aldare nagusitik jaitsi, makulua espiritu bati eman. Honek eutsi tarte batez eta gero aldare nagusiaren gibelean tente txertatu.	

Eszena	Barneko planoak	Kanpoko planoak
4		Musika bizi laburra
	Zintaren borroka: Espirituek Yuri Sami bi zinta jartzen dizkiote esku-muturretan. Zintekin dantza-borroka egiten dute hirurek, espirituek Yuri Samen mugimenduei eutsiz.	Henk pertsonaiak hitz egiten du: (Y, 17) « <i>Henk ezagutu dut pamasoan. Pamasoan Henk, Henk ezagutu dut.</i> »
	Zintak askatu. Espirituak Yuri Samen gonaren azpian sartzen dira eta imintzio sexualak egin.	(Y, 18) « <i>Norena da errua?</i> » 1. apelazioa publikoari: (Y, 19) « <i>Eta zuek, ba al dakizue galdera horri erantzuna ematen? [...] Zuek ez, zuek lasai, goza ezazue gozatzeko daukazuen aukera paregabea.</i> »
	Espirituak zintak totemetan utzi eta borrokaren makilak hartu erritmo bizia baina baxua eginez Yuri Samen solasari.	(Y, 20) « <i>Wendel ezagutu bazenute zuok gizaki bizidunok</i> »
	Aingeruen ospakizuna Espirituak makilez erritmoa egin. Dantza. Bat-batean dantza bukatu; espirituek borrokaren makilak ezkerreko aldean uzten dituzte.	Musika bizia.

Eszena	Barneko planoak	Kanpoko planoak
5	<p>Xamanaren aurkezpena, jainkoen lekuko</p> <p>Espirituek, ordenaren sinbolo diren makilak hartu eta aldare nagusira igotuta, Yuri Sam aurkezten dute eta makila bana ematen diote.</p> <p>Ondoren, Yuri Samek 2. dantza hasten du</p> <p>Isiltzeko agindu.</p>	<p>(K1, 21) «Yuri Sam [...] (Kr) kosmosaren zazpi espaloiak igotzeko eta jaisteko ahalmena dauka [...] hegaldi magikoen azkenengo xamana.»</p> <p>Musika bizia.</p> <p>(Y, 21) «Ayahuaskaren alaba naiz, Daturaren arreba, peyotearen lagunmina.»</p>
	<p>Errua</p> <p>Bat-batean Yuri Sam lurrera belauniko erortzen da, etsitua bezala.</p> <p>Espirituek eraso saiakerak egiten dizkiote Yuri Sami, bere makiletan kolpatuz.</p>	<p>(Y, 22) «Ez dut aitortu behar [...] nire aldare kutuna aspaldi profanatu nuela [...] zuek errugabeak zarete, nik aurkitu eta galdu nituen mapa, fede, aldare eta Atlantida guztiak. Mea culpa.»</p>
	<p>Erruaren itzulera eternala</p> <p>Ordenaren makilak kendu eta itzuli egiten dizkiote hiru aldiz. Gero, espiritu bakoitzak aurreko aldare banatan uzten ditu makilak.</p>	<p>(Y, 23) «Ez dugu inoiz larrua joko amets erotikoetan ez bada.»</p>

Eszena	Barneko planoak	Kanpoko planoak
6	<p>Jakinminaren bekatua</p> <p>Espirituak totemen atzean ezkututzen dira.</p> <p>Espiritu batek makila nagusia hartu eta Yuri Sami eman.</p> <p>Espirituak lurrean jartzen dira, Yuri-ren aldamenean.</p>	<p>Musika geldo eta arranguratsua.</p> <p>(Y, 24) «Zer dago mugaz bestalde? [...] Zuek biziduntxoak, jakinminaren gatibu beti [...] heriotzaren ostean dagoenari begiratzeko prest.»</p> <p>(Y, 25) «Eta zuek fedebako gixajoak, indar telurikoen sema-alaba prodigoak, zorioneko bizidunak, zuek zuen arbasoen ahotsa ahaztu egin duzue, eta Mariren orrazia harkaitz artean galdu. Ah! Latza da fededumen bidea.»</p> <p>(Y, 25) «Baina nik, Yuri Samek, nire borondatearen kontra otoi egiten dut otoi egiten ez duzuen bizidun guztien partez.»</p> <p>C otoitza</p>

Eszena	Barneko planoak	Kanpoko planoak
7		<p><i>Hibris-aren aitormena:</i></p> <p>(Y, 26) «Ai Ebohé, laztana, belarrira esango dizut [...] ez zela giza axolagabetasun ergela izan, ezta kilkerak brome-tan hartzea ere, baizik eta jainko guztiak akatzea. [...] Hori izan zen zure zerua-rekiko zaletasun hura zapuzteko arrazoi bakarra.»</p> <p>(Kr, 26) «Jainkoa izaten saiatu zinen.»</p> <p>Desioaren aitortpena: (Y, 26) «heriotz honetan gauza bakarra nahi dudala [...] izandakoa izan.»</p>
	<p>Sakrifizioaren odola</p> <p>Aldarean kopa bat dago hautsez beterik.</p> <p>Espirituek Yuri Samen bihotzetik bi zinta gorri ateratzen dituzte eta aldarearen alboetan jarri.</p> <p>Yuri Samek kopa hartu eta, bat-batean eskukada bat hauts botatzen du lurrera.</p>	<p>Ilunantz gorrixka, musika arranguratsua; gero, hasierako argia.</p> <p>Itakaren metafora: (Y, 27) «<i>Jakin ezazue bidearen luzeera alde aurretik erabakita dagoela, [...] bi puntuen arteko bidea dela Itaka bakarra.</i>»</p>

Eszena	Barneko planoak	Kanpoko planoak
8	<p>Yuri Samek hauts gehiago hartu eta ibiltzen hasten da hautsak eskuetatik ihes egiten diolarik.</p> <p>Espiritu batek aldareko kopa hartu eta zuziaren ondoan jarri, zapi zuri baten gainean.</p> <p>Yuri Samek aldare gaina hankarekin indarrez zapaldu.</p>	<p>«Carpe diem»</p> <p>(Y, 27) «Ez izan presarik/Zure bidearen helmuga/Zu zeu zara»</p> <p>(Kl, 29) «Zin egin [...] (Y) erritmo geldo-geldoan ahoskatuko duzuela bizitza.»</p>
	<p>Agindutako lur galdua</p> <p>Kurmak kontzertina bat hartu eta lurrraren doinua jotzen du. Yuri Sam aldarearen gainean dago. Kumalenek zuzi bat hartzen du totem batetik.</p> <p>Zuzia amatatzean kea barreiatzen da espazioan.</p> <p>Yuri Samek bi ezpata txiki dauzka eskuetan.</p> <p>Concertina zuziaren beste aldean jarri eta kaparekin estali.</p> <p>Espirituek kapa beltzak ateratzen dituzte totemetatik.</p>	<p>(Kr, 30) «Lurran bizirik geundeneko garai ahaztezin hura [...] Gure eskuak lur hura harraipatzeko gai ziren.»</p> <p>(Kl, 31) «Orain ordea, kea da gure eskuak harraipatu dezaketen gauza bakarra.»</p> <p>(Kr, 31) «Berandu zabiltzate.»</p> <p>Iluna. Isiltasuna.</p> <p>Argia itzultzen da, baina aldareak nabarmenduz bakarrik.</p>

Eszena	Barneko planoa	Kanpoko planoa
9	<p>Guda dantza</p> <p>Espirituek espiritualtasunaren makilak hartu.</p> <p>Aldarearen gainean dago Yuri Sam.</p> <p>Yuri Sam aldaretik jaitsi eta espirituak igo.</p> <p>Yuri Samek guda dantza egiten du ezpatekin eta bat-batean espirituak aldaretik berriz jaitsi eta Yuri Sami ezpatak kendu.</p>	<p>Musika bizia, danborrak.</p> <p>Argia aldatzen da, berde kutsua, ezkerretik.</p> <p>(Y, 33) «<i>Munduko indigenak gara eta ez gaituzue akabatuko!</i>»</p>
	<p>Porrota</p> <p>Kurmak kutxa txiki bat hartzen du aldaretik eta horren gainean jarri. Ezpatak batu eta espiritualtasunaren makilak aurreko aldareetan uzten dituzte espirituek, bina bakoitzean. Kuralen kutxatik hautsa «lau haizetara» botatzen hasten da. Espirituek kapa beltzak kendu eta aurreko aldareen tartean uzten dituzte kopa eta kutxa txikia horiekin estaliz.</p> <p>Yuri Samek makulua hartu.</p>	<p>Parnaso psikiatrikoa dela argitu:</p> <p>(Kl, 34) «<i>Baina azkenean... preso hartu eta Parnaso izeneko psikiatrikoan sartu dute Evohé.</i>»</p> <p>Musika arranguratsua.</p>

Eszena	Barneko planoa	Kanpoko planoa
10	<p>Maitasun mezua pekatarietzat</p> <p>Hizketa bizia. Espirituek petaloak barreiatu.</p>	<p>Perkusio bizia entzuten da.</p> <p>(Y, 36) <i>«Pertzepzioaren ateak zabaltzeko bedar, hauts eta perretxiko magikoak hartzen dituztenei. [...] Eta munduan pekatari izateko dauden aukera zenbaezinak praktikatzen dituztenei, [...] Amodiozko mezu bat bidali nahi nieke: Izan gizaki eta ez jainko.»</i></p> <p>Isilunea</p>
	<p>Azken aurreko otoitza</p> <p>Kurmak Yuri Sami aldare gainera laguntzen dio eta makulua eman.</p> <p>Espirituek espiritualtasunaren sinbolo diren makila bana ematen diote Yuri Sami eta beste bina beraietzat hartu.</p>	<p>Musika arranguratsu eta bizia.</p> <p>(Y, 37) <i>«Erregu bat bizitzaren meandroen alde, azkenaurreko oparia mugaz bestaldeko biztanleei.»</i></p> <p>D otoitza</p>

Eszena	Barneko planoa	Kanpoko planoa
11	<p>Galdutakoaren aienea</p> <p>Guztiek erritmoa markatzen dute makilekin.</p> <p>Espirituek bat-batean Yuri Sami kentzen dizkiote espiritualtasunaren makilak eta guztiak aurreko aldareetan utzi: aldareak osaturik daude.</p>	<p>Musika bizia (perkusioa).</p> <p>Mundu magiko zaharreko biztanleak non dauden galdetzen dute behin eta berriz (Henk, Wendel, Kallfumallen, Anchimallen...)</p>
	<p>Azken sakrifizioa</p> <p>Espirituek aldare nagusia etzaten dute sakrifizioa prestatzeko.</p> <p>Yuri Sam aldare etzanak osatzen duen hilkutxan jarri. Espirituek jantziak atondu, makulua aldarean kokatu eta ezpatak hartu.</p> <p>Espirituek makilak bihotzean sarturik Yuri Sam sakrifikatzen dute.</p> <p>Espirituek otoitz egiten dute kantuka Yuri Sami hil-atorra egin bitartean; txanoa kentzen diote.</p>	<p>(Y, 40) «<i>Esaiozue bihotza hautsi zaidalako hil naizela. [...] Aio Evohé. Aio bizidunak [...] gozatu bizitzaren meandro zoragarri guztiak. Gozatu.</i>»</p> <p>Iluntasuna.</p>
	<p>Agonia geldoa. Azkeneko otoitzak, aintzak eta agurrak</p> <p>Espirituak hilkutxaren atzeko parteko alde banatara igo. Kantatzen hasten dira eta makuluarekin jolasten; tarteka Yuri Sam kolpatzen dute.</p> <p>Kolpatzeari utzi eta aurreko aldareak zutik jartzen dituzte espirituak. Gai-neko muturrean ezpata bana sartuz Yuri Sam erabat akabatzen dute.</p> <p>Yuri Samen heriotza. Consummatum est</p>	<p>(Y, 41) «<i>Agurtzen ditut bizidumen pribilegioak.</i>»</p>

Eszena	Barneko planoak	Kanpoko planoak
0	<p>Epilogoak.</p> <p>Yuri Samen gorputza altxatzen da eta kontrargian fantasma-irudia erakutsi; beste alderako muga zeharkatzen ari dela dirudi.</p> <p>Errituala bukatu da</p> <p>Errituala bukatu dela adierazteko neskek laguntzen diote arropa erazten zeremonialki.</p> <p>Maskarak kendu eta publikoen txaloetara joan.</p>	<p>(Yuri Samen off ahotsa, 42) «<i>Saguzarrak esnatu dira jadanik.</i></p> <p><i>Aurpegiko bi begiak itxita hegaz gorputzeko beste begi guztiak erabiliz.</i></p> <p><i>Begi da begi ez zena.</i></p> <p><i>Amets erotikoak izan eta gero, erotismoz beteko dute bizitza.</i></p> <p><i>Animalia metafisikoak oso eta metafisikarik gabe bizi direnak.</i></p> <p><i>Haiek ere amasa hartzen dute eta, noiz-bait,</i></p> <p><i>amasa hartzeari uzten diote.</i></p> <p><i>Baina begirik gabe,</i></p> <p><i>begi zena begi ez dela,</i></p> <p><i>hegaz egiten dute.</i></p> <p><i>Bitxia da saguzarren nahigabeko jakinduria.»</i></p>

2.8. Azalpena eta interpretazioa

Estrukturaren deskribapena baliatuz, bertatik kanpo geratu diren zenbait aspektu interesgarri seinalatuko ditugu eta, aldi berean, Ander Lipusen filosofiarekin erabat koherentea den obraren interpretazio bat egingo dugu, testuarentzako erreferentzia garrantzitsuenak aipatuz.

0. eszena. **Saguzarren olerkia (13)**

Antzezlanaren hasieran Mikel Laboaren ahots grabatuaz entzuten den olerkia aparatu sinbolikoaren giltza da. Saguzarrak Mendebaldeko biztanle xeheen metafora bezala uler daitezke: espiritualtasuna zein lurrarekiko antzinako harremana galduta, Mendebaldeko gizakia loaldi luze batean balego bezala dago. Gorputzeko plazerak ahaztu zituenetik, espiritualtasuna arrazoi sutsu baten alde galdu zuenetik, espektakuluaren gizartean bizi denetik, lo

egotearen parekoa den ilusio batean erori eta noraezean mugitzen da. Beraz, saguzarren aipamenean antzezpenean parte hartzen duten pertsoneri egindako erreferentzia bat ikusi behar dugu: aktoreak nahiz ikusleak, guztiak dira saguzar eta lokartuta daude. Zentzu horretan, isiltzeko aginduak *-ixo!-*, antzezlanean gehien errepikatzen den hitzak, ustez saguzarrak ez esnarazteko, zentzu ironikoa du; ikusiko dugunez errituaren helburua, hain zuzen, saguzarrak bere ilusio horretatik esnaraztea baita.

1. eszena. *Lehendabiziko otoitza (14)*

A, B, C eta D letraz adierazitako otoitzak maputxeek erabiltzen dituztenak dira. Hizkuntza zahar bateko otoitz sakratuekin errituari antzinakotasuna eta benetakotasuna ematea lortzen da.

2. eszena. *Espirituek publikoari aurkezten diote Yuri Sam (14-15)*

Yuri Sami gertatutakoa Mendebaldeko gizakien patuaren metafora litzateke. Puntu horretan adierazten da nola garai batean gizakiak pentsamendu erlijioso-animista zuen, espiritueltasuna inguruko edozein lekutan topatzen zuelarik. Baina momentu batean mundua «profano» bilakatu zitzaion eta orduan naturari magiarik gabe begiratzen hasi zen.

3. eszena. «*Yuri Sam, 2000. urteko neguan hil zen.*» (KL, 16)

Gaztigu horrekin publikoari jakinarazten zaio Yuri Sam hilda dagoela eta, beraz, orain bere berpiztearen lekuko direla ikusleak.

4. eszena. «*Norena da errua?*» (Y, 18)

Henk-ek egindako galderak balio erretorikoa du: nor izan du munduarekiko kontaktua galtzeko errua? Noiz galdu zuen Mendebaldeak espiritualtasuna?

– Aingeruen ospakizuna (20):

Dantza horretan ikus daiteke Noh teatroaren eragina.

5. eszena. *Xamanaren aurkezpena, jainkoen lekuko* (21)

Eszena honetan Yuri Samek egiten duen dantzan Arratiako jota tradizionalaren pausuak antzematen dira.

– «*Ez dugu inoiz larrua joko amets erotikoetan ez bada.*» (Y, 23)

Amets erotikoek bizitzaren alde dionisiakoari egiten diote erreferentzia. Mendebaldeko gizarteak Apolo/Dionisio oreka galdu du lehenengoaren alde (Nietzsche 2000). Adimena <> gorputza funtsezko bereizketa zela-eta gorputzari dagozkion gozamenak bekatuaren eremura igaro zirenetik, bizitzaren alde arrazionalen baino ez omen da bizi egungo gizakia, eta plazer horiekin amets egin baino ezin du egin. Amets erotikoak behinola izanda eta ondoren galdutakoaren arrastoa lirateke. Zentzu horretan, Yuri Samen heriotza Mendebaldeko gizartearen heriotza ere bada: hiltzeak ez dio xamanari pentsatzeko gaitasuna kendu baizik eta sexua izatekoa; hau da, Yuri Samen heriotzak gizartearen alde dionisiakoa, gorputzaren heriotza islatzen du.

6. eszena. *Jakin-minaren gatibu* (24)

Jakin-minaren gatibutasunarekin garapen zientifikoaren demasak salatu nahi dira. Mundua arrazoimenaren bidez kontrolpean izateko grina, dena jakiteko desioa. Gehiegizko jakin-min hori da Mendebaldeko gizakia mundutik bereizi egin duena: naturaren gertakariei buruz azalpen arrazionala emanda, naturari zegokion magiaren nozioa galtzen da. Ildo horretan, espiritualtasuna galdu izana Mariren orrazi magikoa –euskal mitologiaren jainko nagusia eta naturaren pertsonifikazioa– galtzearen metaforak islatzen du.

– «*Baina nik, Yuri Samek, nire borondatearen kontra otoi egiten dut otoi egiten ez duzuen bizidun guztien partez.* » (Y, 25)

Yuri Samek, Jesu Kristok bezala, egiten ez dutenengatik egiten du otoitz.

7. eszena. *Hibris-aren aitormena*

Tragedia grekoetan bezala, heroia galbidera daramana *hibris*-a da; hots, urguilua, berekoikeria, zegokiona baino gehiago nahi izatea. Kasu honetan, Mendebalde da heroia, eta bere akatsa, gehiegi jakin nahi izatea izan da; hots, jainkoaren orojakintza eta natura erabat kontrolatzeko boterea bilatu izana.

– «*Jakin ezazue bidearen luzeera aldez aurretik erabakita dagoela, [...] bi puntuen arteko bidea dela Itaka bakarra.*» (Y, 27)

Kavafis-en olerkiaren erreferentzia, *Itaka*, obra osoaren mezua den Carpe Diem-ekin bat dator. Publikoari aholkua ematen zaio bide bat den bizitzaz gozatzeko, helmugara iristeko presarik ez izateko, muga heriotza bera baita.

8. eszena. *Agindutako lur galdua (30)*

Zenbait erlijiotan –katolikoan barne– agertzen den paradisu galduaren mitoa. Kasu honetan agindutako lur hori gizakia naturarekin bat eginda bizi zen garai mitikoarekin lotu behar dugu. Zehatzago, euskal paganismo zaharreko garaia, nahiz eta paganismo zahar hori unibertsaltzat hartzen den.

– «*Gure eskuak lur hura harrapatzeko gai ziren.*» (KR, 30) «*Orain ordea, kea da gure eskuek harrapatu dezaketen gauza bakarra.*» (KL, 31)

Esaldi hauekin iradoki nahi da behinola gizakiak gozatzen zuen bizitza soil eta konkretua, lurra hartzeko ahalmenaren bidez adierazia. Kea harrapatzeko gaitasunaz adierazten da Mendebaldeko eguneroko bizimoduan pentsamenduak zein ideia abstraktuek duten nagusitasuna. Ikuspegi horretan ekialdeko filosofia eta erlijioen kutsua antzeman daiteke.

– «*Akordatzen naiz eguzkiaren garai harekin, berak adar sendoak argizatzen zituen, eta baita adaska berriak ere, berak bazekien nola kolore eman objektu bakoitzari...*» (KR, 30)

Kurmaren berbaldi honetan Hölderlin poeta erromantikoaren eragina antzematen da; bai Lipus bai Gerediagarentzat idazle kuttunetakoa dena.

Pasarteak, naturaren edertasunari loturiko gaztetako oroimenen deskribapena izanda, Hölderlin-en *Hyperion*⁵ obra famatua gogorarazten du.

9. eszena. «*Munduko indigenak gara eta ez gaituzue akabatuko!*» (Y, 33)

Munduko indigenak izatearen aipamena lurrari atxikia dagoen giza-komunitatearen ideiarekin lotu behar dugu. Indigena horiek herri zehatz batekin lotu baino –euskaldunak edo maputxeak–, badirudi aipamenak bizi-tzeko modu bati egiten diola erreferentzia: alegia gizakiak lurrarekiko atxikipen geografikoa –zonalde jakin batean antzinatik bizi izateagatik–, eta espirituala –inguru naturalarekin lotura erlijioso edo mitikoa izatea– daukanean.

– *Porrota* (34):

Obraren hasieran Yuri Samek kontatzen zuen nola ezagutu zituen Henk, Wendel, Marcus eta besteak Parnasoan. Baina orain Yuri Samek aitortzen digu Parnasoa ez dela olerkarien zerua, baizik eta psikiatriko baten izena. Hemen azalarazten da Ander Lipus eta Antzerkiolaren estetikan hain bereizgarri den etsipenaren presentzia.

Orobat esan beharra dago erotasunaren itzala ere garrantzitsua dela obra guztian; gaixotasun mentala munduari buruzko ikuspegi arrazionalegiarekin lotuta baitago. Eskuarekin lurrik ez eta bakarrik kea harrapatu ahal izatea errealitatea ulertzeko modu oker batez mintzo zaigu. Gehiegi pentsatzea Mendebaldeak pairatzen duen tara bat bezala ikusia da obran; besteak beste, bizitza espirituala eta gorputzaren plazarekin bateraezintzat jotzen delako.

10. eszena. *Amodiozko mezua pekatarientzat* (36-37)

Dotrina katolikoak bekatua saihestearen deia egiten duen bitartean, Yuri Samen espiritualtasuna bekatuaren aldarrian oinarritzen da. Jakinaenez, filosofia katoliko-platonikoa gorputz eta arimaren bereizketa dikotomikoan

⁵ Hölderlin, Friedrich. 2001. *Hyperion*. Gil Bera, Eduardo (Itzul.). Donostia: Erein.

datza –zentzumenak eta pentsamendua Platonen hizkeran–, non gorputzari dagozkion plazerak –bekatuak hain zuzen– moralki baztertzeak diren, eta arimarenak goratzekoak. Yuri Samen aldarri bitalista dikotomia hori deuseztatzen letorke, bekatuaz gozatzeko gaitasuna dutenak omenduz.

Horrekin batera, bekatuaren aldarri hedonista horretan, Nietzsche filosofoaren azterna ere nabaria da zeinak kristautasunaren puritanismo eta moztasuna gogor kritikatu baitzituen. Gerediagarengan ez ezik, filosofo alemaniarrek eragina utzi du Lipusengan *Honela mintzatu zen Zaratrusta*⁶ bezalako obren bidez. Nietzsche-ren filosofiaren eragina azalarazten da beste leku batzuetan; esaterako, «erruaren itzulera eternala» aipatzen denean, Nietzsche-ren «itzulera eternala» iradokiz.

– «Pertzepzioaren ateak zabaltzeko bedar, hauts eta perretxiko magikoak hartzen dituztenei » (Y, 36)

Esaldi horretan William Blake-ren bertso famatuari egiten zaio erreferentzia: «If the doors of perception were cleansed everything would appear to man as it is, infinite.», bere *The marriage of the heaven and hell* (1790-93) obratik hartua. Bertso hori Aldous Huxley-ek meskalinaren eraginei buruzko bere entseguari izena emateko baliatu zuelarik –*The doors of perception* (1954)–, drogen erabilera eta espiritualtasuna aldarrikatzen zuten *Beat* belaunaldikoentzat funtsezko obra bilakatu zen.

– «Erregu bat bizitzaren meandroen alde.» (Y, 37)

«Bizitzaren meandroak» antzezlanaren beste metafora gako bat da: alegia bihurtuak eginez jomugara iristea atzeratzen duen bizimodua islatu nahi du; hots, bizitzaren esperientzietan entretenitzen dena, bizitza patxadaz hartzen duena.

11. eszena. *Galdutakoaren aienea. Ubi sunt?* (38)

Pasarte honetan galdutako munduaren kexa gauzatzen da, oraingo honetan mundu horren biztanle magikoak gogoratuz: Henk, Marcus, Nayem,

⁶ 2007an *Hala mintzatu zen Zapatrusta* izeneko ikuskizuna abiatu zuen Lipusek.

Wendel, Kallfumallen, Anchimallen, Inguma, Mari... Zerrendan mapu-
txeen jainkoak eta euskal mitologiaren pertsonaiak nahasten dira; azken
finean, antzeulanaren atzean bada behinolako espiritualtasun pagano eta
animista galdu izanaren aienea, jatorrizko herriak edota «munduko indige-
nek» zuten espiritualtasun mota alegia.

– *Azken sakrifizioa*. (39)

Berriz ere Jesu Kristoren antzera, gizakion akatsengatik sakrifikatuko
dute Yuri Sam; baina bere kasuan bekatuak ez daude gorputzaren plazerei
lotuta, baizik eta «jainko» izan nahi izatearekin: arestian azaldu arrazoike-
ria, alegia.

0. eszena. «*Saguzarrak esnatu dira jadanik.*» (Yuri Sam –Lipus–
«off» ahotsez, 42)

Saguzarren esnatzea errituaren eragin katartikoa burutu den iragarpena
da, antzeulanaren helburuetako bat publikoari begiak irekiaraztea baita.
Yuri Samek eskaintzen duen esperientzia hunkigarriak publikoa bizitza
aprobetxatzeko urgentziaz kontzientziatzeko asmoa du; bizitzaren alde dio-
nisiakoa ametsetan bizi beharrean, benetan bizitzeaz. Yuri Samen sakrifi-
zioak ikusleen liberazioa dakar; hain zuzen ere, horixe da errituaren helbu-
ru nagusia, antzeulanaren jite estetikoaren azpian dagoena, publikoa modu
metaforikoan iratzartzea.

3. Ondorio gisa

Yuri Sam: Otoitza Ander Lipusen antzerkigintzaren adibiderik adierazga-
rriena dugu arrazoi askorengatik. Hasteko, bitalismo beltzaren estetika ezin
baino hobeto gauzatua dago Yuri Samen pertsonaian eta bere inguruko gi-
roan: itzalen artetik, hilen mundutik, agertzen den xamana, galdutakoaz
intzirika baina aldi berean bizitzaren edertasuna aldarrikatuz. Horrez gain,
interpretazioaren harira ikusi dugunez, Ander Lipus zein AI-ren ideologia-

ren muina islaturik dago obran: espiritualtasunaren galtzea, gizartearen alienazioa edota arrazoiari egindako kritika.

Era berean, obra garrantzitsua da *erritual*, *kultura* eta *ikuskizunaren* arteko koherentzia argitan uzten duelako. Azken finean, *Yuri Sam: Otoitza ikuskizunaren* testuinguruan *errituala* ezartzeko saioa da, *ikuskizunak* galdu dituen funtzioak berreskuratzeko asmoz. Publikoari bizitza hobeto esperimentatzeko premia helarazi nahi dion unetik, esan daiteke obra erritu batzuek duten funtziora hurbiltzen dela; gizartearen onura –edo behintzat antzezpenera joaten direnena– lortzea baitago egitasmoaren oinarrian, esperientzia estetikoarekin batera uztarturik.

Gainera, antzezlan gakoa da tradizio unibertsalaren ideian oinarritzen delako aurrez egindako ikerketa artistiko guztia. Ez alferrik, antzezten den erritua munduko kultura guztien abstrakzio poetikoa izango litzateke, eta horren arduraduna den xamana edo sorgina munduko edozein herritako –dela iraganean dela orainaldian– gida espiritualaren irudikatzea. Montero kritikariak dioen bezala: «Yuri Sam abarca todas las culturas y lo que nos quiere enseñar es lo que hemos perdido a través de los siglos» (Montero 2006, 139).

Obraren funtsean tradizio guztiek jatorri erkide bat dutelako ideia dago: alegia tokian-tokiko desberdintasun kulturalen muinean printzipio unibertsalak aurki daitezkeelako ustea. Hau da, antzerti-antropologiaren filosofia:

Different performers, at different places and times and in spite of the stylistic forms specific to their traditions, have shared common principles. The first task of theatre anthropology is to trace these recurrent principles nothing more than particularly good «bits of advice». (Barba & Savarese 1991, 8)

Kontua da Ander Lipusek espektro kultural osoan aplikatzen duela ideia hori: «munduko erritua guztien printzipioak ia berdinak dir[ela]» (Lipus 2011a) uste baitu berak. Eta nahiz eta unibertsaltasunaren ideiaz interpretazio asimilatzaileak egin daitezkeen (Luku 2009, 57–59), Lipusena irakurketa postkolonialtzat hartu behar dugu: antzerti eta dantza tradizio guztiak printzipio berberetan oinarritzen direla onartzean, tradizio guztiei berezko balioa ematen ari zaie, gune kultural hegemonikoetan oihartzunik izan ala ez.

Patrice Pavis-en sailkapena baliatuz, *Yuri Sam: Otoitza* antzezlan «interkulturala» dugu: zeren antzezlanak «crea formas híbridas a partir de la mezcla más o menos consciente y voluntaria de tradiciones de interpretación localizables en áreas culturales distintas.» (Pavis 1994, 136) Saio interkultural hori globalizazioa dela-eta kultura hegemonikoek kultura periferikoak irenstearen aurkako erresistentzia mekanismo bezala ere uler daiteke: hibridazioaren bidez periferiako ondare kulturalen arteko elkartasuna eta parekotasuna aldarrikatzen da eta, elkartasunezko harreman horri esker, norberaren ondare kulturala aberasteko parada dago asimilazio kulturean erori gabe; kulturen arteko harremana ez delako hegemoniko-menpeko era-koa baizik eta periferiko-periferiko.

Yuri Sam: Otoitza giza-kultura guztien erroan dagoen antzezenaren bilaketa estetiko bezala uler daiteke, zeinean antzertiak (antzezen estetiko) eta errituak (antzezen errituala) bat egiten duten. Yuri Samek erakusten digu ikerketa artistikoaren helburua antzerti sakratu eta komunaren formak berreskuratzea izan dela. Artearen oinarrian garai desberdinetako artisen arteko elkarrizketa bat dagoela gogoratu, obra honetan Lipusen asmoetako bat bere arbasoekiko elkarrizketa artistikoa berreskuratzea izan da; hots, tradizioa berreskuratzea.

Hortaz, *Yuri Sam: Otoitza* Ander Lipusek bere jatorriarekiko lotura berrezartzeko saio bezala ere uler daiteke. Azken finean, Yuri Sam pertsonaia, neurri handi batean, Lipusek bere jatorri mitikoaren ispiluan ikusten duen irudia da: Yuri Sam, sorgina, aktore eta bufoia aldi berean, bere arbaso eta bere aitzindaria da nolabait, zeinarekin lotura partzialki galdurik duen eta berreskuratzeko asmoa daukan. Zentzu horretan, beraz, antzezlanaren baitan iragan mitiko erkidearen *gaurkotze* eta *gauzatzearen* helburua ere bada-
go, Schechner-en arabera erritua zein antzertiaren funtsean dagoena (Schechner 1988, 44). *Yuri Sam: Otoitza*-n gaurkotu eta gauzatu nahi den iragan mitikoan ondare espiritual, kulturala eta artistikoa gauza bat eta bakarra dira.

Horrekin batera, iragan mitikoa berreskuratzeko asmoz / beste herrialde batzuetatik zantzu kulturalak bereganatu izanak erakusten digu Lipusen eta Oteizaren arteko desberdintasunaren gakoa. Jakina denez, Oteizak euskal

estiloa edo arima aurkitzeko egin zuen hausnarketa filosofiko sakonean, *Quosque Tandem*-en azaldua, harrespilaren forma euskal arima ondoen azaltzen duen metafora dela esatera iritsi zen, euskaldunen benetako estetika-ren isla harrespilaren erdigunean dagoen hustasunean topatu zuelarik (Oteiza 1993, 25–26). Oteizaren ustez euskal arima errealitate esentzial bat zen, gainerako arima guztiengandik desberdina; Lipusen arabera berriz, herri guztiek arima bat eta bakarra dute, nahiz eta gero bide kultural desberdinak hartu dituzten. Horregatik du zilegi beste tradizio batzuetatik teatro formak, zantzu erritualak edo dantzak bereganatzea berean antzemandako hutsuneak bete ahal izateko, arbasoekiko harreman kulturala berreskuratuz –betiere iturri-kulturak hegemonikoak ez badira–.

Nire ustez, kontzienteki ala ez, Lipusen saiakeran esentzialismoak ezerez kulturalera daramalako susmoa dago, eta Oteizaren metafora euskal arima adierazteko harrespilaren hustasuna bazen, esan dezakegu Lipusek beste kulturek eskaintzen dizkioten maileguak baliatu dituela hain zuzen ere hustasun esentzialista hori betetzeko. Hartara, Lipusen irizpide artistikoa esentzialismoak inplikatzeko duen isolamendu kulturala gainditzera dator; mesizajearen, trukearen, maileguaren eta bereganatzearen mehatxua barik, tradizioa indartzeko aukera ezin hobea ikusirik. Oteizaren garaian bazirudien erlazio kulturalak hegemoniko-menpeko erakoak besterik ezin zitezkeela izan; Lipusenean ordea, Globalizazioak parada eskaintzen du menpeko kulturen artean zubiak eraikitzeko, eta orduan asimilazioa zena aberastasun bihurtu ahal da.

Ez alferrik, Lipusen tradizionalismoak euskal kulturaren ohikoa izan den tradizionalismoarekin egiten du talka. Garai batean tradizioarekiko errespetua ondare kulturala berreskuratu eta aldaketa gutxienekin erreproduzitzean zetzan bitartean, Lipusen tradizioarekiko konpromisoa ondare kulturala hartu eta berinterpretatzean datza. Bere obra azpimarratzera dator tradizioa ez dela bakarrik «produktua» baizik eta «prozesua» ere bai (Redfield 1962, 392-395). Tradizioa sakratua da baina sakratu izateak ez du esan nahi ezin dela ukitu; kontrara, sakratua *delako* ukitzeko beharra dago: «Ohiturak ohitura direlako soilik mantentzeak fosilizazioa dakar, galtzea, heriotza alegia. Bilatzea/aurkitzea, ikerketa, aldaketa eta jolasak, ordea, ohiturak bizirik irautea dakar» (Lipus 2005a, 308).

Aipamenak

ANDÚ, Fernando, 2004, «El último chamán», *Heraldo*, (maiatzak 22).

ANTZERKIOLA IMAGINARIOA, 2007, *Yuri Sam: otoitza; Au revoir, triunfadoreak!:* garai berrietako komedia tristea. Bilbao : Artezblai.

ARTAUD, Antonin. 2001, [1. arg. 1938], *El teatro y su doble*. Barcelona : Edhasa.

BARBA, Eugenio. 1994, *La Canoa De Papel: Tratado De Antropología Teatral*. Buenos Aires : Catálogos.

———, & SAVARESE, Nicola, 1991, *A dictionary of theatre anthropology: the secret art of the performer*, Psychology Press.

BRAUN, Edward, 1986, [1. arg 1982], *El director y la escena*, Galerna.

CEJAS, Julio, 2004, «Festival Experimenta Argentina», *Artez* (urtarrilak 1).

GARCÍA BARRIENTOS, José Luis, 2003, *Cómo se comenta una obra de teatro: ensayo de método*. Madrid : Síntesis.

GIL, Carlos, 2002, «El teatro vasco profesional desde su creación hasta la fecha», *Eusko Ikaskuntza. XV Congreso de Estudios Vascos: Euskal zientzia eta kultura, eta sare telematikoak* 15: 765–771.

GROTOWSKI, Jerzy, 1983, [1. arg. 1968], *Hacia Un Teatro Pobre*. 11. arg. México : Siglo XXI.

KANTOR, Tadeusz, 2004, *El teatro de la muerte*. Buenos Aires : Ediciones de la Flor.

LIPUS, Ander, 2001, «Euskal antzertiaren aldare hutsa». *Argia* 1806, (maiatzak 6).

———, 2004, «Munduak biraka jarraitzen du». *Berría* (ekainak 29).

———, 2005a, «Bertsoartean irauten duen arnasa», *Euskal Herriko bertsozale elkarte*: 305–312.

———, 2005b. «Urrezko armiarma», *Nabarra* (maiatza).

———, 2011a. «Idatzizko galdetegia (2011/08/15)».

———, 2011b. «Aurrez-aurreko elkarrizketa (2011/11/09)» Grabaketa.

LUKU, Antton, 2009, *Euskal kultura?* Iruña : Pamiela.

MARIN, Rakel, 2011, *Teatro experimental en Euskadi*. argitaragabea.

MONTERO, Gloria, 2006, «El hechizante Yuri Sam», *Assaig de teatre: revista de l'Associació d'Investigació i Experimentació Teatral* 52-53: 139–140.

NIETZSCHE, Friedrich, 2000 [1. arg. 1872], *El origen de la tragedia*. Madril : Espasa-Calpe.

OTEIZA, Jorge, 1993, [1. arg. 1963], *Quousque tandem...!* Irunea : Pamiela.

PACHECO, Carlos, 2003, «Terminó el Festival Experimental». *La nación argentina* (abenduak 16).

PAVIS, Patrice, 1984, *Diccionario del teatro / Theatre Dictionary*. Paidós Iberica Ediciones.

———, 1994, *El teatro y su recepción. Semiología, cruce de culturas y posmodernismo*. La Habana : UNEAC.

PEREZ, Agus, 2003, «Zer dago mugaz bestalde?» *Egunero* (martxoak 14).

REDFIELD, Robert, 1962, «Civilizations as culture structures?», *Human nature and the study of society: the papers of Robert Redfield*, 392–395. University of Chicago Press.

SÁNCHEZ, José A, 2002, [1. arg 1994], *Dramaturgias de la imagen*. Cuenca: Univ de Castilla La Mancha.

SCHECHNER, Richard, 1988, *Performance theory*. New York : Routledge.

Aberastarzun guzien giltz bakotxa (Zuberoa XVIII. mendean)

Aberastarzun guzien giltz bakotxa (Zuberoa en el siglo XVIII)

Aberastarzun guzien giltz bakotxa (La Soule au XVIIIème siècle)

Aberastarzun guzien giltz bakhotxa (in 18th century Zuberoa)

PEILLEN, Txomin
Euskaltzain emeritua. Idazlea

Noiz jaso: 2013-02-22

Noiz onartua: 2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 801-821. Bilbo
ISSN 0210-1564

Liburu baten asmoa baizik ez zen aurkitu. Jose Angel Irigarairi zor diogu, aitaren liburutegian aurkitu baitzuen, behin Mitxelena aipatu zuen Jusef Egiategiren eskuidatzia. Frantsesetik etxeko ekonomiaz idatzitako liburu baten itzulpena izan behar zuen, hitzaurrea eta itzulpenari buruzko eztabaida bat baizik ez dira aurkitu. Lan jakingarria da, zeren erkatzen baititu Zuberoan, XVIII. mende hasierako eta mendearen azkeneko ohiturak. Ondoren, beste egile batzuek Egiategiren itzulpen hori berridatzi zuten: bata hemeretzigarren mendekoa, eta bestea, osoago, hogeigarrenekoa, orduko grafiarekin «Aberastarzun guzien giltz baktotcha».

Hitz-gakoak: Etxeko ekonomia, Itzulpena, Zuberoa, ohiturak, zorrak, auziak.

Sólo se encontró el voceto del libro. Y eso, se lo debemos a Jose Angel Irigarai, que halló en la librería paterna el manuscrito de Jusef Egiategi que una vez le cito Koldo Mitxelena. Es un texto relativo a la economía familiar traducido del francés, del que solo se han salvado el prólogo y una reflexión acerca de la traducción. Aún así es un trabajo de gran valor, debido a que describe las costumbres en Zuberoa a principios y finales del siglo XVIII. A posteriori otros autores copiaron la traducción de Egiategi: uno del siglo XIX; y otro más completo del siglo XX, con la grafía de aquella época «Aberastarzun guzien giltz baktotcha».

Palabras clave: economía familiar, traducción, Zuberoa, costumbres, deudas, litigios.

Seule une partie du livre a pu être sauvée. Nous devons ce sauvetage à Jose Angel Irigarai qui a trouvé dans la bibliothèque de son père ce manuscrit de Jusef Egiategi qu'avait cité Koldo Mitxelena. Il s'agit de la traduction d'un texte écrit initialement en français et traitant d'économie domestique, dont n'ont pu être sauvés que la préface et un commentaire sur la traduction. C'est un texte de grand valeur car il décrit les coutumes de la Soule au début et à la fin du XVIIIème siècle. Plus tard, d'autres auteurs ont réécrit cette traduction d'Egiategi -l'un datant du XIXème siècle et un autre plus complet datant du XXème siècle, avec la graphie de l'époque «Aberastarzun guzien giltz baktotcha».

Mots-clés : économie domestique, traduction, La Soule, coutumes, dettes, procès.

No more than an outline for a book was found: we owe it to Jose Angel Irigarai who found Jusef Egiategi's manuscript, mentioned once by Mitxelena, in his father's library. It was to be the translation from French of a book about home economics, but only the preface and a discussion about the translation have come down to us. It is a piece of interest because it compares customs at the beginning and end of the 18th century in Zuberoa. Afterwards, some other authors rewrote Egiategi's translation: one in the 19th century and another, more complete, in the 20th, with the spelling of the time «Aberastarzun guzien giltz baktotcha» ('The only key to all wealth').

Keywords: home economics, translation, Zuberoa, customs, debts, problems.

Koldo Mitxelenak *Egan* aldizkarian aipatu zuen Egiategiren eskuidatzi bat bazegoela *Aberatstarzun gussien guilts bakhotcha* izenarekin. Ez dakigu liburu osoa non dagoen ez eta egin zenez, nolana, itzulpen bat izan behar zuen. Jose Angel Irigaraik kopia zatiak aurkitu ditu; helarazi dizkidan idazkiek ez dute hitzaurrea baizik eta kapitulu baten sarrerarako aurkezpen txoa.

Bi kopia daude: bata, XIX. mendeko beste esku batena eta garaiko ortografia erdi frantsesean; bigarrena, eta hau da hemen emango dudana, XX. mende erdian Iparraldean erabiltzen zena, gaurkotik diferentzia gutxi, konsonante hasperendunak izan ezik eta *x*, *tx* / *ch*, *tch* idatziak izatea.

Hizkuntzaren aldetik beste liburuak jende ikasiei zuzendu baitzituen Egiategik berak asmatu euskara garbian idatzi bazituen, oraingoan zerbait irakurtzen dakien herri xeheari zuzendua baita zuberera normalean idatzia da, bi hitz baizik ez ditu Larramendiren hiztegitik hartu: bi aldiz *berezita* ‘kapitulu’ eta behin *megopia*, ‘gogoa’. Bestalde, Oihenart miretsiz *berze* erabiltzen badu, zubererazko *beste* eta *hainbeste* buruzagitzen dira.

Jakingarriena da nola hitzaurrean, luzaro Frantzia bitu zuberotar emakume bat mintzarazten duen eta hark hemezortzigarren mende hasieratik Zuberoako gizartean aldatu diren ohiturak aipatzen ditu, gero bere filosofia liburuan Egiategik sakonduko dituenak: nola jendea auzikari bilakatu zen, nola fedea hoztu, nola emakumeak eta gizonezkoak ostatueta biltzen eta mozkortzen ziren, nola plazako jaiak aldatu ziren, eta jantzi berriak agertu.

Ohargarria da nola Revol apezpiku bat aldaketa batzuen errudun egiten duen Egiategik, elizgizon horrek bertutearen izenean plazetan neska-mutilen euskal dantzak, branleak, debekatu zituen, *Non dantza, han infernua* plazetan denen aurrean ardoa edanez egiten ziren jaiak galdu, jendea ostatueta edo isilpean edaten eta jauziak dantzatzeko orde, neska-mutilak elkarri jauzi eginez lizunkerietan galtzen.

Hemezortzigarren mende azken horretan, hain zuzen Barkoxe Peillen etxeko artxiboan orduan ikusten da kontratueta, auzi paperak eta edozerarako notarioekin ibiltzeak giroa pozoitu duela; bestalde, zuberotar foru zaharrea, 1735. urtean erdi kentzen den hartan, auziak Lextarreko Gor-

tean Zuberoan bertan bukatzen ziren, aldiz gero «suan olio» apelazioa Pauen edo Bordelen egin zitekeen.

Zuberoako etxegintzak erakusten duenez, auzikeria herritarren aberas-tearekin gertatu zen, zeren artoaren laborantzarekin demografia garatu zen eta mendearen bigarren erdian etxe asko eraiki, ez bakarrik zelaietan mendietan ere, etxetan eraikitzeko edo berritzeko urteak harrian zizelkatuak direlako. Halere, etxe handi hoberenak zorrekin, auziekin eta tabernekin desagertzen dira. Egiategik argi erakusten digu bere filosofia saioetan diruak jendeari egin kalteak, hemeretzigarren mende erdiraino iraungo dutenak, Ameriketara emigrazio handia iritsi arte.

Jantziak direla-eta aldaketa da, jantzia ez dela gehiago etnia baten erakusgarri jatorra eta uniforme, gizabanakoaren harrokeria baizik, baita industriak pixkanaka itoko duelarik lekuko ehungintzan, kolore merketako jantzi beltz eta urdin uniformeak hedatuko direla. Lehen aldiko irakurtzen dudalako bitxi zait nola alargun andreek zaia zuriak janzen zituzten, azpilduretan eta buztanetan beltzez markatuak, hemezortzigarren mende azkean badirudi dolurako beltza sartu zela.

Andere delako horrek Egiategiren ahotik ez du luzazegi aipatzen ez eta gehiegi deitoratzen fedearen hotzaldia: hiru hitzetan errana dago, «*fede noiz-paikoa ahatze*». Abadea, Erretora bi aldiz agertzen da: behin, beste jende batzuekin, andere aberats-irudi honek sosik dakarren jakiteko eta beste behin, bigarrenik Egiategi itzultzailearekin itzulpenaz eztabaida bat izateko, ezen apaizak baitziren eskola handiena zutenak herrietan eta aholkulari izan zitezkeenak.

Zoritzarrez, idazkia apika ezabatua, testua ez da osoa, salbatu dena prosa profanoaren estilistikazko euskal idazki zaharretarik litzateke, motz gelditu arren. Hitz batzuk nola itzuli galdetu ondoren, hitz arrunten erdal jatorria eta etimologiak aipatzen dira. Nahiz Egiategiren lanetan Larramendiren eragina, haren itzala ageri den, lan honetan jende xeheari zuzentzen zaiolarik euskara herrikoia darabil.

Beharbada beste oharrik eta kritikak liburuaren gaiarekin, ekonomiarekin, hobeki lotuak direlako erlijioa baino hobeki aipatuak izan dira. Beraz,

frantsesetik itzulpena galdu da, baina jakingarriago zaizkigu 1780 inguruko zuberotar gizarteaz eta bere gazte garaiko munduaz Egiategik kontaktzen dizkigunak. Bestalde, zuberotar umorismoaren adibide ederra da, bere buruaz, herriko jendeaz, erretoraz, sotilki iseka egiten badaki.

Liburua *Aberastarziin guzien giltz bakhotxa* izan behar zuenaren azalean, azpтитuluan irakurtzen da hirugarren liburua dela, baina susmoa dut ez zela sekula agindu itzulpena egitea; halere, hemezortzigarren mendeko bizitzaz dakarrena ekarpen jakingarria dugu. Beste biak *Filosofo Hüskaldünaren ekheia*, garbian osoki ipini ez zuena, Euskaltzaindiak bi tomotan behin 1983an eta beste behin 2011n argitaratu zituenak dira.

Bigarren liburua *Musde Etxeberriren gogamenak* izenekoa izan behar zuen, Oihenarten atsotitzekin hasten dena eta gero bi hizkuntzetan kolegioan humanitateak irakasteko erabili zituen aforismo eta historiako aipamenak biltzen dituen, Pariseko Bibliothèque Nationale delakoan eskuidatzi gisa jaso dago.

Aberatstarzun guzien giltz bakhoitcha

Hogeigarren mendeko bigarren kopia

Liburu hirourgerrena

Etcheko andere uskalduna
Etchalteko lanetzaz jakinturik
Aberats gerthuren dena.

Jusef Eguiateguy Zuberoan errejent denaren obra
Amoris mei Patria sit tibi signum liberarii munus

PAOEN

J.P. Vigna(n)courtaren moldizkidiatik
Errege jaonaren moldizkide
Cordelieren khantian dagoenetik.
Jaon Intendantaren baimenarekila batean

MDCC

Hamalaorduna

Uskaldun etcheko anderiari

Margaita laidore hotsez dut asetzen
Dudano zouri haren obra eskentzen;
Bere jakinaz nahiz zu ere jakintu
Bihotzekoak dereitzu heben eskentu
Etchen duzula dio zoure zorthu hona
Berserik bere zorthiak eman eztirona
Bihotza diano gorago eziez zorthia,
Nontik gutik liroan behardunen athia,
Nola eskelegoa lizatekian nekatu-
rik
Lizan ere lurra haren pheziaz arhinturik
Ari da, nahiz zelia ezarri lurrian.
Guziak diradian aberats goure herrian
Gor dena berari berser bethi oro beharri;
Honki egin etzaz dateke hilartio egarri.

Jusef Eguiateguy

Ezkiribazaliaren hi(t)zaoria

Jondane Johaneko uthurriren nork eztakitza senthagaillak? Nork Leistarren eztu ikhousi jente saldoak hartara jiten urhunik organtaz, ezinez ebil, hantik etchetarat sendorik hoinez joaiten?

Basaburuko neskatila gaztebat zankho min batengatik hara ere jinik osagarriaren aiduru zagoan, heltu zenian ber uthurriala frantzes andere handibat; halakorik ikhousi etzialakoz begiak biribilik soz ari zagoan hari Margaita egun oroz. Eritarzunen igaitiak dutu bihotzak izigarri bata bestiari huillantzen; itchousi etzen Margaita, etzian ere ahalke behar beno haboro.

Andere Frantzesari batzen zian aldikhal gurrak egiten zereitzon lur(r)ialadrano, ta anderiak burukhaldiz ordariak emaiten. Biak ja sendo ziradian, ta Leistarrerik sarri joan gei, anderiak galtho egin zereionian Margaitari heia lizatekianez Frantziaren ikhouskhai. Basaburuko neskatilak ohil, tchapelotarik doatza ihesi, laisterkaraziten monterarik batere Frantzian, alabadere Margaita zelakoz mantso, erran zereion baietz. Etzian Margaitak aitarik, ama zaharra arraezkonturik espantagarri arren etzen, bere zuzenetzaz gozatzan bazen.

Joan zen arren Margaita Frantziarat bere andreriaren andereaoren oho-resko emplegu tchipia eztena ofizio hartan zahartu ezteno.

Senhar bat ediren zian dohain edo erosiz eztaiz nola. Bere anderia bizi zeno zerbutzaturik, ourthe pharrastabat ere bere senharrekila igaranik, ez haorrik harenganik ukhenik, zelarik ere propiki aberasturik herriaren ikhousi nahiaz jin zereion egarría.

Etcherat haren heltziak azaliak gehiago egin zian eziez durundaren kharaskotsek. Askaziek, haren berririk sekulan ez ukhenik, asto char baten gañen ikhousirik heltzen, oustez eskele joan eskele jiten zereieia, nekez eza-gutu nahi zien, beharri luziari ere ez ahurretat zahí eskentu, bena ikhousirik bi mando kargaturik heltzen borthak elizakoak bezain zabalik, armairiak ta hutchak bidia bezain largo ezari zutien.

Sarri Margaitaren aberatstarzunaren famak burgú guzia arhinturik, handiak ta tchipiak oro laster honki jinaren emaitera jin zereitzon Margaitari.

Parropiako Anderiak zakian, neskatogei joanik, deusere zor etzereiola, bena herri bazterretan haiñ huillan gaüzer so egiten etzelakoz, bere handitarzunetik aphalturik ere zerbaitetan, etzatekiala gutiago andere erabakirik, ikhousi behar ziala zer molde zian berri jinak frantzesian tieso zenez ta famaren aberastarzunak bazitanez, abiatu zen Margaita ganat.

Etzereion Margaitari, honki jinen landan erran bere gogomenak, bena bai jiten zela etchen zutian gaüza guzien eskentzera, ta hartan zagoela bere urhatsen garbinaija.

Gurtezia hartan zirelarik anderia ta Margaita heltu ziradian Jaon erretora etzelarik gutiago khoi jakitiaz Margaitaren kondairia; sotana ezta llaburago ez etare hersiago eziez kota. Margaita zombait manhu emaitera jalkhi bezain sarri Anderia, erran zereion Erretor jaonari zer adin zian Sybila zahar harek, ta zer laor mala handi hetan zena (jakitea) dolurik elukeala.

Margaita jin bezain sarri, galtho egin zereion Jaon Erretorak zombat urthe zian? Margaitak ahatze zutiala; hori, berak jakin ahal lirokiala batheagian. Zombat dembora zen haren joaitiaz? Etzela orhit, bena bai kharrouste handia egin ziala negu hartan Frantzian. Zombat ourthez bizi izan zen bere senharrarekila? Margaitak, ourthe, hilabete ta egun honak etziradiala bederatzen; muga hartakoa egunkoa bezalakoa zereioala.

Mandozainak Margaita kamporat deithurik, Jaon Erretorak erran zereion anderiari Margaitak dakiala utzuli besterik gerrenak egin elirokianik. Anderiak: «etzugia arren zer mala hoietan dian jakinen?»

Jaon Erretorak:

- Jakin nahia salbu, andere Margaita, mala hurak diharuz betherik badaode herria aberasturen dereikuzu?
- Ezta ez hor, Jaona, urherik ez etare zilharrik.
- Zer arren?
- Zahita garagar aphurbat ene beharriluziaren ta mandoentako; ene adiskiden ere zerbutzuko.

Beste halako elheren landan Anderia ta Jaon Erretora abiatu ziradian; Margaitak kharrikala laguntu ta han urhunago joan eztaitilakoz, barkhame-nak zereien galthatu.

Biharamenian, zagoelarik Margaita ohian, mezu bat egin zereion bere adiskide zahar baten phartez, haren berri jakin nahiaz. Etzela orano hil, jinen zereiola ere sarri ikhoustera.

Etzen oren erdia igaran, heltu zenian Grazi konkora ta bi makhila tcharrez arimaturik, Margaitaren oheala huillenturik honki jin amorikoenak eman zereitzon. Margaitak ere honki bathüekila erran zereion

– Gozo handia diñat hire ikhoustiaz. Jar hadi hortiche, gitian algarreki askal, gero elhe pharrastabat barreiaturen diñagu, Jinko Jaonareki batian.

Askaria jan zienian, Grazik bere adiskhide zaharrari,

– Andere Margaita, noizpait adintsu guntutzun; honlako ta halako gaüzetzaz orhit ziradia. Zer hor ta han egiten gunian?

– Izorra nuzu jakin nahiaz zer denbora hain luzian, Frantzian egin duzun; ni ja zahartu niz, ta ez jakin nola hain laister;

Margaitak

Bai Grazi, salbu ezpeiniz andere hiretako, bena bai, ohi bezala, Margaita khuto. Atzo bazuña(n), heben sudurretik tchitchariak frantchesez khentu nahi zeiztadenik, hiri huskaraz mintzaturen nun. Hamazazpi ourthe baniña joan nintzanian, hogei ta bat zerbutchian igaran ditiñant, berrogei ta bederatzu ene senharraen leal laguna izan nun, zazpi dutun alhargun nizala, ourthe hek oro bederaka, erranen dereiñe noizpait ginandian bezala.

Grazik

Eztait. Bena bai laoretan hogei ta hamalaorgerren ourthian nizala; gaztereko hortzak ta haginak banutu, ezpanutu zankoak flaku, bista thurbuts, loa llabur, hats bahia, ouste dit gaztebat balio nukiala, ezi barnia dit net azkar.

Margaitak

Hi bezala nunduken Grazi, ber mintzak ezpanutu, bena badiñant hire ta ene bizipenaren doia. Erran izadan herriaren berri, ta badenez jente goure demborakotik?

Grachik

Nihaor niz haietarik, gutik ere haor utzi dunienetarik. Parropia hao eztuzu ezaguturen: ordunko etche hobenenak erori dirade: Haien ondokoak eskeletu ta gainelakoak ahalkez amoina ez galthatzen.

Margaitak

Erradan nola arren khambiamentu izigarri hori heltu den?

Grachik

Batzu aozietan, bestiak tahernetan, ta guziek beren konduta tcharraz. Egitekorik bage feiretara, merkhatzale, elizabestari ta aozikari, ta bethiere tahernakari. Hala die beren galzepena obratu.

Margaitak

Baziña ere goure demboran barreiatsu zombait jente pherestien mesperetchiak usu zutienik. Bena Etcheko Andrek thapatzen zutien haien chilloak, ta ezpaziren etchiak emendatzen, etzitian phuru houtzen.

Grazik

Ordian, Margaita, etcheko anderek etzizien ardou tchortarik edaten; orai doatza herrokaz tahernetarat, bada senharrekila, bada beste gizonekila. Ardura emazteak buruz buru gizonak beno bizikiago ari dirade, ta ez hanti lehenak jalkiten.

Margaitak

Jesus Maria! Zer dereitadan erraiten, zer! Etcheko anderiak tahernetan horditzen! Zer gaüza ahalkegarria!

Grazik

Bai eta aigardentia, ta haien gerthaldiala neskatila gaztiac beren morroinekila, ta igaraiten beitirade arristiriak itchouski ta nola Jinkoak daki.

Margaitak

Aieia, Ama Berjina zeliak maredikatu dia arren, gure Zuberoa?

Grazik

Ez balima oraiño; bena bai beldurra hartara goatzala laister. Ezi

larregi hortarik sorthu den eskelegoak du sorthu ohoinkeria, ta hantik ohore guzien herioa.

Margaitak

Harritzen naiñ, Grazi, gaüza hek jakin banuntu enindiña(n) sekulan ikousiren Zuberoak. Zer ohoinkeria eja! Goure demboran hartarik hitzik etziña.

Grazik

Orai ezta parropiarik gutik edo hanitch ohoin eztianik. Ofizio hartan hartara hatsarrian trukalerak baizik etzoatzan, orai bada etcheke jaonik hartan ari diradianik, ezagutiak diradianik ta (umen) fabori dienik.

Oro parpailloak, unguruz, orobat urkhategiri, ber herioa balima dukie.

Margaitak

Eztiradie arren zeliaren beldurrian baraturen lurrarenaz ezpadiadie, ez etare etcheari utziren dien desohoriaz.

Grazik

Eztait; bena kasta houra nekatuere ere, herria hanitchez maithagarriago elizateke ezi bizioek dutie bertute guziak akhasatu. Goure demboran, elizabestetan gunian soniak: branle dantzetan ari ginandian nor hobeki; ardoa zen plazala ekharten, han ere zen edaten, ta gaitzbiderik bagetarik, nor bere etchetarat joaiten: orai halako botztarzun bakhunak dirade kasu reserbatiak ta entzun izan da Erretor Jaon bat, pheredikuz ari zelarik bere parropianter, elizan erraiten:

„ Non da dantza, han infernia! Nor dirade sonuegialiak? Satanak! Nor dirade dantzariak? Debriak! Nor errailia? Ukha eliroana!

Margaitak

Ta zer zioan sorgiletzaz? Ahatze zutiana? Hetarik, araoz, merechi zianaz zian ordariaz.

Grazik

Bai, khechiak hiraba hori zerion eragin, bena belhagileturik, sorgiliak alabadere etzutian sabatialat igorri.

Margaitak

Beste mundubatetara erori nun arren, Grazi. Ikhousi diñaigu, goure demboran, Mosde Salette aphezkupe handibat, haren landan Mosde Revol gutiagoa etzena, bere aitzinekoek bezala egiten zielarik uzten gintien goure akhostuma zaharretan: ordian oro botzik bizi guntiña(n), oro jente pherestu edo inkaria guntiña(n), nor hobeki dantzan, nor arhinago jaoztekan, nor laisterrago elizalat, nor chahiago soinukoetan.

Grachik

Horik oro egiak. Oraiko Aphezkupe Jaona saintubat dugu, honki handibaten nahian min handiagoa egin du herriari goure akhostuma bakunak dutialakoz atzerritu ta nola goure zentzu flakiek, lanetik kanpo, botzkario zombat galto beitie, dantza debedatu bezain sarri, bizio guzien leiziala lerratu girade mementoan. Goure Jaon Arretor zaharren abisak balutu Aphezkupe jaonak manhatu khambio hilotsu hori etzian eginen. Zeren eta hantik jin zeikun gaitzak chuchent ezpeitaikie sekulan.

Margaitak

Banakia Zuberotar dantzen herioa bihotzian ere hartu dolia. Dakiñant ere Jaon Kardinal batek, berri hori entzunik, diala erran Olorouko Aphezkupe baliz soñu egiliak phaka lirokiala dantza litian plazetan, eta mundu guzia. Egiazki ere hetan, etchekoetan beno, bekhaturik bada gutiago dutun; bena handitarzunek aitzina egin dien urhatsa gibelerat berriz ezte egiten, ta hek zer nahi manhian tieso nahi dirade egon: „Maolen labeari su phiztu zianak etzian ouste hiria erreren ziala; Hillotoneko anderiarren lana zian hori; gaizki egiletzaz lehen eziez honkiegiletzaz ohart dun mundia.

Grazik

Orhit zireia goure demboran etchekojaon ta etchekoandere guziak dantzari ederrak ziradiala; deusere ederragorik goure dantza branlia beno; hourak oro beren souñeko urdinekila, kamisola guziak gorri, galtzamoutchak elhurra bezain chouri. Emaztiak zaia berdetan, buztan luziak ta mahunkak zeta zerrendez unguraturik; burian zeta beltcha; neskatilak bilho luziak zer(r)endez

zirelarik trensaturik, burhas, amek ta alhabek, erreginaren airian nahas ari ezin ederrago branlian.

Margaitak

Bai etare ontsa orhit alhargunak zaia chourietan ziradeala berdiak utzirik, ta zaia chouriak zutiela zer(r)ende beltzez buztanak ta mahunkak ederki unguru orniturik, ta, hala plazetan jarririk soz, dantzari ari ziradiala. Gizon guziak ordian anaie, emaztiak ahizpak uduri ta bizi ziradiala Zuberoan.

Grazik

Orai dutugu haiñbeste kolore nola jente. Galdu dugu osoki goure ohore zaharra, ta algarri gunian amorioa dugu aspaldian ehortzi. Fede noizpaizkoa ahatze; gizonek herriaren ohoriaz ez achol handirik, emazteek arresen gisala, khutotu buztanak, lutukieno hobeki egin balie, khutotu hanitch besterik. Hala da Zuberoa begithartez osoki khambiaturik.

Margaitak

Bai etare begitharte harrigarri itchousibat harturik. Bihotza de-reitadan ezari bi unkhudiren artian. Bena baliz oraino Zuberoan ohore zaharraren azia, bide baluken honki zerbaitetara. Herriz kampo haiñ beste ourthe igaran eztitiñant non zerbait ikhasi eztudan. Harez balia litakian goure etcheke anderiak nahi niken. Anderebat diñant zerbutchatu zorthia ta aberatstarzuna bardin handia zutiana.

Jagoitik, halako emazte pheresturu eztun izan: oro zakiña, orotara eskiak ezarten: etcheke andere pherestiaren eginbide guzia berak eginez manhatzen bazakiña, ta ahatz e'nentzan, ezkiribuz niri (sic) emanik, ekharri ditiñant, ene khostuz behar baliz ere moldizkidaturik, dohaiñ bat herritarrer egingei diñant: norbaiti lanaren obra eman dereiodan, sokhorri galtho dereiñant.

Grachik

Entzunik naho (sic) herri bazter hoietan errejent famatubatez, delakoz liburu egile; zertan ari den eztait; berartarik jakinen duzu; bihar goizan dateke heben errejenta erran bezala manhiala jinik.

Margaitari ere erranik zer liburu gei zian sarri argila ezarri, bere zerbutchiak hontarzunaz ta zereitzon eskentu. Margaitak emaiten zereiolarik

papela erakouts lezan nori nahi, berme zagoela hontarzunaz eta gastietzaz erran zereion. Askalerazi errejenta berarekila, zereiolarik jakintzez jakintsia zela bizi; bena megopiak khorpitzaren behar ziala sustengia ta honek bazka; hala batetik besteala zoala hazkurria.

Juseffek erakhoutsu zianian Margaitari bere jakitate handiaren doiala behar zereiola bazka, iztezainak azkartu zutianian, jin beno lasterrago joan zen botzik etcherat. Hantik ere laister Jaon Arretorrareniala (sic) Margaitaren papelaren erakhoustera.

Bizp(ah)irour egunen landan bi jaon aphezek deithurik errejenta, Jaon Erretorak zereion erran:

„ To, Juseff, hire ezkiribia, ihour eztuk ikhousi dukianik, aithorturen eztiana, egin dianak dakiala etcheke andere guziek beno haboro. Lagunik eztirok eman hire bi liburu lehenen hounen parerik; dutielarik hetan etcheke jaonek beren eginbidia chuchen; leial lukek etcheke anderiek lukien ere beriak heben edirenen dutienak.

Utzul ezak frantsezetik huskarala ahalik hobekiena. Ta hire obrak ordaririk ezpadu zorthu gaitz hartan ehizate lehena ez etare azkena izanen; laidoria phuru dukek ezarten baduk zolan
Hoc ego non effeci, tributur alteri honos

Etcheke andere huskalduna
Etchalteko lanetan jakinturik
Laidoretzaz herrian aospeturik
Datekiana.

Liburu III

Berezita I

Baratziaz

Non ta nola baratzia hon izaiteko izan bekar lukian, gunuke heben lankhei luzia. Bena usten dugularik eginak diren bezalako direlako etche hobenetan haskurriaren herena etcheke anderiaren ere gobernian, lehena

hantik lothuren girade liburu honen obrari, zerbait ere balima berririk berezita hontan erranen.

Dugun lehenik jar, deuserez deusere egin eztaitekiala, ta eskulanetan deusere eztela, antsia, arrankura ta lan edo gastu khoste eztena. Lurreko paradusutik aspaldian kamporat giradiala akhasatiak, ta gure izerdiaz gure bizipena irapaizi behar dugula gogoan hek igaraiten badu(tu)gu, nola izerdi harez hobeki baliaturen giradian da megopia hobenaren eginbidia. Dugun ikhus zerbait heben badenez etcheke anderen jakinandia merexi lukianik ta giradelarik haien hontarzunetzaz

BEREZITA XIII

Jaon Erretoraren ta Errejentaren elheketzaz

Jaon Erretorak

To, othian Juseff, zertan hiz hire obran?

Errejentak

Jaon Erretora, ja ene oustian bi herenak beno gehiago buztanturik zouregana jingei nintzan othoi egitera, zoure begi argietzaz (nahi bazunu) eman begi khaldibat ta zoure hontarzunak dukat bat.

Jaon Erretora

Topa, (...) ekharezak egina eta emanen dereiat, (ere) bai edo ez, dianez Andere Margaita behar bezala mintza erazi.

Jin bezain sari errejenta aphezgiala erran zereion Jaon Erretorak

Juseff ezin hobeki duk fran(tsesetik) huskaratu:halako obraren ahalke enundukek banintz aita, eztuk hor adarkatu behar denik, ez etare gora beherarik. Jarraikezak ber bidia heltu izatekiano (azkeniala), ene gain honki jina datekiala.

Errejentak

Alabadere, Jaona, erlien berezitak izerterazi naianak, emanen dereitadala ezkernio lotsa handian nago.

Jaon Arret.

Ago ixilik, frantzeseko erdiaz (...) ta obra guzia orozbat. Gaüzak nahi gintik(ek) llabur, ikhas ginentzan khuto

Errejenta.

Bena Jaona zer da likio (.), therm(ainu) hori eztut ikhousi ene gramatikan?

Jaon Erret.

Hire gramatika duk astobat. Goure sakoletan dugun oihal be-derak, propiki Bearnesek *mouka naz* deitzen dien, frant(zesez) aldiz *mouchoir* hi bezalakoek aldiz «a» bat buztanian ezarririk (h)uskaratu duziena, egiazki gogo eman diat Basaburian diradiala lehenari lothu, Pettarrian aldiz bigerrena delakoz arhina-go; hala oihal horrek kamboilak bezala bi (zerbutzu dik) ta sudurarren chahatzea (ta buriaren tapatzea) anderetan. Jaonetan aldiz sudurretik zikhinaren khentzian ta begi(etako) izerdia.

Errejenta

Zer da kamboila, Jaona?

Jaon Erret.

(uduri) hegatz bat zetaz, plegatzen dena zabaltzen ere Parapluie (frantzesez) eurian deitzen, parasol aldiz ekhiarengatik. Noiz-pait lekhaioek bere anderien buztanak e(s)ku batez alchatzen (zutien). Kamboila zabal eta gora etchekitzen. Oraihain bekhant, neskatoek beriak ilhar biltzeko baratzian.

Bena kamboila etzelakoz hain ezti eziez *parapluie*, *parasol* duda-bagerik huskarak galduren diala bere zuzena.

Anderen lankheietan bad(a) oraino bat evantail edo esbantail izena diana. Evantail, arren hain eder, bohaderaren khimper(a-ri) aizaria edo aizetaria, biak lutuzke huskarak. Nahi n(uke) ere bilhoen moldatze berri *herisson* deitzen denari huskal herrietan sagarroi (triku,kirikino) bere izen proprio dena eman, egiazki pare dienak. Baduk oraino *coupet* deitzen dena. Harritzen nuk hainbeste fabori ukhen eta nola eztien huskaratu ba haren thermaña, anderei agrada eli(zate). Bena ...hek. (frantzestu). gintiroek, dugun goure elhiak jarraiki.

Berriz dereiat erraiten Juseff.kampo, dukila Andere Margaitaz laidore franko, berzetarik nabasiki guti. Bena dakik bihi guziek ezt(iela) ogi jan eraziten ez etare bethiere (lanaren) ezagutziak jarraikiten.

Errejenta

Jaona gaüza bakhoitch batek nai bihotzaheia, diroiienen erranen, ber g(isaz) nahi dudala ikhas erazi nihaorek eztakidana?

Jaon Erret.

Min hori baizik ez paduk laister sendoturen dereiat (sic)

Errejenta

Bena, Jaona badakizia nolako diradian basa jakintsu batzu goure bazterretan, barberetzaz niz mintzo. Tahernan lagun athe bat giradianian, her baizik mintzatzia (zilegi). Guziak dakitze bere jakintziaz gutie ithotzen.

Argizagiaren fasetzaz, udako ta neguko solstizetzaz dereizkie bu-riak haosten. Egun batez galtho egin nereien gor(etzat) zer ziradian faseak? Ziradiala argizagiaren gora behearak marea guzien uthurria. Zer ziradian solstizeak? Ziradiala ekhia denian kanze-raren ta kaprikornaren barnian. Denian lehenian dutugula egun luzenenenak, bigerrenian aldiz laburrenak, hek diradiala ere sangraduraren itzarotzak direlako batian heriogarri, (bestean) sendogarri. Nereion ere galthatu zer zen itzarotza? Duk, asto poutza ziolarik khe zu(ker), *boussole* frantzesez deitzen dena.

Oh! Jaon Barbera hori eztereiztut igaranen Zoure itzarotza gezurtaria dela brobaturik dago. Ezi zoure solstizean (s)angratu izan diren ourdetarik guziak ikhousi dutut hiltzen.

Jaon Erretora (erri karkazaz)

Hartan zer arrapostu eman zerei(an) Barberak?

Errejenta

Batere, Jaona. Begi biribilturik samurkeria handian zagoela ikhousirik ta (baketu) nahiz, aoherki erran, banakiala harek etzutiala sangratu. Joan zen ziolarik, haren aztaparretan erorten banintzan, harek sangraturen nundiala behar bezala.

Jaon Erret.

Sinhesten diat. Ni berme har eta halakoek sangraturen (haie)
hire liburua kaprikorenako mugan delakoz hen ofizioaz mintzo.

Errej.

Jaon Erretora ogen dikezie ezi ni eniz medika dirionetzaz has
(egiten).

Jaon erret.

Ez bena bai *utsularria* Frantzesez utzirik bekhatia tchipi lukek,
huskaraz dukek mortal dialakoz goure etcheko andere guziak
barbertu.

Errej.

Hala baliz ere, Jaona, mina hain handi lizatekia.

Jaon Erret.

Ez egiazkorik. Bena egin baginero goure oskiak zer erran liroie
oski egileek. Eztugia guziek goure ofizioetzaz bizi beharra.
Ohore egit(ea) dago phuntia: bost sos khosta hogeï phaka-e-
raztia bide har, etzakiat sobera elizatekianez hamarren galtha-
tzia: hetan joan jinak, (prezioak) lana ezari, osagarriari phezia
arhintxiago lukek ta herioak bethi ogen dialakoz (eliro egin)
deusere bena bai zerbait kontzientziari; ezi monopolioa duk
ohoinkeriaren askazi huillenena; nonbait ere e(z)kiribuz bere
kastigoa diana.

Jarraik-ezak hik bihoztoiki hire egingeia, lan guzietan buztana
duk gaitzena. Eztukek naba(ski) aoher hire liburua beno jakin-
tsuago eztirener. Ekhar izadak (az)kentzia ikhousi nahiaz hus-
karaz izigarri gaintzen egarria.

Tx. Peillenen iruzkina.

Honela amaitzen da idatzia, errejentak diolarik ez duela barberak san-
gratu txerrietarik bat bizirik irauten ikusi eta berak ez lezakeela bere
burua utz esku harrez odola ateratzera. Euritakoa (paisola) eta sudur
zapi (mokanas) hitzen inguruko itzulpenekin, tonu berdinean jarrai ge-
nezake: gure hizkuntza, gure eguraldiak bezala euritik marrantara ibil-
tzen zaizkigulako.

Bibliografia

ALTUNA F. (S.J.), 1967, «Larramendiren iztegi berria», *Euskera*, 12, 139-300.

BELA J. de *Tablettes?* Archives Départementales de Pau, Ms IJ 62/2 Maulen egina, argitaragabea.

BELA J., 1665, *Commentaires à la coutume de Soule*, Baionako Euskal Museoa, argitaragabea.

LARRAMENDI M. de (S.J.), 1745, *Diccionario trilingüe*. Donostia.

MITXELENA, L., 1963, «Eraskin gisa» *Egan*, 1-3, Donostia, 78-81. Egiategiren Aberastarzun guzien giltz bakoitza, aurkitu zuenaz.

PEILLEN, Tx., 1963, «Juseff Egiategui, Larramendiren zuberotar jarraikizale bat», *Egan*, 1-3, 75-77.

———, 1983, *Lehen liburua edo Filosofo huskaldunaren ekheia* : [(1785)]. Euskaren lekukoak 6. Euskaltzaindia : Bilbo.

———, 2011, *Egiategiren filosofo huskaldunaren ekheia*, [bigarren liburukia]. Euskaltzaindia: Bilbo.

Antonio Arrue: Euskaltzaindiaren eta Francoren erregimenaren laguntzaile

Antonio Arrue: colaborador de Euskaltzaindia y el régimen franquista

Antonio Arrue : collaborateur d'Euskaltzaindia et le régime franquiste

Antonio Arrue: collaborating with Euskaltzaindia and the Francoist regime

SUDUPE, Pako
Idazlea. Euskal Herriko Unibertsitatea

Noiz jaso: 2012-12-30

Noiz onartua: 2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 823-838. Bilbo
ISSN 0210-1564

Liburuak argitaratzeko, eta Euskaltzaindiaren biltzarrak eta bertso txapelketak antolatze-ko laguntza eman zuen. Eta gastronomiaz idatzi zuen euskaraz eta zenbait literatur kritika ere egin zituen; karlista tradizionalista euskaltzalea izan genuen. Era berean, azpijokoan aritu zen Nemesio Etxaniz edo On Manuel Lekuona bezalako jeltzaleen aurka, haien merituak ezkatatzen eta haien jarduera publiko euskaltzalea oztopatzen. Alde biei erreparatu gabe, Antonio Arrueren jardueraren irudi faltsua gera liteke gure kultur memorian. Eta bi-degabea litzateke!

Hitz-gakoak: Euskaltzaindia, *Egan*, zentsura, Nemesio Etxaniz.

Ayudó a la hora de organizar reuniones de Euskaltzaindia, competiciones de bertsolaris y publicar libros. Escribió sobre gastronomía y realizó algunas críticas literarias; fue un carlista tradicionalista y vasquista. Pero a su vez, conspiró contra miembros del PNV, tales como Nemesio Etxaniz o Don Manuel Lekuona, tapando/ocultando sus méritos o dificultando su labor en pro del euskera. Si no nos fijamos en las dos vertientes, puede quedar en nuestra memoria una imagen falsa de la labor de Antonio Arrue. Cosa que sería injusta.

Palabras clave: Euskaltzaindia, *Egan*, censura, Nemesio Etxaniz.

Il apporta sa contribution dans l'organisation de réunions d'Euskaltzaindia, de joutes de bertsolaris et dans la publications de livres. Il écrivit des ouvrages de gastronomie et plusieurs critiques littéraires ; il fut carliste traditionaliste et bascophile. Pourtant il conspira contre des membres du PNV, comme Nemesio Etxaniz ou Manuel Lekuona, en occultant leurs mérites et en entravant leurs travaux en faveur de la langue basque. Si nous ne considérons pas le deux aspects de sa personne, nous pouvons garder une image fausse du travail d'Antonio Arrue et ce serait injuste.

Mots-clés : Euskaltzaindia, *Egan*, censure, Nemesio Etxaniz.

Arrue gave assistance in publishing books and organising *Euskaltzaindia's* meetings and *bersolari* contests. He wrote in Basque on gastronomy and also wrote a number of pieces of literary criticism. He was a traditionalist Carlist Basque language loyalist. At the same time, he was active in plotting against PNV members such as Nemesio Etxaniz or Manuel Lekuona, silencing their merits and hindering their public activity in support of Basque. Unless we bear in mind both of these aspects, we will create a deceptive image of the activity of Antonio Arrue in our cultural memory. And that would be unjust!

Keywords: *Euskaltzaindia*, *Egan*, censorship, Nemesio Etxaniz.

Sarrera

Euskaltzaindiaren *Euskera* aldizkarian A. Arrueri buruzko artikulu laudoriozko bat argitaratu zen 2011ko azken alean; haren bi alderdi jorratzen dira: Arrue politikaria, batetik; eta euskaltzalea, bestetik, Euskaltzaindiaren eta *Egan* aldizkariaren lankidea. A. Arrueren ideologiaz eta hark politikari gisa egindako lanaz informazio jakingarriak ematen ditu delako artikulu horrek, baina beste alderdiaz, Arrue euskaltzaleaz den bezainbatean, apologia egiteaz gain ez dakar deus berririk, eta artikulu honen xedea hain zuzen A. Arrueren beste alde ez hain goresgarri hori azaleratzea da, argitan ezartzea, eta haren ekarpena merezi duen lekuan kokatzea.

Besteak beste dio artikulugileak ezezaguna dela hark euskararen alde egindako lana, eta gainera giltzarri izan zela euskararen aldeko borrokan 50eko eta 60ko hamarkadan. Ez nator bat; ez ezezaguna izan da, baizik eta oso ezaguna –nagusiki fama kaskarrekoa, euskalgintzan norbait izan ziren euskaltzale gerra-galtzaileen artean– eta giltzarri ere ez, beraren euskararen aldeko kultur lanagatik –nahiz ekarpena ukatzen ez zaion–, baizik eta batez ere erregimenean aski ongi kokatua zegoelako laguntzaile ere izan zitekeelako euskaltzaleen arteko bilerak eta antolatzeke –elkartzeke eskubidea auzoan baitzegoen Francoren erregimenean–; eta laguntzaile izan ere izan zelako, kontrolatzaile eta zentsuratzaile izan zen bezala. Beraz, figura anbiguala.

1. Euskararen alde egindako lanaren hedadura eta mugak

J. M. Torrealdai *Artaziak* liburuan oso ongi laburbiltzen du frankismoak maite zuen euskara zein zen: «*Frankismoak maite (?) duen euskara herri-mai-lakoa da, tradizionala, antigoaleko kulturaren ekarlea. Horri deitzen dio jatorra. «Sano regionalismo»aren hizkuntza litzateke.*

Borrokatzen duen euskara, aldiz, euskara jaso da, kultura, kultur tresna gisa erabili nahi dena. Izan ere, frankismoak euskarari eman dion egitekoa oso bazterrekoa da, folklorikoa, familia-barnekoa, hilzorian dagoen gizataldeek bakarrik

erabiltzekoa. Euskara ez da hirian, pulpitan edo eskolan ibiltzeko hizkuntza, beraiek esan ohi zutenaz. Jakobide horren funtsa ezin argiago adierazi zuen Donostiako *La Voz de España* egunkariak (1937.4.13): «El peligro para un Imperio es la coexistencia de dos o más idiomas culturales». (...) Euskara ongi dago, nekazari eta arrantzaleentzat denean; burugabekeria da euskara hizkuntza kultu bihurtzeko pretentsioa» (Torrealdai, 2000).

Jakina, Torrealdairen azterketaren eskutik jarraituz, berrogei urtean, gauza guztiek bezala, bere bilakaera izan zuen zentsurak. Hasiera batean, 40ko hamarkadaren erdialdera arte gutxienez, gidatzaile edo «dirigista» izan zen, eta gerora aldatuz joan zen, zer egin behar den esatetik zer ez den egin behar esatera pasatu zen.

Hemen ez dugu frankismoaren garaiko zentsuraren bilakaeraren azterketa xehaturik egingo, horren baitan A. Arrueren lantegia kokatzeko, baina zenbait gertakari adierazgarri bai ekarriko ditugu, zantzu esanguratsu batzuk eta garaiko iruzkin koalifikatuak.

1953an, Iparragirren omenaldirako –Madrilen *Gernikako arbola* estreinako kantatu zuenaren mendeurrena ospatzen zen–, Urretxun, olerki lehia-keta ofiziala antolatu zen. Nemesio Etxaniz aurkeztu zen, eta sariren bat lortu ere bai, nahiz ez aurrenekoa. Honela idatzi zion Andima Ibinagabeitiak Nemesio Etxanizi lehiaketa horretaz:

«Zorionak ere eman bear dizkitzut irabazi duzun sariagatik, ots, Iparragirre ´ren omenez egin eralguntzan irabazitakoa. Nere uste kaxkarran, zuk bear zenukean, bete-betea, aurreneko saria. Ikusi dut Bordarik aurkeztu zuen erri poema ere. Ez dago gaizki, baina errikoien errikoiez, inspirazio laburreko arkitu dut. Zer dugu «euskerak popular» ori? Poetan ametsak kabian bertan sakailtzeko asmatu duten ezpata gaizto bat. Orrela beartu nai ditute gure poeta euskaldunak garaiko ezere ere ez idaztera. Argi ikusi da ori Iparragirre ´ren batzaldian. Amaika lan baidzik ez ditute aurkeztu euskeraz. Zergatik? Olerkari sentitzen diranen inspirazioa popularkeri orrekin ito dutelako. Ikusiko zenuen egak libre utzitzekotan [sic] zenbat aurkeztuko ziren. Garaia dugu onuzkero txorakeri oiek al[bo] batera uzteko. Erriak ez du euskerarik irakurtzen, ez popularrik ez eta bertzerik, ain ederki Orixe ´k esan zuenez. Beaz alper-lan ori utzite, obe dugu gere bidetik euskera goi mailalara iasotzen ekin, bakoitzak

bere almenaren neurriak. Gero ere, literatura guztietan bezela, gurean idazlan garaioak izkera eta erria bera ere goraltzatuko dute» (1953-VIII). Argitaragabea.

Antzera idatzi zuen Pariseko *Euskal Deya*-n 1953ko azaroan, 365. alean: «batzaldirako bertsuak errikoi bear zutela, bertsularien ariora taintuak. Auxe da gero, gure olerkarien egak moztu-bearra! Zer dala-ta bertsularien ariora egiñak? Batzaldia antolatu zuten iaunek euskera goi-maillatara inola ere ikusi nai ez dutelako. Aiek euskera gaur arkitzen dan eror-zuloan geruago ta sakonago ikusi nai dute; usteltzen, iltzen. Ez nago ni erri-bertsularien aurka, aitzitik aien alde nago. Bakoitzari berea ordea...».

Herriko seme kutun izendatu zuten 1953an Urretxun Iparragirre. A. Arruek parte hartu ote zuen jaialdi horretan? Segur aski bai. Urte hartan bertan ziotson Nemesio Etxanizek Andima Ibinagabeitiari, Arrue bezalako karlista euskaltzaleak beharrezkoak zituztela erakunde publikoetatik laguntzak lortzeko. Zegaman, 1960an, Zumalakarregiren heriotzaren 125. urteurrenaren ospakizunean parte hartu zuen hizlari gisa A. Arruek. Euskaraz ideia hauek adierazi omen zituen:

«...reiteró el compromiso del carlismo con los «fueros, usos, costumbres y lenguas de los diversos pueblos de las Españas». Para nosotros –dijo-, las libertades de los pueblos, las libertades regionales no tienen más que un límite: la unidad de la gran patria española. Para nosotros, por ejemplo, no es Rey legítimo quien no sea amante verdadero del auténtico pueblo; ni tampoco el que no haya jurado previamente, bajo el Árbol de Gernika, los Fueros del País Vasco» (Martorell, 2011).

Herri-poema, bertsoak nahi zituzten olerkiak bainoago Urretxun Iparragirre omentzeko. Bertsoak maite al zituen A. Arruek? A. Zavalak 2008an Arrueren *Idaztiak eta hitzaldiak* liburua apailatu zuen, eta hitzaurrea egin zion. Hori irakurrita, ikusten da A. Arruek usadiozko bertsoa maite zuela, eta bertsolarietara laguntzen ziela guardia zibilek jarritako oztupoak-eta gainditzen, bazituelako adiskideak. Bertsogintza modernoa ez zuen aukerarik izan asko ezagutzeko 1976an hil baitzen, baina ez dakit oso gustuko izango ote zuen –jakina, eskubide guztia zuen gustuko ez izateko–. Behin, 1976an edo, hil zen urtean segur aski –hitzaurrean ez da izendatzen urtea, baina

esaten du gehiago ez zituela bertsolariak entzungo-, Oiartzunen bertsolariak entzuten izan omen ziren biak ala biak, eta bertso saioaren ondotik etxera bueltan, horrela aitortu omen zion Arruek: «Gaurko bertsolaritzak artifizialkeriz kutsatzeko arriskua du». Franco hil berritan, haren aurkako bertsoren batzuk entzun ote zituen? 1976an, Oiartzunen, artifiziala bertso-gintzan zer ote zen?

Zer iradokitzen ari gara: A. Arruek euskara soilik bertso, dotrina eta horrelakoetarako nahi zuela? Ez ote zuen, bada, gastronomiaz euskaraz idatzi? Bai, eta literatur kritika banaka batzuk ere egin zituen.

Hortik asko zegoela erregimeneko gizonen kudeaturiko erakundeek antolatutako lehiaketetan ez da zalantzazkoa: alegia, Torrealdaik adierazten zuen horretatik, hots, euskara maila herrikoi apolitiko apalera soilik onartzearena, hortik gorako alorretan hego-puntak mozturik. Harelere, ezin da ezkutatu egiari zor zaiona ukatu gabe, A. Arrue, Aingeru Irigarai eta Koldo Mitxelenarekin batera, 1954ko bigarren zatitik aurrera *Egan* birmoldatu, modernizatu eta erabat euskaraz ateratu zutenetako bat izan zela.

Lan gehiena K. Mitxelenak egin zuen: zinema eta literatur kritika, eta letra eta arte munduko famatuei egindako elkarrizketen bitartez-eta, baina A. Arruek ere bere alea ekarri zuen: gastronomiari buruzko artikulua eta beste zenbait literatur kritikekin-eta; inork ukatu ez diona, bestalde!

Beste hau ere esan beharra dago: bi eredu nagusi zeuden 50eko hamarkadan: *Euzko-Gogoa* eta *Egan*. Hura euskara goi mailetara jasotzen ahaleginean, bide klasikotik, eta *Egan* maila apalagoan, modernoago alde batetik, baina, bestetik, goi mailetan gaztelaniari borrokarik planteatu gabe –Euskaltzaindia bezala–.

Baina gauzak bere neurrian: A. Arruek ez zuen, dakigunez, bere abokatu lanean inoiz erabili euskara, eta ezta inoiz aipatu ere horrelakorik egin behar zenik, hots, euskara arlo guztietara zabaldu, beste batzuek egin zuten bezala; *Euzko-Gogoa*-koek egin bezala. Bere ideologiak eta erregimenean zuen lekuak galarazten zion osoki.

2. Alde ezkutuagoa: laguntzaile-kontrolatzaile-zentsuratzaile lana

Goazen berriz ere ideologiaz eta tratabidez lagun izan zuen Aita Zavalarengana, ea zer zioen tolosarrak *Auspoa saila* ateratzeko A. Arruek emandako laguntzaz. Kontatzen du, lehenbizi, denok dakiguna: zentsura zegoela garai hartan, eta hiru kopia utzi behar izaten zirela Donostian, eta baimena emanaz gero, aurrera, eta bestela han geratzen zela liburua «kotxea semaforo gorrian jartzean bezala».

Jarraitzen du esaten A. Zavalak Arrue ez zela liburu-zentsorea, hots, euskal liburuei buruzko txostena egiten zuena, baina hark aldeko gutuna eginez gero, agintariek aintzat hartzen zutela. Eta gainera, eta hor dago aitoren adierazgarri-salagarriena, zentsurari ondo pentsatzen jarrita ez zitzaioala tranpa egiten; izan ere, A. Arrue konpromisoan ez jartzeko autoreak berak ondo neurtu behar zuen zer jarri, eta hartara, beraz, «era ortan egilleak berak egiten du bere liburuen zensura».

Erregimenak, besteak beste, A. Arrueren bitartez lortzen zuen euskal idazleak berak bilakatzea beren buruen zentsuratzaile; hartara ez zegoen zentsuratzaileei dirua ordaindu beharrik eta eragin bera lortzen zen, zentsuratzailerik gabe zentsura ezartzea. Zer hoberik erregimenarentzat!, noren bitartez eta A. Arrueren arartekotasunaz.

Gurean, zentsuraren zoko-moko ezkutuak arakatzen eta argitara ateratzen lan gehien egin duena J.M. Torrealdai dugu. Zer dio Torrealdai Antonio Arruez:

Han-hemenka eskuratu ditudan datuen arabera, Donostiako Ordezkaritzan zentralizatu zen urtetan euskarazko argitalpenen «irakurketa». Donostian zentsore-talde bat badagoela badakigu, eta zerbitzuak eskaintzen dizkiela beste ordezkarietzi. Baina inongo paperetan ezin izan dut aurkitu «irakurle», «informatzaile» edo «zentsore» hauen izenik. Delegazioko txostenak, euskal liburuei buruzkoak ere, delegatuak berak sinatzen ditu beti, nahiz eta ez jakin euskaraz.

Lekuko askoren ahotan dabil Antonio Arrueren izena. Arrue karlista eta abokatu ezaguna zen, Asteasun jaio eta Donostian bizi izan zena.

«Asteasuko beltza» zuen gaitzizena. Egan-en zuzendari izan zen Koldo Mitxelena eta Aingeru Irigarairekin batera. Euskal literatura ongi baino hobeto ezagutzen zuen, eta bereak dirudite txosten batzuek.

Edozein modutan ere, badirudi Antonio Arrue ez zela plantillakoa. Plantillan bazeuden beste batzuk, prentsa eta komunikabideen zentsura egiten zutenak. Aldizkari zuzendariak bi aipatzen dituzte sarritan: Angel Casadamón, militarra, eta Florencio Salsamendi. (Torrealdai, 2000).

Aurrera jarraitu aurretik, adierazpen horietatik honako esaldi hauek go-goan har ditzagun: *Lekuko askoren ahotan dabil Antonio Arrueren izena (...)* «Asteasuko beltza» zuen gaitzizena (...) eta bereak dirudite txosten batzuek (Torrealdai, 2000).

1956an, badakizu irakurle, zein euskal argitalpenek aztoratu zituen bazterrak: Mogelen *Peru Abarca*-ren argitalpenak. Pentsa, zein liburu arrisku-tsua! Hala zioen J.M. Torrealdai: *Nola debeka daiteke liburu bat Julio de Urquijo Euskal Filologiako Mintegia tartean egonda?* (Torrealdai, 2000).

Madriko agintariak Donostiakoak baino zorrotzagoak bide ziren, eta lortzen zuten etekinik. Julio Urkixo Mintegiko buruak, liburua aurrera ateratzearen, honako proposamen hau egin zion Madrikoari:

«*Le proponemos que en la nueva edición se siga fielmente la primera: Durango, 1881. (...) Consideramos que en ella se deberían hacer algunas modificaciones, mejor dicho supresiones en primer lugar, la del `Prólogo al lector vizcaíno` de la original, que sería sustituido por el que le ha sido ya enviado del Sr. Arrue de este Seminario. En segundo lugar, la del diálogo final `entre dos amigos eclesiásticos`, junto con las traducciones de discursos que viene a continuación*» (Torrealdai, 2000).

Ez da txorakeria bat; zentsura zein bizirik zegoen adierazten du. Donostiakoek bahe zabalagoa izango zuten, baina bahea hor zegoen, eta bi aldeetatik eutsia, Madrikoetik eta hemendik, zer da eta euskarazko liburu zaharrak berrargitaratzeko.

Hirugarren aldiz ere aipatzen da A. Arrue Torrealdairen liburuan, eta hirugarren aipamena, lehen begiratuan, positiboa da, Orixek Txillardegiren *Peru Leartzako* eleberria moralari zegokionez Arruek baino estuago iritzi zuela adierazteko aipatzen baitu.

Baina errepara diezaiogun kontuzago eta pausatuago:

«Políticamente, no existe nada censurable. De todas suertes, y aunque el autor es católico practicante, desde el punto de vista religioso resulta un tanto fuerte, pues la exposición de las ideas laicistas del protagonista no se halla debidamente contrarrestada por las manifestaciones de los personajes católicos de la obra. (...)

Como la literatura vasca –nos referimos a la escrita en vascuence– ha sido cultivada hasta ahora principalmente por eclesiásticos, y, por ello la mayor parte de las novelas de dicha literatura han sido de color «rosa», choca esta clase de obras; pero, por otro lado, esta novela, precisamente por ello, supone en cierto modo un avance, y creemos que será bien recibida por los amantes «objetivos» de la literatura.

Por lo que se refiere al estilo, esto es, al vascuence que se emplea en la obra en cuestión, merecerá elogios de todos los `antisabinianos´ y, desde luego, se halla acorde con la declaración de la Academia de la Lengua Vasca de fecha 2 de abril del corriente año conceptuando netamente vascas las palabras procedentes del castellano pero arraigadas ya desde hace tiempo en el vascuence» (Torrealdai, 2000).

Erregimenaren zutoinak zein diren argi adierazten da: lehenik, Eliza –kontuz ibili behar da elizgizonak ez gogaitzeko–; bigarrenik, politika, hots, Francoren erregimenaren aurkakorik ez egotea, eta hirugarrenik ere politika, oraingoan Sabino Aranaren politikaren aurka, jeltkideen aurka.

Zentsura-lan horrek, arretaz erreparatuz gero, laguntzen du ulertzen zergatik jokatu zuen Arruek N. Etxaniz edo Manuel Lekuonarekin jokatu zuen bezala.

Gorago aipatu dugu 1954an egin zutela euskaltzain. Hasiera batean, N. Etxaniz eta Joseba Rezola jeltzale euskaltzaleek-eta ez zuten txarretsi Lojendio eta Arrue karlistak euskaltzain egitea; alderantziz! Hona horren frogak: 1953ko abuztuan, Etxanizek Ibinagabeitiari gutuna:

«Emen aurki Donosti´ra bizí izatera joatekoa naiz; ta an, J.l. [Jainkoa lagún] ezer al-ba-det, aztartu bear det jendea. Gure jokaerarik egikorrena, Amigos del País bazkunaren itzalpean lan egitea izango genuke. Orre-la baimenak errezago iritxi genezazke. Gañera, karlista euskaltzale batzuek

gurekin artzea, mesede genuke. Aldundiko Lendakaria, Caballero, ta Arrue 'tar Antonio, lege-gizona, ortarako egokiak izango ditugula, uste det.» Argitaragabea.

Eta Ziburutik J. Rezolak A. Ibinagabeitiari:

«Jakingo dezue agian Arrue 'tar Antonio eta Lojendio 'tar Joxe Mari, euskalzain egin dituztela. Orrela esaten dit Amillaitz 'ek [Nemesio Etxaniz] ta berak dionez bestaldekoak izan arren euskeltzale benetakoak omen dira. Ba-dakizue Arrue au Asteasu 'ko legegizon bat dala eta karlisten arten buru ibili izandu dana. Uste dut Parma 'tar Pantzeska Xabier 'en idazkari izandu zala. Ba-dakizute gañera Parma au errege-nai oietakoa dala eta beste karlista askok, Franco 'ren aldeko diranak ez dutela begi onez ikusten. Diotenez euskel-izlari ona da baña nik ez det jakin euskera-ren alde itzaldi oietzaz gañera ezer egin duenik.

Lojendio jaunak berriz euskeraren aldeko izena izan du betikoz eta au ere izlari ona izan dala entzun izandu det. Ba-dakizute Lojendio 'tarren kastakoa dala eta onekin jabetuko zerate gauza askotzaz. Ala ere, diotenez, Lojendiotarren artean jatorrena omen degu eta batzuk diotenez benetan jatorra.

Neri iruditzen zait bi gizon ok euskalzain egin ba-dituzte, eralguntza oni abertzaletasun usaiá kentze-arren izango zala eta bide batez euskera-rentzat erretzasun eta laguntasun geio arkitzen ote duten. Ala izan dedilla.» (1954-12-21). Argitaragabea.

Aurrerago ere N. Etxanizek ez zuen inolako ezinikusirik agertzen Arrue-ren alderako:

«Garagarrilleko lenbiziko igandea izan zala, uste det. Bilbo 'n Arriaga antzokian egundoko euskal-jaia eratu ziguten. Arrue legegizonak (karlista bera, alabearrez) euskeraz eman zigun jardun bizigarri bat. Aren esanetatik bat, auxe: Euskera nundik datorren aztartzea baño geiago jakin nai dugula Euskera nora dijoan. Txalo aundiak jaso zituan. Ondoren Mitxelena Koldo 'k erderaz Euskaltzaindia 'k zerabilzkin asmoak azaldu zituan. (.) Nere Yorgi Manrique 'rena azken-ikutu-zai dut. Aspaldi burutu nizun, baña zuzenketak egiteko, besteren iritxi-begira nago. Arrue 'k itzaurrea egiteko asmoa dio, ta dotore azaldu nai dute.» (1956-VII-6). Argitaragabea.

Ez da hor batere gaitzespenik ageri; aitzitik, lankidetzat. Beraz, ezin da esan A. Arrue karlista tradizionalista zelako susmo txarrez hartu zutela N. Etxaniz bezalako jeltzaleek.

Ematen du inflexio-puntua 1960ko 339 euskal apaizen gutunak ekarri zuela. Nemesio Etxanizek A. Arruek berari eta On Manuel Lekuonari egindako belzkeriak aipatzen ditu batez ere, eta Koldo Mitxelenari egindako zerbaitek ere bai.

Batetik, gutun pribatuetan: A. Ibinagabeitiari:

«Zuek, orko euskaldunen iguina dezue. Guk, zer esango ote-degu, emengo EUSKALTZAINDI 'ko zenbait jauntxoei buruz? ... Nere zorioneko METODOA ba-dakizue noiztik dabillen erditu ezinik. Emen dira zezanak! Eztakizue asko, nola dabiltzan Metodo ori galdu naian. Ezta berealakoan azalduko, gauzak horrela ba-dijoaz. Oien lana auxe besterik ezta: gure gizaldiak euskerari eragin dion aurrerapena, ondatzea. Ba al-dakizu Arrue 'tar Antonio, (Asteasu 'ko Beltza du lendik gaitz-izena), nolako setati dabillen nere Metodo ori aurrera pasa ez dedin? Nik «rr» ta «ll» erabiltzen, zoritxarrez nere liburuan. Ai, ene, bada ta!

Gizon ori eden-utsa degu, ta komedianta ederra gañera, bere burua euskaltzale agertzen maixu jende-aurrean; baña pixka bat axtartu ezker, politiko zikin bat besterik ezta. Joan da lengo batean CCC 'ko Zuzendarirengana, ta itz txukunekin auxe esan dio: NOS QUIERE METER POR LOS COJONES.

Gizajoa, nunbait barrabillak mindu dizkio nere Metodo galgarri orrek. Orrelakotxeak dira gizon azpikeriz betetako orren lanak. Azkenean, nere izenik gabe azaldu bear du Metodoak. Onelaxe erabaki du gizontxo orrek. Eta utzi dezagun onenbestean. Geroak neurtuko du orren azalkeri ta billaukeria». (1961-VII-21) Argitaragabea.

Hurrengo urtean, osterat Ibinagabeitiari:

«Ba al-dakizu Arrue 'k egin didan azkenengoa? Irrati-lanen leiaketa sortu zuten, eta neri eman bear, ba, aurrenengo saria, ta or ibilli dira erabakirik eman nai ezik. Azkenean «desierto» deklaratu dute txapelketa. Desierto ori ezta Erandio 'koa izan, noski. Orrelako xaltzan parre egitea izaten da onena.» (1962-II-28). Argitaragabea.

1962an jokatu zen gerraondoan estreinako Euskal Herriko bertsolari txapelketa. N. Etzanizek Ibinagabeitiari gutunez kontaktatzen dionez, hor ere azpijokoan aritu ziren A. Arrue-eta txartelak saltzeko orduan:

«Euskera aldetik, pozgarri izan zan atzoko eguna. ASTORIA antzokian, Donostia 'ko zabalenean, egundoko jendetza bildu zan Euskalerriko Bertsolarien txapelketa erabakitzeko. Uztañide aitortu zuten, Basarri 'ren gain, txapeldun. Ta eztakizu, errietatik nola ibilli dan jendea, txartel eske barrura sartu nairik. Baiña Centro de Atracción y Turismo 'a ta gure Arrue ta abar ziran tartean, eta egundoko zikinkeria izan da txartel kontu orretan. Takillan txartelik ez; eta sarrera guziak ixilpean saltzen ari izan dira. Auek esku artean artzen duten guzia, zikindua azkenerako». (1962-XII-30). Argitaragabea.

Eta gero artikuluko batean, inon argitaratu bazen Alderdi-n argitaratukozena 1964an.

«Resulta bastante divertido el observar los manejos turbios de los que tratan de constituir entre nosotros el monopolio de todo lo referente a la cultura vasca, para dar al exterior la sensación de que ellos la apoyan, y al mismo tiempo impedir en el interior la labor que pueden realizar en pro de nuestra lengua y demás peculiaridades los que están capacitados para la misma.

En todas las fiestas populares euskéricas, un señor que ya desde antaño tenía dadas buenas muestras de su fobia hacia todos los que no se allanaran a sus estrechas ideas políticas, se arroga el derecho de soltar una soflama euskérica con latiguillos fáciles de un pretendido entusiasmo vasquista. Pero poco a poco se ha visto obligado a sacar a la luz pública sus trapos sucios, dejando bien patente la poca consistencia de su fervor euskérico.

Metido por la puerta trasera en la Academia Vasca, en su calidad de Comisario político para todo lo que se refiera al renacimiento vasco, lo mismito que en Rusia, reparte boletos de afectos y desafectos al régimen, cuidando puerilmente de impedir que éstos últimos laboren en pro de nuestra cultura o de que sus nombres no aparezcan en las obras debidas a su pluma.

Asimismo, en los Concursos de Literatura Vasca, con absoluto desprecio de la Moral, impide que el fallo de los jueces caiga en favor de sus di-

sidentes políticos; o lo que es aún más ridículo y da la medida ínfima de su calidad humana, prohíbe que los favorecidos por el fallo aparezcan consignados en la Prensa, escatimando sus nombres a la publicidad y creando unos autores fantasmas que resultan la diversión del público durante unos cuantos días.

De esta forma, boicoteó durante casi un año la publicación del Método de Vascuence con discos de la Academia CCC, prohibiendo cuando no pudo impedir su publicación, el consignar al frente de la obra el nombre de su autor. (.)

El año pasado (hace dos años tendría que decir ahora), se anunció un Concurso de Guiones Radiofónicos en euskera. El fallo había que darlo a favor del sacerdote Nemesio de Etxaniz. El referido Comisario político formaba parte del tribunal seleccionador y creyó que podía hacer del Concurso lo que le viniera en gana, y así fue retrasando el fallo durante cinco meses largos. No le valió su treta, porque el Centro de Atracción y Turismo quería volver a convocar otro doble Concurso de Cuentos y Guiones Radiofónicos en euskera (.) Por fin, obligado por reiteradas instancias del Comité de las Fiestas Euskaras, declaró desierto el premio, repartiendo las tres mil pesetas arbitrariamente entre cinco concursantes. Como, a pesar de sus deseos, el mayor premio había que otorgárselo al sacerdote anteriormente referido, se prohibió toda relación en la Prensa del correspondiente fallo (...)

Con Don Manuel Lekuona, el caso se agrava. Este sacerdote sufrió cruelmente a raíz del deplorable Movimiento con el asesinato de dos hermanos, uno de ellos sacerdote, sacrificados por los «Cruzados». Parece que esos señores que prepararon aquella ola de crímenes debían al cabo de 25 años demostrar un pudor y un arrepentimiento elementales por lo sucedido, esforzándose de una manera particular en mostrarse especialmente obsequiosos con los familiares de sus víctimas, sobre todo tratándose de un sacerdote y habiendo ellos blasonado de ultracatólicos.

Pues no hay nada de eso. Al contrario, todavía andan envenenando el ambiente. A don Manuel de Lekuona se le había encargado por el Comité de las Fiestas Euskaras de este año (del año pasado), una conferencia en euskera. Pero la Junta de los Torpedeadores le descartó del programa por haber dicho sacerdote sido uno de los 339 firmantes. Antes le retiraron una mísera gratificación que le entregaban por los diversos trabajos que le encargaba el Seminario Julio de Urkixo.

Este es el respeto que sienten hacia los sacerdotes estos señores que se pasaron la vida tachando a los demás de malos católicos. Lo mismo que en Rusia, se tolera a los sacerdotes afectos al régimen; a los demás se les procura una respetabilísima serie de represalias y desconsideraciones (.)

Amigo ASTEASUKO BELTZA, procure retirarse a tiempo de esos enredos, porque de otra suerte, dentro de poco, corre el riesgo de cargar con la responsabilidad de todos los chanchullos de mala ley que surjan en el campo de la cultura vasca (...)

Este artículo lo teníamos almacenado hace bastante tiempo. A última hora lo retiramos por bien de paz y para no envenenar el ambiente más de lo que está. Pero hete aquí que ASTEASUKO BELTZA ha rebasado el último límite que todavía le mantenía en nuestra relativa consideración.

Tras haber coceado a los demás euskaltzales, ha comenzado últimamente su trabajo de zapa contra el señor don Luis de Mitxelena. Este señor, que no tiene ninguna necesidad de zancadillas de mala ley, ha puesto al BELTZA en el lugar que le corresponde.

Después de todo, va a resultarnos muy saludable el que este señor haya sacado a la luz todo su maquiavelismo, para mantener en adelante alerta nuestra guardia contra sus maquinaciones... (Nemesio Etxaniz, 1992).

Horrelako gauzetan zaila da epaiketa batean balioa izango zuketean frogak aurkeztea, baina, guretzat, Nemesio Etxanizen lekukotasuna sinesgarritasun osokoa da, are gehiago hasieran batere aurkakotasunik gabe eta aldekotasunez onartu baitzuen haren izendapena, eta zenbait poema itzuliren hitzaurregile ere hortxe nonbait izan baitzuen.

Alde iluna ere izan zuen argi eta garbi Antonio Arrue euskaltzainak, eta batez ere horixe azaleratu nahi izan dugu artikulu honetan, alde argiak bestetan azaleratuak ditugunez gero.

3. Laburbilduma

1954an egin zuten Antonio Arrue euskaltzain, euskararen alde eginak zituen merituengatik baino gehiago egin zitzakeenengatik, besteak beste, euskarazko liburuak argitaratzeko eta biltzarrak egiteko baimenak lortzen

eman zezakeen laguntzagatik; karlista tradizionalista izanik, euskaltzale gerra-galtzaileek ez zituzten adiskideak eta harremanak zituen erregimenean norbait zirenen artean, bera ere izan baitzen norbait Francoren erregimenaren baitan –Alfonso XIII.a erregeak 1926an sorturiko Meritu Zibilaren Ordenaren domina eman zioten 1964an, Espainiako estatuaren zerbitzuan egindako merituengatik, eta 1967tik 1971era, familia ordezkari izan zen Espainiako Gorte Organikoetan-.

Liburuak argitaratzeko –*Peru Abarka* 1956an, *Gero* 1964an, *Auspoa* saila.– eta Euskaltzaindiaren biltzarrak –Arantzazu, 1968– eta halaber bertso txapelketak –60ko hamarkadan– antolatzeke laguntza eman zuen. *Egan* eraberritzeko ere bai 1954an, eta gastronomiaz idatzi zuen euskaraz eta zenbait literatur kritika ere egin zituen euskaraz; beraz, karlista tradizionalista euskaltzale gutxiatariko bat izan genuen dudarik gabe. Dominaren aurkia da hori, eta alde goresgarri hori aitortu zaio: Aita Villasantek, Aita Zavalak, *Egan*-eko Gillermo Etxeberriak, nik neuk, eta berriki Manuel Martorellek.

Era berean, Francoren erregimenaren atxikitzaile gisa, eman zioten Meritu Zibilaren Ordenaren dominaren merezidun gisara, azpijokoan aritu zen Nemesio Etxaniz edo On Manuel Lekuona bezalako jeltzaleen aurka, haien merituak ezkututzen eta haien jarduera publiko euskaltzalea oztopatzen. Alde batera, erregimenak erregio-hizkuntzatzat jotako euskarari ezartzen zizkion muga hertsizorrotzak zabaldu nahian bezala, baina bestalde muga hertsiz horiek ezin eramanak eta ezin gordeak zitzaizkien euskaltzale finei mugak ezarriaz edo oroitaraziaz, erregimenaren aldeko ezkutuko lan zikinean.

Alde biei erreparatu gabe, on-gaitzei kasu eman gabe, Antonio Arrueren jardueraren irudi faltsua gera liteke gure kultur memorian. Eta bidegabea litzateke!

Bibliografia

ARRUE, Antonio, 1979, *Jan-edanak*. Prest. Luis Villasante. Donostia: Aurrezki Kutxa Probintziala.

———, 2008, *Idaztiak eta hitzaldiak*. Prest. Antonio Zavala. Bilbo : Euskaltzaindia. Baita: http://www.euskaltzaindia.net/dok/iker_jagon_tegiak/72482.pdf.

ETXANIZ, Nemesio, 1992, *Izotz-kandelak (eleberria) Gobernadore jaunari eta beste zenbait jauni (gutunak)*. Prest.: Iñaki Seguro. Donostia: Elkar.

MARTORELL, Manuel, 2011, «Antonio Arrue, el carlista que colaboró en el renacimiento de Euskaltzaindia», *Euskera*, 2011, 56, 3, 847-872.

SUDUPE, Pako, 2011, *50eko hamarkadako euskal literatura. II. Kazetaritza eta saiakera*. Donostia: Utriusque Vasconiae.

TORREALDAI, Joan Mari, 2000, *Artaziak*. Zarautz: Susa.

Liburu aipamenak

Euskera. 2012, 57, 3. Bilbo
ISSN 0210-1564

Joana Albreten biografia bat

GARTZIA, Pruden

Azkue Bibliotekako zuzendaria

Roelker, Nancy Lyman (1968) *Queen of Navarre: Jeanne d'Albret 1528-1572*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 503 or.

Iruzkindu nahi dugun liburua duela berrogei urte baino gehiago argitaratua zen, Estatu Batuetan, eta 1979an frantsesera itzuli bazen ere, badut errezeloa gaur egun ez dela oso ezaguna gure artean. Neuk ere ez nuen haren arrastorik harik eta, berriki, John Elliott historialari ingelesak gomendatua ikusi nuen arte. Euskal Herrian bertan gutxienez lau biblioteka publikotan aurkitu daitezkeen arren (Azkue Biblioteka, Deustuko Unibertsitatekoa, Nafarroako Unibertsitatekoa eta Baionako Udal Liburutegia), ez da, dena dela, eskuratzeko erraza. Hala ere, hura atzeman eta irakurtzeko lana hartzen duenak nekez esan ahal izango du denbora alferrik galtzen ibili denik, liburu zinez ederra baita alderdi guztietatik, ondoren erakusten saiatuko garen bezala.

Liburu hau historiografia anglosaxoiean hain klasikoak diren biografia horietako bat da, alegia, pertsonaia historiko bati buruz dugun ezagutza agortzeko asmo garbia izateaz gain, hura bere giroan eta garaian kokatu nahi duena eta judizio kritikorik emateko batere lotsarik ez duena. Bi hitzetan, pertsonaia eta bere garaia gurutzatzen duen liburua, diskurtso historiko kritikoa koherente bat sortuz. Garrantzitsua da, beraz, protagonistaren bizitza interesgarria izatea eta munta handikoa gertatzea herrialde jakin baten historia argitu nahi denean. Baldintza guztiak betetzen ditu liburu honek.

Hasteko, Joana Albreten bizitza zinez interesgarria suertatzen da gaur egun ikuspuntu bat baino gehiagotatik. Lehenengo eta behin, Historian

ageriko eragina eduki duen emakume gutxi horietako bat da; bigarrenik, erlijioarekin lotutako arazoak dira haren bizitzaren giltza nagusia eta, hirugarrenik, haren jarduera-eremua funtsean Frantzia bada ere, *nafar auziak*, alegia, Aragoiko erregeak 1512tik aurrera gauzatu zuen erresuma zahararren okupazioak eta zatiketak, okupatutako zatia Gaztelako koroari lotu zio-larik, berebiziko garrantzia du erregina Joanaren bizitzan, Frantziaren historian eta, baten bati harrigarria irudituko bazaio ere, baita Europako historian ere. Beraz, emakumetasuna, protestantismoa eta Nafarroaren zatiketa (gure artean arrunki konkista edo anexioa deitzen dena); ez da dudarik hiru osagaiok interes handia pizten dutela gaur egungo euskaldunen artean.

Baina garaia ere biziki interesgarria begitantzen zait: XVI. mendearen lehen bi herenek Errenazimentuaren goren aroa markatzen dute, lehen monarkia nazional handien umatzea eta, aldi berean, erreforma protestantearen hedapena, mota guztietako erlijio-gerrak eta gatazkak ekarriz. Oron buru, indibiduoaren kontzientzia librearen auzia lehen aldiz mahaigaineratzen da indar handiz eta, harekin batera haren ustezko ifrentzua, hots, herritarrek nahitaez nork bere printzearen erlijioa segitu beharra (*cuius regio, eius religio*). Gai horiek guztiek leku handia izango dute Joana Albreten bizitzan.

Eta liburua biografia bat denez gero, Joanaren bizitzaren kontakizunak markatzen du kapituluaren arteko antolamendua eta narrazioaren hari nagusia. Halaber, arreta handia eskaintzen zaio ez soilik haren bizitzako gertakizunak zehatz-mehatz eta ñabardura osoz kontatzeari, baizik eta baita ere haren izaera eta garapen psikologikoa aztertzeari. Ildo honetan liburua eredugarria da zinez: psikologismo merke guztietatik oso urrun, hala ere azterketa fina bezain sakona eskaintzen du, oso argigarria puntu askotan. Tamalez, neurea baino ingeles joriagoa behar da ñabardura eta xehetasun guztiak modu egoki batean dastatzeko eta haztatzeko. Tesi nagusia, dena den, erraz atzematen da eta hitz gutxitan aurkez daiteke: Joana emakumezko bat da, emakumeok gizonezkoen mendeko eta, areago, tresna huts izaten ziren garai batean. Ez da harrigarria, beraz, haren aitak (Henrike Albret) eta senarrak (Antonio Bourbon) hura tresna politiko huts gisa baliatzeko egin zituzten saio etengabeak, baina bai da harrigarria Joanak gazte-gaztetatik bere nortasuna finkatzeko erakutsi zuen adorea eta kemena: uko egin zion beti

inoren *tresna* huts izateari eta, areago, bere azken urteotan *marigizon* ospe nabarmena eskuratu zuen, alegia, gizonezkoei *klasikoki* esleitzen zaizkien *dohainak* nabarmentzen omen zitzaizkion: borondate sendoa, erabakimena, harrotasuna, agresibitatea, are eta zakarkeria ere. Ildo horretan, bereziki adierazgarria da Joanaren izaeraren alderdi horri dedikatzen dion kapitulu monografikoa (IX.a), baina baita ere Cleves-eko dukearekin izandako sasi-ekontzaren auzia (II. kap.) edo haren bizitzaren bukaeran Katalina de Medici erregina amarekin izandako negozioaz latzak, bere seme Henrikeren ekontzaren harira (XIII. kap.): kasu guztietan Joanak presio latz eta handiei egin behar izan zien aurre, bere irizpideak irmoki defenditu zituelarik. Izaera horren kontraste eta neurri gisa beste bi emakumeren potreta aurkezten zaigu luze eta pasarte ugaritan. Batetik, Margarita Nafarroakoa, Joanaren ama eta Frantziako errege Frantzisko I.aren arreba bakarra, alabaren ifrentzua, bizi osoa anaiaren zerbitzura higatu baitzuen, bere nortasun propioa guztiz ezereztuz maila ia-ia erridikulu bateraino, zenbait gutunetan irakur daitekeen gisan. Hots, Margaritak poz-pezik onartu zuen erregearen *tresna politiko* huts eta debotoa izatea. Baina bestetik Katalina de Medici, Joanaren lehengusina (lehengusuaren emaztea) eta Frantziako erregina lehenik (Henrike II.a senarrarekin) eta erregina ama eta boterearen zinezko jabea gero, hogeita hamar urtetan, bere hiru semeekin (Frantzisko II.a, Karlos IX.a eta Henrike III.a). Hau ere Joana bezala nortasun handi-handiko emakumea izan zen, baina lehengusina Joana ez bezalakoa, botere-estrategia guztiz *femeninoak* baitzituen: agresibitatea eta larderia beharrez, pertsonen manipulazioa, engainua, makurkeria eta xantaia emozionala. Bere ama eta lehengusinaren aldean Joana guztiz desberdin aurkezten zaigu, beraz, eta behin baino gehiagotan egileak paralelismo garbiak, baina aski diskretoak, trazatzen ditu garai bereko beste erregina protestante batekin: Ingalaterrako Elisabet II.a, zeinekin hainbat gutun trukatu baitzituen. Horra bi erregina, Joana Nafarroakoa eta Elisabet Ingalaterrakoa, konparazio luzeagoak mereziko lituzketenak.

Hari horretatik laburki tiratuz: biek izan zuten, uneren batean, ekontze-ko pretendiente bera: Filipe II.a Espainiakoa, kasu bietan Frantziaren kontrako koalizioak sortzeko xedez, eta kasu bietan zapuztua. Edo, beste alderdi batetik hartua, Joanaren seme Henrike Nafarroakoa ere agertu izan zen,

serioski, erregina Elisabetek izan zituen balizko senarren zerrenda luzean, kasu honetan Filipe Espainiakoaren kontrako koalizio *protestante* gogor bat antolatzeko xedetan. Izan ere, politika eta erlijioa beti eskutik joan badira ere, badirudi XVI. mende honetan inoiz baino estuagoa izan dutela harremana, eta fedearen eskakizunak oso gutxitan nagusitu dira *realpolitik* tris-tearen aldean. Joanarena, beharbada, harreman latz hori aztertzeko kasu nabarmen bat da.

Zeren honez gero irakurle bipila konturatu da gure Joana Albret ez zela izan, inola ere, erresuma txiki (ñimiño esatea ere ez da esajerazioa, hori baitzen egiazki haren kontrolpeko Nafarroa Beherea) eta marjinal baten monarka indarge eta barregarria; aitzitik, lehen-lehen mailako agente politikoa izan zen XVI. mende erdialdeko Europan. Eta hori lau ezaugarri esker: lehenik, Frantziako errege-familiako kidea zen, bai ama aldetik (esan dugun bezala, Margarita Frantziako erregearen arreba bakarra zen) bai senarraren aldetik ere (Antonio Bourbon Frantziako Lehen Odol-Printzea zen, alegia, lehena ondorengotzan erregearen semeen atzetik); bigarrenik, lurralde ugarien jabea zen (Nafarroaz gain), batzuk Frantziako koroapekoak (Vendome, Albret, Armagnac.) eta beste batzuk formalki independenteak (Biarno); hirugarrenik, Frantziako protestante kalbinisten lider nagusia izan zen, eta laugarrenik, Nafarroako erregina zen, Nafarroa Espainiako erregearen arazo nagusietako bat zen garaian. Lau ezaugarriok azalpen osagarri batzuk behar dituzte.

Lehena, dudarik gabe, nagusia da: Frantziako errege-etxearekiko ahaidegoa da Joanaren garrantzi politikoaren eragile nagusia, horrek bihurtzen zuen haren ezkontza lehenik, eta haren semearena gero, lehen-lehen mailako arazo politikoa Europan. Baina ahaidego horrek, huts-hutsean, ez du guztia esplikatzen, faktore gehigarri batzuk kontuan hartu behar dira. Lehenengo eta behin, termino feudaletan esanda, haren jabetzapeko lurralde zabal-zabalak, mapa batean harrigarriko zabalera hartzen dutenak (ik. 12.-13. orrietakoa). Ez dezagun ahaztu XVI. mendeko monarkiarik zentralizatuenak ere (Frantzia, Espainia eta Ingalaterra) oraindik monarkia feudalak direla funtsean, non eta erregea doi-doi den oraindik *primus inter pares* bat baino zerbait gehiago; Frantzian bertan, montmorencytarrak, guisetarrak, albretarrak, bourbontarrak, rohandarrak... egundoko indarra zeukaten lei-

nuak ziren, doi-doi valoistarren mendeko (egoera antzekoa zen Ingalaterran, Espainian eta, zer esanik ez, Alemanian, Italian, Polonian...). Hain justu ere garai honetan eta Frantzian sortuko da subiranotasunaren kontzeptua, ez kasualitatez, Joana Albreten bizitzak ederki ilustratzen duen bezala, kontrakoa baizik: Frantziako erregeek buru egin behar izan zieten gerra zibilei erremedioa emateko teoria politiko gisa baizik. Areago, lurralde horietako batek, Nafarroak zehazki, erresuma gradua dute eta, beraz, haren jabea Frantziako edo Espainiako erregeren pare bihurtzen dute nominalki. Gainera, 1512an haren inbasioa, okupazioa eta zatiketa gertatzen den unetik oraindik itxi gabe zegoen arazo diplomatiko handia zen: Karlos V.a enperadoreak edo haren seme Filipe II.a Espainiakoak ez dute formalki onartzen Nafarroan beraiez besteko errege-erreginarik dagoenik, baina negoziazio etengabeak izango dituzte mende osoan zehar bai Joanaren aitarekin (Henrike II.a Nafarroakoa) eta senarrekin (Antonio I.a Nafarroakoa) eta Joana berberarekin ere *nafar auziari* nolabaiteko konponketa bat emateko (tartean goian aipatu dugun ezkontza-proposamena). Ildo horretako aipua ugariak eta sakabanatuak badira ere, bereziki interesgarria suertatzen da IV. kapitulua irakurtzea: hor ikusiko dugu, adibidez, Nafarroa Milanekin trukatzeko proposamena, edo Espainiako erresuma Garonaraino zabaltzekoa. Izan ere, ez da esajerazioa esatea Nafarroak inoiz ez duela izan horrelako garrantzirik Europako agenda politikoan. Zeren eta garrantzi hori areagotu egiten baita Nafarroako errege-erreginek (Joanak eta Antoniok) erabakitzen dutenean *higanoten* alderdiarekin lerratzea eta, hartara, Europako gorte guztietan alarma gorriak piztea: protestantismora amilduko ote zen Frantzia, Alemania, Ingalaterra, Suedia edo Danimarka bezala?

Puntu honetan liburuaren gairik interesgarrienera heltzen gara, nire uste apalean: politikaren eta erlijioaren arteko harremana, Joanaren bizitzak ilustratua. Erran komuna da protestantismoaren historian bi olatu handi ikustea, lehena, luteranismoa, XVI. mendearen lehen erdian, eta bigarrena, kalbinismoa, mende beraren bigarren erdian. Hasieran aipatu dugun John Elliott historialari handiaren arabera, kalbinismoaren sorrera eta hedapena garai horretako gertakari nagusietakoa da: Frantzian finean zapuztua geratu bazen ere, berebiziko garrantzia izan zuen Ingalaterraren eta Eskoziaren historian eta, ondorioz, Estatu Batuetakoan (Herbeheree-

tan, Suitzan edo Galesen izan zuen garrantzia gutxietsi gabe); Max Weberen tesi ezagunak, bestalde, ez du inongo iruzkinik behar. Bada, gure protagonista ez zen izan soilik Jean Calvinen ikasle eta jarraitzailea, baizik eta hark sortutako mugimenduaren buru nagusietakoa, mugimendua erpinean egon zen garaian. Izan ere, Frantzian bederen, mugimenduaren oinarri sozial nagusia hirietako artisau eta merkatarien artean kausitzen zen, horri gehitu behar zaizkiolarik noble ugarien artean sortu zuen interesa, behe mailatik hasita errege-familiara iritsi arte. Roelkerrek data zehatzak ematen dizkigu: 1561-1562, tarte horretan baitzirudien Frantziak Alemaniaren bidea segitu behar zuela laster (ik. VI. kap.). Ispilukeria hutsa izan zen: higanotek inoiz ez zuten lortu gutxiengo batetik gora garatzea; euskaldunen artean, adibidez, jarraitzaile biziki gutxi izan zituzten, erregina Joanak egindako presioak eta ahaleginak handiak izan arren; Biarnon, aldiz, fermuki sustraitu zen. Baina ñabardurak ñabardura, higanotak gutxiengo hutsa izan baziren ere, gutxiengo boteretsua eta ondo antolatua izan zen, 36 urtetan zehar (1562tik 1598ra) zortzi erlijio-gerra antolatzeko gauza izan zena, Nantesko Ediktuaren bidez kontzientzia askatasuna eta eskubide politiko batzuen bermea lortu arte. Joanak protagonismo handia izan zuen lehen hiru gerretan, hirugarrenean bereziki.

Kontzientzia askatasuna. Hausnarketa bereziki interesgarriak plazaratzen dira liburu honetan gai horren harira. Adibidez, Roalckerren arabera garbi dago konexio bat dagoela *nafar auziaren* eta protestantismoaren artean, alegia, Antonio Bourbonentzat protestantismora hurbiltzea bere *etxearen* (zentzu feudalean) eskubideak eta indarra sendotzeko aukera paregabea zen. Eta, hartara, protestantismora hurbildu zen eta Frantziako jaun feudalen arteko botere-jokoan zeukan indarra biziki emendatu zen, besteak beste Filipe II. arekin zuzenean negoziatzea ahalbidetuz, edo Frantziako errege berri eta ahularen (Frantzisko II.a) babesle bezala agertuz. Aurrez aurre, Lorraine-Guise *etxea*, Frantziako nobleziaren beste fakzio indartsu bat gidatzen zuena eta, bere aldetik, katolizismo muturzalearen *karta* jokatzen zuena. Erdian, Katalina de Medici, fakzioen arteko oreka zailari heldu nahian. Botere-joko horrek esplikatzen du, adibidez, Antonioren traiektozia pertsonal zalantzatia, beti katolizismo eta protestantismoaren artean dantzatuz, orain ezker, orain eskuin. Roelkerrentzat garbi dago Antonio Bourbon gorazale

oportunista bat besterik ez zela izan, sen politiko garbirik gabea gainera, bere etengabeko maniobren eta jirabiren etekinik eskuratzeko gaitasun bari-rik: 1560-62 abagunean katolizismo aldera jotzen du berriro eta Joanarekin, hots, bere emaztearekin, argi eta garbi apurtzen du, publikoki; dibortzioa ere mahaigaineratu omen zen tarteka, nahiz eta Bourbondarraren ustekabeko heriotzak prozesua moztu zuen. Zer zen, beraz, kontzientzia askatasuna protestanteen liderra izan zen Antonio Bourbon Nafarroako errege eta Frantziako Lehen Odol-Printzearentzat? Tresna politiko huts bat. Nafarroa bera ere ez omen zen askoz ere gehiago: pozik emango zizkion haren gaineko eskubide dinastikoak Filipe Espainiakoari, Milanen truke, jakina. Detaileak, liburuan bertan bila.

Zeren orain gatozen haren emazte Joanarengana, bere senarraren ifrentzua izan zena. Lehenengo eta behin, beti izan zuen bihotza eta burua Frantziako arazoetan murgilduta: *nafar auzia* beti egon zen bigarren mailan, inoiz ez zuen serioki hartu Filipe II.aren negoziatzea. Antonio Bourbonekin berarekin izan zuen ezkontza, neurri batean, bere burugogorkeriari zor zaio, aita (Henrike Albret, Nafarroako erregea) oso kontra jarri baitzen eta alabaren beraren deliberamendu irmoa eta Frantziako erregearen erabakimen dudagabea behartu zuten. Baina, paradoxak, ezkondu eta berehala Antoniok pozik bereganatu zuen bere aitagarrebaren joera *nafarzalea*, betiere botere-joko dinastikoen klabean ulertuta. Joanak, aldiz, erabakimen osoz protestantismoa besarkatu zuen, publikoki eta baldintzarik gabe, amak bere sasoiari (Margarita protestanteen babesle nabarmena izan zen, baina inoiz ez zuen azken urratsik eman) edo senarrak gero ez bezala. Roelkerrek ez du erabat baztertzen Joanaren hautu horretan egon zitekeen interes politikoa, baina garbi dago, funtsean, *konbertsio* baten aurrean gaudela. Alegia, Joanak bere kontzientziaren arabera jokatu zuen beti, unean uneko abantaila politikoei erreparatu gabe.

Beraz, Joana kontzientzia askatasunaren aldeko borrokalaria izan ote zen? Bai eta ez. Joanaren izaera, hautu politikoak eta botere-jokoak xehe-xehe aztertzen ditu Roelkerrek, orrialde gogoangarriak idatziz. Horra, adibidez, zer idazten duen hirugarren erlijio-gerraren deskateatzeaz Joanak izan zezakeen erantzukizunari buruz:

«For an historian, the responsibility is not easily placed. On September 25, 1568, the crown rescinded the Edict of January, which left the Huguenots with no legal protection whatever. If it is argued that this royal action was in retaliation [errepresalia] for the move to La Rochelle, it is also arguable that the Huguenot leaders had not as yet committed any aggressive act, merely the defensive withdrawal [erretirada] to the security of La Rochelle. *The fact that in the course of the religious wars political theories passed from the huguenot to the catholic side (and vice versa) indicates that ideas figured more generally as means rather than as ends* [enfasia nirea]. Each faction found plenty of material for polemics and undoubtedly there were many on both sides who believed their own propaganda. Jeanne should be classed among them. Her tendency to see all things as black or white makes it unlikely that she could have experienced the inner conflict she describes or played her subsequent role in the war unless completely convinced she was «justified» [kakotxak jatorrizkoan]». (306. or.)

Ezaguna da garai honetan erregearen (hots, jaun naturalaren) kontra errebelatzeko teoriak landu zirela, tiranizidioa bera justifikatzen zutenak (bide batez, Henrike III.a Nafarroakoa eta IV.a Frantziakoa, Joanaren semea, *atentatu* batean hil zuten 1610ean). Bada, Roelkeren arabera ez da komenigarria alderdi bakoitzaren *teoriei* kasu gehiegi egitea, propaganda baitzen funtsean. Baina jende askok sinesten zuen propaganda, Joanak berak, adibidez. Hortik, agian, bere mendeko lurraldeetan ezarri nahi izan zuen politika antikatoliko nabarmena, matxinada orokor bat eragin zuena (oso arrakastatsua euskaldunen artean).

Ildo berean, kurioso da protestantismoaren arazoaren azterketan sakontzea: *kontzientzia askatasuna* etengabe plazaratzen zen gaia zen, eta jendeak armak hartzen zituen horren alde, bai higanotek Frantziako errege katolikoaren aurka, zein, adibidez, Nafarroa Behereko eta Zuberoako euskaldunek (gehien-gehienak katolikoak) beren erregina protestantearen kontra. Sasoi berean, zer esanik ez, holandes protestanteek berdin egiten baitzuten beren errege katolikoaren kontra... eta abar. Hitzak, hitzak, hitzak. Berebiziko interesa dute Euskal Herriko *alderdi* katoliko errebeldearen liderra zen Karlos Lukuzekoaren (Charles de Luxe) eta bere erregina legitimoa zen Joana Albreten artean 1571ko abuztuaren eta abenduaren artean gurutzatu

zen gutuneria aztertzea (284.-287. or.). Nor zen kontzientzia askatasunaren aldelea eta nor tiranoa? Roelkerren jarrera garbia da: hitz hanpurusetatik haratago joan beharra dago, ekintzak epaituz. Ildo horretan, X. kapitulua («Queen and administrator») iruditzen zaigu liburuko interesgarria, bereziki gai horri dagokionez, hots, Joanaren jarrera tolerantzia erlijiosoaren auziaren aurrean. Zeren bietatik ikusi izan omen da historiografian: Joana tolerantziaren aitzindari eta eredu, edo Joana intolerantzia eta fanatismo protestantearen (katolikoa bezain galgarria) eredu. Roelkerren analisi xehea irakurtzen duena problemaren konplexutasunaz ezinbestean kargutuko delakoan nago, ez baita erraza mota horretako gai bati modu orekatuan bi hitzetan erantzutea. Detaileak, liburuan.

Eta amaituko dugu euskaldunentzat interes bitxiagoa duten gai pare bat aipatuz. Lehenik, Joanaren bizitzaren harremana Errenazimentuarekin, zinez baita Errenazimentuko erregina bat, ez bere ama Margarita bezainbat, agian (Joanak ez omen zuen dohainik literaturarako) baina bai, gutxienez, Elisabet Ingalaterrakoa beste, edo gehiago. Kontu honek aski trataera marginala du liburuan (politikan eta erlijioan zentratzen da) baina hala ere orrialde gogoangarriak ditu. Eta ildo beretik, zinez kuriooa da Roelkerrek euskaldunei (oro har) edo nafarrei (zehazkiago) dedikatzen dizkien aipu apurrak. Gorago esan dugun legez, Joanaren ikusmira eta interesa Frantziako gortean zegoen, ez Donapaleun, ezta Pauen ere, nahiz eta Biarnok askoz ere leku handiagoa hartzen duen liburuan. Hori da behintzat Roelkerrek eskaintzen digun irudia, kasu batzuetan apur bat groteskoa suertatzen dena; honela, ez du arazorik biarnesa edo euskara *patois* gisa aipatzeko (egiten dizkien aipu bakanetan) edo Biarnoko *separatismoa* modu aski displizentean tratatzeko (xelebrekeriatzat); edo garaiko testuetan testualki agertzen denean jendea Biarnotik «Frantziara» joaten zela aipatzen denean, «Frantzia» hori kakotx artean emateko, hots, xelebrekeriatzat hartuz. *Nafar auxia*, jakina, gatazka diplomatiko hutsa da haren begietan, ondorio praktikorik apenas izan zuena; gure egileak inoiz ez du *Nafarroako Erresuma* oso serioztat hartzen (paradoxikoa bada ere). Roelker andrea amerikarra eta protestantea da, baina garbi dago frantses ikuspuntu jakobinoa goitik behera bereganatua duela, naturaltasun osoz. Azken detaile bat: Henrike Nafarroakoa, hots, Joanaren semea, sistematikoki aipatzen da «Henri de Bearn» bezala;

ez da gezurrezko deitura, jakina, baina askoz ere arruntagoa da «de Navarre» bezala aipatua ikustea nonahi.

Bai, euskaldunok aukera gutxi izango dugu liburu honetan ohorezko aipamenik edo justifikazio historizistarik ikusteko. Leizarragaren *Testamentu Berria* bera, behin bakarrik aipatzen da, eta Joanaren hizkuntz politika eredugarria (biarnesa Biarnoko legezko hizkuntza bakartzat hartzea, adibidez) bidenabar aipatzen da, inolako garrantzirik eman gabe. Baina, hala eta guztiz ere, euskaldunok zer ikasi handia dugu liburu honetan. Besteak beste, hau: gaur egun «Frantzia» hain garbiki mugatuta ikusten dugun garai honetan ez bezala, XVI. mendean bazirela lurralde batzuk hego-mendebaldean (Nafarroa, Biarno, Albret...) frantsestasunik batere gabe egon zirenak XVII. mendea ondo sartu arte (edo gehiago agian). Eta lurralde horien jabeak, ahal zuenean, buruz buru negoziatzen zuela Frantziako eta Espainiako erregeekin, bera ere *errege/erregina* baitzen finean. Ahal zuenean, jakina. Baina errakuntza handia da egungo estutuak eta errealitate politikoak besterik gabe XVI. mendera proiektatzea, eta horrek guztiontzat balio duen lezioa da, ez batzuentzat bakarrik.

Jesü Kristen Imitazionea

MAISTER, Martin

1757

Edition par Jean-Louis Davant :

Bilbao, Euskaltzaindia (Euskaltzainak bilduma 13), 2009, 296 p.

Avec un lexique et un CD-ROM de l'éd. originale.

REBUSCHI, Georges

Professeur émérite de linguistique à la Sorbonne Nouvelle,

membre émérite du LACITO (CNRS, UMR 7107)

membre d'honneur d'Euskaltzaindia.

Courriel : <georges.rebuschi1@free.fr> Sites web : <<http://www.ilpga.univ-paris3.fr/pages-personnelles/georges-rebuschi/>> & <<http://lacito.vjf.cnrs.fr/membres/rebuschi.htm>>.

Pourquoi publier, au début du 21e siècle, non pas une création littéraire souletine, mais une *traduction* en souletin du milieu du 18e ? La réponse devrait être évidente : pour faire connaître la langue de l'époque telle qu'elle apparaît dans ce texte.¹

Le choix s'imposait donc, soit de restituer intégralement l'orthographe originelle, comme J.-L. D. l'avait fait lui-même il y a une trentaine d'années², pour le texte d'A. Belapeyre (1696), soit de la modifier minimalement, comme Txomin Peillen l'avait fait à la même époque pour le livre d'Eguiateguy (1785) dans la collection *Euskararen lekukoak*, en remplaçant par exemple *x* par *ts*, *(t)ch* par *(t)x*, *ç* par *z*, ou *u* par *ü*, etc. (c'est l'orthographe que je vais employer ici).

Le choix de cette édition (ou de cette collection relativement récente: *Euskaltzainak bilduma* ?) est malheureusement très différent : J.-L. D. a ainsi délibérément (intro. p.10) choisi d'adopter l'orthographe souletine moderne, instituée en 1978, modifiée pour la rapprocher des autres dialectes et du basque unifié. Ainsi, même dans le seul dialecte où il y a des paires minimales opposant des plosives sourdes aspirées ou non, le *h* a été supprimé après *p*, *t* et *k*, et aussi après *n* et *l*, bien que l'aspiration soit également significative dans ces cas. De plus, la fermeture, tout aussi typique de cet *euskalki*, de *e* et *ü* devant *a*, où ces voyelles (restituables évidemment dans d'autres contextes phoniques) sont neutralisées au profit de *i*, – et de *o* en *u* dans le même contexte) en dénature profondément la nature morphophonologique. J.-L. D. fait bien allusion, dans son introduction, pp. 29-30, aux débats sur « la bonne » manière d'orthographier le basque, mais la question n'est pas là. Ainsi, si Maister écrivait *huna* et *Jinkua*, et non *hona* et *Jinkoa*, c'est parce qu'il devait prononcer une voyelle d'arrière fermée et non médiane, et c'est précisément ce type de fait qui importe quand on s'intéresse à un état de langue ancien !

Voici un autre exemple qui montre que type de modernisation adopté interdit d'exploiter l'édition de J.-L. D. pour travailler sur le souletin du

¹ Une version de ce texte « révisé » par J.-L. D. est gratuitement téléchargeable sur le site: <www.euskaltzaindia.net/dok/iker_jagon_tegiak/73649.pdf>

² Pour tous les textes cités ici, voir les références à la fin de ce compte rendu.

18es.: en 4,8,2, *unhetsgarri* (original *ounhexgarri*) est transcrit *onesgarri*, avec trois changements donc, dont un seul est compatible avec l'attitude que j'aurais souhaité voir adoptée (*ou* retranscrit *ü*)!

Du côté de la morphologie, et en dehors de la dé-neutralisation qui vient d'être mentionnée et qui fait écrire par exemple, entre un énorme nombre de formes verbales fléchies différentes, *züen* pour soul. *zien* (navarro-labourdin et basque unifié *zuten* 'ils avaient'), la modernisation est explicitement signalée par des ajouts entre parenthèses, si bien le texte est énormément alourdi, en particulier avec des *n* entre parenthèses là où le souletin n'offre pas pas de consonne finale, par exemple avec le suffixe comitatif ou sociatif, qui est normalement *-eki* et non *-ekin*³. Pour rester dans ce domaine, il est surprenant de trouver *bere(n)* pour *bere*, puisque les anciens textes ne faisaient pas de distinction entre un possesseur unique ou plusieurs possesseurs⁴. C'est d'ailleurs encore le cas chez dans la traduction d'Inchauspé de 1883, par ex. *Imit. 1,2,2 : Jakintsier laket zaie bere bürien agertzia eta zühürrak deithü izatia*. Les versions imprimées de Maister proposent donc *Jakitusek bere bürien agertzez plazer hartzen die eta zühürrak deithü izatez*, mais l'édition de J.-L. D. offre : *Jakitosek bere(n) büriuen agertzez plazer hartzen düe, eta zühürrak deitü izatez*.⁵

Noter encore que l'inessif archaïque *gañen/gäinen* de *gaïnean* est systématiquement remplacé par *gain(e)an*, bien que le DGV (vol. VIII, p. 132b, § e) signale explicitement ce fait comme typique du souletin – cf. par ex., avec le complément qui est alors normalement à l'inessif indéfini, *Etzira seküla egiazki debot izanen, besteren egitekuetan gañen, isilik egoiten expazira...* (Inch., *Ez-zira seküla egiazki barnetiar et Jinkotiar izanen, expazira besteen egitekoetzaz ixil egoi-*

³ La version d'Inchauspé, qui date de 1883, a aussi *-eki*.

⁴ J'ai effectué un bref contrôle en regardant diverses traductions de Mat 2,11 ('ouvrant leurs trésors, ils [les rois mages] lui offrirent des présents...'). On trouve *bere* et non *beren* non seulement chez Liçarrague, mais aussi en labourdin chez Haraneder (1740), dans la traduction anonyme du NT parue à Bayonne en 1828, et, dans le domaine oriental du basque, chez Salaberry d'Ibarolle (1856), chez Inchauspé (1856), et en roncalais, chez Hualde-Mayo (±1850).

⁵ Reconnaissons toutefois que l'emploi pluriel de *bere* est indiqué dans le lexique en fin de volume.

ten...)⁶, ou encore que *amurekatik*, bien attesté en souletin d'après de DGV, est systématiquement « corrigé » en *amore(a)gatik*, bien que le même DGV signale explicitement (vol. II, p. 39b) que: « *Las formas con -g-nunca aparecen, con la excepción de Egiateguy, entre los suletinos.* »

En fait, tout cela ne serait pas très grave, mais il y a bien plus gênant : il y a des **écarts inexplicables** entre le texte original de 1757 et la version présentée par ce volume d'Euskaltzaindia.

Ma méfiance s'est éveillée dès le début, d'abord à cause du tout premier mot de la dédicace de Maister lui-même, où l'on lit *Zuri* au lieu de *Nuri*, ce qui rend la phrase inintelligible⁷, et d'autre part parce que l'introduction de J.-L. D. comporte quelques informations étonnantes, dont en particulier celle selon laquelle la traduction de l'*Imitation* de Thomas a Kempis par Pouvreau n'aurait jamais été publiée ; or J. M. Satrusteg(u)i en a publié une version avec orthographe modernisée en 1979, et ce texte a été numérisé et est téléchargeable, en rtf et en pdf, depuis de nombreuses années, sur le site *Klasikoen gordailua*.⁸

J'ai donc choisi de regarder de près le texte original et le texte établi par J.-L. D. des livres II et IV del'*Imitation*, les plus courts⁹, et vais donc, à mon grand regret, signaler des dérapages qui, dans leur grande majorité, auraient pu être évités.

⁶ Mais Inchauspé emploie aussi parfois le tour spécifiquement souletin, cf. au début de 4,9,2: *zure bakezko althare hortan gainen ezartzen deitzüt ... egin düütüdan bekhatiak...*

⁷ *Nuri züzen jüstuaogoreki gomenda leite libriñu, hañbeste gizon bai debozionak, bai jakitiak, besten artian señalatürik zaudianek, bere bizitziaren xede humiala erakharteko, gidatako hartü ükhen diena, eziez zure handitarzünari...* 'À qui pourrait-on confier avec plus de justesse ce petit livre que tant d'hommes qui se trouvaient signalés parmi les autres par leur savoir et leur dévotion, ont pris pour guide afin d'amener leur vie à un bon terme, sinon à votre grandeur...'

⁸ Sur une éventuelle, quoique peu probable, impression en 1669, et perdue depuis, cf. l'introduction de J.M.S. (p. 14).

⁹ Les livres I et III de l'*Imitation* traduite par Maister sont par ailleurs également disponibles sur le site *Klasikoen gordailua* (voir les références), et ce, dans une version de modernisation modérée comme celle que je défends ici – mais non dépourvue de quelques erreurs dues à une transcription automatisée non totalement vérifiée (c'est aussi malheureusement le cas d'autres textes disponibles sur ce site).

Livre II

2,1,1, au lieu de : (*mündü miserable*) *hau*, lire : *haur*.

2,1,4, l'impératif **bihua** de *joan* est curieusement remplacé par *bihotza* dans *Biz Jinkuatan zure phensamentia eta bihua thai(ri)k¹⁰ gabe Jesü Kristeganat zure othoitzia* ; cf. Thomas a K.¹¹: *Apud Altissimum sit cogitatio tua, et deprecatio tua ad Christum sine*

intermissione dirigatur, et Inch.: *Biz zure gogoa Jinkoatan, eta zure otho[i] tziak bihoatza thai gabe Jesü Kristen ganat.*¹²

2,1,5, dernier alinéa, le mot *errege* manque dans *hareki errege izan nahi bazira* (Thomas: *si vis regare cum Christo* ; Chourio: *nahi baduzu Jesusekin erreginatu* ; Inch.: *Nahi bazira errege izan Jesü-Kristeki*).

2,1,8, La forme hypothétique *bazünü* est à tort remplacée par *badüzü* dans *Bihotza xüxen, eta untsa xahatüirik bazünü*, ce qui d'autant plus surprenant qu'elle entre en conflit avec la forme en *l*-de l'apodose, *gaizak oro hunetara eta profetütara ützülekiditzü* (latin: *Si recte tibi esses, et bene purgatus esses, omnia tibi in bonum cederent, et profectum* ; Inch.: *Bihotza xüxen bazünü eta osoki xahü, gaiza orotarik zure huma eta profetia idoki züniro* ; Léon: *Bihotza xuxena bazinu eta garbia, ore zure ontzeko eta zuxen-bidean aitzinatzeke litazke*.

¹⁰ Le remplacement systématique de *thaik* par *tai(ri)k* me semble également inutile – c'est le genre de chose qui aurait dû être signalé dans une partie de l'introduction consacrée à la langue de Maister...

¹¹ On ne sait évidemment pas à partir de quel texte Maister a traduit son *Imitation*, mais son texte correspond bien tant au latin de Thomas A. Kempis qu'aux autres traductions en basque continental. En tout état de cause, on peut s'étonner de ce qu'une édition critique de cette traduction ne fasse appel ni au premier ni aux seconds.

¹² Quand la traduction est pertinente, j'indique (entre autres) le texte d'Inchauspé, pour les deux raisons suivantes: d'une part, contrairement à ce qui est souvent dit, ce n'est pas une simple modernisation de la version de Maister; d'autre part, ce texte est devenu inaccessible sur Internet depuis la fermeture du site « LiburutegiDigitala » en 2011. Peut-être ces quelques variantes pousseront-elles certains à le rendre à nouveau accessible sur un des sites plus modernes cités dans les références à la fin de ce compte rendu?

2,9,1 *mesperetxatzia* est remplacé par *mesperetzia* (-tzüa suivant les conventions adoptées par J.-L. D.) dans *Ezta gaitz Jinkuaren konsolazionia dianaren, gizonenaren mesperetxatzia*, cf. Th.: *Non est grave humanum contemnere solatium, cum adest divinum* et Inch.: *Ezta neke gizonenganiko konsoliaren gütestia, Jinkoarena denian*.

2,11,2 *bere* est remplacé par *beste*, ce qui change le sens de la phrase – latin *Qui autem Jesum propter Jesum, et non propter aliquam suam consolationem propriam diligunt*, Pouvreau, *Jesus maite dutenak Jesus gatik eta ez bere*¹³ *konsolazionea gatik...*, Chourio, *Jesus maite dutenek ez bere kontentamendu propialagatik, bainan Jesus beragatik...*, Léon, *Jesuentzat duenak Jesus maite, ez bere atseginaren gatik...*¹⁴

2,11,3, au lieu de : *nori/nuri ere...*, qui n'a aucun sens, lire : *nork/nurk ere...* dans *Nurk ere gogua bethi bere edo abantailan, edo irabazian etxekiten beitie...*, cf. Inch., ... *bethi gogoa bere untsa izatian eta irabazian dienek*.

2,11,5, dans *Ordian egiazki expiritü praube eta bilaizi izaten, eta profetareki erraiten ahal dü: nihaurtü niz eta praubetu*, ce dernier mot est remplacé par *hobetu*, alors que le contexte ben très clair ; cf. lat. *Quia unicus et pauper sum ego* ; Inch., *egiazki praubeturik eta expiritüz bilaizirik...* ; Duv./Haristoy, *zurtz naiz eta erromes* ; Léon, *Bakharrik niz munduan eta gabexia gorrian*.

2,12,4, au lieu de *Khürützia arren bethi haidürü düzü, eta lekhü orotan egürükiten zütü*, lire: *haidürü dauzü* (il s'agit soit d'*edüki*, variante « transitive » de *egon* – soit plus probablement d'une forme allocutive de ce dernier verbe) – mais Inch. a bien: *Khürützia arren bethi haidürü düzü*.

2,12,7, au lieu de : *zeren bizitze hillkor hau miseriaz beterik beita*, lire: *zeren bizitze hillkor haur oro miseriaz betherik beita*.

ibid., l'adverbe *ardüra* manque dans la proposition *zunbatenaz khürütze garratzagorik ardüra ediren ükhen beiti*.

¹³ C'est la forme au pluriel sans -n final à laquelle il a été fait allusion plus haut. *Id.* pour la trad. de Chourio.

¹⁴ Inch. s'éloigne ici de l'original: *Jesüs Jesüsengatik maite dienek eta ez harenganik ükheiten düiten extitarzünegatik...*

2,12,8, 1ère ligne, au lieu de *manera*, lire *maneriaz* ; cf. le DGV (v. XII, 83a) qui indique cette variante purement souletine de *manera*, et cite les trad. de *l'Imit.* de Maister et Inchauspé en 1,5,2 comme présentant toutes ceux cette forme spécifique à l'instrumental.

2,12,9, 1ère ligne, au lieu de *egartea*, lire *ekhartia*.

2,12,13, la séquence *bara banagloria* dans *Ala beilekidizü bara banagloria handi-bat*,¹⁵ du texte de J.-L. D. est incompréhensible (de plus *bana(g)loria* serait un contre-sens absolu par rapport au contenu de la phrase complète). L'original propose simplement *Ala beilekidizü bara gloria handi-bat* où il s'agit du radical de *baratu*, 's'arrêter', mais aussi, comme c'est le cas ici, 'demeurer', ce qui correspond bien au texte latin, et à la traduction de Duv./Hst. : *quam magna gloria remaneret tibi / Zer ospe handia geldî lakikezun !* [Inch. a simplement *Zer uhuria lizatekian zuretako !*]

2,12,15. Réintroduire *balin* dans *Ezi zerbait hoberik edo abantallusagorik gizonaren salbamentiaren izan balin balitz...*

Livre IV

4,1,13, au lieu de : *errezebitzera kümitatzekoa*, lire : ... *khümiatzekua*.

4,2,5, au lieu de : *moianaz*, lire : *moianez*.

4,3,2, au lieu de : *benedikatzean*, lire : *pheredikatxian* (Thomas a K.: *predicans* ; Pouvreau, Arambillaga et Chourio: *predikatzen*; Inch.: *pheredikatzen*).

Ibid., au lieu de: *kobesionetzaz*, lire : *kofesionetzaz*.

4,4,1, première phrase, insérer les quatre mots disparus en gras ci-après : *O ene Jinko Jauna, zure eztitartzünaren benedikzioniak aitzinetik hel eraz-itartzü zure zerbützariagana, amurekatik debotki, eta behar den bezala, zure sakramentü handialat hüllant ahal nadin.*

¹⁵ Je suggérerais de mettre un trait d'union partout où Maister écrit en un mot ce qui serait aujourd'hui en deux mots.

4,5,2, au lieu de : *obra saintü hontako hüllantü behar da, lire : ... huntara...*

Ibid. aulieu de: *bizitze hon baten hartzeaz.*, lire : *bizitze hun-baten kharreiatziaz...*

Ibid. aulieu de: *Aphezak behar dü berthüte hortzaz edertürrik izan.*, lire : *orotzaz.*

4,7,1, au lieu de : *egün oroztako hütse(n)gatik*, lire: *egün orozko hütsegatik.*

4,7,3, le mot *bethi* est omis dans la séquence : *oberenda ezazü zure bihotzaren altharian zure büria, sakrifizio bethi iraiten dian-bat bezala*, cf. *Inch.*, *eskent zakitzat zure bihotzaren altharen gainen, ene ohoretan bethiko imolatürrik*, et Léon, ...*behin bethikotz*).

4,7,4, au lieu de : *haren bekatüen orimentxetarik eztüdanen gaine(a)n habororik ükenen*, lire : *haren bekhastien orhimentxarrik eztüdanen gañen habororik ükhenen.*

4,8,2, au lieu de : *nahi düdana orano ene khorpütza eta odola zure hazkürrütako*, lire : *eman düdana ...*, cf. latin : *dedi etiam totum corpus meum*, *Inch.*: *zihauri eman deizüt ene khorpütza eta ene odola hazkürrütako*, et *Duv/Hst*: *ene gorputz-odolak oro eman darozkitzut janharitan...*, etc.

4,9,1, le mot *ene* est absent de la séquence *amurekatik ene eta zure popülü ororen salbamentütako izan dadin*. Cf. lat. *ut sit pro me et pro cuncto populo tuo in salutem* et *Inch.* : *nihaturen eta popülü güziaren salbamentütako balia dadin.*

4,9,2, toute la suite en gras est absente du texte de J.-L. D. : *amurekatik zure karitatiaren sü saintiaz ülhaint hurt erazi eta ene bekhastien belzkürak orogal erazi ditzazün*, cf. latin *ut te pariter omnia incendas, et comburas igne caritatis tuæ, et deleas universas maculas peccatorum meorum...* *Aramb.* : ... *eta ene hobenen tatxa guziak urra zatzu*, *Inch.*: *zure karitatiaren sü saintiaz erra eta ülhaint ditzatzün*, ou *Duv/Hst.* : ... *ezezza zatzu ene bekhastuen nota guziak...*

Ibid., au lieu de: *bekatü eginez galdü düdan grazia*, lire: *bekhatü egitez...*

4,9,3, au lieu de: *prest nüzü penitentzia egitera, eta ene eginahalak, h(ai)en pakütan, behar diren obren konplitzera*, lire: *ene egin-ahalaz, hen phakütan...*

4,9,6, au lieu de: *gure anaietako amorioa herterazitzen ahal deizgüen gaizak oro*, lire : *gure anaietarako amuriua hert erazitzen ahal deizkien gaizak oro.*

4,10,2, dernier alinéa. L'original offre: *Mesperetxatü eta trüfatü behar-dü miserable hark*, et J.-L. D. introduit *izan* entre parenthèses après *trüfatü* (cf. Pouvreau : *Dohakabe hura mesprezatzekoa da eta trufatzekoa*, Duvoisin/Hst : *Mezprezatu eta burlatu behar da izpiritu zikhintsu hura*, et Inchauspé: *Phüstatü eta trüfatü behar düzü dohakabe hura*). Cette introduction n'est pas nécessaire en souletin, même si le tour (qui revient, dans les phrases qui expriment une nécessité impersonnelle avec un prédicat lexical intransitif de valeur médio-passive, à « promouvoir » le sujet de ce prédicat et d'en faire le sujet de *behar du/dü*¹⁶) a aujourd'hui peut-être tendance à se perdre ici ou là^{17,18}. Cette construction a connu un emploi plus étendu: le DGV/OEH (vol. IV, p. 304b), outre l'ex. suivant d'Inchauspé, *Aberiak jeitsi behar dü ahal den xahütarzünik handienareki* (*Diálogos*, ch. 17) indique qu'il en va de même chez Duvoisin pour le même texte (mais sans citer la phrase entière)¹⁹, et donne aussi un exemple tiré d'Axular. J'ajouterai deux exemples, l'un de Tartas (*Onsa hilzeko Bidia*, p. 93: *Neure adiskidia dudaric ezta, zure arimac behar diala iuiatu lenco semiaren tribunalian*), ce qui n'est dialectalement guère étonnant, et l'autre de Liçarrague: *Nic behar diat hireganic batheyatu, eta hi ethorten aiz enegana ?* (Mt 3,14). Ne s'agit-il pas précisément ici de quelque chose qu'une édition critique devrait présenter et expliquer ?

¹⁶ Ce qui revient à rendre ambiguë une phrase comme *zerriak hil behar dü* qui, outre l'interprétation commune 'le cochon doit (le) tuer' peut donc également signifier : 'il faut tuer le cochon'.

¹⁷ Le tour est encore tout à fait vivant dans certaines régions de Soule, comme me le fait savoir Argitxu Camus Etxecopar, qui, interrogée à ce sujet, m'indique que pour traduire 'il faut aider les pauvres' elle dirait spontanément: *praubeek behar dizie lagüntü*.

¹⁸ Le texte de Maister présente également des passifs explicites associés à *behar dü*, mais le participe perfectif est alors, comme on peut s'y attendre, accompagné du participe *izan*, et est suffixé du *-(r)ik* partitif, comme en 4,5,2 : *Aphezak behar dü berthüte orotzaz edertürük izan*, cf. Thomas, *Sacerdos debet esse omnibus virtutibus ornatus*, Arambillaga & Chourio, *Aphezak bertute guzies berregindua behar du izan* – mais apparemment, en souletin ancien, ce partitif n'était pas même nécessaire, cf. Belapeire 1696: ... *zeren gure fediak lagüntü izan behar baitü obra honez*, lit. 'parce que notre foi doit être aidée par / accompagnée de bonnes œuvres' (chap. 6: p. 45 de l'original).

¹⁹ La voici: *Abereak daitzi behar du ahal den garbitasunik handienarekin*.

4,10,4, au lieu de : *gisa hortan komünionetik lüzaz destorbatü izan ahal zinteke, edo gütiago prest gerta zinteke, lire : ...destorbatü izan ahal zinteke, eta gütiago prest gertha zinteke.*

4,11,4, au lieu de : *Korþitz honen presontegian nagoeno, bi gaüzaren, erran nahi beita hazkürrüaren eta aragiaren mengoa badiüdala aitortzen dit, lire : Khorþitz hunen presontegian nagoeno, bi gaizaren, erran nahi-beita hazkürrüaren eta argiaren mengua badiüdala aitortzen dit. Cf. Th.: In carcere corporis hujus detentus egere duobus fateor, cibo scilicet, et lumine, et Pou.: iatekoa eta argia ou Inch : hazkürria eta argia...*

Ibid., quatre mots, en gras ici, manquent dans la version de J.-L. D. : *Bestia düzü Jinkuaren begiarena, dotrina saintia dadiükana, fede xüxena erakusten deiküna, eta saintien saintia estaltzen dian arrideuaren alte barniala-drano gidatzen gütiana, cf. Th. : Altera est divinæ legis continens doctrinam sanctam, erudiens fidem rectam...*, et Inch.: *egiazko fedia erakusten deiküna...*, ou Léon: *...egiazko fedea zoin den erakasten daukuna...*

4,12,4, au lieu de : *Ele hanitx, lire : Elhe hanitz.*

4,13,1, à propos de *klotütik zotükatia*, la note 674 contient simplement: « *klotü (iz.): klausura?* ». Il suffisait pourtant de se reporter au vol X du DGV (entrée *klot, klotu*, p. 625b) pour en savoir plus; on y lit ainsi : « *Norbait klotutik zathukatzia [sic – on attendrait zot...] ‘faire sortir (ébranler) quelqu’un de son assiette – H[=Harriet, dictionnaire manuscrit]»*, ce que corrobore, pour notre texte, l’original de Thomas a K. : (*Et jam nemo me despiciat, nec ulla creatura me moveat vel respiciat* – lit. ‘(que personne ne me méprise,) que nulle créature ne me touche/ne m’ébranle ni ne me prenne en considération’, cf. aussi Pou.: *geiago kreaturatarik batek ere enazan geiago uki edo ikus...* ou Inch.: *eta eztadin izan kreatürrik ni hunki nezakenik, ez soik egin dizakedanik.*²⁰

4,13,3, au lieu de : *Deüs ez niro plazer haboro egin liroanik eman ahal, lire : ...liroionik...*; c’est un exemple intéressant, car fort rare, d’emploi triper-

²⁰ Il semble bien que l’exemple du dictionnaire ms. de Harriet soit justement emprunté à ce passage de Maister, si bien que l’on n’a pas d’illustration distincte de ce mot.

sonnel de l'aux. potentiel **iro(n)*²¹. De plus, cette marque de datif chez Maister peut se justifier par le fait que le référent de l'actant n'est indiqué que dans la proposition précédente, puis dans la suivante : [*Bena zer emanen-diüt ordari Jinkuari grazia hunentako, zer karitate hañ baliusarentako?*] *Deüs eniro plazer haboro egin lironionik eman ahal, [eziez ene bihotzaren ene Jinkuari osoki emaitia eta hareki ezür xiluetara-drano jüntatü izatia]* ; cf. Duv/Har. : [*Bainan zer emanen diot Jainkoari...?*] *Deus ez da laketgarriago eman dezokedanik, [nola osoki ebe Jainkoari ene bihotzaren ematea...]*.²²

4,14,2, au lieu de : *esparantzaz zure hontarzünean profeita dezan*, lire : *esparantzak*, au cas ergatif, comme la construction transitive l'exige, cf. Inch. qui, changeant le prédicat verbal, en inverse par suite la distribution des actants : *zure huntarzünak ene esparantza handi dezan*.

4,15,3, au lieu de : *bihotz oroz*, lire : *bihotz osoz* (mais chez Inchauspé et Duvoisin on trouve effectivement *oroz* ; Pouvreau, Arambillaga et Chourio ont tous trois *bihotz guziaz*).

4,16,2, au lieu de : *zure pazentziaren argitarzünaz*, lire : *zure prezentziaren argitarzünaz*, cf. T.à K.: *illumina cæcitatem meam claritate præsentiaë tuæ*, Pouvreau: *argi zazu ene itsutasuna zure presenziaren argiaz*, Aramb.: *zure prezentziaren klaritateaz ene begi itsuak argi zatzu*.

4,17,2, le mot *ene* manque dans *eskentzen deizüt ene bihotzeko desira oro* (latin : *offero tibi totum cordis mei affectum* ; Inch.: *eskentzen dizüt berere ene bihotzeko afetzioniak oro*, Duv-H. : *eskaintzen darotzut ene bihotzeko amodio guzia*.)

Quelques remarques enfin sur le lexique. Les très nombreuses notes (en numérotation suivie: 686 !) qui accompagnent le texte revu par J.-L.D. relèvent essentiellement du vocabulaire, et leur contenu est repris dans le «Lexique de Maister» qui clôt le livre. En examinant simplement les

²¹ La *Grammaire* de Lafitte, laquelle, il est vrai, est centrée sur les parlers usités à l'ouest de la Soule, indique même, et en gras (§ 597, p. 313) : « Il n'y a pas de voix dative [pour ce verbe] ».

²² Inch. introduit un pronom : [*Bena nik zer ützüliren deiot ene Jinko Jaunari holako graziaren ordari, enetako dian karitate handi horren ordari?*] *Eztüt deus egiten ahal hari laketgarriago zaionik...*

entrées sous **a-et b-**, j'ai noté quelques renseignements parfaitement inutiles – en effet, quel lecteur de ce texte (ou genre de texte) ignorerait à ce point *et* le français *et* l'espagnol pour ne pas comprendre *abarizios*, glosé *zekena*, *zikoitza*, alors que l'on a respectivement dans les deux langues citées *avaricieux* et *avaricioso* ? *Id.* pour *abisatü*, glosé *ohartarazi [...]*, en face de *aviser*, *avisar*. Inversement, il y a quelques remarques intéressantes concernant l'accentuation (actuelle – mais quelles traces en a-t-on pour le 18e siècle ?) qui permet de distinguer entre *áisa*, ad-
verbe, et *aisá*, adjectif (bien que le changement d'accentuation soit naturel, si l'adjectif porte la marque de définitude...); même remarques pour *bórtxa* et *bortxá*...

Résumons-nous avec l'entrée du verbe *afektatü* (p. 242) dans ce lexique. Son contenu, copié *intégralement* ici, donne (malheureusement !) une bonne idée de l'absence de tout travail éditorial de la part des responsables de la collection, qui sont, me semble-t-il, plus responsables des errements constatés ici que J.-L. D. lui-même, à qui l'on a apparemment simplement « oublié » de signaler ce qui n'allait pas dans le texte qu'il a fourni: « *Afektatü: dü ad.Erasan,hunkitu,ukitu.* (Ala “alegiaegin”? Ikusibeharduttetuan).» C'est bien dire que le texte n'a été relu par personne!

Ce compte rendu (partiel) est sans concessions, mais il a été fait essentiellement pour que les publications de textes anciens par Euskaltzaindia, y-compris dans la nouvelle collection dans laquelle est publié ce livre, retrouvent la qualité que l'on trouvait généralement dans la série *Euskararen lekukoak* mentionnée au début de ce compte rendu: il n'est en rien une mise en cause de J.-L. Davant lui-même.

Références

1. *L'Imitation*

- (a) THOMAS À KEMPIS [Thomas Hemerken, dit —], ± 1425. *De imitatione Christi*. <www.thelatinlibrary.com/kempis.htm>.

(b) Traductions en basque continental consultées²³:

ARAMBILLAGA (1684), *Jesu Christoren Imitacionea*, livres III & IV. [* / #].

CHOURIO, M. [1720] (1788/1978). *Jesu-Christoren Imitacionea [...] Escararat itçulia*. Rééd., 1788 ; facsim., Donostia/Saint Sébastien: Hordago-Lur, 1979. [* / ##].

DUVOISIN, J.P./HARISTOY, P. (1896). *Jesu-Kristoren Imitazionea. / P. Haristoy Ziburuko errotaraz argitara emana*. Pau: Sylvain Dufau & Imprimerie Vignancour. [version révisée par P. Haristoy de l'édition originale de la traduction de Duvoisin, Pau, 1874]. (††)

INCHAUSPÉ, Emmanuel T. (1883). *Jesu-Kristen Imitacionia*. Bayonne, Imprimerie Veuve Lamoignon. (††)

LÉON, L. (1929). *Jesu-Kristoren Imitazionea*. Turnhout (Belgique), Brepols. (* / ◇)

MAISTER, M. (1757). *Jesu-Kristen Imitacionia*. Pau, Dugué & Desbaratz. [* : livres I & III] ; †† : les 4 livres]

Pouvreau, S. (1669). *Iesusen Imitacionea*. Ed. avec orthographe modernisée par J.M. Satrustegi, San-Sebastián/Donostia (Hordago/Lur), 1979. [*].

2. Autres textes

ANONYME (1828). *Jesus-Christo gure Jaunaren Testament Berria*. Bayonne, Lamoignon. [# (sous LEIZARRAGA) / ##]

BELAPEYRE, Athanase (1696). *Catechima laburra eta [J]esüs-Christ Goure Jinco jaunaren eçagutcia, Salvatu içateco [...]*, Pau, réédité par J.-L. Davant, Bilbao, Euskaltzaindia (Euskararen lekukoak, 7), 1983.

²³ Légende. * : textes en rtf (et parfois en pdf), orthographe modernisée, site « *Armiarma/Klasikoen gordailua* » : <w <http://klasikoak.armiarma.com/alfa.htm/>>

: pdf, site « *Gipuzkoako OAI repositoria* » : <<http://82.116.160.16:8080/browse?type=author>>

: pdf, site « *Liburuklik* » : <<http://www.liburuklik.euskadi.net/>>

(††) : photographies copiables page par page, sur le site « *Liburutegi Digitala* » (fermé en 2011) : <<http://www.euskadi.net/LiburutegiDigitala/>>.

◇ : pdf, site *EMD* « *Euskal Memoria Digitala* » : <<http://www.memoriadigitalvasca.es/>>

EGUIATEGUY, Juseff (1785). *Filosofo Huskaldunaren ekheia*, Francfort, rééd. par Tx. Peillen, Bilbao, Euskaltzaindia (Euskararen lekukoak, 6), 1983.

HARANEDER, Joannes (1740). *Jesu Christoren Evangelio Saindua*. Ms., ed. by P. Altuna, Bilbao, Euskaltzaindia (Euskararen lekukoak, 17), 1990. [*]

HUALDE-MAYO, Pedro (± 1850). *Jesu-Kristo gore Jainaren Ebanjelio Saindua segun San Mateok*, ms. éd. par J. Estornés Lasa in : *Fontes Lingvae Vasconvm* 39 (1982) : 43-103. [*]

INCHAUSPÉ, Emmanuel T. (1856). *Le saint Evangile selon saint Mathieu, traduit en basque souletin*. Bayonne, Veuve Lamaignière, rééd. in L.-L. Bonaparte (1991), *Opera omnia vasconice*, Bilbao, Euskaltzaindia, vol. 2, 91-150. [# / ##]

SALABERRY [dit] d'Ibarolle (1856). *L'Evangile selon Saint Mathieu, sur la version de M. le Maître de Sacy [...]*, Bayonne, Veuve Lamaignière, rééd. in L.-L. Bonaparte (1991), *Opera omnia vasconice*, Bilbao, Euskaltzaindia, vol. 3, 335-420. [#].

TARTAS, Iván (1666). *Onsa hilceco bidia*. Ed. par P. Altuna, Bilbao, Deustuko Unibertsitatea, 1995. [*].

Rebuschi jaunaren ekarpenaz ene oharra

DAVANT, Jean-Louis
Euskaltzain emeritua. Idazlea

En préparant cette édition critique du livre de Martin Maister, en accord avec la direction d'Euskaltzaindia, j'ai voulu mettre à la portée de l'honnête lecteur actuel – qui n'est pas forcément un savant philologue ou linguiste – un des rares textes de longue haleine en prose dont dispose la littérature basque de Soule. Comme on le sait, celle-ci s'est adonnée principalement à la chanson et à la pastorale.

Au vu des corrections apportées par monsieur Rebuschi, je me dis que j'ai dû mal déchiffrer certaines lettres de la version originelle de Maister, au demeurant difficiles à distinguer. Le texte informatique pourra être rectifié en conséquence.

Quant au texte originel, il est reproduit intégralement dans le disque qui accompagne le nouveau livre. Cette présence justifie à mes yeux la transcription dans l'orthographe actuelle, permettant sa vulgarisation parmi les nouvelles générations scolarisées dans la graphie académique.

J'ai privilégié le lexique, car c'est actuellement le point faible du dialecte basque de Soule : nous y perdons rapidement du vocabulaire au profit de mots français pillés à la hâte, sans discernement ni adaptation phonétique. Par contre le verbe et la syntaxe s'y portent mieux que dans d'autres parties du Pays Basque.

Ici c'est la survie de la langue qui est en jeu dans l'immédiat. A la place où je suis, j'essaie d'y faire face en nourrissant dans l'urgence ce qui reste du

Euskera. 2012, 57, 3. 865-866. Bilbo
ISSN 0210-1564

souletin classique hérité de Bélapeyre et Maister. C'est un travail militant plutôt que savant, dans une situation sociolinguistique dramatique.

Mais au fait, une édition critique doit-elle être une œuvre exhaustive, encyclopédique et hautement scientifique, à la façon d'une thèse de doctorat ? A mes yeux, pas nécessairement. En tout cas ici et maintenant, suivant le conseil de Boileau – « Qui ne sut se borner ne sut jamais écrire » – j'ai limité mon travail à l'objectif que je m'étais fixé au départ : celui de reproduire la belle prose de Maister en la rendant lisible au public actuel. Je m'y suis tenu et je n'ai pas de regret sur ce point essentiel à mes yeux.

Pour le reste, ne fallait-il pas laisser de l'espace aux observations d'experts tels que monsieur Rebuschi ? Je le remercie de sa contribution éminemment critique.

Ikerketa artikuluen egileak

Euskera. 2012, 57, 3. Bilbo
ISSN 0210-1564

Alberdi Larizgoitia, Xabier

UPV/EHUko irakasle titularra «Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa» sailean. Euskal Filologian doktorea (1994). «Gogo Elebiduna» ikerketa-talde egonkortuko (IT665-13) ikertzailea eta UPV/EHUko Euskara Institutuko kidea. Euskarari buruz egin ditu bere ikerketa gehienak: euskararen tratamenduak, *zeina* erlatiboa, izenen mendeko perpaus osagarriak, aditzen erregimena, *-tar* atzizkia... Komunikazio espezializatuaren arloan gai hauek jorratu ditu bereziki: lan-zuzenbideko terminologia, definizioen idazkera, hizkuntza-kalkoaren eragina, euskarazko diskurtso-markatzaileak...

Aristegieta Okiñena, Xabier

Donostian 1970ean jaiotako andoaindarra. Zuzenbidean lizentziatua (EHU). Kazetaritza (EHU) eta MBA masterreko ikasketak (Deustuko Unibertsitatea) ere egin ditu. Euskarako itzultzaile eta interpretea Nafarroako Parlamentuan, 1997-2000 aldian eta 2000tik gaur arte. Ingeles eta gaztelaniako zinpeko itzultzaile eta interprete izendapenduna. Agatha Christieren bi liburu euskaratu ditu: *Heriotza Nilo ibaian* (2006) eta *Hilketa lokartua* (2008), biak Igela argitaletxearentzat. 31 *eskutik* blogeko artikulugile ere bada. SENEZ aldizkarian argitaraturiko *Euskarazko testuen komunikagaritasun-problema larriak* (SENEZ 37, 2009) artikulua egilea.

Baxok, Erramun

Erramun Baxok-Indart (ofizialki Raymond Bachoc) 1928an sortu zen Suhuskunen, Nafarroa Beherean. Filosofiako doktoregoa egin zuen personalismoaz. 20 urtez Quebecen egon zen filosofia irakasle, bai eta ere, 1976-1980 artean, graduondoko ikertzaile Nazioarteko Elebitasun Zentroan, Laval Unibertsitatean. 12 urtez Euskal Herriko Unibertsitatean hizkuntzalaritza aplikatua landu zuen. Ikas, pedagogia zentroan «*Euskaraz Bizi*» (6 liburuki), multi-media metodoa, antolatu zuen. 1990ean Euskal Kultur Erakundearen sortzaileetarik zen, gero 10 urtez buruzagi egon

zen, inkesta askotan parte hartuz, euskararen egoeraz, euskal kulturgingintzaz, gaztetxoan hizkuntza jokamoldeaz, Garaziko hizkuntzaren bilakaez.... 2008an «*Iparraldeko euskararen egoera*» liburua argitaratu zuen Euskararen Erakunde Publikoaren izenean. Euskaltzain urgazle da 1995az geroztik eta Jagon sailean lan egiten du. 2010ean Ohorezko Euskaltzain izendatua izan da.

Del Olmo, Karlos

Maisua, Euskal Filologiako lizentziaduna eta itzulpen juridiko-administratiboko masterduna. Zinpeko itzultzaile eta interpretea. Irakaskuntzan lan egin ostean, 1993. urtetik itzultzaile-interprete lanetan dihardu Donostiako Udalean, unibertsitatean irakasteaz gain. EIZIE elkartearen idazkari nagusi eta lehendakari izan da; egun, elkarte horren *Senex* aldizkaria zuzentzen du. Bitan Toribio Alzaga antzerki saria irabazi du, eta behin Irun Hiria eleberri saria. Literatur itzulpena eta saioa ere jorratzen ditu.

Etxebarria, Igone

Igone Etxebarria (Bedia 1962) Euskal Filologian lizentziaduna da, Deustuko Unibertsitatetik. Euskalgintzan jardun izan du beti, hainbat alorretan. Labayru Ikastegian literatura arloko argitalpenen ardura dauka, baina lehenago Euskal Telebistan ibili zen euskerako zuzentzaile. Horrez gainera, euskara eta euskal literaturako eskolak eman izan ditu, Eusko Jaurlaritzan ardura politikoa izan du eta euskaltzain urgazlea da. Artikulu askoren egilea da, literatura-gaiez batik bat, baina baita hizkuntzaren egokitasunari buruzko ez ere.

Ezeiza Ramos, Joseba

Hizkuntzalaritza Aplikatuan doktore (Madril, 2007) eta Terminologiako master-titulua jabe (Bartzelona, 2009). 1982. urtetik euskara-irakasle,

besteak beste, IVAPeko eta EAeko epaitegietako euskalduntze-programetan. 2006. urteaz geroztik UPV/EHUko Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa Saileko kide. 2010.ean Zuzenbide Fakultateko Euskara Juridikoko plaza bereganatu eta bertan dihardu irakasle-lanetan. UPV/EHUko Euskara Institutuko kide ere bada eta, besteak beste, Zuzenbide Corpusaren eta Euskara Juridikoaren Atariaren arduraduna da.

Garcia-Azkoaga, Ines

Euskal Filologian doktorea. Euskal Herriko Unibertsitateko (UPV/EHU) irakasle eta ikertzailea Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa sailean. Irakasle izan da Hizkuntzaren eta Literaturaren Didaktika Sailean, baita unibertsitatetik kanpoko irakaskuntzan ere. HIJE (Hizkuntzaren Jabekuntza eta Erabilera) ikertalde egonkortuaren kidea da eta lankide izan da beste talde batzuekin ere; hizkuntzen alderdi diskurtsibo-testualak aztertzen dihardu, ikusmiran, bereziki, eleaniztasuna eta aipatutako alderdien garapena eta didaktika dituelarik

Lasarte, Gema

Gema Lasarte Errenteriako Barin baserrian jaio zen eta egun Arabako Zuian bizi da. Informazio zientzietan lizentziatu zen eta kazetaritza dozena bat urtez lanbide izan ondoren, Literatur zientzietan doktoretza egin zuen. Duela hamar urtetik exkax, Euskal Herriko Unibertsitatean dihardu irakaskuntzan. Azken urteak Hizkuntza eta Literaturaren didaktikan. Ikerketak nahiz azken argitalpenak genero ikuspegitik eginak ditu. Euskal emakume idazleek amatasuna nola landu duten nobelagintzan aztertu du bere doktorego tesian, eta gai honen inguruan pare bat artikulu argitaratu ditu. **Sonograms**, amatasunaren inguruko ipuin antologia, prestatu berri du. Euskal emakume idazleek ipuingintzan amatasunaren inguruan idatzitako lanak bildu eta kritikatu ditu, luze gabe Nevadako Unibertsitateak argitaratuko duen liburuan.

Odriozola, Juan Carlos

Euskara Teknikoko Katedraduna (EHU), UNEDeko irakaslea eta euskaltzaindiaren urgazlea. Biologian lizentziatua, eta Euskal Filologian lizentziatua eta doktore graduduna.

Argitalpen batzuen aipu laburrak: *Euskera* eta *Iker*: Como juntagailuaren ordekoak (1989a, 1989b); Euskal izenondoaren kokapenak (1992); Normatibizazioa (1993); Formulazio kimikoa (1994); Postposizioak EGLUn (1999); Nazioarteko arauak (2001); Puntuazioa (2005); Tandem-elkartekak (2009).

Bestelako argitalpenak: Verd-deriving processes in Basque (ASJU, 2007); La posposición *gabe* 'sin' (2004, EHU eta Deustuko Unibertsitatea); Measure Phrases in Basque (ASJU, 2007); Quantifying Compound (ASJU, 2008); Conectores e polaridade (*Cadernos de Fraseología Galega*, 2010); Adjektibo adberbialak (SEG, 2012)

Ondarra, Ainara

Euskal Filologian lizentziaduna (Deustuko Unibertsitatea) eta Hirugarren Zikloko Ikaslea (EHU, Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa Saila). EHUko irakaslea izan zen, orain Elhuyar Fundazioan ari da lanean

Argitalpenei dagokienez, honelako lanen egilea da: *Ere* eta *aurresuposizioa* (EHU, 2007); *También y ere* (*Interligüística*, 2007); Conectores e polaridade (*Cadernos de Fraseología Galega*, 2010).

Hurrengo Hiztegien sortze prozesuan ere ari da: *Elhuyarren sinonimoen kutxa* (2004); *Dictionaire Elhuyar* (2004); *Elhuyar Hiztegi Txikia* (2007).

Peillen, Txomin

Parisen sortu zen, 1932an. Gurasoak zuberotarrak zituen. Biologian lizentziatua. Letra eta Euskal Ikasketen doktorea. Paue eta Aturri Herrialdeeta-

ko Unibertsitatean irakasle izana, gaur egun irakasle katedradun emeritua da. Idazlea. Euskaltzain emeritua da.

Gaztetan Andima Ibinagabeitia eta Jon Mirande ezagutu zituen. Andimak euskal literaturan murgiltzera bultzatu zuen, eta Miranderekin batera, 1962an *Igela* aldizkaria sortu zuen. Genero literario ugari landu ditu (haurrentzako ipuinak, poliziakoak, itzulpenak, ikerketa etnografikoak...) eta sari ugari ere jaso du: Txomin Agirre eleberri saria hiru aldiz (*Gauetz ibiltzen dena*, *Itzal gorria* eta *Kristina Bolsward* lanengatik); 2009an ostera, Euskal PEN Idazluma saria eta Manuel Lekuona Saria jaso zituen,...

Retolaza, Iratxe

Donostia, 1977. Euskal Filologian lizentziaduna. EHUko Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa sailean irakasle. EHU eta USCn Doktorego ikasketak egiten dihardu Literaturaren alorrean. Zenbait ikerketa proiektutan hartu du parte, eta argitalpen -liburu atalak, artikuluak, irakasmaterialak- askoren egilea da. Besteak beste, *90eko hamarkadako narratiba berria: literatur kritika* eta *Malkoen mintzoa. Eleberrigintza eta Arantxa Urretabizkaia* liburuak idatzi ditu, eta liburu hauek koordinatu: *Egungo euskal nobelaren historia* (EHU, 2007); eta *Genero-ariketak. Feminismoaren subjektuak* (EDO!, 2013). Euskaltzaindiaren Literatura Ikerketa batzordeko kidea da.

Serrano, Amaia

Donostia, 1984. EHUko Irakasle Eskolan diplomatua eta Euskal Filologian lizentziaduna da. Literatura Konparatua eta Ikasketa Literarioak masterra egin du eta egun *1936ko Gerra eta Fikzioa* izenburuko tesia idazten dihardu. Euskal literaturaren hainbat alderdiri buruzko lanak idatzi ditu aldizkari zein liburuetarako, esate baterako, Mariasun Landaren ibilbide literarioaz edota Jokin Muñozen *Antzararen bidea* eleberriaz. Bere azken lana *Gatazken lorratzak. Euskal arazoan isla narratiban 1936tik gaurdaino* (2012) liburu koordinatzea izan da.

Sudupe, Pako

Pako Sudupe doktorea da Euskal Ikasketetan (EHU/UPV), eta bere ekarpena euskal kulturgintzari, 50eko hamarkadako euskal kulturaren aztertzaile gisa egin dio bereziki. Lehenik, Nemesio Etxanizen idatziak aztertzeari ekin zion; lan hark Andima Ibinagabeitiaren idazlanetara eraman zuen, eta horrela heldu zen P. Lafitte eta E. Salaberriengana, besteak beste, eta berriki 50eko hamarkadako euskal literatura aztertu du bere generoetan: olerkigintza, kontagintza, antzerkigintza eta saiakera. Halaber, kolaborazio mordoxka egin du hainbat egunkari eta kazetetan: *Jakin*, *Egan*, *Euskaldunon Egunkaria*, *Berria*, *Argia*, *Hegats*...

Toledo, Ana

1954an jaio zen Antzuolan (Gipuzkoa). Euskal Filologian doktorea da Deustuko Unibertsitatetik (1989) eta unibertsitate horretako irakasle titularra 1993tik. Euskaltzain oso da 2005az gero. «Euskal Literatura» eta «Literaturaren teoria eta kritika» jakintza-alorrak jorratu ditu irakaskuntzan eta ikerketan. Batez ere, euskal kontagintzaren alderdi desberdinak aztertzeaz arduratu da biltzar eta jardunaldietara aurkezturiko txosten eta, oro har, bere argitalpenetan. Euskal kontagintzaz diharduten bere ikaskuntzen artean, *Domingo Agirre: euskal eleberriaren sorrera* (1989) nabarmendu daiteke.

Valverde, Jaime

Jaime Valverde Rodriguez (Bilbo, 1980) Euskal Filologian lizentziaduna da (EHU, 2008) eta Literatura Konparatua eta Literatur ikasketak izeneko masterra burutu du (EHU, 2012). Egun bere doktoretza proiektua garatzen ari da Jon Kortazarren zuzendaritzapean: *Herrikoitasuna garaiko antzerkian: Maite Agirre, Antton Luku eta Ander Lipus*. Ikertzaile gonbidatu egon da sei-na hilabetez Londreseko Queen Mary Unibertsitatean (2012) eta Université de Pau et des Pays de l'Adour-en Baionako fakultatean (2013).

AURKIBIDEA / ÍNDICE / INDEX
2012

ALBERDI LARIZGOITIA, Xabier	
– <i>Birformulazioa eta birformulatzaile esplikatiboak hizkera juridikoan</i>	607-657
ALEMAN, Sagrario	
– <i>Ondorioak</i>	163-164
ARISTEGIETA OKIÑENA, Xabier	
– <i>Zenbait ohar euskarazko hitz-ordenari buruz</i>	505-522
ARRIETA, Joxe Austin	
– <i>Itsasoaz honaindi Txillardegi (1929-2012)</i>	383-406
AZKARATE, Miren	
– <i>Karmele Esnal Zulaika (1932-2012): andereño Karmele</i>	407-419
BARCOS, Javier	
– <i>Ongi etorri</i>	59-61
BAXOK, Erramun	
– <i>2011ko inkesta soziolinguistikoaren azterketa Ipar Euskal Herriko ikuspuntutik</i>	93-134
CASTET, Sebastian	
– <i>V. inkesta soziolinguistikoaren azterketa kualitatiboa</i>	135-142
COYOS, Jean-Baptiste	
– <i>Sarrera</i>	91-92
DAVANT, Jean-Louis	
– <i>Rebuschi jaunaren ekarpenaz ene oharra</i>	865-866
– <i>Txillardegi (1929-2012), euskara batuaren aita</i>	377-382

DEL OLMO, Karlos	
– <i>Berbak Antolatzen</i>	523-537
ESNAL, Pello	
– <i>Hitz-ordena. Erabilera estrategikoa</i>	471-494
ETCHEGOIN, Pantxoa	
– <i>Euskararen balorazio kulturala</i>	143-148
ETXEBARRIA, Igone	
– <i>Eusebio Erkiaga Olerkari</i>	571-583
EUSKALTZAINDIA	
– <i>Batzar agiriak</i>	169-257
EZEIZA RAMOS, Joseba	
– <i>Birformulazioa eta birformulatuzaile esplikatioak hizkera juridikoan</i>	607-657
GARCIA-AZKOAGA, Ines M.	
– <i>Dena dela, dena den, edonola ere, balio askotariko diskurtso-markatzaileak</i>	659-680
GARTZIA, Pruden	
– <i>Joana Albreten biografia bat</i>	841-850
GORROTXATEGI NIETO, Mikel	
– <i>Bikuña</i>	276-279
– <i>Falces / Faltze</i>	288-292
HARITSCHELHAR, Jean	
– <i>Eusebio Erkiagaren omenaldia: hondar hitz</i>	603-604
IÑIGO, Andres	
– <i>Atez / Atetz</i>	270-274
– <i>Etxarri Aranatz en lugar de Etxarri-Aranat</i>	284-287
– <i>Falces / Faltze</i>	288-292
– <i>Guenduláin / Gendulain</i>	293-298

– <i>Mancomunidad de Valdizarbe / Izarbeibarko Mankomunitatea</i>	317-322
– <i>Olatzagutia</i>	301-306
– <i>Ostiz / Ostitz</i>	307-312
– <i>Sarrera</i>	329-330
– <i>Sarrera</i>	467-469
– <i>Uharte Arakil en lugar de Uharte-Arakil</i>	313-316
KINTANA, Xabier	
– <i>Josu Arenaza Lekerikabeaskoa (1930-2012) euskaltzain urgazlearen oroitzapenean</i>	421-434
LASARTE, Gema	
– <i>Arantxa Urretabizkaiaren narrazio lanetako amatasunak: genero arteko harreman berrien paradigma</i>	735-759
LIZUNDIA ASKONDO, Jose Luis	
– <i>Henrike Knörr Borråsen omenez</i>	23-27
MEABE, Miren Agur	
– <i>Kresalaren goramina</i>	585-602
MENDIGUREN BEREZIARTU, Xabier	
– <i>Mende erdi batez euskalgintzan irakasle, idazle eta itzultzaile gisa</i>	495-503
MURUA, Iñaki	
– <i>On Manuel Lekuonari buruzko hitz batzuk</i>	77-79
ODRIOZOLA PEREIRA, Juan Carlos	
– <i>(Changing) polarity in additive connectors</i>	681-703
ONDARRA ARTIEDA, Ainara	
– <i>(Changing) polarity in additive connectors</i>	681-703
PASCUAL, José Antonio	
– <i>Endrike Knörr In memoriam</i>	29-33
PEILLEN, Txomin	
– <i>Aberastarzun guzien giltz bakotxa (Zuberoa XVIII. mendean)</i>	801-821

REBUSCHI, Georges	
– Jesü Kristen Imitazionea	851-864
RETOLAZA, Iratxe	
– Koaderno gorria, <i>aitortza baten bidaia</i>	705-733
SERRANO, Amaia	
– Koaderno gorria, <i>aitortza baten bidaia</i>	705-733
SUDUPE, Pako	
– Antonio Arrue: <i>Euskaltzaindiaren eta Francoren</i> <i>erregimenaren laguntzaile</i>	823-838
TOLEDO LEZETA, Ana M.	
– Araibar zalduna <i>tradizioan sustraiturik</i>	543-570
URGELL, Blanca	
– «Una lengua viva y con futuro <i>evolución socio-lingüística</i> <i>del euskera</i> »	53-56
URRUTIA, Andres	
– <i>Agurra</i>	71-72
– <i>El Proceso de actualización de la lengua vasca: evolución,</i> <i>situación actual y retos</i>	35-52
– <i>On Manuel Lekuona</i>	75-76
– <i>Sarrera</i>	541-542
VALVERDE, Jaime	
– Yuri Sam: <i>Otoitza. Sorginaren berpiztea</i>	761-799
VICENTE, Pilar	
– <i>Ikastolen hogeita batgarren mendeko erronkak: etengabeko</i> <i>ametsari eutsiz</i>	63-69
ZUBIMENDI, Joxe Ramon	
– <i>Manuel Lekuona, zubigilea</i>	81-86

Euskera agerkariaren idazketa arauak

Normas de redacción de la revista *Euskera*

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

Writing guidelines for the journal *Euskera*

Euskera. 2012, 57, 3. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskera agerkariaren idazketa arauak

1. Euskera agerkariaren esparruak

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da. Bi motatako zenbakiak argitaratzen ditu: lehenik eta behin, instituzioaren kide berrien sarrera-hitzaldiak, erakundearen lanak, agiriak, hizkuntza-arauak, *Iker* edo *Jagon* Sailko Jardunaldiak eta antzekoak jasotzen dituztenak, eta, bigarrenik, Euskaltzaindiaren intereseko jakintza esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak. Ondoren zehazten diren irizpideak soilik bigarren motako zenbakietako ikerketa-artikulu originalei eta liburu-aipamenei dagozkie, eta bete beharrekoak dira aintzat har daitezzen argitaratze-bidean. Gainerakoetan, bete beharrekoak dira Euskaltzaindiak ezarritako baldintzak; ikus “Euskaltzaindiaren argitalpen eremua”, *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Hauxek dira *Euskera* Agerkarian jorra daitezkeen zenbait gai:

- Euskal filologia
- Hizkuntzalaritza orokorra
- Gramatika
- Dialektologia
- Lexikografia / lexikologia
- Literatura
- Toponimia / Onomastika
- Fonetika eta Fonologia
- Semantika eta pragmatika
- Hizkuntzaren historia
- Hizkuntzaren normatibizazioa
- Hizkuntzaren normalizazioa
- Soziolinguistika
- Teknologia berriak eta hizkuntza

- Iurilinguistika eta hizkuntza-zuzenbidea
- Itzulpengintza
- Zientzia-arlo desberdinetako euskara teknikoak.

Orobat, aintzat hartuko dira beste hainbat esparrutako diziplinak, euskarekin zerikusirik duten neurrian.

Ikerketa-artikulu originalen eta testuen proposamenak Argitalpen arduradunari zuzenduko zaizkio, ondoko helbidera:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Argitalpen arduraduna
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Hizkuntzak

Ikerketa-artikulu originalak Euskal Herriko mundu akademikoan erabiltzen den edozein hizkuntzatan idatziak izan daitezke, baina euskaraz idatzi-takoak hobetsiko dira.

3. Luzera

Bi motatako testuak argitaratuko dira: artikulu akademikoak eta liburu-aipamenak (erreseinak). Lehenak ez dute luzera jakinik, baina oro har ez dute izango 30.000 karaktere baino gutxiago eta 60.000 baino gehiago (15-30 orrialde). Liburu-aipamenak bi motatakoak izango dira: 3 orrialdekoak (6.000 karaktere) edo 5 orrialdekoak (10.000 karaktere), salbuespenak baztertzeke.

4. Laburpenak

Ikerketa-artikuluarekin batera haren laburpena (gehienez ere 500 karaktere) eta artikuluaren hitz-gakoak (gehienez ere, sei) entregatuko dira, artikulua idatzia den hizkuntzan.

5. Onarpena

Ikerketa-artikuluak eta testuak onartzea *Euskera* Agerkariko Idazketa Kontseiluari dagokio. Honek artikulu bakoitzerako bi kanpo-ebaluatzaile izendatuko ditu eta haien iritzia entzun ondoren hartuko du azken erabakia. Artikulua onartzerakoan egileari oztopo, akats edo aldabeharren zerrenda emango zaio, hala balegokio. Egileak bere adostasuna jasotzen duen agiria sinatuko du. Hortik aurrera ez da muntazko aldaketa edo zuzenketarik onartuko ez egilearen aldetik ez argitaratzailearen aldetik.

6. Epeak

Ikerketa-artikuluak eta testuak urtean zehar aurkeztuko dira, urtea bukatu arte eta hurrengo urteko lehen seihilekoan argitaratzekotan. Argitaratze-prozesuan ezarritako epeak ez betetzeak artikuluaren argitalpena bertan behera uztea ekar liezaioke autoreari, argitaratzailearen erabakiz.

7. Artikuluaren euskarriak

Artikuluak ordenagailu formatuan aurkeztuko dira, bertsio inprimatu bat erantsiz. Euskal Herrian arruntak diren testu-prozesadoreak erabiliko dira.

8. Erreferentziak eta oharrak

Ohar gehiegikeriak mugatzeko ahaleginak hobetsiko dira. Erreferentzia guztiak, ahalaz, testu barnean txertatuko dira, artikuluaren bukaran erantsi ohi den bibliografiarekin lotuz, honela: (Larramendi, 1729) edo Mitxelena (1961, 123). Edozein arrazoiengatik mota horretakoak erabiltzea baztertzen denean ere, eman bitez erreferentzia zehatzak, *op. cit.* edo *ibidem* bezalakoak saihestuz eta erreferentzia osoak bibliografian eskainirik.

9. Bibliografia

Bibliografia artikulua bukaeran emango da, oinarritzko eredu honi segituz:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

Egileak artikulua bibliografia oinarritzko eredu horren arabera antolatuko du. Kasuan-kasuan izan daitezkeen zehaztapenak edota berezitasunak argitaratzaile-arduradunarekin batera konpondu behar ditu.

10. Ordainketak

Egileak modu eskusiboan lagatzen dizkiote Euskaltzaindiari argitaratutako artikuluen gaineko erreproduzio-eskubideak. Halaber, ikerketa-artikulu eta testu guztiak ordainduko dira Euskaltzaindiaren Argitalpen batzordeak kasuan-kasuan erabakitzen dituen tarifen arabera.

Normas de redacción de la revista *Euskera*

1. Ámbitos de la revista

Euskera es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia. Publica dos tipos de números: en primer lugar, aquellos que recogen discursos de ingreso de los nuevos miembros de la institución, trabajos de la Academia, actas, normas lingüísticas, coloquios organizados por las secciones de Investigación (*Iker*) y Tutelar (*Jagon*) o análogos y, en segundo lugar, los que publican artículos de investigación originales en los ámbitos de interés de la Academia, reseñas de libros y similares. Los criterios que se especifican a continuación sólo corresponden al segundo tipo, es decir, a artículos originales de investigación y reseñas de libros, y son de obligado cumplimiento para poder ser aceptados en el proceso de publicación. Para el resto de textos deberán cumplirse las condiciones establecidas por Euskaltzaindia en “Euskaltzaindiaren argitalpen eremua”, *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Los ámbitos de interés de la revista *Euskera* son los siguientes:

- Filología vasca
- Lingüística general
- Gramática
- Dialectología
- Lexicografía / Lexicología
- Literatura
- Toponimia / Onomástica
- Fonética y Fonología
- Semántica y Pragmática
- Historia de la lengua
- Normativización lingüística
- Normalización lingüística
- Sociolingüística
- Lengua y nuevas tecnologías

- Iurilingüística y Derecho de lenguas
- Traducción
- Euskera científico en los diversos campos del saber.

Asimismo, se tomarán en consideración otras disciplinas en la medida en que tengan relación con la lengua vasca.

Las propuestas de publicación de artículos de investigación originales deberán remitirse al responsable de Publicaciones a esta dirección:

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable de Publicaciones
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Lenguas

Los artículos de investigaciones originales podrán ser redactados en cualquiera de las lenguas que habitualmente se emplean en los ámbitos académicos de Euskal Herria, aunque se dará preferencia a los redactados en euskera.

3. Extensión

Se publicarán dos tipos de textos: artículos académicos y reseñas de libros. Los primeros no tienen una extensión previamente establecida, pero en general no tendrán un número de caracteres inferior a 30.000 o superior a 60.000 (15-30 páginas). Las reseñas de libros serán de dos tipos: de tres páginas (6.000 caracteres) o cinco páginas (10.000 caracteres), aunque se admitirán excepciones.

4. Resúmenes

Los artículos de investigación deberán estar acompañados por un resumen (máximo de 500 caracteres) y sus correspondientes palabras clave (máximo de seis), ambos en la lengua original del artículo.

5. Admisión

La admisión de artículos originales y textos es competencia del Consejo de Redacción de la revista *Euskera*, el cual designará dos evaluadores externos para cada artículo y, tras tomar en consideración su dictamen, tomará la decisión definitiva, en su caso. Al comunicar la aceptación del artículo se facilitará al autor una lista de errores o cuestiones sujetas a corrección. El autor firmará un documento manifestando su acuerdo. A partir de ese momento no se aceptará ninguna modificación o corrección sustancial ni por parte del autor ni del editor.

6. Plazos

Los artículos de investigación y textos se podrán presentar hasta final de año, en el caso de que vayan a ser publicados en el primer semestre. El incumplimiento de los plazos establecidos en el proceso de publicación puede acarrear la anulación de la publicación del artículo por decisión del editor.

7. Soportes del artículo

Los artículos se presentarán en formato de ordenador junto con una versión impresa. Se utilizará un procesador de textos de uso habitual en Euskal Herria.

8. Referencias y notas

Se favorecerán los intentos de limitar el uso exagerado de notas. A ser posible todas las referencias se integrarán en el texto, conectándolas con la bibliografía que se coloca habitualmente al final del artículo, de este modo: (Larramendi, 1729) o Mitxelena (1961, 123). Cuando por cualquier razón se decida prescindir de ese tipo de referencias, éstas deberán facilitarse de forma exacta, rehuyendo los *op. cit.*, *ibidem* o similares y ofreciendo las referencias completas en la bibliografía.

9. Bibliografía

La bibliografía se colocará al final del artículo, siguiendo este modelo básico:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

El autor organizará la bibliografía de acuerdo con este modelo básico. Las peculiaridades o especificaciones que puedan darse en cada caso deberán ser resueltas de acuerdo con el responsable de Publicaciones.

10. Retribuciones

El autor cede a Euskaltzaindia los derechos de reproducción de su artículo de forma exclusiva. Asimismo, los artículos originales de investigación así como todos los textos serán objeto de retribución de acuerdo con las tarifas que establezca en cada caso la Comisión de Publicaciones de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

1. Domaines de la revue

Euskera est la publication officielle de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia. Deux types de numéros sont publiés: tout d'abord, ceux qui rassemblent les discours d'intronisation des nouveaux membres de l'institution, les travaux de l'Académie, les procès-verbaux, les normes linguistiques, les colloques organisés par les sections de Recherche (*Iker*) et Tutélaire (*Jagon*) ou similaires et, ensuite, ceux dans lesquels sont publiés des articles originaux de recherche qui portent sur l'un des domaines d'intérêt de l'Académie, comptes rendus de livres et autres publications. Les critères qui sont précisés ici correspondent seulement au deuxième type de numéros de la revue, c'est-à-dire aux articles originaux de recherche et comptes rendus de livres, et sont à respecter impérativement pour pouvoir être acceptés dans le processus de publication. Pour les autres textes, il faudra remplir les conditions prévues par Euskaltzaindia dans «Euskaltzaindiaren argitalpen eremua», *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

Les domaines d'intérêt de la revue *Euskera* sont les suivants :

- Philologie basque
- Linguistique générale
- Grammaire
- Dialectologie
- Lexicographie / Lexicologie
- Littérature
- Toponymie / Onomastique
- Phonétique et Phonologie
- Sémantique et Pragmatique
- Histoire de la langue
- Normativisation linguistique
- Normalisation linguistique

- Sociolinguistique
- Langue et nouvelles technologies
- Jurilinguistique et Droit des langues
- Traduction
- Le basque scientifique dans les divers domaines du savoir.

D'autres disciplines seront également prises en considération dans la mesure où elles ont trait à la langue basque.

Les propositions de publication d'articles originaux de recherche devront être remises au responsable des Publications à cette adresse :

Euskaltzaindia / R.A. L. V. / A. L. B.
Responsable des Publications
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

2. Langues

Les articles originaux de recherches pourront être rédigés dans l'une des langues qui sont habituellement employées dans les domaines académiques du Pays Basque, même si une préférence sera accordée à ceux rédigés en basque.

3. Longueur

Deux types de textes seront publiés : les articles académiques et les comptes rendus de livres. Les premiers n'ont pas de longueur préalablement établie, mais en général le nombre de caractères ne sera pas inférieur à 30 000 ni supérieur à 60 000 (15-30 pages). Les comptes rendus de livres seront de deux types: de trois pages (6 000 caractères) ou cinq pages (10 000 caractères), même si des exceptions seront autorisées.

4. Résumés

Les articles de recherche devront être accompagnés d'un résumé (500 caractères maximum) et de leurs mots-clés correspondants (six maximum), tous deux dans la langue originale de l'article.

5. Admission

L'admission d'articles originaux et de textes relève de la compétence du Comité de Rédaction de la revue *Euskera*, qui désignera deux évaluateurs externes pour chaque article et, après avoir tenu compte de leur avis, prendra la décision définitive, si cela s'avérait nécessaire, le Comité de Rédaction fournira à l'auteur une liste des erreurs ou points susceptibles d'être sujets à révision lors de la communication de l'acceptation de l'article. L'auteur signera un document exprimant son accord. Dès lors, il ne sera accepté aucune modification ou correction substantielle ni de la part de l'auteur ni de la part de l'éditeur.

6. Délais

Les articles de recherche et textes seront présentés tout au long de l'année, jusqu'au 31 décembre et seront publiés au plus tard au cours du premier semestre de l'année suivante. Le non-respect des délais fixés dans le processus de publication peut entraîner l'annulation de la publication de l'article sur décision de l'éditeur.

7. Supports de l'article

Les articles seront présentés au format informatique avec une version imprimée. L'auteur utilisera un traitement de texte couramment utilisé au Pays Basque.

8. Références et notes

Les tentatives de limiter l'utilisation exagérée de notes seront appréciées. Dans la mesure du possible, toutes les références seront insérées dans le texte, et seront reliées à la bibliographie placée à la fin de l'article, de la manière suivante : (Larramendi, 1729) ou Mitxelena (1961, 123). Si pour une raison ou pour une autre, l'auteur décide de se passer de ce type de références, celles-

ci devront être indiquées de façon exacte, en évitant les *op. cit.*, *ibidem* ou similaires et en offrant les références complètes dans la bibliographie.

9. Bibliographie

La bibliographie se place à la fin de l'article, en suivant ce modèle de base :

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca : Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller y Zavaleta.

Mitxelena, K., 1959, « Euskal-itzak zein diren », *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, « De paremiologia vasca : Oihenart conoció los *Refranes y sentencias en vascuence* de 1596 », *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », dans *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris, 331-337.

L'auteur organisera la bibliographie de son article en fonction de ce modèle de base. Les particularités ou précisions susceptibles de se présenter dans chaque cas devront être résolues en accord avec le responsable des Publications.

10. Rémunérations

L'auteur cède de manière exclusive à Euskaltzaindia les droits de reproduction de son article. De même, les articles originaux de recherche ainsi que tous les textes feront l'objet d'une rémunération conformément aux tarifs qu'établira dans chaque cas la Commission des Publications de l'Académie de la langue basque / Euskaltzaindia.

Writing guidelines for the journal *Euskera*

1. Overview of the journal

Euskera is the official journal of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia. It publishes two types of issue: one containing induction speeches of the newest members of the institution, the Academy's work, publications, language rules, symposia organised by the Research (*Iker*) and Tutelary (*Jagon*) sections and so on, and a second containing original research articles on topics of interest to the Academy, book reviews and the like. The criteria specified below only concern original research articles and book reviews appearing in the second type of issue and are mandatory for manuscript acceptance. All other manuscripts must meet the conditions set by Euskaltzaindia in "Euskaltzaindiaren argitalpen eremua", *Euskera*, 48 (2003), 1115-1124.

The following topics are covered in *Euskera* journal:

- Basque philology
- General linguistics
- Grammar
- Dialectology
- Lexicography / Lexicology
- Literature
- Toponymy / Onomastics
- Phonetics and Phonology
- Semantics and Pragmatics
- History of language
- Corpus planning
- Status planning
- Sociolinguistics
- Language and New Technologies

- Jurilinguistics and Language Law
- Translation
- Scientific Basque in the various fields of knowledge.

Likewise, other disciplines will be taken into consideration insofar as they relate to the Basque language.

Proposals for publication of original research articles must be submitted to the Publications Manager at the following address:

Euskaltzaindia
Publications Manager
Plaza Barria, 15
48005 BILBO
Spain

2. Languages

Original research articles may be written in any of the languages that are normally used in academic circles in the Basque Country, although preference will be given to those written in Basque.

3. Length

Two types of texts will be published: academic articles and book reviews. The former do not have a set length, but generally will not have less than 30,000 characters or more than 60,000 (15-30 pages). Book reviews are of two types: three pages long (6,000 characters) or five pages (10,000 characters), although exceptions are allowed.

4. Abstracts

An abstract (maximum of 500 characters) and the corresponding key words (maximum of six), both in the original language of the article, must be submitted together with research articles.

5. Acceptance

Acceptance of original articles and texts is the responsibility of the Editorial Board of the journal. Two external reviewers will be designated for each article and, after taking their opinion into consideration, the Board will make its final decision, if necessary. Upon notification of the acceptance of the article the author will be provided with a list of problems, errors or issues subject to correction. The author will sign a document stating his/her agreement. From that moment on, no substantial modification or correction by either the author or the editor will be accepted.

6. Deadlines

Research articles and texts can be submitted throughout the year for publication by the end of the following half-year. Failure to comply with publishing deadlines may result in cancellation. The editor's decision is final.

7. Article Format

Manuscripts must be submitted in digital format together with a printed version. Any format commonly used in the Basque Country is acceptable.

8. References and Notes

Attempts to limit the excessive use of notes will be looked upon favourably. If possible, all references should be incorporated into the text, connected to the bibliography that is usually placed at the end of the article, as follows: (Larramendi, 1729) or Mitxelena (1961, 123). If for any reason an author decides not to use that reference format, precise mention should be made, avoiding the use of *op. cit.*, *ibidem* or similar and providing full references in the bibliography.

9. Bibliography

The bibliography will be placed at the end of the article, following this basic model:

Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido : arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

Azkue, R.M., 1896, *Proyecto de ortografía : sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao : Müller and Zavaleta.

Mixelena, K., 1959, «Euskal-itzak zein diren», *Euskera*, 4 (1959) 206-214.

Urkixo, J., 1967, «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los Refranes y sentencias en vascuence de 1596», *ASJU*, I (1967) 3-44.

Lafon, R., 1975, «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques» in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris, 331-337.

The author will organise the bibliography according to this basic model. Any additional features or specifications must be agreed with the Publications Manager case by case.

10. Remuneration

Authors must vest copyright in their articles exclusively to Euskaltzaindia. Original research articles and other texts will be remunerated in accordance with the rates established in each case by the Publications Committee of the Royal Academy of the Basque Language/Euskaltzaindia.

Harpidetzak eta eskariak / Pedidos y suscripciones

ESKATZAILEAREN DATUAK / DATOS DEL SOLICITANTE:

Izen-deiturak / Nombres y apellidos: _____

Erakundea / Institución: _____

Helbidea / Dirección: _____

Posta kodea / C.P.: _____ Udalerria / Población: _____

Lurralde / Provincia: _____ Estatua / Estado: _____

NAN/IFK · DNI/NIF: _____ Telefonoa: _____

Faxa: _____ E-mail: _____

Eskaera data / Fecha de pedido: _____ - _____ - _____

2013rako harpidetzaren prezioa / Precios de suscripción para el año 2013:

Espainia: 30 €

Atzerria / Extranjero: 32 €

Zenbaki solteak / Números sueltos:

Kopurua Cantidad	Aldizkaria Revista	Urtea / Año	Bolumena Volumen	Zenbakia Número

Zenbaki solteen prezioa 2013rako / Precios de los números para el 2013

Euskera 2012, 57, 1-2, 18 €

Euskera 2012, 57, 3, 18 €

Ordainketa era / Modo de pago

- Transferentziaz / Transferencia
 - Postordainez / Contrareembolso
 - Errezibuz (kontu korrante zenbakia) / Recibo (número de cuenta corriente):
-

Salmenta eta banaketa / Venta y distribución

Euskaltzaindiko Argitalpen Banaketa Zerbitzua

Plaza Barria, 15

48005 BILBO

Tel. 94 415 8155

Fax: 94415 8144

e-mail: jartza@euskaltzaindia.net

* * *

Eskatzaileak, datu pertsonalak eman behar dituzenez gero, eskatzaile horrek esanbidezko baimena ematen du datu horiek Euskaltzaindiaren fitxategi informatikoan sar daitezenez; fitxategiaren xede bakarra zerbitzu pertsonalizatua eskaintzea da. Fitxategia Datuen Babeserako Agentzian inskribatuta dago, eta, berori kudeatzeko, abenduaren 13ko 15/1999 Lege Organikoa (Izaera Pertsonaleko Datuen Babesari buruzkoa) eta horren garapenerako gainerako arauak betetzen dira.

Eskatzaileak bere datu pertsonaletan sartzeko, horiek zuzentzeko, ezerezteko eta horien aurka jartzeko eskubideak ditu, eta badu eskubideon berri. Eskubide horiek idatziz egikaritu ahal izango ditu, helbide honetara mezu elektronikoa bidaliz: info@euskaltzaindia.net. Edozein kasutan ere, eskatzaileak bermatzen du emandako datu pertsonalak egiazkoak direla.

* * *

El solicitante autoriza expresamente a que los datos personales aportados en relación a su pedido, sean incorporados al fichero informático de Euskaltzaindia, destinado exclusivamente a dar un servicio personalizado al usuario. Dicho fichero resulta inscrito en la Agencia de Protección de Datos y es gestionado de acuerdo a lo dispuesto en la Ley Orgánica 15/1999 de 13 de diciembre sobre Protección de Datos de Carácter Personal y demás normativa de desarrollo.

El usuario queda informado de sus derechos de acceso, rectificación, cancelación y oposición respecto de sus datos personales, pudiendo ejercitar estos derechos por escrito mediante correo electrónico a la dirección info@euskaltzaindia.net. En cualquier caso, el usuario garantiza que los datos personales facilitados son veraces.

